

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ИЗВЕСТИЯ

НА

ИНСТИТУТА ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Книга XXII

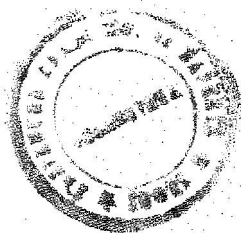

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ИЗВЕСТИЯ
НА
ИНСТИТУТА ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Книга XXII

София . 1973

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

РЕДАКЦИОНЕН КОМИТЕТ

*Чл.-кор. Л. Андрейчин, акад. Вл. Георгиев, чл.-кор. Ив. Леков,
чл.-кор. К. Мирчев (отг. редактор), н.с. Ив. Кочев*

ПРОИЗХОД И ЗНАЧЕНИЕ НА СТАРОБЪЛГАРСКИЯ ПЕРФЕКТ

Иван Добрев

Предмет на това проучване са старобългарските изрази от класа *далъ ѝн*. Потеклото им, тяхната разпространеност в отделните паметници, промяната в значението им през по-късните периоди от българската езикова история са били винаги повод за оживени спорове, на които тук няма да се спираме подробно¹. Ще отбележим само, че в славистичната литература разглежданите от нас форми се тълкуват най-често като описателни конструкции, които съобщават за сегашно състояние, резултат от протекло в миналото действие. Това тълкуване се съгласува добре с квалифицирането им като *perfectum periphrasticum*, но едва ли отразява всички същински предпоставки за тяхната употреба в старобългарските текстове.

Изостря вниманието ни още самият факт, че гръцките перфектни форми от евангелието и псалтира, които би трябвало да са семантично еквивалентни на старобългарските изрази от класа *далъ ѝн*, се превеждат по правило с аорист и твърде рядко със съчетание от минало деятелно причастие второ и сегашно време на спомагателния глагол. Обратно, на изразите от класа *далъ ѝн* в гръцкия текст на евангелието и псалтира съответствува предимно аорист и твърде рядко перфект². От друга страна, старобългарските описателни форми се употребяват почти винаги в пряка реч, където могат да съжителствуват с аориста.

Остава необяснимо и отбелязаното в посочената статия на Ст. Слонски обстоятелство, че от всичките старобългарски перфектни изрази, чийто приблизителен брой е 550, на 2 л. ед. ч. се падат около 350. Твърдението на В. Погорелов³, възприето и от други автори, е, че така се избягва омонимията между 2 и 3 л. ед. ч. на аориста (*дасть, рече*), а при глаголите от IV спрежение с инфинитивна гласна *и* — и омонимията между 2 и 3 л. ед. ч. на аориста и 2 л. ед. ч. на заповедното наклонение (*хъдн*). Напълно приложимо към част от старобългарските примери,

¹ Библиографски сведения вж. в работите на И. Бунина. Система времен старославянского глагола. М., 1959, и В. Бородин. К вопросу о значении перфекта в болгарском языке. — сб. Славянская филология, Т. IV. М., 1963.

² Статистически данни вж. у St. Słoiński. Tak zwane perfectum v językach słowiańskich. — Prace filologiczne, X, Warszawa, 1923.

³ В. Погорелов. Из наблюдений в области древнеславянской переводной литературы. — Sbornik fil. fak. univ. Komenského, T. III. Bratislava, 1925.

това предположение не изчерпва до край въпроса коя е истинската причина за употребата на перфектните форми. От контекста и ситуацията почти винаги се разбира дали лицето е второ или трето, дали наклонението е индикативно или императивно. В повечето случаи упоменатата омонимия е запазена в българските глаголни парадигми и досега. Опитът на А. Достал¹ да разгледа старобългарската употреба на перфекта откъм стилистичната ѝ страна едва ли може да се сметне за успешен. Заклучението, че 2 л. ед. ч. от класа *далъ ѓн* е най-разпространено в Синайския псалтир и Синайския требник, тъй като самата текстова тематика е наложила използването на резултативни времена, по същество повтаря извода на Ст. Слонски, че в посочените ръкописи перфектните форми за 2 л. ед. ч. се срещат по-често. Не става ясно как „лиричността“ и „особеният характер“ на псалмите и молитвите влияе върху избора на причастията с праславянски суфикс *I.

По принцип всяка формално-граматична прилика е израз на семантично сходство. Но след като идентичността във формалния строеж на старобългарския перфект и старобългарското условно наклонение е въвн от съмнение (спомогателен глагол + минало деятелно причастие второ), остава без отговор и въпросът, кой е общият им семантичен прототип. Един отговор би бил изчерпателен, ако посочи общия ситуационен първоизточник, от който може да се развие и перфектното, и условното значение. Не е разрешен докрай и проблемът, каква е разликата между употребата на аориста и перфекта в най-ранната ни писменост и старо, т. е. праславянско ли е перфектното значение на описателните форми или пък появата му съвпада с появата на старобългарската книжнина. На класа *далъ ѓн* се гледаше като на перифрастична и заедно с това неделима глаголна категория, противопоставима на старобългарския аорист или пък съпоставима с него в чисто темпорален смисъл.

Съставката *ѓн* е безспорно носител на презентност. А причастие то със суфикс *I? Изследвачите, които класифицираха старобългарските времена, не потърсиха стилистичната разлика между аориста и перфекта, не винаги се обръщаха към историята и семантиката на миналото деятелно причастие второ и не се мъчеха да вникнат в праславянските условия за неговото възникване и употреба. Щастливо изключение в това отношение е цитираната по-горе статия на В. Бородич, в която покрай вярното и точно тълкуване на отделни примери се натъкваме и на мисълта, че в редица старобългарски изрази перфектът има не темпорално, а модално значение (той изразява действие, което се отрича или предполага, действие, в което се съмняват или за което питат). Но опитите да се свърже модалността с някаква кондиционална семантика на елемента *I, осъществена най-напред в рамките на праславянското условно наклонение, са предварително осъдени на неуспех. Израз на потенциалността е не миналото деятелно причастие второ, а особените форми на спомогателния глагол (*бнмь < *bñč-i-mi*, *бн < *bñč-i-s* и т. н.), които са наследници на стария оптатив (вж. индоевропейската съставка *I) и първоначално са имали

¹ A. Dostal. Studie o vidovém systému v staroslovenštině. Praha, 1954, стр. 606.

дезидеративен смисъл¹. Освен това в класификацията на В. Бородич старобългарските перфектни употреби се разпадат на две основни групи — с модално и с немодално значение — без всякаква доловима връзка помежду им.

Рядката, специфична употреба на старобългарския перфект трябва да се свърже с някаква архаична, особена обстановка при изказа за миналите действия. Преди да пристъпим към конкретното разглеждане на старобългарския материал ще изложим накратко някои свои мисли и предположения, които засягат произхода и най-старото значение на перфекта изобщо. Тъй като една от съставките на старобългарския перфект е миналото причастие, нека се спрем най-напред на него.

Прастарото значение на миналите деятелни причастия не бива да се откъсва от мястото им в епическия дял на някогашното заклиняние, което първоначално е имало синкретичен, жестикулативно-речитативен характер и в зародиша си е съдържало симпатично-магическо възпроизвеждане на желания резултат². Това възпроизвеждане, преизпълнено с вяра, че символичното изобразяване на желаното нещо ще допринесе за осъществяването му, е продължавало дотогава, докато нервното и физическото пренапрежение не са довеждали заклителя до неистово състояние — ритуална пантомима, която е имала смисъла на императивен акт (т. е. психофизическият катарзис на играта е бил приспособен към реалните житейски нужди). След постепенното заместване на синкретичната обредна изява с един по-икономичен нервно-физически механизъм, при който най-важната роля играе вече словесният изказ, и особено след като природните сили са започнали да се олицетворяват (появили са се началата на религиозния култ), симпатично-магическата част на заклението се преобразува в обръщение към криещия демонична мощ субект и в словесното му разхвалване (вокативно-номиналната част на молитвата), а пантомимичният екстаз — във висок насърчителен възглас (императивно-вербална част на молитвата). По такъв начин вярата в силата на подражателното действие се заменя от вяра в силата на словото — симпатично-магическата част на заклението се превръща в призоваване на висшите сили посредством номинално припомняне и изброяване на предишните им добрини, а пантомимното неистовство (психофизическият катарзис) — в заповедна форма за 2 л. ед. ч., която лексикално повтаря, но вече в императивен вид, апозицията към обръщението. С други думи епическата част на заклението е заменила действието, символичната влъшба така, както в някогашното хорово пеене текстът, който първоначално е съпътствувал мимическия момент, постепенно го е направил излишен.

Фактът, че в индоевропейските езици така наречената чиста основа на имената съвпада с *casus vocativus* (гр. *ὄνομα, ὄφρι, ἰχθυί*), а чистата презентна основа — с 2 sg. *imperativi* (гр. *λέγε*), не може да се сметне за случаен. Решението на поне една от частните глотогонични проблеми в рам-

¹ Вж. А. Meillet. *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave*. Paris. 1902—1905. с. 95; М. Weingart. *Rukovět jazyka staroslověnského*. Praha, 1937. стр. 360.

² Хубаво общо изложение върху същността на старото заклиняние вж. у А. Веселовски и. *Синкретизм древнейшей поэзии и начала дифференциации поэтических родов*. — сб. *Историческая поэтика*, М., 1940.

ките на разностиловата езикова полигенеза трябва да се търси в дву-членната структура на старата синкретична молитва. Някогашното симпатично-магическо заклинание е не само люлка на литературните родове (според А. Веселовски), но и първоосновата, върху която по-късно ще възникнат цели клонове от древния граматичен строеж на езиките. Тъй като епосът е *perfectum*, вледите се в глаголното спрежение апозитивни изрази от вокативната част на синкретичната молитва са се превърнали в минали деятелни причастия.

Изключително важна роля за възникването на третоличните перфектни форми изиграва обособяването на симпатично-магическата (епическата) част на старото заклинание в разказ с митологично или космогонично съдържание, който е независим от императивната част. При това обособяване, още в рамките на обредно-магическия двучлен, вокативният субект се превръща в номитативен, а част от призивно-заклинателните апозиции към обръщението — в спрегнати глаголни форми, отразяващи състоянието, в което се е намирал субектът след извършването на космогоничния или митологичен акт. Останалата част от номиналните апозиции към обръщението, която все още е пазела някаква връзка с конкретните жестикулативни или симпатично-магически действия на индивидуалния или колективния заклинател, запазва своя апозитивен характер в конюнктно употребените минали деятелни причастия. Впоследствие окончателно обособеният разказ с митологичен или космогоничен сюжет може да бъде отново-вместен във вокативната част на молитвата-заклинание, но в променен вид — от 3 л. ед.ч. на перфекта в 2 л. ед. ч.

В нашата семантично-историческа трактовка старите заклинателни структури са основният ситуационен първоизточник не само при формирането на праславянския перфект (далъ єсмь), но и при образуването на праславянското условно наклонение (далъ бѣмь). Както бе вече упоменато, това наклонение съдържа индоевропейския опативен формант *t (*bhq-t) и първоначално е имало дезидеративно значение. Важен белег, на праславянската кондиционална синтагма, запазен и в старобългарско време, е граматичният ѝ паралелизъм — най-често тя е съдържала не един, а два стари опатива — аште чадѣ асрамѣ бѣсте бѣиѣ · дѣѣ асрамѣ творѣн бѣсте (Йоан VIII. 39, Зогр., с бѣсте вм. архаичното вѣсте). Това ни дава основание да търсим първообраза на праславянското условно наклонение пак в древното заклинание, но вече в рамките на тази негова разновидност, която се е състояла от две паралелно изказани пожелания. Докато второто пожелание е било нагледено към насъщната житейска нужда, първото пожелание е представлявало негова необходима предпоставка, обусловена от изискванията на симпатичната магия. За кондиционална семантика на стария опативен паралел в днешния смисъл на думата ще имаме право да говорим едва тогава, когато първият компонент загубва симпатично-магическата си значимост. Изолираната, единично употребена праславянска *bhq-t форма (в поздравите, клетвите, пожеланията) може да изглежда непаралелна само при тясното, частносемиотичното разглеждане на въпроса. Тя също има своя необходима симпатично-магическа предпоставка [*probatum*], но не в рамките на говорния акт, а в сферата на несловесната (жестикулативно-пан-

томимната) изява. В този смисъл изолираната употреба на *гньм* наклонението като *ἀπόδοις* е може би по-стара.

След като произходът на перфекта бе разяснен накратко откъм неговата семантична страна, предстои той да бъде проучен откъм неговата формално-граматична страна. В кръга на най-старите индоевропейски езици перфективността на глаголното действие се изразява с помощта на морфемата **u* (лат. *laudavi*, *ivi*) или чрез повторение (редупликация) на корена (санскр. *dādhār-*, гр. *ἔκδουφα*, гот. *taītōk*, лат. *tetigi*). Налице са всички основания да предполагаме, че индоевропейските перфектни форми имат деноминативен характер — в тях може да се открие основа на старо име или причастие и форма на спомагателния глагол¹ — срв. лат. 2 pl. *laudavistis*, 3 pl. *laudaverunt*, където *istis* = 2 pl. *estis*, *tunt* = 3 pl. *sunt*. В съчетание с най-ниската вокална степен на суфикса **es* морфемата **u* е представена в наставката -ъш-, с която са образувани старобългарските апозитивни минали деятелни причастия (въшьдъш-). Това е същият, възникнал на базата на бемолното интониране още в началните фази на номинацията звуково-символичен, сакрален **u* елемент, на който е посветена значителна литература². Присъствието му във формите на миналото деятелно причастие е леко обяснимо с посоченото им по-горе място в разхвалващо-епическия дял на заклинянието. Оттук, след естественото отделяне на епическата част от императивната, започва и самостоятелният живот на перфективния *verbum finitum*. Що се отнася до другия перфективизиращ способ — редупликацията (вж. и редупликацията в санскритския дезидератив), неговият първоизточник трябва да се търси в основния конструктивно-композиционен принцип при всички опити за хипноидно въздействие — принципа за идентичното повторение, върху който са построени най-разнообразните средства за омагьосване и омайване. Този принцип по необходимост трябва да бъде реализиран във вокативно-номиналната част на заклинянието, доколкото на демоничните природни сили трябва да се повлияе посредством разказ за тяхното деяние. Следователно редуплицираният перфект е пряк наследник на редуплициращо-заклинателните структури в епическата част на обрядната магия. Понеже подражателното действие (симпатичната магия) е неделима съставка от епическия дял на някогашното синкретично заклиняние, редуплицираният облик на перфекта е типологично сходен с редуплицирания облик на звукоподражанието.

Установено е, че невербалните изрази със суфикс **l*, които в качеството си на сказуемно определение към спомагателния глагол са се ввели в праславянското спрежение, по потекло са стари *nomina agentis* [според А. Лескиен³ *далъ есмь* = лат. *dator sum*]. Това е основание да приемем, че словообразуващият елемент **l* в миналите деятелни причастия се родее със суфиксите **tel*, и **dl* в праславянските *nomina agentis* и

¹ Вж. W. Schulze. Das lateinische *v perfectivum*, Zeitschrift für vergl. Sprachforschung auf dem Gebiete der idg. Sprachen, T. XXVIII, 1887.

² Библиографска справка вж. у Е. Mayrhofer. — Пафлер. Über den 'sakralen und expressiven Charakter der idg. Langdiphthongen, Zeitschrift für vergl. Sprachforschung auf dem Gebiete der idg. Sprachen, T. LXXI, 1953.

³ A. Leskien. Der Ablaut der Wurzelsilben im Litauischen, Abhandlungen der phil.-hist. Klasse der Königl. sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften, T. IX, 1884, стр. 418.

nomina instrumenti. В първообраза и на миналото деятелно причастие второ и на номиналните *tel *dl формации суфиксът *l е имал значение „нека“, „дано“. В единия случай това значение е било реализирано в епическия дял на някогашния обредно-магически двучлен, а в другия — във вокативната номинация — заклинание на свръхестествените свойства, скрити в определени лица и предмети.

Понеже първоначалната служба на прототипа на *l причастията в рамките на епическия дял от заклинанието е била чисто апозитивна, Лескиновото определение на далъ като помен agentis се нуждае от допълнително разяснение. По предназначението си първата част на старата синкретична молитва представлява призоваване на демоничната сила чрез номинален (невербален) разказ за нейните ползотворни някогашни прояви, т.е. наистина става дума за осъществено в миналото действие, което е актуално и в настоящето. При това положение прототипът на праславянското минало деятелно причастие второ ще означава не действащото лице (агента), а автора на вече протеклото и завършено действие [eine Handlung vollzogen Habenden¹]. Ето защо миналото деятелно причастие второ най-напред е било нагледено само към свършения вид, т.е. свързвало се е с недуративната, намираща се в най-ниска вокална степен глаголна основа (старобълг. оумрълъ срещу аориста оумръхъ < *ou-meg-s-).

Появата на перифрастичните перфектни форми от класа далъ е пряко следствие от преобразуването на номинално-епископските заклинателни структури във вербален разказ, независим от императивната част на стария обредно-магически двучлен. Това означава, че търсенето на праславянските и индоевропейските паралели на елемента *l в далъ е ще изхожда от призивно-заклинателната, насърчителна семантика на някогашните номинални *l формации. Приемем ли такава постановка, сравнително-историческият материал се налага от само себе си — от една страна, това е българската подбудителна частица ле (старобълг. -le), която придружава вокативните имена (горо ле) или старите междуметни възгласи (старобълг. w-le — Супр.), а от друга — балтийската пермисивна частица *lai (лит. lai, латв. lai, старопрус. -lai), която на славянска почва е преосмислена в адхортативно-въпросителна частица или в разделителен съюз (старобълг. ан).

Една по-далечна езиково-историческа успоредача може да се намери в редица праславянски и индоевропейски изрази, свързани, от една страна, със слънцето и слънчевия кръговрат, а оттам със съживителната, обновяваща сила на пролетта, на пролетните бури, градушки и гръмотевици, и, от друга — с някои остатъци и преживелици от протоиндоевропейския шаманизъм. Понеже създаването на праславянския висок стил е свързано с приспособяването на религиозните начала на протобрахманизма към един вече съществуващ, макар и по-примитивен начин за култова изява, със своя собствена езикова норма, праславянските по начин на образуване номинални *l формации ще получат семантична интерпретация, ако по възможност бъдат проектирани върху ведийския религиозен контекст.

¹ K. Trost. Die Perfectperiphrase im Altkirchenslavischen und Altarmenischen, Indogermanische Forschungen, LXXIII, 1968.

Покрай *l основата в самото индоевропейско название на слънцето (лит. *saulė*, гот. *sauil*, старобългар. *сѣмьце* < *sul-n-, санскр. *sūryas* — теоморфна персонификация), на праславянска и старобългарска почва суфиксът *l личи още в адиективните апозиции *сѣтълъ*, *топѣлъ*, **krōglъ*, **oblъ*. В най-старите индоевропейски религиозни текстове — Ведите — слънцето и слънчевата светлина и топлина са символични същности, които имат функционално сходство с жертвения стълб като посредник в основния космогоничен акт — създаването на опора, одържането на разстоянието между двете космически половини — небето и земята¹. На суфикса *l се натъкваме и в праславянските названия на жертвения стълб и неговото подножие, непосредствени предшественици на които са стволът и подножието на шаманското космическо дърво² — вж. праслав. **stvolъ*, **stbъlъ*, **stubyъ* (v и b разширения на корена *st), старобългар. *стаѣпъ* (= лит. *stūpas*), старобългар. *стѣлъ* (за значението срв. гот. *stōls* 'трон'), старобългар. *прѣстѣлъ*. Суфиксът *l в гот. *sitls* 'гнездо' е далечен отглас от преданието за птицата-създателка и покровителка на мълните и огъня, която обитава върха на космическото дърво и пази златната ябълка. Както живата вода е метафора на пролетните обновителни дъждове, така златната ябълка (златният плод) е метафора на светкавицата³ — живата вода (дъждът) е сок от златния плод (светкавицата); вж. елемента *l в праслав. **ablantъ*, **ablъko* < **abul* = старогерм. *arful*. В Ригведата (X, 121, 1) златният плод е функционално тъждествен с космическия стълб („най-напред се яви златният плод, роден бе всеобщият повелител на съществата, той укрепи земята и небето“).

Старият заклинателен суфикс *l, чийто произход е свързан с призоваването или магическото изобразяване на сакралните същности, се наблюдава още в старобългар. *жъзѣ*, някогашното название на страшното оръжие, с което индоевропейският гръмовержец разбива ледената скала и освобождава слънцето и дъждоносните облаци (при ведийското сътворяване на вселената кривакът на Индра може да изпълнява една и съща роля и с жертвения стълб, и със слънчевата топлина⁴), в нем. *Hagel* 'градушка', символ на разбитата и разтрошена преграда, която вече не закрива слънцето и не задържа дъждовните облаци, в самото название на дъждоносните облаци — лат. *nebula*, старогерм. *nebul*, в праслав. **ogъlъ* — предводителят на градушките и вестителят на пролетните бури, в старобългар. *козѣлъ* — символ на неудържимото оплождащо начало, свързано с настъпването на пролетта⁵ (срв. корена **jar* в прасл. **jarostъ* 'cupido' **jaro* 'пролет' **jarъсь*, **jarŋt*- 'козел', 'козле', *Ярило*, източнославянско фалическо божество). Редупликациите в индоевропейските наименования на гръмотевицата (праслав. **tōtъnъ*), пролетните проливни дъждове и бури (гр. *laílax*), градушките (арм. *kakrut* < **gagrōd*), небесната дъга (лит. *vaivoriškis*), почитат върху същата магическа подкладка, която е осъществена в индоевропейския редуплициран перфект.

¹ Вж. Ch. Blair. Heat in the Rig Veda and Atharva Veda, New Haven, 1961.

² Вж. J. Auboyer. Le trône et son symbolisme dans l'Inde ancienne, Paris, 1949.

³ А. Афанасьев. Поэтические воззрения славян на природу. Т. II, М., стр. 308.

⁴ J. Gonda. Aspects of Early Visnuism, Utrecht, 1954, стр. 61.

⁵ Вж. още P. Horsch. Ajá Ekapād und die Sonne, Indo-Iranian Journal. T. IX, 1, 1965.

По-нататъшната съдба на индоевропейските изрази с перфектно значение продължава да бъде преплетена и свързана със съдбата на епическия дял от някогашното заклинание. Когато епосът не само загубва последната си връзка със своята симпатично-магическа първооснова, но се и демитологизира, т. е. превръща се в анекдот, приказка, разказ за минало събитие, перфектът и аористът се сближават. В санскритски старият перфект се преобразува в минало неопределено време (*perfectum indefinitum*), използвано според граматиките за предаване на случки, които разказвачът не е наблюдавал¹. В латински старият перфект (*laudavi, ivi*) и старият аорист (*dixi*) са се слели в една и съща глаголна категория с резултативно-претеритна семантика [*perfectum praesens — perfectum historicum*]. В гръцки по времето, когато възниква славянобългарската книжнина, перфектът и аористът по значение почти са се изравнили². В повечето славянски езици още в началото на техния самостоятелен исторически живот след отделянето им от праславянската общност опозициите между аориста, имперфекта и перфекта са почнали да се заличават — аористът постепенно се измества от формите на миналото деятелно причастие второ.

В старобългарски и новобългарски противопоставянето между праславянския аорист и праславянските изрази от класа *далъ єсн* обаче е запазено. Причините за това явление не са напълно изяснени — те стоят във връзка с възникването и укрепването на категорията на българските експресивни времена и тяхното противопоставяне на неекспресивните. Ето защо употребата на старобългарските перифрастични форми трябва да бъде още веднъж внимателно и всестранио разгледана и проучена. В рамките на настоящото изследване нашата задача е по-скромна — да се установи доколко в старобългарската епоха изразите от класа *далъ єсн* пазят следи от старата перфектна семантика. Обект на проучване, освен всички по-големи старобългарски паметници, бяха и някои произведения на старобългарските книжовници от Х в., запазени в по-късни преписи.

Далече сме от мисълта, че всеки отделен старобългарски пример е отражение на прастарите условия, наложили появата и употребата на перфектните глаголни форми. На първо място старобългарският обществен живот се е намирал на твърде високо икономическо и културно стъпало, тъй че изконната заклинателна стихия е могла да се осъществи само в преосмислени, замъглени форми. На второ място старобългарската писменост, която влиза в обсега на нашите проучвания, по характер е преводна, а по съдържание — църковно-християнска. Това означава, че разграничаването на изразите от класа *далъ єсн* от аориста се обуславя не само от преките податки, заложили в старобългарската говорна действителност, но и от някои косвени причини, свързани със специфичната литературна дейност на старобългарските преводачи и стилизатори.

Ние излизаме от предпоставката, че на старобългарска почва основната разлика между аориста и изразите от класа *далъ єсн* не е темпорална, а модална. Противопоставянето между миналото свършено и се-

¹ Вж. L. Renou. *La valeur du parfait dans les hymnes védiques*. Paris, 1925.

² A. Meillet. *Le slave commun*. Paris, 1934. § 283.

гашиното резултативно действие не само не е съществено, в рамките на чисто темпоралната класификация на глаголните форми то е направо немислимо — в сегашния момент изобщо не може да се търси присъствие или отражение на минало завършено действие. Не виждаме и основания да разглеждаме старобългарския перфект като минало неопределено време, противопоставено на миналото определено време (аориста). Нееднакво е не отношението на действието към момента на говоренето (и в двата случая действието е извършено и завършено в миналото), а отношението на говорещия субект към действащия субект. Ако аористът (дасть) е обективно съобщение за минало завършено действие, то чрез даалъ есн първото диалогично лице изразява своето актуално в момента на говоренето, контекстно обосновано чувство (подбуда, насърчение, закана) във връзка с минала проява на друго лице или своя собствена проява. Смисълът на перфекта е в емоционалния отглас на говорещото лице в момента на говоренето по повод на минало събитие. Макар че действието е приключило, одобрителното или неодобрително отношение към него остава.

Правъ сѣднѣ есн *δεδῶς ἔκρινας* (Лука VII.43, Мар., Зогр., Асем., Сав.) не е констатация на Исус, че Петър се е домогнал до вярно заключение, и не е съобщение за ненаблюдавано действие, а оценка и похвала. В обръщението си към самарянката *добрь рече* яко мъжа не имамъ.

патъ во мъжъ имѣла есн. *ἰνδὴν ἔγοιγε ἰμάτιν ἡσὶς τῆς μάχης καὶ ἄνδρα οὐκ ἔχω. λέγτε γὰρ ἄνδρας ἔχετε. καὶ νῦν ὃν ἔχετε, οὐκ ἔστι σου ἄνθρωπος* (Йоан IV. 17—18, Зогр., Мар., Асем.) Исус не съобщава на събеседницата си някакъв нов за нея факт, а подчертава своето собствено отношение към живота ѝ. не плачѣте сѣ нѣстъ оумръла дѣвѣца. нъ съпѣнтъ *μὴ κλαίετε οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ καθεύδει* (Лука VIII. 52, Зогр., Мар. Асем., Сав.) не е отрицание на сегашното резултативно състояние на момичето, а радостен възглас, с който Исус обявява на присъстващите, че скръбната случка не е била възможна. Зад гн. *д. талантѣ мн есн* прѣдалъ. се *ἀποῦγμαι δ. талантὶς πρὸς τὴν πόλιν, λέγτε τάλαντά μοι παρέδοικας ἴδε, ἀλλὰ λέγτε τάλαντα ἐκέρδησα ἐκ' αὐτοῖς* (Матей, XXV, 20, Зогр., Мар., Асем., Сав.) съзираме не резултат от миналите действия на господаря, а благодарността и уважението на верния слуга.

Употребата на перфекта в среднобългарските нерелигиозни паметници (Троянската притча) по нищо не се отличава от старобългарската употреба. Не можем да се съгласим с В. Бородич, че в примери като *поимѣнн егы то ны трн сѣдѣхомъ въ морскомъ оѣцѣ и донде тезнишь вѣнтѣзъ и вѣза тебе из междѣ нас. и по томъ та е вѣзалъ мене ладуишь царѣ. а сези си въ третна постела прѣябѣ сътворѣла. а мене изгнала или тогы вѣза еленѣ царниѣ а мене есн оставнѣ аористътъ означава наблюдавано, а перфектътъ — ненаблюдавано действие. Модалният момент (в случая чувствата на измамената и изпъдена жена) продължава да играе определяща роля при избора на миналото деятелно причастие второ. вѣзалъ в н въпросн ацнлешъ каакаша попа, по что разгнѣва сѣ*

НА НАСЪ БОГЪ Н ХОЩЕМЪ ПОГЫНЖТИ. Н РЕЧЕ КАКАШЪ ПОПЪ. ЗАНЕ Е АГАМЕНЪ ЦАРЬ. РИЖЕОУША ПОПА ДЪЩЕФЕ ВЪЗАЛЪ СЪЩО НЕ Е СЪОБЩЕНИЕ ЗА НЕНАБЛЮДАВАНО ДЕЙСТВИЕ, А ИЗРАЗ НА КАЛХАСОВИЯ ПРОТЕСТ СРЕЩУ БЕЗЧИНСТВОТО НА АГАМЕМНОН. ОПРЕДЕЛЕНИЕТО, КОЕТО В. БОРОДИЧ ДАВА ЗА ЧАСТ ОТ СТАРОБЪЛГАРСКИТЕ ПЕРФЕКТНИ УПОТРЕБИ (ФОРМИ, КОИТО ИЗРАЗЯВАТ МИНАЛО ДЕЙСТВИЕ, ВАЖНО ЗА ГОВОРЕЩИЯ), ТУК Е МНОГО ПО-ПОДХОДЯЩО. НЯМА НИКАКВО ОСНОВАНИЕ ПРИМЕРИ КАТО ГОРНИТЕ ДА СЕ ТЪЛКУВАТ ОТДЕЛНО ОТ ПРИМЕРИ КАТО МЫ ЕСЕБЪ СЪОБРАТЪ ТРЕЖ ГРАДЪ. МЫ ХОЩЕМЪ Н ОУМЫСЛАНТИ КАКО ГО Н РАСЫПАТИ, КЪДЕТО В. БОРОДИЧ С ПРАВО ВИЖДА ЗАД ПЕРФЕКТНИТЕ ИЗРАЗИ МОДАЛНО ЗНАЧЕНИЕ.

ВСИЧКИ РАЗНОЧЕТЕНИЯ МЕЖДУ СТАРОБЪЛГАРСКИЯ АОРИСТ И СТАРОБЪЛГАРСКИТЕ ИЗРАЗИ ОТ КЛАСА ДАЛЪ ЕСН, КАКТО И ВСИЧКИ СЛУЧАИ НА СЪВМЕСТНАТА ИМ УПОТРЕБА СЕ ОБЯСНЯВАТ ЛЕСНО — ЧРЕЗ ЗАМЯНАТА НА МОДАЛНАТА КАТЕГОРИЯ С НЕМОДАЛНА ИЛИ ОБРАТНО — ВЖ. БЖЕ МОН БЖЕ МОН. ВЪСКЪЖЪ МА ЕСН ОСТАВНАЪ *Θεέ μου, Θεέ μου, ἵνατί με ἐγκατέλιπες*; (МАТЕЙ XXVII.46, МАР., АСЕМ., САВ.), ВЪСКЪЖЪ МА ОСТАВН (ЗОГР.); ЕГДА ЖЕ СНЪ ТВОИ СЪ. НЗЪДЪ ТВОЕ ИМЪНИЕ. СЪ ЛЮБОДЪНИЦАМИ ПРІДЪ. Н ЗАКЪЛАЛЪ ЕМОУ ЕСИ ТЕЛЕЦЪ ПНТОМЪ *ὅτε δὲ ὁ υἱὸς σου οὗτος ὁ καταραζὼν σου τὸν βίον μετὰ πορνῶν ἦλθεν, ἐθυσας αὐτῷ τὸν μόσχον τὸν σκευτὸν* (ЛУКА XV.30 АСЕМ.), ЗАКЛА ЕМОУ ТЕЛЕЦЪ ПНТОМЪ (МАР., ЗОГР., САВ.); ВЛАСЪ ЖЕ ГЛАВЪ ПОКРЫЛЪ ЕСН. ДА НЕ ВРЕДНЪ СЪ ИЗМЪНЕНЕМЪ ВЪТРЕЪ. І КЪД ОУДЪ. ПОТРЕБЪНО ОУСТРОИ НА НЕМЪ. ДА ВЪСМЪН ВЪСХВАЛНЪ ТЪ (СИН. ТР. 7. В); *ωβριτία* ЕСИ ПЛАЧЪ МОИ ВЪ РАДОСТЪ МНЪ: *растръга вѣтище мое и прѣповѣсалъ ма еси веселѣмъ* *ἐσπερας τὸν κολετὸν μου εἰς χαρὰν ἐμοί, διέρρηξας τὸν σάκκον μου καὶ περιέζωσας με εὐφροαίνην* (СИН. ПС. XXIX.12). ПО ТОЗИ НАЧИН Е НАМЕРЕН И ЕДНОЗНАЧЕН ОТГОВОР НА ВЪПРОСА, ЗАЩО НА СЪЧЕТАНИЕ ОТ СЕГАШНО ВРЕМЕ НА СПОМАГАТЕЛНИЯ ГЛАГОЛ И МИНАЛО ДЕЯТЕЛНО ПРИЧАСТИЕ ВТОРО СЕ НАТЪКВАМЕ ИМЕННО В ПРЯКАТА РЕЧ. ТЪНКИЯТ ЕЗИКОВ УСЕТ, КОЙТО А. МЕЙЕ¹ ПРИПИСВА НА СТАРОБЪЛГАРСКИЯ ПРЕВОДАЧ, ЩЕ ТРЯБВА ДА СЕ ОКАЧЕСТВИ НЕ КАТО УМЕНИЕ ДА СЕ ДОЛОВИ НЕСЪЩЕСТВУВАЩАТА ТЕМПОРАЛНА РАЗЛИКА МЕЖДУ МИНАЛО СЪВЪРШЕНО И „СЕГАШНО РЕЗУЛТАТИВНО ВРЕМЕ“, А КАТО ЖЕЛАНИЕ ДА СЕ ОТБЕЛЕЖИ ИЛИ ДА НЕ СЕ ОТБЕЛЕЖИ ЛИЧНОТО ОТНОШЕНИЕ НА ГОВОРЕЩЕТО ЛИЦЕ КЪМ ТОВА, КОЕТО ТО ИМА ДА СЪОБЩИ НА СЪБЕСЕДНИКА СИ — ВЖ. НАПР. *иштете мене не въко вндѣсте знаменіе. нъ въко ван есте хлѣбы. і насѣитнѣте сѧ* *ζητείτε με οὐχ ὅτι εἶδѣτε σημεῖα, ἀλλ'ὅτι ἐφάγετε ἐκ τῶν ἄρτων καὶ ἐχορτάσθητε* (ЙОАН VI. 26, ЗОГР., МАР., АСЕМ.); А СТРАЖЪ НЕГДА ВНДЪ НЕГО ОУКЛОНЫША СЪ. Н ВЪ БАНЪ ТЕКЪША. ВЪ МЪСТО ОТЪВЪГЪШААГО. САМЪ СЪ ОУСТРОНАЪ. Н СЪВЪРЪГЪ РНЗЫ КЪ НАГЪИМЪ СЪ ПРИМЪСН. А ВЪПНА ТОЖДЕ ЗЪВАНІЕ СВАТЪИХЪ. КРЪСТІАНЪ НЕСМЪ. Н НАПРАСНИЕМЪ ПРЪЛОЖЕННА. ЧОУДО СЪОБРАТЪ ЗЪРАШТИМЪ. ЧИСМА ЖЕ НАПАЛНАЪ. Н НЕЧАЛЪ ВЪВЪТЪИЖЪ. О ОУБЪЖАВЪШИМЪ ПРИЛОЖЕННЕМЪ СКОИМЪ ОУТЪИНАЪ (СУПР. 93).

ЩЕ СПОМЕНЕМ ЕДИН СТИЛОВ ПОХВАТ НА СТАРОБЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВНИК, КОЙТО В СИНАЙСКИЯ ПСАЛТИР ИМА ТЕНДЕНЦИЯ ДА СЕ ПРЕВЪРНЕ В ТИПИЧЕН — ИЗБРО-

¹ A. Meillet, Le slave commun, § 281.

яването на последователните действия започва с аористни форми и завършва с перфектна. В тези случаи перфектният израз има смисъл на втори член в една възходяща градация (climax), почиваща върху замаяната на неекспресивния изказ с експресивен: снн же нже блнзъ дннл. глгглемзйн аполонъ. не отъ блжда лн родн са такожде же н днннъсь. нарочнтнъи вашъ богъ. нѣ лн ї тъ отъ блжда роднлъ са (Супр. 8); тѣи нсн богъ творан чоудеса. сжштѣа во на нѣи по насъ сътворн. н лншнннн четѣрь десѣтъ напѣннлѣ нсн (Супр. 79); нндѣ небесѣска чоудеса. позна нстннѣ. прнбѣже къ владѣщѣ. прнчте са съ мжчннкѣи. обннннлѣ нже о оученнцѣхъ (Супр. 94); тѣи бо освѣтн обрѣзъ отрока своего заклана бѣ зѣлобѣи авѣла. н оуправн на вѣсотѣ. вѣзѣода вѣгѣдѣннѣа своего енѣхѣ. съврѣшн же кнѣотъ н съхранн прѣподобѣннѣаго нѣа. вѣзѣвѣшн же благословѣннннмъ чнстнтѣлѣа мелхисѣдека н жрѣтѣамн нсѣоушенѣаго прославн авраама. оумножн же о семѣнн чадѣ слѣвѣнѣаго їакова. нзѣхѣатн же нзѣ огнѣ пѣлаштѣа любѣостранѣнѣаго лѣта. крѣпѣкѣаго же трѣпѣнннмъ оубѣаждѣнѣа нсн їѣва (Супр. 232); дннѣсь мѣдѣнѣаа вѣрата съаѣмн владѣка нашъ хъ. н само съмрѣтноѣ лнѣе нсѣазнѣа (Супр. 487); освѣтн очн ѣхъ. ї оѣамѣннѣа естѣ сѣдѣца ѣхъ. да не вндѣтѣ очнма. нн разѣумѣжѣтѣ сѣдѣщѣмъ τεύφλωκεν αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ πεπώρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν ἵνα μὴ ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς καὶ νοήσωσι τῇ καρδίᾳ (Йоанн, XII.40 Зогр., Мар., Асем.); тѣи нѣрѣданѣсѣкѣи вѣдѣи етн. съ нѣсе посѣлаѣзѣ стааго тѣоѣго дѣхѣ. ї глаѣи гнѣзѣдѣщннхъ са змнѣѣ. тоу сѣкроушнѣа есн (Син. тр. 4 b); вѣскрѣсн ї епн ма бже мон: ѣко тѣи порази вѣса вѣрѣждѣжѣаа мнѣ вѣсоуѣ: зжѣи грѣшнѣи хъ сѣкроушнѣа есн: ~ ~ ἀνάστα κίριε, σῶσόν με ὁ θεὸς μου. διὰ οὐ ἐπάταξας πάντας τοὺς ἐχθροῦντάς μοι ματαίως, ὀδόντας ἀμαρτωλῶν συνέτριψας (Син. пс. III.8); вѣнегда вѣзѣвѣхъ оуслѣшѣа ма бже прѣѣдѣи моѣа: ~ ~ вѣ скрѣѣи пространнѣа ма есн: ἐν τῷ ἐπιγαλεῖσθαί με ἐσήκονσέ μου ὁ θεὸς τῆς δικαιοσύνης μου, ἐν θλίψει ἐπλάτννᾱς μοι (Син. пс. IV.2); на вѣдѣ покѣиѣ вѣспѣѣ ма: дѣшж моѣа обѣратн: наставнѣа ма есн на стѣсѣ прѣѣѣа: ~ ἐπὶ ὕδατος ἀναπαύσεως ἐξέθρεψέ με. τὴν ψυχὴν μου ἐπέστρεψεν. ὠδήγησέν με ἐπὶ τοίβους δικαιοσύνης (Син. пс. XXII 2—3); ма же за нѣ(з)лѣбѣ моѣа прнѣатѣ: ї оутѣрѣдѣа ма есн прѣѣѣ тоѣжѣа вѣ вѣкѣ ѣмоу дѣ дѣа τὴν ἀναμίαν ἀνταλλάβον, καὶ ἐβεβαίωσάς με ἐνώπιόν σου εἰς τὸν αἰῶνα (Син. пс. XL. 13); посѣла вѣ мнѣостѣ своѣа н рѣснѣта своѣа: ї нзѣвѣнѣа естѣ дѣшж моѣа: ἐξαπέστειλεν ὁ θεὸς τὸ ἔλεος αὐτοῦ καὶ τὴν ἀλήθειαν αὐτοῦ. καὶ ἐρρύσατο τὴν ψυχὴν μου (Син. пс. LVI.4); ѣко тѣи бже оуслѣшѣа моѣитѣи моѣа. далѣ есн доѣстоѣннѣ боѣщннмъ са імѣнн тѣоѣго: ~ διὰ οὐ ὁ θεὸς ἐσήκονσας τῶν προσευχῶν μου, ἔδωκας κληρονομίαν τοῖς φοβουμένοις τὸ ὄνομά σου (Син. пс. LX.6); тѣи сѣтѣлѣѣ глаѣж змѣѣѣж: далѣ есн вѣрѣшѣно лѣдѣмъ етѣопѣсѣкомъ οὐ συνέτριψας τὰς κεφαλὰς τοῦ δράκοντος,

ἔδωκας αὐτὸν βροῦμα λαοῖς τοῖς Αἰθίοφι (Син. пс. LXXIII. 14); ѣко тѣи ги
поможе ми ~ н оутѣшилъ ма еси ~ ὅτι σὺ κύριε ἐβοήθησάς μοι, καὶ παρεκάλεσάς
 με (Син. пс. LXXXV. 17); ѣко во сѣмѣреннѣ нашѣмъ поманѣ нѣи гѣ... ѿ нѣ-
бавнѣ нѣи естѣ отѣ врагѣ нашнхѣ ὅτι ἐν τῇ ταπεινώσει ἡμῶν ἐμνήσθη ἡμῶν
 ὁ κύριος... καὶ ἐλυτρώσατο ἡμᾶς ἐκ τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν (Син. пс. CXXXV. 23—24).

Натѣкваме се и на примери за низходяща градация (перфект—аорист):
васѣ не земаѣ покрѣила. нн небо принатѣ (Супр. 97); ѿако не тѣчиѣхъ боги
првѣвнѣ, вѣлѣ нѣн. нѣ н црѣ похочѣхъ (Супр. 165); благѣвоуиѣ еси ги зѣм-
лиѣ твоиѣ. вѣзвратилѣ еси плѣнѣ нѣвоуѣ: ~ ѡтѣпоустилѣ еси безаконеніе лю-
диѣ твоихѣ. покрѣи вѣса грѣхѣ-н-хѣ εὐδόκησας κύριε τὴν γῆν σου, ἀπέστρεψας
 τὴν αἰχμαλωσίαν Ἰακώβ. ἀφῆκας τὰς ἀνομίας τῷ λαῷ σου, ἐκάλυψας πάσας τὰς
 ἁμαρτίας αὐτῶν (Син. пс. LXXXIV 2—3); дрѣжалѣ еси рѣкѣ деснѣиѣ моѣ ~
ѿ сѣвѣтомѣ твоимѣ наставилѣ ма еси ~ ѿ сѣ славоиѣ приатѣ ма ἐκβάτησας τῆς
 χειρὸς τῆς δεξιᾶς μου, ἐν τῇ βουλῇ σου ὠδήγησάς με, καὶ μετὰ δόξης προσελάβον
 με (Син. пс. LXXII. 23—24); тѣи сѣмѣрилѣ еси ѣко вѣзвѣна роуа егѣ ~ мѣшиѣ-
циѣ силѣи твоѣа рѣзгѣна врагѣи твоѣа σὺ ἐταπεινώσας ὡς τραυματίαν ὄπερ-
 ἤφανον καὶ ἐν τῷ βραχίονι τῆς δυνάμεώς σου διεσκόρπισας τοὺς ἐχθρούς σου (Син.
 пс. LXXXVIII. 11); не по безаконѣмѣ нашимѣ сѣтворилѣ естѣ намѣ: ни по
грѣхѣмѣ нашимѣ вѣздастѣ намѣ οὐ κατὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἐποίησεν ἡμῖν,
 οὐδὲ κατὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν ἀνταπέδωκεν ἡμῖν (Син. пс. CII. 10); ѣко насѣ-
тилѣ естѣ дѣшѣ тѣшѣ. н дѣшѣ лачѣшѣ испѣзни бѣагѣ ~ ~ ѡти ἐχόρѣтѣсѣ
ψѣхѣн кевѣн, καὶ πενῶσαν ἐνέπλησεν ἀγαθῶν (Син. пс. CVI. 9).

Умелото редуване на повествователни (аористни) и експресивно-на-
 стърчителни [перфектни] форми за 2 л. ед. ч. в Синайския псалтир, което
 види се е било нагледно не само към ритъма на речта, но и към моду-
 лациите в музикалната структура на псалмопеенето, е още едно дока-
 зателство за съвършеното преводаческо изкуство на Константин-Кирил
 философ:

оумѣножилѣ еси на мнѣ величество твоѣ ~

ѿ обратиѣ оутѣшилѣ ма еси ~

ѿ отѣ бездѣнѣ зѣмѣа пакѣи вѣзвѣде ма

(LXX. 21)

~~~~~||~~~~~

~~~~~

~~~~~||~~~~~

ἐπλεόνασας τὴν δικαιοσύνην σου, καὶ ἐπιστρέψας παρεκάλεσάς με, καὶ ἐκ τῶν
ἀβύσσων τῆς γῆς πάλιν ἀνήγαγés με

тѣи же отѣринѣ ѿ оумѣнѣи ~

отѣвѣрѣже хѣа своѣго ~

аи прѣжде рѣзорилѣ еси завѣтѣ рѣба твоѣго ~

оскверѣни на зѣмѣи сѣтѣинѣ егѣ ~

рѣзорилѣ еси вѣса оплотѣи егѣ ~

положилѣ еси тѣрѣдѣ егѣ стрѣхѣ ~

(LXXXVIII. 39—41)

~~~~~

ὃν δὲ ἀπόσω καὶ ἐξουδένωσας, ἀνεβάλον τὸν χριστὸν σου. κατέστρεψας τὴν
διαθήκην τοῦ δούλου σου, ἐβεβήλωσας εἰς τὴν γῆν τὸ ἀγίασμα αὐτοῦ. καθεῖλες πάν-
τας τοὺς φραγμοὺς αὐτοῦ, ἔθου τὰ δχυρώματα αὐτοῦ δειλίαν

ЕЪЗНЕСЕ ДЕСНИЦЪ СЪТЖКАЖШТИХЪ ЕМОУ ~

ЕЪЗКЕСЕАНЪ ЕЪСА ВРАГЪИ ЕГО ~

ЕЪЗЕРАТИАЪ ЕСІ ПОМОШТЬ ОРЖЪЕ ЕГО ~

І НЕ ЗАСТЪПИ ЕГО ЕЪ ДЕНЬ ВРАНИ ~

РАЗОРИАЪ ЕСІ ОТЪ ОЧИШТЕНИ ЕГО ~

ПРЪСТОАЪ ЕГО НА ЗЕМЛІ ПОВРЪЖЕ ~

ОУМАЛНАЪ ЕСІ ДЕНЬ ВРЕМЕНИ ЕГО ~

ОБАНЪАЪ Н ЕСІ СТОУДОМЪ ~

(LXXXVIII. 43—46)

ὑψώσας τὴν δεξιάν των ἐχθρῶν αὐτοῦ, εὐφρανὰς πάντας τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ
ἀπέστρεψας τὴν βοήθειαν τῆς βομφαίας αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἀντελάβον αὐτοῦ ἐν τῷ πο-
λέμῳ. κατέλυσας ἀπὸ καθαρισμοῦ αὐτοῦ, τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν κατέβρυξας.
ἐσμίκρυνας τὰς ἡμέρας τοῦ θρόνου αὐτοῦ, κατέχεας αὐτοῦ αἰσχύνην

Съществено е, че ние си представяме модалната разлика между ста-
робългарския аорист и старобългарските изрази от класа *далъ еси* и като
*стилистична. Модалният момент за нас е естествен резултат от разви-
тието и преосмислянето на старата епична разхвалващо-заклинателна
стихия в хода на славянската икономическа, обществена и културна ево-
люция. Въпросът, дали семантичната разлика между аориста и перфекта
има праславянско потекло, може да получи само положителен отговор.
Семантичната нееднородност е следствие от стилистичната нееднородност
на съобщението за минало действие в рамките на ежедневния разговор
и съобщението за минало действие в един разказ, чиято крайна цел е
била призоваването или отпъждането на демоничните сили.

В такъв смисъл интерес представляват вече не частните примери, а
основните старобългарски контекстни структури, в които се натъкваме
на перфектни форми. Събраният материал се разпада на две големи
групи — в едната от тях спомагателният глагол е в 2 л. ед. ч., а в дру-
гата — в 3 л. ед. ч. Случаите, в които спомагателният глагол е в 1 л.

¹ На метриката на Синайския псалтир като извор за реконструкцията на старобъл-
гарското ударение ще бъде посветена отделна студия.

κίριε, ὅτι θλίβομαι (X. X. 8—10) спасѣ въ нѣ еси отъ сѣтѣжѣицихъ намъ :
 1. ΠΕΝΑΕΝΔΑΨΑΛΑ ΗΜΑΣ ΠΟΤΡΕΒΗΛΑΣ ΕΣΙ: ~ ἔσωσας γὰρ ἡμᾶς ἐκ τῶν θλιβόντων
 ἡμᾶς, καὶ τοὺς μισούντας ἡμᾶς καθέσχοντας (XLIII. 8). Упоменатият контекстов
 тип не е чужд нито на евангелските преводи, нито на Супрасълския
 сборник: исповѣдаѣм ти са отъче гн небоу н земн · вко оутанаъ еси се
отъ прѣмѣдрѣихъ н разумѣихъ · и вѣнаъ т еси младенцемъ ѣхологоу-
маі σοι πάτερ κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρουσας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν
καὶ συνετῶν καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις (Матей XI. 25, Мар., Зогр.); вко
внѣдѣсте очн мон сѣпасенне твоє · еже еси оуготовааъ прѣдъ лицемъ всѣхъ
люди н ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ σωτήριόν σου, ὃ ἡτοίμασας κατὰ πρόσωπον
πάντων τῶν λαῶν (Лука II. 31, Мар., Зогр., Асем., Сав.); слава тебѣ бже г
ісхє · іако н мене грѣшнааго н недостоинааго сѣподобіаъ ієси · н мене тво-
єго радн се вѣсе пострадаи (Супр. 103); тѣ бо ієси сѣтворнаъ господн
небо н зємьѣ (Супр. 232).

Използуването на перфектните форми за 3 л. ед. ч. в проповедите
 на Йоан Златоуст (втората част на Супрасълския сборник) и в словата
 на презвитер Козма и Йоан Екзарх (Шестоднев) също почива върху экс-
 пресивна подкладка — стремежа на църковния писател да се самоизяви
 като апологет и пропагандатор на правата вяра. Ето защо обективистич-
 ният, разказвателен тон на светото писание би бил несъвместим с наме-
 рението на автора да изкаже възхищението си пред делото и величието
 на християнското божество. Оттук и конкретната стилова особеност в
 оформянето на фразата — предпочитането на перфектния изказ пред
 аористния: внна же намъ ієстъ свѣтааго прѣздньєства · н тръжєства сєгѣ
хъ · н же н ісхѣдатиннєкъ ієстъ намъ · всѣхъ добръ · тѣ бо ієспрѣва нѣ
сѣтворнаъ · отъ нещїтааго въ сѣштєкє прнєдѣъ · тѣ н нѣинѣ гѣиєнѣшта сѣ-
пасаъ · оумрѣштенѣи ѡжєнаъ · н непрнѣзннѣа прѣтнєжєства ѡтѣтъ (Супр.
 479—480, низходяща градация); радоунѣ са о гн вєсєгда вѣзакѣєнѣаа
братѣ · н пакѣи рєкѣ радоунѣ са · гѣ влнзъ ннчнмже не пѣцѣте са · гѣ
нз мрѣтѣвнхъ вѣстааъ · н с ннмъ народъ многъ сѣвнхъ · прѣздньєствѣу-
нмъ оубѣ вѣ сласть н цѣломѣдрѣствєно · сѣ бо вѣ истннѣ дѣнѣ н же сѣт-
ворнаъ гѣ (Супр. 479); кдє ти сѣмрѣтн жало кдє ти адє повѣда · дѣ-
несѣ мѣдѣнаѣ вѣрата сѣломн владѣка нашъ хъ · н само сѣмрѣтноє лице
нєсказнѣа · почто же глаголѣ лице · само нма єго прѣбѣлѣнаъ (Супр. 487);
прѣслабѣноє то ієствєто н прѣбєлажєноє · нздрадѣнаѣ добрѣта · драгоє
нма · начѣао вѣсємоу сѣщїємоу · нєсточннєкъ жнзнєнѣн · разумѣнѣн · свѣтѣ
прѣмѣдрѣсть вєствѣнаѣ · сладѣкѣн вєс прнклѣда тѣворѣъ · тѣ ієстъ сѣ-
творнаъ небо н зємѣѣ [Екзарх, 9 с¹]; да сєгѣ цѣвнѣа ѡвнаъ ієстъ небо сѣ
врѣхоу водамн · да свѣтѣ вѣсхѣда горѣ не прѣвнѣтѣ · нѣ долоу са сѣ-

¹ Примерите от Шестоднева са според старобългарската нормализация на Р. Айтчет-
 мюлер, а примерите от презвитер Козма — според изданието на М. Попруженко.

поучаеѣтъ и снѣаеѣтъ по всен земян (Екзарх, 41b); въше нестьѣа бо сѣпротивнаѣа качества съчетааѣ н съзкоупнаѣа друугъ къ друугу прѣхѣиѣтъ творѣѣъ боѣъ (Екзарх, 49 а); провѣды оубѣу гѣ хѣтаѣаа влазны быкати вѣ чаѣхѣъ · прорекѣѣ нѣъ еѣъ вѣа н наоучнаѣа гла (Козма, 485а). Срв. перфектната употреба в 1 л. като израз на авторско самоутвърждаване: си же словеса шесть · господи мои не о себѣ мѣи несмѣ съставили (Екзарх, 6b — *pluralis maiestatis*); се оуже еретници ꙗсно оуказалъ есмь вамъ не ѿ сконхъ словесъ но ѿ стааго евалѣа (Козма, 493 а).

Би било обаче пресилено да се твърди, че посочените по-горе перфектни примери от Синайския требник, Синайския псалтир, Супрасълския сборник и Шестоднева са непосредствено, практическо отражение на прастарата заклинателна семантика, въпреки че тя е била налице в дохристиянския, еврейско-гръцки паганистичен първообраз на старобългарските преводни молитви и хвалебствия (още композицията на някои шумерски религиозни текстове е сходна с композицията на молитвите от Синайския требник¹). Емоционалността, която съпровожда появата на старобългарските изрази от класа далаъ си, е пряк наследник на някогашната призивно-заклинателна експресия, но вече не е неин семантичен еквивалент. Като е заличил родството си с именните форми от вокативния дял на древния обрядно-магически двучлен, старобългарският перфект е променил и разширил значението си.

Накрая предстои да се обсъди честата употреба на перфекта в старобългарските отрицателни и възклицателни изречения. Нейните психологически податки от чисто синхронно гледище са ясни — те лежат в преднамерената експресивност, която при отрицателното изречение почива върху неуспешния опит, невъзможността да се установи връзка между две представи, а при възклицателното изречение — върху субективната неспособност да се аперцептира един комплекс от представи посредством друг въпреки наличието на достатъчна ситуационна подбуда²: несмѣ обоуѣаѣ · нѣъ живѣаго бога боѣъ са (Супр. 140); неѣѣъ оутѣаа са насъ нечѣстнѣоѣе заповѣданнѣе (Супр. 147); несмѣ оума изгоуѣнаѣ · ни отънемогохъ сѣмѣслаомъ (Супр. 149); неси дѣъжалъ ꙗгоже са отъвѣъже · не обнѣса ꙗгоже ненавѣдѣ · не нѣнѣса ꙗгоже охѣудн · не вѣдѣ ꙗмоуже не вѣрова (Супр. 512, низходяща градация); вѣдетъ бо тогда скръѣъ вѣанѣ · ѣкаже неѣѣъ вѣла отъ начала вѣсего мѣра до сѣѣъ *ἔστιν ὁδὸς τότε θλίψις μεράλη ὅα οὐ γένοιεν ἀπ' ἀρχῆς κόσμου ἕως τοῦ νῦν* [Матей XXIV. 21, Мар., Сав., Зогр.]; что бо глаѣтъ ꙗко нѣ бѣ сътворѣнаѣ несе ни земяа ни вѣсѣхъ си еднѣмѣ (Козма, 489b); нѣ хѣ сѣѣпа просѣѣтнаѣ · ни хрома неѣѣанаѣ · ни мѣѣѣа вѣсѣснаѣ (Козма 516а); воле же чѣто сътворѣнаѣ тѣгда владѣѣка

¹ Композиционната структура на стария обрядно-магически двучлен е запазена и пресътворена в композиционната структура на античния химн — вж. разясненията на G. Thompson. *Greek Lyric Metre*. Cambridge, 1929.

² Определенията на отрицателното и възклицателното изречение са според Н. Paul. *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Halle, 1937. § 92, 94.

намек е реализиран и в първата част на отрицателния паралелизъм в славянската народна песен: „Нишна се златна ябълка низ тия честни трапези. Не ми е златна ябълка, най ми е млада невеста“. Частицата *не* не е символ за неосъществена асоциация златна ябълка — невеста. Напротив, тя е признак, че тази асоциация е осъществима — невестата е златна ябълка и златната ябълка е невеста, но не в битовото ежедневие, а в чисто митологичен план.

Едно заклинание с отрицателна епическа част е невъзможно по принцип — демоничните сили могат да бъдат призовани или отпъдени чрез разказ за техните минали прояви, но не чрез разказ за липсата на такива прояви. Това означава, че чрез отрицание в епическия дял на заклинанието силата на злите въздействия не може да бъде намалена. Тъкмо обратното, симпатично-магическото възпроизвеждане трябва да има позитивен характер, за да отведе злите сили в един измислен, не-реален, неопределен свят, който е загатнат със специално междуметие. Всички очаквани от злите сили въздействия, които в житейската обстановка са несъвместими с човешките желания, там ще бъдат не само възможни, но и добре приети, защото са безвредни. Прототип на днешното отрицание са старите междуметия, които са наемквали за свръхестествения сетивно невъзприемаем свят. Връзката на отрицателния първообраз с фантастичните и митологични мотиви личи ясно в славянското привативно (с помощта на частицата *не*) словообразуване — старобългар. *непрѣзнь дѣволосъ*, българ. *ненапита вода*, *неродена мома*, *незайна доба*, рус. *несвоя смерть*, *нечистый* и т. н. Сrv. точния анализ на А. Бели¹ по повод стилистичната функция на частицата *не* в Гоголевия разказ „Страшная месть“ — отрицанието е словесен признак за скритото присъствие на нечистата сила, заимствуван от украинските фолклорни текстове.

С постепенното демитологизиране на човешкото мислене, т. е. с превръщането на мислимата иреалност в немислима, препращащото към извънсетивния свят междуметие се е превърнало в отрицателна частица.

Субективният неуспех при опита да се аперцептира един комплекс от представи посредством друг комплекс първоначално също е бил необходим повод за привличането на свръхестествен, митологичен медиатор или медиум. Негов езиков еквивалент е прономиналната индоевропейска морфема *k^u, прототип на по-последните въпросителни (в рамките на възклицателното изречение) или неопределителни (в рамките на разказното изречение) местоимения. Звуково-символичната стойност на бемолния диференциален признак в *k^u е била сходна със звуково-символичната стойност на индоевропейския сакрален *u елемент.

¹ А. Белий. Мастерство Гоголя. изд. Академия, 1934.

СЪЮЗНИТЕ СРАВНИТЕЛНИ КОНСТРУКЦИИ В СТАРОБЪЛГАРСКИ

Екатерина Дограмаджиева

1. УВОД

1.1. Сравнителната конструкция многократно е предизвиквала интереса на езиковедите със своята богата и разнообразна проблематика, но все още редица въпроси са обект на дискусия, а други са останали без внимание. Като синтактична единица тя е била определяна по твърде различен начин: като подчинено изречение, като подчинена част на простото изречение, като междинна единица между част на изречение и подчинено изречение, като еднородна част, като апозиция. Разнообразието на изказаните интерпретации е резултат на сложността на проблематиката. Сравнителната конструкция е езикова единица, при която съотношението между семантиката, функционирането и формалното изразяване не се експлицира винаги достатъчно еднозначно и отчетливо. Поради това в зависимост от аспекта тази синтактична единица получава едно или друго осветление.

1.2. Обектът на изследването, така както е обособен от традицията, е определен от два координата (семантичен и формален) — компаративна семантика и дискретна формална организация с модел сравнителен съюз и пълнозначна непередикативна дума. Поясненията на пълнозначната дума не са релевантни за модела на сравнителната конструкция, тъй като тяхното наличие или отсъствие не нарушава качествената характеристика на тази лингвистична единица.

1.3. Предмет на изследването е сравнителната конструкция през старобългарския период от развой на българския език.

1.4. Материалът е събран въз основа на пълната ексерпция на старобългарските паметници: Мариинско евангелие, Зографско евангелие, Асеманиево евангелие, Савина книга, Листове на Ундолски, Охридски глаголически листове, Синайски псалтир, Синайски требник, Енински апо-стол, Супрасълски сборник, Клоцов сборник, Златоструй на Бичков, Рилски глаголически листове, Хилендарски листове, Македонски кирилски лист, старобългарските надписи¹. Освен това пълно са ексерпирани следните оригинални старобългарски произведения, запазени в по-късни пре-

¹ Списък на изданията и на съкращенията на паметниците е приложен в края на работата.

писи: Климент Охридски — Наставление за празници (първична версия); Поучения: за апостол или мъченик, за десета неделя след „Всички светии“, за неделя, за предпразненство на Рождество Богородично, за Рождество Богородично, за предпразненство на Въздвижение, за Зачатие Богородично, за предпразненство на Рождество Христово, за Рождество Христово (първична версия), за предпразненство на Богоявление, за Богоявление, за предпразненство на Сретение господне, за Сретение господне, за предпразненство на Благовещение, за Благовещение, за Пасха, за Възнесение, за апостолите Петър и Павел, за предпразненство на Преображение, за Преображение, за предпразненство на Успение Богородично; Похвални слова: за пророк Захария, за Димитър Солунски, за Михаил и Гавриил, за Климент Римски, за Йоан Кръстител, за Кирил Философ (първична версия), за Кирил и Методий (първична редакция), за четиридесетте мъченици, за Възкресение Лазарово (първична версия), за Цветница, за света Троица (обширна редакция), за пророк Илия, за Успение Богородично (Михановичев препис); Константин Преславски — Предисловие и четиридесет и втора беседа от Учителното евангелие, Азбучна молитва, Проглас към евангелието; Йоан Екзарх — Шестоднев (I, II, III том от изданието на Р. Айцетмюлер); Презвитер Козма — Беседа против богомилите; Черноризец Храбър — За буквите. За да се отделят по-късните напластявания, се взимат под внимание различията и се използва материалът, който не сочи колебания по отношение на граматичната и лексикалната страна на фразата. Текстът на Шестоднева се цитира по реконструкцията на Р. Айцетмюлер, в която са отстранени по-късните правописни изменения и механическите грешки. В Охридските глаголически листове, Македонския кирилски лист, За буквите и старобългарските надписи не са регистрирани сравнителни конструкции.

1.5. Теоретическа основа на интерпретацията на материала е знаковата теория, създадена от Ф. де Сосюр, в разработката на Пражката структурна школа. Изхожда се от положението, че знакът представлява единство на две страни — означаемо и означаващо, които притежават същевременно известна автономност (С. Карцевски¹, А. Мартине²). „Изменяемостта на знака не е нищо друго освен разместване на отношението между означаемо и означаващо“³. При интерпретацията на материала се разграничават двата аспекта на речевата дейност — език и реч, разбираани съответно като потенция и реализация. Знакът⁴ е принцип на организация на езиковата структура. Словесният материал се организира по две координати — парадигматична и синтагматична. Парадигматиката разкрива семантичните отношения (тъждество и различие) на ези-

¹ С. Карцевский. Об асимметричном дуализме лингвистического знака. — сб. История языкознания XIX—XX веков в очерках и извлечениях, часть II, сост. В. А. Звегинцев, М., 1965, стр. 85—90.

² А. Мартине. Основы общей лингвистики, глава I „Лингвистика, язык и языки“. — сб. История языкознания XIX—XX веков в очерках и извлечениях, часть II, сост. В. А. Звегинцев, М., 1965, стр. 403—422.

³ Ф. де Сосюр. Курс общей лингвистики. М., 1933, стр. 166.

⁴ Вж. Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка. Отв. ред. Б. А. Серебренников, М., 1970, глава вторая „Знаковая природа языка“ (А. А. Уфимцева, Т. В. Булыгина, Н. Д. Арутюнова), стр. 96—196.

ковите единици, които се намират в тъждествена функционална позиция, а синтагматиката разкрива функционалните връзки на езиковите единици, които се намират в различни функционални позиции. Различието в парадигматиката се означава с термина опозиция, а различието в синтагматиката се означава с термина контраст. За единиците, свързани с парадигматични отношения, е характерно взаимното изключване при реализация на една и съща синтактична позиция, а за единиците, свързани със синтагматични отношения, е характерно съществуване на синтагматичната ос. Поради това парадигматичните отношения се определят като селекция (корелация), а синтагматичните като комбинация (релация).

1.6. За установяване на синтагматичните отношения се използва в работата дистрибутивният метод. Под дистрибуция се разбира не линейно съразположение, а функционална връзка на два езикови елемента от различни класове. При дистрибутивния метод на основата на съчетаемостта се уточняват категориите на синтактичните единици, когато те морфологически не са достатъчно отчетливо изразени. Диференциацията се осъществява на основата на комбинаторните свойства на синтактичните единици, проявяващи се в ограниченията на тяхната съчетаемост.

За установяване на парадигматичните отношения се използва методът на комутацията¹. Семантичното тъждество /различие на две езикови единици се определя при функционирането им в една и съща позиция. Отношението на тъждество между две езикови единици се означава с термина идентификация, а отношението на различие с термина опозиция. Идентификацията се гради върху наличието на интегрален признак в съпоставяните членове. Опозицията се гради върху наличието на интегрален и диференциален признак в съпоставяните членове. Своеобразието на работата с нежива езикова система ограничава възможностите за експериментиране и предполага голяма предпазливост при манипулациите. Текстовете, с които разполага изследователят, са ограничени и само в редки случаи той може да разчита, че ще попадне на два лексикално тъждествени отрязъка, за да може да установи в чист вид диференциалния признак. Когато липсват подходящи фрази, могат да се използват две възможности. Едната е да се съпоставят два ненапълно тъждествени в лексикално отношение, но еквивалентни в граматическо отношение текста, като се отчита и отстранява допълнителното семантично напластяване от страна на лексикалната разлика. Втората възможност е да се използва един оригинален текстов отрязък, като изследваният елемент се смени с друг, за да се установи дали те са тъждествени или различни. Например: *прихождаахъ же звърне н пьсн* Су 14.28 — **прихождаахъ же звърне нан пьсн*. Съпоставителният анализ на естествената и изкуствената фраза дава възможност да се установи, че между съюзите *н* и *нан* съществува еквивалентна опозиция с диференциални признаци съответно 'съединяване' и 'изключване' при интегрален признак 'съчинение'. Като най-сигурно доказателство за правилно боравене с фактите при експериментирането остават данните на зафиксирания в паметниците материал. След като се установи експериментално

¹ Вж. Н. С. Грубейков. Основы фонологии. М., 1960; Н. Т. Булыгина. Грамматические оппозиции (К постановке вопроса). — сб. Исследования по общей теории грамматики, М., 1968; стр. 175—231.

диференциалният признак, той трябва да се провери в целия изследван материал и да се потвърди от него.

1.7. При интерпретацията на частите на речта изхождаме от корекцията, която прави Е. Р. Атаян на традиционната класификация: „елементарните синтактични единици (синтактично оформени пълнозначни думи, а също и техните аналитични и разширени еквиваленти) се разпределят в класове на съществителни, глаголи, прилагателни и наречия. Традиционните местоимения и числителни се включват, в зависимост от тяхното граматично значение и функциониране, в един от именните разреди, а граматичните думи не се обособяват в отделни части на речта поради това, че те се явяват компоненти на класовете пълнозначни думи и техните еквиваленти“¹. Граматичните думи служат за „категориално-функционално преобразуване — транспозиция (транслация) на един клас в друг“².

При интерпретацията на частите на изречението ние изхождаме от следната работна постановка. Функционалният модел на глаголното изречение се изгражда от седем елементарни синтактични единици, йерархически организирани: казуемо, подлог, допълнение, обстоятелство, определение, казуемно име, казуемно определение. На първата степен се намира казуемото като централен изразител на предикацията. На втората степен се намират преките пояснения на казуемото — подлог, допълнение, обстоятелство, казуемно име и казуемно определение. На третата степен — поясненията на поясненията на казуемото и т. н. Казуемото има регламентирана позиция във функционалната йерархия, а другите елементи могат да заемат няколко степени в определен диапазон — подлогът, допълнението, обстоятелството, казуемното име и казуемното определение от втора нататък, а определението от трета нататък.

Казуемото има една единствена речева реализация — финитен глагол. Всички останали функционални елементи на изречението могат да се манифестират в два варианта: част на изречението и подчинено изречение. Те образуват система със семантичен диференциален признак предикативност/непредикативност и формален диференциален признак синкретност/дискретност на синтактично равнище. Частта на изречението е маркирана с признаците непредикативност и синкретност, а подчиненото изречение с признаците предикативност и дискретност.

Именните изречения могат да се разглеждат като пълноценни изречения само в комуникативен аспект, доколкото са способни да предадат самостоятелно съобщение. В структурен аспект според нас те не могат да се приемат като равностойни варианти на глаголните изречения, тъй като в тях предикативността (разбирана като темпорално и модално отнасяне към действителността) не е ескалицирана. Информацията се поема изцяло от номинативния знак, който се оказва единственият сигнал за изреченска стойност на единицата. В условията на нерелевантност на предикативните категории време и модалност поради субстанциалния характер на изразявания признак се извършва неутрализация на противо-

¹ Э. Р. Атаян. Предмет и основные понятия структурального синтаксиса. Ереван, 1968. стр. 259.

² Пак там. стр. 259.

поставянето предикативен/непредикативен знак, като в позицията на неутрализация се явява номинативният знак.

1.8. Сравнителните конструкции в българския език не са били обект на специално проучване. В „Основна българска граматика“ (С., 1944) на Л. Андрейчин е описана употребата на предложните сравнителни конструкции като обстоятелство за начин, сказуемно определение, обстоятелство за условие и приложение (стр. 455). В „Съвременен български език. Синтаксис“ (С., 1962) на К. Попов предложните сравнителни конструкции са отбелязани като обстоятелство за начин (стр. 179) и приложение (стр. 161). В монографията на Е. Георгиева „Обособени части в българския книжовен език“ (С., 1964) са разгледани обособените сравнителни конструкции със служебни думи *като*, *сякаш*, *както*. Авторката определя сравнителните конструкции като самостоятелна синтактична единица, различна от частта на изречението, и анализира техните семантични употреби и словоред. В статията на Хр. Станева „За някои сравнителни конструкции с *като* в съвременния български език“¹ се разглежда въпросът за съчетания от сравнителен предлог *като* и останалите предлози и се прави твърде важната констатация, че в съчетанието всеки предлог запазва собственото си значение. Отбелязва се също така синонимията на предложната конструкция с *като* и подчиненото изречение със съюза *както* с повторение на глагола от главното изречение (с. 347). Не бихме могли да се съгласим обаче с твърдението на авторката, че сравнителните конструкции с предлога *като* и другите предлози свидетелствуват „за активизирането на предлога *като* в неговата съчетаемост с други предлози, резултат от аналитичния характер на съвременния български език“ (стр. 351). За съжаление Хр. Станева не привежда никакви исторически данни да докаже, че в предходните периоди от развоя на българския език предлогът *като* е имал по-слаба съчетателна способност с другите предлози, отколкото днес. Предполагаме, че авторката е изказала тази мисъл без конкретна съпоставка с данните на историческите паметници, само въз основа на общоприетата констатация, че аналитизмът на съвременния български език е свързан със засилена употреба на предлозите. Според нас широките възможности на предлога *като* да се свързва с други предлози е наследство от преданалитичния период на българския език, когато генетическият предшественик на предлога *като*, съюзът *както*, е могъл да се съчетава с всички предложни конструкции. За това свидетелствува задължителното свързване на предлога *като* със суплетивния формален вариант на личното местоимение (*мене, тебе, него, нея, тях*), който е остатък от косвена падежна форма. В статията си „Към характеристиката на непълните сравнителни изречения“² Хр. Станева разглежда въведения от сравнителен съюз безглаголен израз като елиптично изречение, без специално да мотивира становището си. Авторката е установила три типа непълни сравнителни изречения: 1) с изпуснато сказуемо при запазване на някои второстепенни части и на подлога; 2) с изпуснати сказуемо и подлог при запазване на второстепенни части; 3) с изпуснати подлог и част от съставното сказуемо. Тъй като авторката се интересува от елипсата на двете главни части на изречението — подлог и сказуемо, в класифика-

¹ Известия на Института за български език, т. ХІХ, С., 1970, стр. 345—351.

² Сп. Език и литература, 1971, 1, стр. 17—25.

цията бихме очаквали да бъде отбелязан и четвърти тип изречения — с изпуснат подлог при запазване на сказуемото.

Сравнителната конструкция е обект на дългогодишна дискусия в руската граматична литература.

Според най-ранната концепция сравнителната конструкция представлява подчинена предикативна единица. Ф. И. Буслаев¹, като изхожда от възгледите на логистичната граматика за подразбирания на изпуснати части на изречението, определя сравнителните изрази като елиптични изречения. Л. А. Булаховский² поддържа това схващане, но логистичната мотивировка заменя с граматическа. Той изхожда от възможността сказуемото на подчиненото изречение да се изпусне, ако то по значение съвпадне със сказуемото на главното изречение (*Земля тряслась, как наши груди*).

Според втората концепция подчинителният съюз може да въвежда подчинена част на изречението. Д. Н. Овсяннико-Куликовский³ отбелязва употребата на сравнителен съюз пред приложение (*Векот белые султаны, как степной ковыль*), без да мотивира становището си. Повече внимание отделя на този въпрос А. М. Пешковский⁴. Той решително се противопоставя на опитите във всички случаи да се подразбират изпуснати сказуеми по аналогия с предходното изречение (*работает как каторжный — работает как работает каторжный*, но *сделался как камень* не се равнява на *сделался, как сделался камень* или *как делается камень* (стр. 280). Забележката на автора несъмнено е интересна, но тя не е съобразена с факта, че *сделаться* е копула с лексикално значение 'стать', а не 'делать' в дадения случай, а сравнителната конструкция е сказуемо име и поради това направената трансформация е некоректна и няма доказателствена сила. А. А. Шахматов⁵ приема участието на подчинителния съюз в изграждането на простото изречение. И. Г. Чередниченко⁶ застава на същото становище, като се аргументира с изкуствения характер на сравнителната конструкция с възстановени отсъстващи части (*Я дичала, как будто дичала в лесу. Сосед принарядился, словно принарядился на бал*). Съставителите на академичната „Грамматика русского языка“, том II Синтаксис, часть вторая (М., 1960) също отричат предикативния характер на сравнителната конструкция, „тъй като не съдържа в себе си никакво утвърждение“ (стр. 364). На същото становище застава А. Г. Руднев⁷, който заменя комуникативния аспект на доказателството със структурен: сравнителните обрати „не само нямат свои организиращи центрове, но и не се нуждаят от тях“. Н. А. Широкова⁸ във възраженията си срещу

¹ Ф. И. Буслаев. Историческая грамматика русского языка. М., 1959. стр. 325, 279.

² Л. А. Булаховский. Курс русского литературного языка. 1952. стр. 368.

³ Д. Н. Овсяннико-Куликовский. Синтаксис русского языка. Санктпетербург, 1912. стр. 284.

⁴ А. М. Пешковский. Русский синтаксис в научном освещении. М., 1956.

⁵ А. А. Шахматов. Синтаксис русского языка. Л., 1925.

⁶ И. Г. Чередниченко. Подчинительные союзы в системе простого предложения. — Вопросы славянского языкознания, кн. II, 1949, стр. 191—198.

⁷ А. Г. Руднев. Синтаксис современного русского языка, издание второе. М., 1968. стр. 160—171.

⁸ Н. А. Широкова. Типы синтаксических конструкций с сравнительным союзом в составе простого предложения. Казань, 1960.

предикативния характер на сравнителната конструкция обобщава всички изказани преди нея съображения: „1) отсъства изразяване на относително завършена мисъл и е налице само изразяване на отделно понятие; 2) отсъства структурна и модална завършеност и конструкцията няма свои организиращи центрове — главни части на изречението; 3) наблюдава се тясна смислова и граматическа съотнесеност на съюзната конструкция с частите на основния състав на изречението, довеждащи до възможност за синонимична замяна на съюзната конструкция с части на изречението с аналогична синтактична функция; 4) по силата на посочените причини възстановяването на сякаш изпуснатите членове довежда до изкуствено построение, явно нарушаващо съществуващите синтактични и смислови отношения“ (стр. 12). В. И. Кононенко¹ свежда мотивировката си за отсъствието на предикация в сравнителния безглаголен израз до три основни признака — комуникативен, структурен и интонационен: „1) За разлика от изречението сравнителният обрат предава не относително завършена мисъл, а отделно понятие; 2) сравнителният обрат няма структурна и модална завършеност, което се проявява в отсъствие на главните членове на изречението; 3) сравнителният обрат не притежава интонация на съобщение“ (стр. 31—32). Според автора „в качеството на подчинено изречение могат, в частност, да се разглеждат конструкциите, в които сравнителният съюз присъединява два или няколко члена и един от тях се отнася към изпуснатото сказуемо... Напр.: *„И краске, и песне душа глуха, как корове цветы среди дуга* (Маяк., 432)“ (стр. 32). Следователно В. И. Кононенко допуска елипса на сказуемото само ако то е съпроводено от два поотделно свързани с него членове; ако то е свързано с един член (*вешают, как платье*), отрича се възможността за елипса.

Общото във всички изказани възражения е, че предикативният характер на сравнителната конструкция се отрича въз основа на отстраняване възможността тя да се тълкува като елиптична част. След като се отхвърля привличането на неизразено сказуемо, а именната част се разглежда сама за себе си, се установява, че тя не притежава нито комуникативна, нито структурна, нито интонационна пълнота.

На базата на отричането на предикативния характер на сравнителната конструкция се изграждат две концепции. Според едната сравнителната конструкция е част на изречението (Д. Н. Овсяннико-Куликовский, А. М. Пешковский, А. А. Шахматов, И. Г. Чередвиченко, Н. А. Широкова, П. Пенкова). Според другата концепция сравнителната конструкция е трети тип синтактична единица — обрат, наред с член на изречение и подчинено изречение (Грамматика русского языка, А. Г. Руднев, Н. А. Широкова, В. И. Кононенко). След като излагат становището си за отликата на сравнителния обрат от подчиненото изречение, съставителите на „Грамматика русского языка“ не поставят изобщо въпроса, по какво той се отличава от члена на изречение. А. Г. Руднев вижда разликата в сравнителната семантика. Избраният от него семантичен признак не може да се възприеме като критерий за обособяване на оборота, защото този признак е присъщ и на члена на изречение (в руски език например творителен за сравнение). Н. А. Широкова изтъква липсата на пояснителна

¹ В. И. Кононенко. Синонимика синтаксических конструкций в современном русском языке. Киев, 1970.

функция и самостоятелността в рамките на изречението като признаци на сравнителния обрат. Тези признаци също не удовлетворяват, тъй като са присъщи на всички вметнати думи, изрази и изречения и следователно не могат да характеризират само една от тези единици. В. И. Кононечко търси в морфологическите варианти на подчинителната връзка разликата, но само констатира, че между сравнителния обрат и поясняваната дума няма нито управление, нито съгласуване, нито прилагане, а е налице четвърти тип връзка. Авторът оставя обаче тази връзка неопределена. Тъй като наличието на трети тип синтактична единица наред с члена на изречението и подчиненото изречение се оказва недоказано, дискуссионен остава въпросът, дали сравнителната конструкция е подчинено елиптично изречение или член на изречение.

В отделните изследвания, посветени на сравнителната конструкция, на преден план се изнасят различни страни на тази синтактична единица.

В статията на И. Г. Чередниченко „Подчинительные союзы в системе простого предложения“¹ основна цел на автора е да се докаже, че подчинителните съюзи могат да въвеждат не само подчинено изречение, но и подчинена част на изречението. Той отделя внимание също на функциите на сравнителната конструкция. Според него тя може да бъде казуемно име (*В эти минуты она была как вдохновенная*), приложение (*Изучаем биологию как науку*), допълнение (*Кнут он употреблял не как средство побуждения, но исправления*), обстоятелствено пояснение за начин (*дождь льет как из ведра*). Вместо като приложение втория случай разглеждаме като казуемно определение (тъй като сравнителната конструкция разкрива признак на име не направо, а посредством предиката), а третия случай вместо като допълнение разглеждаме като обстоятелствено пояснение за начин (тъй като сравнителната конструкция не е обект на действието, а разкрива обстоятелството на действието).

Основна разработка на проблемата за сравнителните конструкции се съдържа в монографиите на Н. А. Широкова „Типы синтаксических конструкций с сравнительным союзом в составе простого предложения“ (Казань, 1960) и „Из истории союзных конструкций, выражающих отношения сравнения“ (Казань, 1966). Авторката е проучила обстойно сравнителните конструкции в руски език в синхронен и диахронен план и е изложила системно и задълбочено своите наблюдения. В интерпретацията на Н. А. Широкова на преден план е изнесена разликата във функционирането на сравнителната конструкция в необособена и обособена позиция. Въз основа на тази разлика е установена основната двудялба: конструкции за образно сравнение и конструкции за логическа оценка. Сравнителните конструкции от първия тип изпълняват пояснителна функция и се явяват в позицията на член на изречение. Интонационно те се характеризират с тясно вращаване в състава на изречението. В тях могат да се употребяват модални сравнителни съюзи. Сравнителните конструкции от втория тип не изпълняват пояснителна функция и затова не са член на изречението. Съдържанието на тези конструкции „като че ли се наслоява на основното съобщение, изпълнявайки ролята на синтактичен паралел към съдържанието на относително завършеното вече съобщение“ (Типы..., стр. 91). Интонационно те се характеризират с изолираност и

¹ Ученые записки Львовского Государственного Университета им. Ив. Франко, том XI.—Вопросы славянского языкознания, кн. вторая, 1949, стр. 191—198.

самостоятелност, а морфологически — с възможността да се появи местоименен корелат със или без частица *же* в основното изречение и съюз-частица *и* в сравнителната конструкция. Буди възражение посочването на местоименен корелат като специфична черта за сравнително-съпоставителните обрати, тъй като такова твърдение влиза в противоречие с тезата на авторката за изолираността и обособеността на този тип сравнителни конструкции. Наличието на съотносителна дума винаги осигурява много тясна смислова и граматична връзка със съотносителната част. И действително, всички цитирани примери в съответната глава (Типы... стр. 102—120) не отговарят на функционалната специфика на типа. Не-обходима е също така корекция на твърдението на авторката, че употребата на собствени имена и на лични, притежателни, обобщителни, показателни местоимения е ограничена само в рамките на втория тип сравнителни конструкции. За изречения от типа *Ты работаеш как Иван*; *Ты работаеш как я*; *Ты работаеш как наш сосед* не можем да констатираме нито липса на пояснителна функция, нито невъзможност да се определят като член на изречение, нито пък някаква особена синтактична и интонационна самостоятелност на сравнителните конструкции. Следователно те са напълно нормална съставка на типа образно сравнение. Съмненията на Н. А. Широкова, че местоименията не могат да служат за образно сравнение, тъй като са лишени от конкретно съдържание, са неоснователни, доколкото денотатите им в речта са достатъчно конкретизирани и способни да служат за образно сравнение. Авторката сама е забелязала това противоречие и допуска сравнително-съпоставителни членове на изречение (*Он зарабатывает как отец*; *А сделавшись приказчиком, поступал, разумеется, как все приказчики*; *Я тоже с образованием, а если что делаю не как другие, то не от того, что глупее*), настоявайки все пак, че те се отличават смислово и граматически от образните сравнения (Типы..., стр. 94).

Сравнителните конструкции от първия тип се класифицират в шест класа: обстоятелство, съотносително с подлога (при сказуемо в лична глаголна форма, при причастно сказуемо, при адиективно сказуемо, при деепричастно второстепенно сказуемо); обстоятелство, несъотносително с подлога; обстоятелство при определение; приложение към зависимо име; приложение, лишено от сравнително значение; сказуемо. Според нас определянето на сравнителните конструкции като приложение към зависимо име в четвърти клас не е приемливо. Авторката е обособила тези конструкции на основата на косвен падеж в тях и съответно на съотнасянето им с второстепенна част в основното изречение. Анализът на посочените от авторката примери разкрива, че в същност се касае за обстоятелствено пояснение, срв.: *Одет он был в поношенный черный сюртук, который... взмахивал фалдами точно крыльями*; *И дрожащими листьями, словно жадными устами, Ловишь беглую струю*; *На высоком помосте, как на эшафоте, показался португальский король; кто-то бил в калитку, как в бочку и т. н.* (Типы..., стр. 60—72). Сравнителната конструкция не характеризира квалификативно еднопадежното име и затова не би могло да се изтъква като приложение. Друго е положението при петия клас — приложение, лишено от сравнително значение. Сравнителните конструкции, обединени в този клас, квалификативно поясняват еднопадежното име. Но доколкото това пояснение се осъще-

ствава чрез предиката, ние тълкуваме тези случаи като сказуемно определение, а не като приложение, срв.: *Он славный малый, но, как поэта, я не люблю его; и благодарю Вас, как представителя вкуса и верного стража и покровителя нашей словесности; Некрасивого, доброго человека, каким он себя считал, можно, полагал он, любить как приятеля* и т. н. (Типы..., стр. 72—78). При тази класификация предимство е дадено на морфологичния критерий, тъй като разликата между отделните класове е морфологическа, а не синтактическа. За обстоятелствената функция е ирелевантен фактът, дали семантически съотносителният член е подлог (име в именителен падеж), или второстепенна част (име в косвен падеж), или пък е изпуснат, дали е при сказуемо, представено от лична форма на глагола, или от причастна форма, или от адиективна форма, или пък е второстепенно сказуемо, представено от деепричастие.

Сравнителните конструкции от втория тип се класифицират по наличието или отсъствието на съотносителна дума.

Сравнителните конструкции са предмет на монографичното изследване на В. И. Кононенко „Синонимика синтаксических конструкций в современном русском языке“ (Киев, 1970). Изследването е последователно проведено в лингвистичен аспект. В. И. Кононенко също разпределя сравнителните конструкции на два основни типа, които по семантична и морфологична характеристика съвпадат с двудялбата на Н. А. Широкова. По функционален признак обаче класификацията на В. И. Кононенко се различава от класификацията на Н. А. Широкова по това, че член на изречение могат да бъдат конструкции и от двата типа. Противоречието в интерпретацията на двамата автори се дължи на многоаспектността на възприетата от тях класификация. В случай на несъвпадение на признаците двамата автори избират като решаващ различен критерий: Н. А. Широкова — обособеността на сравнителната конструкция, В. И. Кононенко — определеността или неопределеността на съдържанието на сравнителната конструкция (стр. 84—85).

За сравнителните конструкции В. И. Кононенко отбелязва следните функции: „1) обстоятелствено пояснение, напр.: *Слова у нас до важного самого, в привычку входят, вешают, как платье* (Маяк., 411); 2) именна част на сказуемо, напр.: *Это было как новорождение, и Полина невольно загордилась рукой* (Велемб., 95); подлог, напр.: *Желтый хвост упал в метель пожаром, на губах — как прелая морковь* (Есен., I, 251); 4) несъгласувано определение, напр.: *На ней были грубо намалеваны колющие ананасы, небо, как густая синька, и море со стадом овец* (Пауст., 351)“ (стр. 32). За нас е неприемливо тълкуването на третия тип случаи като подлог, тъй като сравнителната конструкция не изразява субекта на сказуемото.

Подтиповете и на двата главни типа се определят от В. И. Кононенко въз основа 1) на морфологичната характеристика на името в сравнителната конструкция (име в именителен падеж и име в косвен падеж) и 2) на дистрибуцията и синтактичните функции на сравнителната конструкция (сравнителни конструкции при глаголно сказуемо, при второстепенно сказуемо, при именно сказуемо, при съгласувано определение, като несъгласувано определение). Буди недоумение непоследователността при определянето на последния тип не по дистрибутивен признак, а по функция.

1.9. Старобългарските сравнителни конструкции са проучвани от П. Пенкова във връзка с по-широката тема на изследването ѝ „Синтактични функции на старобългарското *ѣко*“ (Известия на Института за български език, кн. X, 1964, стр. 249—279). Безглаголните сравнителни изрази авторката определя като част на словосъчетание (стр. 265), т. е. подчинена част на изречение, без да мотивира становището си. В морфологичен аспект са описани възможните съчетания на безглаголния сравнителен израз и на неговия опорен център, като не са били забелязани само сравнителните конструкции с наречие като лексикален компонент. Семантиката на сравнителните конструкции е отбелязана като сравнителна, без по-нататъшна детайлизация. Синтактичните функции на сравнителните конструкции са останали във вниманието на авторката. Въз основа на съпоставката между глаголните и безглаголните сравнителни изрази се прави изводът за предпочитането на *ѣкоже* в подчинено изречение и на *ѣко н*, *ѣкѣ*, *акѣ*, *акѣ н*, *акоже*, *акѣ н*, *акоже н* вместо *ѣко* (стр. 268). П. Пенкова е отбелязала също случаите с употреба на *ѣко* като сравнителна частица в евангелските текстове (стр. 268, 272, 273). Сравнителните частици в Супрасълския сборник и Рилските глаголически листове са отбягнали от вниманието на авторката. Тъй като основната цел на П. Пенкова е била цялостният обзор на семантичния спектър на старобългарското *ѣко*, сравнителната конструкция не е била подложена на специално проучване.

Старобългарските сравнителни конструкции са проучвани от Н. А. Широкова¹. Описанието е извършено върху материал от Мариинското евангелие и въз основа на класификацията на сравнителните конструкции, извършена от авторката в нейната монография „Типы синтаксических конструкций с сравнительным союзом в составе простого предложения“ (Казань, 1960). Тази класификация обаче не се е оказала достатъчно подходяща за старобългарския материал, тъй като основното деление на сравнителни конструкции и сравнително-съпоставителни конструкции не намира подкрепа в изследвания материал. Във всички цитирани от авторката примери за сравнително-съпоставителни конструкции сравнителният израз функционира като обстоятелствено пояснение за начин и не се отличава с интонационна изолация, срв.: *и оутвѣрди са цѣла ѣко н другаѣ* Мт 12.13; *хощѣ же сѣмоу послѣдньому дати ѣко н тебѣ* Мт 20.14; *никогаже тако естѣ глѣ члвкъ ѣко съ члвкъ* Йо 7.46.

Семантически Н. А. Широкова дели сравнителните конструкции на „конструкции за образно сравнение“ и на „обрати, установяващи съответствие в плана на логическото съпоставяне и противопоставяне на явленията, без елемент на образност“ (стр. 302—303). Авторката посочва следните синтактични функции на сравнителната конструкция: обстоятелствено пояснение за начин, приложение, сказуемо име. Отбелязана е и употребата на частица *и* при съюза *ѣко* и наличието на местоименен корелат.

¹ Н. А. Широкова. Синтаксические конструкции, выражающие сравнение, в памятниках старославянского языка. — сб. Вопросы синтаксиса русского языка, Уч. зап. Казанского Государственного Университета им. В. И. Ульянова-Ленина, т. 125, кн. 4, 1965, стр. 297—309.

Н. А. Широкова прави опит да установи функционална диференциация между *ѣко* и *ѣкоже*. Тя твърди, че *ѣко* въвежда конструкции за образно сравнение, сравнително-съпоставителни обрати и сравнителни изречения за разлика от *ѣкоже*, което въвежда само сравнителни изречения и сравнително-съпоставителни обрати (стр. 306—307). Тази констатация не се потвърждава от материала. Както в Маринското евангелие, въ основа на което е правена тя, така и в останалите старобългарски паметници са зафиксирани случаи с *ѣкоже*, което въвежда конструкции за образно сравнение в позицията на член на изречение. Например: *аште кто въ мнѣ не прѣвѣждѣтъ, извѣждѣтъ са конъ ѣкоже розга н исъшетъ* М 3 А С — Йо 15.6; *ѣко вѣхъ сѣматени. 1 отъвѣрженъ ѣкоже овца.* не нмѣща пастыръ М 3 — Мт 9.36; н коньчѣнѣе іако овца на заколенѣе приведѣнъ бѣистъ. н іакоже агна прѣдъ стрѣгѣштѣмъ нго безъ гласа. не прѣтѣва са не прѣвѣждаа Су 481.5; н вѣста іакоже скумьнъ Су 478.25; н іакоже чловѣкъ тако живѣаше Су 473.28; нгда възлегъи въ гробѣ іакоже въ чрѣвѣ. хотѣаше отъваантѣ камъкъ отъ гроба Су 472.27; съ проказы съвѣче іакоже съ рнзѣ Су 476.14; походнаъ іакоже по соуху върху моря Су 473.18; многѣ дѣни безъ їади прѣвѣждаста іакоже въ поустѣинѣ Су 547.24; н на ѣзѣщѣе его іакоже на хероукимѣ почнѣаше дхъ стѣ прѣсно Климент 426; перне въздрѣстѣтъ іакоже оръан Ш 1в5.

От корекция се нуждае също изводът в края на статията, че в старобългарските текстове липсват сравнителни частици (стр. 309). Самата авторка е посочила такива случаи: *ѣко тан*, *ѣко дѣватаѣ*, *ѣко патѣ тѣкѣштѣ* (стр. 307).

В своята статия Н. А. Широкова е отразила твърде съществени наблюдения върху сравнителните конструкции, но ограничаването само върху материал от едно произведение не ѝ е дало възможност да обхване разглежданото явление в достатъчна пълнота.

1.10. Задачи на изследването.

Старобългарската сравнителна конструкция е явление със сложен семантичен спектър, разнообразни функционални възможности и богат формален инвентар. Нейното изследване поставя за разрешение широк кръг въпроси. Задачата се усложнява и от факта, че самата сравнителна конструкция като лингвистична единица поставя редица нерешени въпроси от по-общ теоретичен характер.

Системата от въпроси, поставени за разрешение в нашето изследване, може да се обедини в пет основни проблеми.

1.10.1. Характеристиката на старобългарската сравнителна конструкция като лингвистично явление предполага определянето на: семантичния инвариант и семантичните варианти; типа синтактична връзка; морфологична форма на синтактичната връзка; видове синтактични функции; морфологическа структура — формални варианти на служебния компонент и морфологически варианти на лексикалния компонент; линейна позиция — възможности и функционална релевантност. Разрешаването на тези въпроси ще позволи да се идентифицира множеството речеви единици в един общ клас — сравнителна конструкция.

1.10.2. Диференциацията на класа сравнителни конструкции от другите класове речеви единици, които имат общи признаци със сравнителната конструкция, предполага установяването на сходството и различието на пресичащите се по семантичен, функционален или формален признак класове.

1.10.3. Решаването на въпроса дали сравнителната конструкция е номинативен или предикативен знак предполага интерпретацията ѝ в езиков аспект (определяне на нейния модел) и в речеви аспект (определяне на лексико-морфологическите ѝ реализации).

1.10.4. Характеристиката на старобългарската сравнителна конструкция като речево явление предполага разкриването на диалектната и стилистическата диференциация на формалните варианти на сравнителния съюз, линейната позиция на сравнителната конструкция, употребата на факултативни елементи при реализацията на езиковия модел на сравнителната конструкция, отношение на старобългарските сравнителни конструкции към гръцките сравнителни конструкции.

1.10.5. На основата на наблюденията върху конкретния обект, сравнителната конструкция, могат да се поставят въпроси от по-общ характер — за взаимодействието на трите страни на езиковата категория (семантика, функция, форма) и за релевантността на морфологичните и лексикалните елементи за синтактичното равнище.

1.11. По технически причини се опростява старобългарската графика по следния начин. Унифицират се титлите, като остава само един вид титла. Унифицират се препинателните знаци, като остава само точката. Надредните букви се свалят на реда. Ако думата по този начин се възстанови напълно, титлата се отстранява. Ако останат изпуснати букви, титлата се запазва. Не се отбелязват надредните знаци.

Цифрите в скоби означават броя на регистрираните в материала случаи.

Евангелските и псалтирните текстове се цитират по глави и стихове, а останалите текстове по страницата и реда в изданието.

2. МОРФОЛОГИЧНА СТРУКТУРА НА СРАВНИТЕЛНАТА КОНСТРУКЦИЯ

2.1. На морфологично равнище сравнителната конструкция представлява двусъставен компонент. Едната съставка е носител на граматичната информация, другата съставка е носител на лексикалната информация. Граматичният компонент, съюзът, сигнализира за подчинено синтагматично отношение и за семантичния признак 'компаративност'. Лексикалният компонент чрез конкретното лексикално попълване разкрива обекта, чрез който се осъществява сравнението. Пример: *разгорѣтъ сѧ въ огнь гнѣвъ твоѧ* СПс 88.47.

2.2. В старобългарски език граматичният компонент се реализира в два словообразователни варианта: *акъ* и *ѧко*. Съюзът *акъ* се явява в три фонетични варианта: *акъ*, *окъ*, *ѧкъ*, а съюзът *ѧко* в два: *ѧко* и *ѧко*. Вариантът *ѧко* може да се яви разширен с форманта *-же*: *ѧкоже*. Примери: *онъ же... акъ мѣхъ вѣаше надъменъ* Су 117.16; *и да оут-*

връзката дъж своѣ въ лѣвѣн бжнн. окъз основанье крѣпо отъ вѣтра незвѣдомо Су 570.24; ꙗ оутвърди сѧ рѣка его ѣкъз друугаѣ З — Лк 6.10; а рнзѣ его бѣша бѣлы ако снѣгъ А — Мт 17.2; вндѣхъ сотонѣ въко мѣлннѣ съ небесе падѣша мзас — Лк 10.18; довалетъ оученикоу да бждетъ ѣкоже оучитель его М — Мт 10.25.

Формалните варианти на сравнителния съюз могат да образуват функционален композитум с отриждествяващата частица н, с показателната частица се или с двете заедно. Примери: ꙗже есте ако ꙗ грѣбн невѣдомн З — Лк 11.44; покорнѣ сѧ акъз н всн Су 126.2; ꙗ вѣсть потъ его въко н капла крѣве. каплѣшта на земаѣ М З А С — Лк 22.44; да бждѣтъ едно ѣкоже н мѣи М А С — Йо 17.11; ннѣкоже бо снѣе ненавн-днтъ бѣ. ꙗкоже паматнеа зѣлоу чловека. ꙗко се обатрѣвѣше сѧ срѣдѣце н надѣуѣши сѧ доуши Су 422.23; окъз бо водаи самѣи н себѣ текѣтъ. ꙗкоже се истѣчнннѣи н рѣкъи. окъз же съвѣрѣшѣ сѧ стоѣтъ Ш 91a21; ꙗкоже ан овоше вѣнѣтрѣнне жестокоѣ сѧ одеждѣн одѣло, то того лѣгѣчанше лнстѣне н тѣнѣчак. ꙗкоже се н орѣшнѣ Ш 107a2.

2.3. Позицията на лексикалния елемент може да се заеме от съществително (във всичките му падежни форми), прилагателно (във всичките му падежни форми) и наречие. Примери: а) Съществително: оусѣири сѧ въко маѣко срѣе ихъ СПс 118.70; Въко тоука н масти испѣли сѧ дѣша мѣѣ СПс 62.6; хоштѣ же семѣу послѣднѣмоу датн въко н тебѣ М З А — Мт 20.14; се азъ посѣлаѣмъ вѣи. въко агнѣца по срѣдѣ вѣкъѣ М З А — Лк 10.3; ꙗ одеждѣтъ сѧ въко одеждѣн стѣудомѣ своѣмъ СПс 108.29; н то глагола стѣи мѣченнѣкѣ обрѣщааше сѧ на сковрадѣ. ꙗко на одрѣ по истннѣ настѣланѣ Су 118.24; б) Прилагателно: нѣ вѣаше правѣднѣина ꙗко нечѣстнѣи Су 9.30; поне испѣлннѣи нѣго не можааше. акъз тажѣк-сѣшта Су 416.27; понеже оубо жѣрѣци. ꙗко цѣломѣдѣнѣ ѣисѣфови обрѣчнша мѣриѣ Су 246.24; ови бо отъ ннѣхъ мѣнатъ акъз обѣлѣ земаѣ Ш 56a9; воле оубо слѣзѣи оупѣуштаѣши ꙗко надѣ мѣрѣвѣмъ Су 457.15. (Пример с местен падеж на прилагателно не е установен в екскерпирания материал). в) Наречие: н вссѣла сѧ ꙗко н прѣжде. прѣдѣ лнцемъ ковьчѣга вѣжна понѣтъ Су 320.17.

2.4. Морфологичният облик на лексикалния компонент поставя редица проблеми за разрешаване. Доколкото морфологичната форма е сигнал на синтактичната функция на думата и показател на посоката на нейната синтактическа ориентация, този въпрос се нуждае от специално внимание.

Н. А. Широкова¹ обяснява формата на името в сравнителната конструкция с наличието на двустранни семантични връзки на сравнителната конструкция със сказуемото, от една страна, и със съотносителното име в позицията на подлог, допълнение, обстоятелство, от друга (стр. 16, 60). Тя приема, че в сравнителната конструкция обстоятелствената функция е съчетана с апозитивна функция (стр. 27). Според авторката апозитивната

¹ Н. А. Широкова. Типы...

връзка се изразява в морфологически паралелизъм. В. Н. Кононенко не приема тази интерпретация и отбелязва, че „съответствието на граматичните форми на две имена не може да служи като доказателство за тяхната зависимост (срв. еднородните части на изречението). Апозитивните отношения на разширените членове в дадените случаи не се подкрепят от означаване на качество или свойство на предмета. Като аргумент не в полза на такова разбиране може също да служи възможността да се употребява сравнителен компонент откъснато от съотносителното име или с изпуснато, но допустимо име, например: „*Зацелую допьяна, изомну, как цвет*“ (Есен, I, 60)“ (цит. съч., стр. 73). Ние се присъединяваме към мнението на В. И. Кононенко, че синтактичната връзка на името в сравнителната конструкция с еднopaдежното име вън от нея е останала недоказана. Както самата авторка е забелязала, това тълкуване се оказва неподходящо да обясни два твърде обширни дяла от сравнителните конструкции — сравнителните конструкции без съотносително име в основното изречение и сравнителните конструкции с несъвпадение на морфологическата форма на съотносителните имена. За сравнителните конструкции без съотносително име в основното изречение Н. А. Широкова допуска две нови обяснения — елипса на съотносителния член (където той може да се възстанови, например: *По коридору постукала (башмаками), как копытами, Великий Могол*) или елипса на сказуемото в сравнителното изречение (където не може да се възстанови предполагаем изпуснат член, например: *На улице было светло, как (бывает) днем* (стр. 50—51). Тук авторката е допуснала логическа непоследователност, приемайки като метод за доказателство възстановяване на изпуснати части, на който тя отрича доказателствена сила при определяне синтактичния характер на цялата сравнителна конструкция. За сравнителните конструкции с несъвпадение на морфологичната форма на съотносителните имена (от типа *На воде, гладкой, как зеркало, ...*) Н. А. Широкова отхвърля обяснение чрез елипса на сказуемо в подчиненото сравнително изречение, тъй като това „би довело до недопустимо усложнение на структурата на цялото“ (стр. 56). Според авторката в случая става пренасяне на конструкцията от изреченията, където съотносителното име е в именителен падеж, в изреченията, където няма такова съотнасяне: *Вода, гладкая, как зеркало* → *На воде, гладкой, как зеркало* (стр. 56). Тази интерпретация изглежда малко вероятна и не намира подкрепа в аналогични „пренасания“ в други области на езиковата действителност. Четири различни обяснения за сравнителна конструкция, без да се посочват сигурни критерии за наличие на четири структурни типа, правят концепцията на Н. А. Широкова трудно приемлива.

В. И. Кононенко (в цит. съч.), разглеждайки сравнителните конструкции „независимо от наличието на паралелно име“ (стр. 78), не предлага своя концепция за морфологичната форма на сравнителната конструкция.

След като семантичната връзка със съотносително име не е определящ фактор за морфологичната форма на името в сравнителната конструкция, логично е да се допусне, че тя би трябвало да се определи от синтактичната връзка с поясняваната от нея част — глагол¹ или име. По този въпрос материалът предлага следните данни.

¹ М. Ф. Палевская в своята непубликувана дисертация „Сравнительные обороты и сравнительные придаточные предложения в древнерусском языке“ е потърсила такава

В една група случаи морфологичната форма на лексикалния компонент на сравнителната конструкция съответствува на функцията, която сравнителната конструкция изпълнява по отношение на поясняваната част:

а) бѣаше же блаженънъ яко свѣтлоу Су 207.6; яко скотъ бѣхъ оу тебе СПс 72.22; яко чловека съгрьшиховъ Су 363.21; азъ же акы старъ въсѣдохъ Су 30.28; акы сребро слъзы върашта кападохъ по ланитамъ на змыхъ Су 397.25. Сравнителната конструкция изпълнява функцията съответно на сказуемно име, сказуемно определение към подлог и определение на подлог. Имената в сравнителната конструкция са поставени в именителен падеж.

б) нже коумра чѣтѣтъ акы бгы Су 28.29; воле оубо рыци ми ѡ ѡсице. н къ въстоку яко н мрътва погрѣбахънъ ѡсоуа. въстока въстокомъ Су 456.22; аште вште нмѣанъ вържъ яко зръно горюшьно МЗАС — Лк 17.6; н дасть ти акы снегъ. одеждѣ водѣнъ н доухомъ нстѣканъ Су 348.7. Сравнителните конструкции изпълняват функцията на сказуемно определение към допълнение и определение на допълнение. Имената в тях са поставени във винителен падеж.

в) яко цѣтомъ благоволень вънчалъ ны еси СПс 5.13; пѣготнѣхъмъ пѣготы акы лопатѣхъ словесемъ събрыса Су 387.21. Сравнителните конструкции изпълняват функцията на обстоятелство за начин. Имената в тях са поставени в творителен падеж.

В по-голямата част от случаите обаче морфологичната форма на лексикалния компонент не съответствува на функцията, която сравнителната конструкция изпълнява в състава на изречението.

а) коювода възраду акы левъ Су 71.26; не протнѣнъ сѣ мнѣ акы онн-снѣ Су 48.27; бждѣте же мждѣнъ яко змнѣа МЗА — Мт 10.16; къто нбѣ велеѣ яко бѣ нашъ СПс 76.14. Именителната форма на лексикалния компонент не може да се изведе от връзката на сравнителната конструкция със сказуемното — той не изпълнява нито ролята на подлог, нито ролята на сказуемно име, нито ролята на определение на подлог.

б) ничесоже иного ненавѣдѣтъ бѣ якоже того иже дръжитъ гнѣвъ К9a12; моаѣше же сѣ акы мжжѣхъ ерхаг'гѣлоу Су 25.7; попелъ яко хлѣвъ въсѣ СПс 101.10; моантѣхъ сътворнѣхъ жнвотворнѣаго крѣштеньа еухна. надѣ теломъ нго. акы надѣ жнвомъ Су 537.4; о коемъжде бо окы о сѣвъ пѣчааше сѣ 557.15. Косвените падежи не могат да се изведат от сказуемното, защото в такъв случай биха означавали допълнение. Вместо като допълнение те функционират като обстоятелство за начин.

насока за обяснение на морфологичната форма на името в сравнителната конструкция. Тъй като самата дисертация ми беше недостъпна, с резултатите от нейното изследване се запознах чрез монографиите на Н. А. Широкова. Типы..., стр. 61, и на В. И. Кононенко. Синонимика..., стр. 72. Както е отбелязано в тези публикации, авторката обяснява еднопадежността на имената като отражение на двойна зависимост от сказуемното, проявяваща се в непосредствено управление и управление посредством съюз.

в) Изведен от съпътств. въко нз безвѣдѣнѣ тѣмъ СТр 33а23; ходан по морю акы по соуху 77.7: да водѣтъ волѣ твоѣ въко на неси н на земн МЗАС — Мт 6.10; многы дѣни безъ їади прѣзѣваѣта ѣкоже въ поустыни Су 547.24. Морфологичното оформяване на името в сравнителната конструкция като обстоятелство за място не съответствува на връзката му със сказуемото — тя изисква обстоятелство за начин.

г) слѣньце о ннхъ вѣснѣ топло ѣко въ жатѣхъ Су 77.30; помолнмъ оубо акы вѣннж нннѣ ба Су 73.6; весела са ѣко прѣжде Су 320.17 томоу слава. н тѣмъ богу н оцу. о доустъ свѣтѣмъ. ѣкоже испрѣка. нннѣ н прѣсно н въ вѣкы вѣкомъ амнн Су 478.30. Морфологичното оформяне на името в сравнителната конструкция като обстоятелствено пояснение за време не може да се изведе от сказуемото, което се нуждае от обстоятелство за начин.

Данните от материала посочват, че не може да се търси пряка синтактична връзка между поясняваната част и името в сравнителната конструкция. Формата на това име не е резултат нито на съгласуване, нито на управление от поясняваната част. Сравнителната конструкция като блок участва в синтактичното отношение и сравнителният съюз поема задачата да изрази това синтактично отношение. Видът на морфологическото изразяване на синтактичното отношение се определя от морфологичните възможности на езиковите единици, които участвуват в него. Сравнителните конструкции са подчинен елемент и подчинителното отношение се изразява чрез сравнителния съюз. Той морфологически представлява относително наречие за начин и поради това не може да изразява нито управление, нито съгласуване, а само прилагане. Следователно подчиненото отношение на сравнителната конструкция се изразява морфологически чрез прилагане.

Функционирането на името на сравнителната конструкция се оказва затворено вътре в нейните рамки. Пълният морфологичен спектър (именителен, родителен, дателен, винителен, творителен, местен падеж) на именния компонент налага констатацията за разнообразие на синтактичните му функции вътре в сравнителната конструкция. Според нас единственото възможно обяснение на този факт може да се търси в допускането на елипса на сказуемото, спрямо което името стои в различни позиции. Контекстуалната елипса е общоприета като речево явление. Тя е структурно мотивирана от речевото дублиране на два елемента, вторият от които не се реализира поради действието на закона за езиковата икономия.

Сравнителната конструкция може да се разглежда като непълна реализация на предикативен модел, предикатът на който не се реализира лексикално, защото би повторил речевата реализация на предиката на главното изречение при типа наподобяване или пък защото е субстанциален глагол при типа отъждествяване. Необяснимите от гледна точка на сказуемото на главното изречение именни форми се оказват в пълно съответствие с очакваните спрямо елиптично сказуемо форми. Срв. цитираните преди това примери: *конвода вѣздѣу акы *рѣветъ легъ; не противн са мѣнѣ акы *протнвѣтъ са рннснѣ; кто въ велеѣ въко *кѣтъ *велеѣ*

БЪ НАШЪ; ВЪДЪТЕ ЖЕ МЪДРИ БКО *СЪТЪ *МЪДРИ ЗМНІА; НИЧЕСОЖЕ ИНОГО
 НЕНАВІДИТЪ БЪ БКОЖЕ *ЕНАВНДНТЪ ТОГО ІЖЕ ДРЪЖИТЪ ГНѢВЪ; МОЛѢШЕ ЖЕ СД
 АКЪ *МОЛНТЪ СД МЖЖОУ АРХАГ'ГЕЛОУ; ПОПЕЛЪ БКО *ВМЪ ХАВѢВЪ ВЪСЪ; МО-
 ЛНТЕЖ СЪТВОРНѢВЪ ЖИВОТВОРНѢААГО КРЫШТЕНІА ЕУХНА. НАДЪ ТЕЛОМЪ КГО.
 АКЪ *МОЛНТЕЖ ТВОРНТЪ СД *ЖИВОТВОРНѢААГО *КРЫШТЕНІА *ЕУХНА НАДЪ ЖИ-
 ВОМЪ; О КОЕМЪ ЖЕ БО ОКЪ *ПЕЧЕТЪ СД О СЕБѢ ПЕЧААШЕ СД; ІЗВЕДН Н ОТЪ
 СЛѢПОТЫ. БКО *ІЗВОДНТЪ СД НЗ БЕЗВЕДЪНІА ТЪМЪ; ХОДАН ПО МОРОУ АКЪ
 *ХОДНТЪ СД ПО СОУХОУ; ДА БОДЕТЪ ВОЛѢ ТВОѢ. БКО *ІЕСТЪ НА НЕСН Н НА
 ЗЕМН; МНОГЪ ДЪНН БЕЗЪ ІАДН ПРѢВЪЕАСТА ІАКОЖЕ *ПРѢВЪЕАЕТЪ СД ВЪ ПОУ-
 СТЫНН; СЛЪНЦЕ О ННХЪ ВЪСНІА ТОПЛО ІАКО *СНІАЕТЪ ВЪ ЖАТЕЖ; ПОМОЛНМЪ
 ОУБО АКЪ *МОЛНМЪ СД ВЪННЖ НЫНѢ БА; ВЕСЕЛА СД ІАКО *ВЕСЕЛН СД ПРѢЖДЕ;
 ТОМОУ СЛАВА Н ТѢМЪ БОГОУ Н ОЦОУ О ДОУСѢ СКАТѢЕМЪ ІАКОЖЕ *ІЕСТЪ НС-
 ПРѢВА НЫНІА Н ПРИСНО Н ВЪ БѢКЪ БѢКОМЪ АМНН.

Предложената интерпретация не противоречи на случаите, които биха
 били обясними и от гледна точка на сказуемото в главното изречение
 (вж. примерите от с. 28): БЪАШЕ ЖЕ БЛАЖЕНЪН ІАКО *ІЕСТЪ СЪТНЛО; БКО
 *ІЕСТЪ СКОТЪ БЫХЪ ОУ ТЕБЕ; ІАКО *ІЕСѢ ЧЛОВѢКА СЪГРАШНХОВЪ; АЗЪ ЖЕ АКЪ
 *ІЕСМЪ СТАРЪ ВЪСАДОУЖ; АКЪ *ІЕСТЪ СЪРБЕРО СЛЪЗЫ ВЪРАШТА КАПААХЪ ПО
 ЛАНТАМН НА ЗЕМЪЖ; КОУМНРА ЧЪТЪТЪ АКЪ *ЧЪТЪТЪ БГЪ; ВОЛЕ ОУБО РЪЦН
 МН W ІУСНФЕ Н КЪ ВЪСТОКОУ ІАКО Н *ІЕСТЪ МРЪТВА ПОГРѢБАКШН ІСОУСА ВЪС-
 ТОКА ВЪСТОКОМЪ; АШТЕ БНСТЕ НМѢАН ВЪРЖ БКО *ІЕСТЪ ЗРЪНО ГОРЮШНО; Н
 ДАСТЪ ТН АКЪ** ІЕСТЪ СНѢГЪ ОДЕЖАЖ ВОДОЖ Н ДОУХОМЪ НСТЪКАНЖ; БКО
 *ВЕНЪЧАЕАЕТЪ СД ЦИТОМЪ БЛАГОБОЛЕНЪ ВЪНЪЧААЪ НЫ ЕСІ; ПЪГОТНЪМЪ ПЪГО-
 ТЪ АКЪ *СЪБЪРАСІЕТЪ СД ЛОПАТОЖ СЛОВЕСЕМЪ СЪБЪРАСА.

Проверката на предложената интерпретация върху целия материал
 показва, че във всички без изключение случаи морфологичната форма на
 лексикалния компонент на сравнителната конструкция съответствува на
 синтактичната му функция вътре в сравнителната конструкция спрямо
 имплицитно сказуемо. Впечатлението на някои изследователи от „изкуст-
 вения характер“ на изречението с възстановена елиптична част е резултат
 от усета за излишно (от гледна точка на иконономията в език) повторе-
 ние на думи. От граматична гледна точка обаче няма нарушение на пра-
 вилността на структурата. Продуцирането на изречения със сравнителна
 конструкция не предполага като предварителен етап пълно лексикално
 реализиране. Посочените по-горе хипотетични пълни изречения са илюст-
 рация на модела, а не реално произвеждани изречения.

Елиптичният характер на сравнителните конструкции се изявява особено
 отчетливо при двучленните конструкции. Двата члена не са свързани пряко
 помежду си, а поотделно поясняват имплицитното сказуемо. В материала
 са установени следните типове двучленни конструкции: а) Подлог и ска-
 зуемо име: ІМЖЕ БКО ВЕАНЧНЕ ТВОЕ. ТАКО Н МНЛОСТЬ ТВОѢ Стр 75в16;
 ЕДНО БО ЦЪСАРСТВО ОТЬОУ Н СЫНОУ Н СТОУОУМОУ ДХОУ. ІАКОЖЕ ЕДНО ГОС-
 ПОДЪСТВО СУ 327.22; б) Подлог и допълнение: І ВЪЗАЮВШН НСКРЪНѢАГО
 СВОЕГО БКО САМЪ СД МЗАС — Мт 19.19, подобно Мт 22.39, Мк 12.31,

Лк 10.27; нъ николаже тебе не распа. ꙗкоже и христоса жидове Су 422.14; и ꙗкоже агна звети. тако хъ боубеници нмъше. приведаша на двору дръхнеревъ Су 471.26; егоже радн кажешн ны. акы отць сны Козма 67; и оусты къ оустомъ глаголааше. ꙗкоже друугъ къ своему друугу Су 383.27; в) Подлог и обстоятелствено пояснение: Се ѿко очн рабъ въ ржкоу гдѣи своѣхъ. ѿко очн рабѣи въ ржкоу гждаи своѣа. Тако очн наши къ го боу нашему. Дождже оустедритъ ны СПс 122.2, Су 75.17; г) Обстоятелствено пояснение и обстоятелствено пояснение: От чюдеса къ чюдесемъ господнемъ ходимъ вратѣа. и дондемъ акы отъ сна на снахъ Су 318.12.

Концепцията, която изхожда от предикативния характер на сравнителната конструкция, дава обяснение и за неясните (от гледна точка на концепцията за апозитивната връзка на сравнителната конструкция със съотносителното име) случаи с несъвпадение на морфологическата форма на съотносителните имена, констатиращи от Н. А. Широкова за руски език (Типы..., стр. 55): *На воде, гладкой, как *гладко зеркало, изредко ходили круги...*; *Потом он нагнулся немного и приложил губы к Фенечкиной руке, белешей, как *белеет молоко, на красной рубашечке Мити...*; *гостиница тоже была известного рода, то есть именно такая, где за два рубля в сутки проезжающие получают покойную комнату с тараканами, выглядывающими как *выглядывает чернослив из всех углов...*; *он приладил к стене... кровать, накрыв ее небольшим подобием тюбяка, убитым и плоским как *плосок блин.*

Морфологичният паралелизъм на съотносителните имена в част от изреченията със сравнителна конструкция може да се обясни като резултат от синтактичния паралелизъм на две съотносителни предикативни единици, а не като съподчинение на една и съща подчиняваща част.

Елиптичното сравнително изречение се отличава с редица специфични черти, които обуславят особеностите във функционирането му и в разво­я му. Предикативната му стойност е силно редуцирана не само поради липсата на експликация, но и поради субстанциалния характер на предикативния семантичен признак. Обикновено в елиптичното сравнително изречение е отразено общовалидно, неконкретно, даже понякога безлично действие (срв. примерите с „възстановени“ елиптични части). В плана на съпоставянето еднаквото се оказва нерелевантно и се изключва от информацията, а различното се оказва функционално съществен семантичен елемент и се експлицира. При речевата реализация на изречението елиптичното сравнително изречение участва с информацията на своя именен компонент (евентуално адвербиален) и се сближава по комуникативна и функционална същност със самостоятелните именни изречения. Като изхождаме от тази концепция, ние проведохме анализа на речевите реализации и описанието на сравнителните конструкции без посредничеството на имплицирания предикативност.

Редуцираната предикативност на сравнителната конструкция се е отразила и върху развоя ѝ в българския език. На речево равнище възниква формално сближение на сравнителната конструкция (която е реализация на предикативен модел) с предложната конструкция (която е реализация на непредикативна част на предикативен модел). Както едната,

така и другата в речта са изградени от граматична дума, знак за подчинение, и лексикална единица. Речевото формално сближаване, което е подкрепено от функционална еквивалентност, дава обратно отражение върху езиковите модели и предизвиква преустройство в тях. В развоя на българския език въз основа на това сближаване е възникнал нов модел на сложна сравнителна единица с конверсия на служебния елемент от съюз в предлог. Дивергентът не измества изходната единица, а започва да съществува успоредно с нея. В съвременния български език са възможни две разновидности на сравнителната конструкция — предложна (*той работи като мене*) и съюзна (*той работи, както аз*). Предпочита се фразата от първия тип, тъй като при нея формата най-пълно съответствува на функцията и семантиката.

Речевата близост на сравнителната конструкция с предложната конструкция не е единственият фактор за граматическото ѝ преобразуване в развоя на българския език. Преходът ѝ от съюзна конструкция в предложна конструкция е системно обусловен.

Както е установил Ст. Геродес¹, през старобългарския период не са съществували предлози със сравнително значение. М. Бауерова отбелязва, че „в старославянските паметници не е засвидетелствуван отчетлив творителен за сравнение без други отсенки на значението“². Следователно подчиненото сравнително изречение е било единствената синтактична единица, която е изразявала компаративно отношение в старобългарски език. По този начин е било нарушено равновесието между двете еквивалентни функционални единици — част на изречение и подчинено изречение. Наличието на празна клетка в системата е предизвикало разместване в структурата на българския език в този сектор и появата на нова синтактична единица — предложна сравнителна конструкция. Процесът е бил улеснен от морфологическата близост на сравнителната конструкция и предложната конструкция. Аналогичен процес, резултат на тенденцията към създаване на симетрична система, се наблюдава и при обстоятелствените пояснения за отстъпване и при обстоятелствените пояснения за изключване.

3. ФУНКЦИОНАЛНА ХАРАКТЕРИСТИКА НА СРАВНИТЕЛНАТА КОНСТРУКЦИЯ

На синтактично равнище сравнителната конструкция функционира като елементарна синтактична единица. Тя се явява винаги в позицията на подчинена част. Сравнителна конструкция може да пояснява глагол, съществително, прилагателно във всички техни синтактични позиции. Синтактичната функция на сравнителната конструкция се обуславя от категорията на поясняваната дума.

3.1. Сравнителната конструкция изпълнява функцията на обстоятелствено пояснение за начин в съчетание с глагол (финитна форма,

¹ Ст. Геродес. Старославянские предлоги — сб. Исследования по синтаксису старославянского языка, Прага, 1963, стр. 313—368.

² М. Бауерова. Беспредложный творительный падеж в старославянском языке, — сб. Исследования по синтаксису старославянского языка, Прага, 1963, стр. 295.

причастие, инфинитив) и прилагателно независимо от синтактичната им позиция. В изследвания материал са установени сравнителни конструкции с обстоятелствена функция при: а) финитен глагол — сказуемо: просвьтъ сѧ лице его ѣко сѧвнѣще МЗА — Мт 17.2; н възлачѣтъ ѣко пещь СПс 58.7; і ѣко на женѣхъ възложн на ма вѣнецъ. і ѣко невьстѣ оукраш ма моннсты СТр 97в24; н слово ихъ. ѣко ганьгрена жнрѣ обращетъ ЕАп 2а3; хса овнскалъ ан ксн акы азъ Су 512.1; нчесоже иного ненавидѣтъ; бѣ ѣкоже того иже дрѣжитъ гнѣвъ К 6а12; нже бѣговѣрьственемъ н красотоѧ. вьсна на земѣ іако сѧнце Климент 426; сѧвнѣтъ сѧ небо акы сѧвнѣтъкъ Ш 41а6; дѣволъ бо акы пещь золь. оуасти хотѧ нападет на чѧка Козма 24; аналогично е положението, когато има контекст това обусловена елипса на финитния глагол: горы възгнѣша сѧ ѣко овьнн. і хазьн ѣко агньцн овьчнн СТр 3в9; аште вѣрьнъ ксн. вѣрьно приди къ христосу истинноумоу богу нашему. а не акы прѣвѣн имѣа зѧлы свободы Су 328.11; б) вѣ-исповѣданье. н вѣлаѣпотѣ овлѣче сѧ одѣян сѧ светомъ ѣко н ризѣж. пропинаян небо ѣко н кожѣ СПс 103.1—2; нг'да възлѣгн въ гробѣ іакоже въ чрѣвѣ. хотѣаше отѣблѧнн камыкъ отъ гроба Су 472.27; мьглѣ акы попелъ посыпѧ, възмѣща ледъ свон акы оукроухы. противѣ лицу стѣуденн его кѣто постѣнтъ Ш 23в13; в) причастие — допълнение: і ѣко бѧ бл҃г҃сеннѧ сѧдаштаго на жрѣбата ѣко і на прѣстоле херѣукимыщѣмъ К 1а34; г) причастие — сказуемо име: бѣхѣ сѧматенн. і отѣверженн ѣкоже овѣца МЗ — Мт 9.36; ѣко овѣца въ адѣ положенѣ сѣтъ СПс 48.15; ѣко новѣ нѧ спенн вѣхомъ СТр 2в10; акы мѣхъ бѣаше надѣменъ Су 117.17; тоу же брѣзн дрѣзнн акы до облакъ възведенн вѣхѣ Ш 72в27; д) причастие — сказуемо определение: вндѣхъ дхъ сѣходѣшть. ѣко голѣвъ сѣ невесе МЗАС — Йо 1.32; вндѣхъ нечѣстиваго прѣвѣзносаща сѧ н вьсѧща сѧ ѣко кѣдрѣ анѣаньскыѧ СПс 36.35; велѣтъ ти ізнтн. ісего раба своего. прнѣмѧ покаянне его. ѣко петровѣ покаянне СТр 48в14; по морѣу него нѣжшта акы по земн вндѣхомъ Су 388.4; завѣлѣ ан еси болѣзнь. ѣко въ цркви сѧ мола К 11а29; обѣходнтъ бо іако лѣвъ реки Хл. 26; іако сѧнце снѧга ... трѣбезначалны свѣтъ вьсна Климент 426; сѣтвори же небо внднмѣ се акы ледъ сѣтавъ Ш 40а2; соупостѧт вѧшь дѣволъ акы лѣвъ рыкаѧ ходнт Козма 76; е) причастие — определение: свѣтнтъ омраченыхъ. ѣко бесвѣтънѣ тѣмъ. грѣхы СТр 32в24; ж) причастие — обръщение: Ѡ прнѣмѧющнмъ молѣты нашѧ. ѣко бѣагожѧнне прѣдъ совож СТр 61а17; з) инфинитив — сказуемо: іакоже црквишѣтоу зывѧти сѧ. акы джеоу отъ вѣтра зывѧшѣтоу сѧ Су 228.12; и) инфинитив — подлог н еже любѣтн нскрѣпаго. акы себе. болѣ естѣ вѣссѣжагаемыхъ жрѣтѣѣ А — Мк 12.33; к) инфинитив — сказуемо име: хоштѣ же сеѣмоу послѣднѣю-

моу дати ёко н тебе МЗА — Мт 20.14; акы врач хытрын, нача мазати его Су 562.30; да акы жэамн некацымн можетъ тажесть кла-совьнижк поддържати Ш 101a22; тако сѣть мѣжн должни агенти своа жены акы своа телеса Козма 65; л) инфинитив — обстоятелствено пояс-нение за цел: нан испроснаѣ несть васъ сотона, просеати акы п'шеницѣ Су 135.14; но вниа акы некоем хытрѣцѣ цѣлнѣи предаеъ н Козма 27; м) прилагателно — сказуемно име: бѣдѣте же мѣждѣн ёко змниа, і цѣлн ёко голжбѣ МЗА — Мт 10.16; а рнзѣ быша бѣлы ёко свѣтъ МЗА — Мт 17.2; Кѣто бѣ велѣи ёко бѣ нашѣ СПс 76.14; нже сѣтъ тѣчнн акы н вѣ Су 138.4; н бѣдѣши въ того такѣ, ꙗкоже н онѣ: н) прилага-телно — сказуемно определение: да не нагѣ сътворитѣ вѣ, ёко адама СТр 97в8; слыныце о ннхѣ вѣснѣ топао ꙗко въ жатѣхъ Су 77.30; вндѣ-ахѣ бо кѣмоу съднны бѣлы акы вѣлыхъ Су 47.28; длѣжнѣ естъ вѣсѣкѣ крѣштены, самѣ себе чиста хранити, ёко цркве боу стѣжѣ К 2a39; і оут-вѣди са рѣка его цѣла ёко н другѣхъ МЗАС — Мк 3.5.

В сравнителните конструкции с обстоятелствена функция фигурират съществителни, прилагателни, наречия. Сравнителният съюз при същест-вительните и прилагателните е морфологичен знак за изменение на тях-ното категориално значение в условията на конкретната употреба. Съще-ствителното (вместо за субстанция) и прилагателното (вместо за признак на субстанция) информират за признак на процес, т. е. функционират като наречия. При наречията сравнителният съюз модифицира не категориал-ното им значение, а тяхното лексикално значение. Темпоралната инфор-мация на наречието е привлечена не за да даде хронологическа ориента-ция на процеса, а за да характеризира начина на реализация на процеса. Примери: а) съществително в сравнителната конструкция: прѣвѣти по горамѣ ёко птица СПс 10.1; н азѣ ёко сѣно нсохѣ СПс 101.12; аша наша ꙗко п'тница избеаи са отъ сѣти ловаштннхѣ Су 80.4; н прѣнде ꙗко молнии Климент 301; б) прилагателно в сравнителната конструкция: вѣзмѣсиа са і всколѣбашѣ са ёко пнѣни СПс 106.28; н ннѣ ꙗко мрѣтѣ оцѣпаашѣ Су 466.14; то ꙗко крѣлат прѣлаатаашѣ вса страны Климент 426; в) наречие в сравнителната конструкция: нѣ молѣ васѣ, помолниѣ оубо акы вѣниж нынѣ ба Су 73.5; н весела са ꙗко н прѣжде, прѣдѣ анцѣмѣ ковѣчѣга божнѣа поукѣ Су 320.17; не бо нѣ аште н зѣа-томѣ съставѣна ти бѣша оуста бѣлаа, н каменннмѣ чѣстѣннмѣ не то-льма са бѣша свѣтѣла, ꙗкоже нынѣа оутѣрниж кротѣстѣнож освѣштаема Су 380.17; тому слава, н тѣмѣ богоу н оцѣу, о доуѣ свѣтѣемѣ, ꙗкоже испрѣва, нынѣа н присно н въ вѣкѣ вѣкомѣ амни Су 478.30.

3.2. Сравнителната конструкция изпълнява функцията на сказуемно име в съчетание със спомагателния глагол бѣти в трите му морфоло-гически форми (финитна, причастна, инфинитивна), независимо от синтак-тичната му позиция. Примери: а) при финитна форма на бѣти — сказуемо: занѣ бѣхѣ ёко овѣца не нмѣшта пастырѣ МЗ — Мк 6.34; і бѣхѣ

ѣко мрътеѣ МЗАС — Мк 9.26; да бждетѣ ѣко прахъ прѣдъ лицемъ вѣтра СПс 34.5: да не бждемъ ѣко тѣло сольно, ѣко жена лотова. ан ѣко пещъ на своѣхъ бавотинъ възераша сѧ СТр. 91а3; бѣаше же блдженън ѣко свѣтло въ тьмѣ мѣстѣ свѣта сѧ Су 207.6; нзыне акы безоумьли есте Су 29.19; да тѣмъ море бытъ акы камы Ш 38в18; сѣтъ бо еретичи нзыне акы шѣца Козма 3. Аналогични са случаите при контекстово обусловена елипса на спомагателния глагол: довлѣтъ оученикоу да бждетѣ ѣкоже оучитель его. н рабоу ѣко гъ его МЗА — Мт 10.25; азъ же ѣко маслина плодѣта въ домоу бжн СПс 51.10; егоже словеса ѣко огнь попаляѣа джебравы. ѣко оскрѣдъ сѣкы каменне СТр 55в11; вса слава чловекоу акы цвѣтъ сѣмьнын Ш 99с22; всака бо плот ѣко н трава Козма 54; нъ бѣаше правднѣын. ѣко нечѣстнѣын. н грѣшнын ѣко праведнын Су 9.29; б) при причастие на быти във функцията на сказуемно определение: н вндѣтъ ѣх одръжнмъ н окы въ мнозѣ болѣзньн сжштъ въ недоумѣннн бытъ СУ 516.7; анѣупатъ же акы въ забвѣннн взывъ. о дръзостн мжжа того. рече къ слоугамъ Су 99.16; кельма же н самн вндатъ дождѣвнынъ капла н воднынъ георы акы клоубоучыца бываѣща Ш 63д4; в) при инфинитив на быти — подлог: то семоу нжжда н по взынѣнкоу лицу обьлоу быти н всемоу по истинѣ акы нстрѣганоу быти н оуглажденоу Ш 54в21; г) при инфинитив на быти — сказуемно определение: игда отъна н отъкры воднжѣ тажесть от землиа тн акы свобода ѣх сътвори быти потнщѣшааго н днѣщааго сжщна Ш 81а17.

Сравнителната конструкция с функция на сказуемно име съдържа съществителни и прилагателни (срв. посочените примери). Сравнителният съюз транслира съществителното в категорията на прилагателните (в дадената употреба то дава информация за признак на субстанция), а модифицира лексикалното значение на прилагателното — вместо пряка информация за признак на субстанция то дава информация за признак чрез сравнение.

3.3. Сравнителната конструкция изпълнява функцията на сказуемно определение, когато се съчетава едновременно с глагол (финитен, причастие, инфинитив) и синтактически зависимо от глагола име — подлог или допълнение. Сравнителната конструкция в позицията на сказуемно определение семантично и функционално е твърде сходна със сравнителната конструкция в позицията на обстоятелствено пояснение за начин и на практика съществуват случаи, за които е трудно да се определи към кой от двата типа принадлежат. Като диагностираща в такива случаи се използва способността на въпросителните местоимения да корелират по граматическо значение и функция с частите на речта и съответно с частите на изречението¹. Сравнителната конструкция като обстоятелствено пояснение за начин изпълнява адвербиална функция и

¹ Вж. по този въпрос Э. Р. Атаян. Предмет и основные понятия структурального синтаксиса. Ереван, 1968. стр. 179—180.

следователно отговаря на въпроса *как*, например: *вонкода въздроч акы левъ* Су 71.26 (*как изрева воеводата? — като лъв*; семантичната структура на фразата не допуска въпроса **какъв изрева воеводата?*). Сравнителната конструкция като сказуемо определение изпълнява функцията на предикативен адиектив и следователно отговаря на въпроса *какъв*, отпирен не директно към името, а чрез глагола към името, на пример: *вндѣ смокве акы чловека бесплодна*, Су 345. 6 (*каква видя смокинята? — видя я като безплоден човек*; доколкото определението е предикативно, тук може без семантическа възбрана да бъде поставен също така и въпросът *как*, по *какъв начин видя смокинята?*). Следователно на практика като обстоятелствено пояснение за начин ще се определят сравнителните конструкции, към които е възможен само въпросът *как*, а като сказуемо определение — сравнителните конструкции, към които са възможни и въпросът *как* и въпросът *какъв*.

Примери: а) при финитен глагол-сказуемо и подлог: *онъ же іако отць доуховнъ*, ставаше на глагола Су 203.14; *азъ же акы старъ въсѣдоуи* Су 30.28; *та бо оуста чьстнаа*, іавншѣ са іако єдинъ *от сєрафимъ*, *ба прославѣшии* Климент 427; *но вінъ вєгда іако чадолєвєын* *отць*, *терпѣть* злобы наша Козма 1. Аналогични са случаите, при които има контекстово обусловена елипса на подлога *нъ* *ѣко* *въ* *обращъ*, *і* *помнаоуи* *ма* СТр 84в20; *акы чловека съгрѣшиховъ* Су 363.21; *і* *принесе* *ѣко* *прѣвѣнецъ*, *дѣла* *грѣшнѣхъ* *боу* К 14а24; *вєскресе* *от гроба* *іако* *вєсмѣртнъ* Климент 609; *да са не іавнѣтъ акы нагъ*, *мжѣ* *и* *тѣцѣ* *въсєго добра* *къ людѣмъ* Ш 39с10; *и іако раби бѣи* *вса* *чтєтє* Козма 36. В редки случаи се среща контекстово обусловена елипса и на глагола-сказуемо, и на съществителното-подлог: *како оубо хощетє* *о* *сємъ* *намъ* *страдатѣ*, *акы* *правѣдникомъ* *нан* *акы* *и* *неправѣдникомъ*, *аштє* *же* *и* *акы* *неправѣднѣ*, *како* *оубо* *и* *вѣ*, *тѣмъ* *дѣлѣ* *неправѣднѣмъ*, *ованчанємъ* *тождє* *творѣтє*, *аштє* *ли* *іако* *правѣднѣ*, *правѣднѣмъ* *страждѣштинѣмъ*, *кѣа* *вамъ* *надєждѣ* *имѣти* Су 127.30; *кора са нєтажитъ* *гладѣцѣ*, *а* *сѣстарѣвшю* *са* *акы* *враскава* *и* *стара* Ш 105с16; б) при глагол — сказуемо и допълнение: *вєси* *бо* *имѣахъ* *нона* *ѣко* *прка* МЗ — Мк 11.32; *ѣко* *прка* *бо* *въ* *іазыцѣхъ* *положнѣ* *та*, *искорєнитѣ* *и* *насадитѣ*, *раскопаватѣ*, *і* *сѣздатѣ* СТр 82а22; *и* *лѣженємъ* *нааго* *бога* *сѣтвори*, *акы* *пєскъ* *дровєнъ* Су 22.12; *і* *ѣко* *ба* *блгєвшѣ* *сѣдѣштаго* *на* *жѣвѣтє* К 1а34; *нъ* *акы* *сѣмрѣть* *посѣщенїє* *прїємлетъ* Ш 105с26; *молю* *вы* *акы* *прїшеаца* *и* *странникы* Козма 54. Аналогични са случаите при контекстово обусловена елипса на допълнението: *не* *вєроуєиши* *ли* *пророкѣ*, *вѣроуи* *акы* *жнѣцѣ* Су 335.30; *и* *понеже* *развѣвшє* *ба* *не* *акы* *ба* *прославнѣша* Козма 73; *даждѣ* *ємоу* *зракъ*, *прїшедѣшюмоу* *зѣваннємъ* *тєомъ*, *прѣложѣ* *лицє* *твое*, *ѣко* *посланоумоу* *тобѣж* СТр 33а18; *акы* *мрѣтва* *сѣповѣдѣ* Су 503.16; *акы* *тажѣко* *твора* *оставнѣхъ* *образнѣмъ* *сѣлчїннємъ* Ш 84а2; в) при при-

частие (сказуемно име, сказуемно определение, определение) и подлог (евентуално елипса на подлога) на причастието: б) во оуѣа ѣко властъ нмы МЗАС — Мт 7.29; сжѣ во дѣоуѣа отъ морѣ. акы заножна са сътворѣша Ш 75d2; на мнозѣ него акы оцѣ прнспѣн оукрѣпѣаа казааше Су 517.30; сынъ въспрѣ съ от'цемъ въннѣ яко бога. не ѣвнн са намъ ннк'деже. чловекомъ яко чловекъ. въкоупѣ же н чловеколюбѣць ѣвн са Су 458.29; г) при причаствие (сказуемно име, сказуемно определение, определение) и допълнение на причастието (евентуално елипса на допълнението): н погрѣвѣше него акы своего казателя н оучителя. нмъ бѣвѣша. положнша его въ ковчезѣ Су 52.2; тн кѣама прндѣ съпасѣ нашѣ. доуховѣннѣкъ любѣвъ вѣлагаа въ нѣ н състраѣаа нѣ акы братнѣ Ш 11b25; пакы налагаѣтъ тн оуѣнннѣ. много прнае-жѣно. невеликому творѣа поношеннѣ твоѣ. ѣко бѣу негодѣ сѣще СТр 88a22; по истннѣ ауѣннѣа не прннемѣѣ та оуѣашѣоу тн ма яко блага оѣа Су 13.16; оуѣаѣшн н разбонннка яко н пакостѣннка отѣсѣчена Су 512.25; съврѣшаа нозѣ моѣ ѣко еленѣ СПс 17.34; д) при инфинитив (подлог, допълнение, сказуемно определение, обстоятелствено пояснение) и допълне-ние (елипса) на инфинитива: да такожде богоу оудобѣ кѣтъ акы дѣжде-вѣннѣа тѣ гворѣ тако же н небеса сътворѣтн Ш 64a3; то н до ныѣа яко чловеколюбѣць въсѣантн са въ нѣ възлюбѣ Су 507.5; него же нже сжѣтъ о небесн кѣлннн хнтрѣ н бесѣдоваа. то оуѣнатѣ. да нмъ н ѣзѣкъ оурѣжѣтъ. неже того акы истннна прнѣатн Ш 63a27; како оубо хошѣте о семъ намъ страдатн акы правѣдѣнникомъ нан акы н неправѣдѣнникомъ Су 127.30; конѣчавѣшоу же слоужѣвѣ. въсхотѣ влаженѣн саѣа поставѣтн н въ санъ црѣкѣвѣннѣн. акы добра н съврѣшена чѣнѣа сжѣшта Су 285.27; лѣне нспѣлнѣтн него не можааше. акы тажѣка сжѣшта Су 416.27; не воз-
* вратнша са въздатн кѣмоу славоу яко боу КПр.

Сравнителната конструкция с функция на сказуемно определение съдържа съществителни и прилагателни (срв. посочените примери). Сравнителният съюз транслира съществителните в категорията на прилагателните (с информация признак на субстанция) и модифицира лексикалното значение на прилагателното — вместо пряка информация за признак на субстанция, то дава информация за признак чрез сравнение.

3.4. Сравнителната конструкция изпълнява функцията на определение в съчетание със съществително независимо от синтактичната му позиция. Примери: а) при съществително-подлог н акы сѣребро слѣзѣ върѣшта капааха по ланнтамн на зѣмѣѣ Су 397.25; тоу болевѣнѣ ѣко раждаѣшѣтн СПс 47.7; а нжде нѣстѣ въздѣухъ. нн ѣзѣкъ пѣтѣнѣ. нн оухо. нн слоухъ акы вродѣ законѣ Ш 62d18; б) при съществително-до-пълнение: аште нмате вѣрѣ ѣко зрѣно горюшѣно МАС — Мт 17.20, МЗАС — Лк 17.6, Су 316.18; в) вндѣхомъ слаѣѣ его. слаѣѣ ѣко нноча-даѣго отъ оѣа. нспѣлнѣ въагодѣтн истнны ЗА — Йо 1.14; н дастѣ тн акы снѣгъ. одѣждаѣ водоѣѣ н доухомъ нѣтъканѣ Су 348.7; яко сѣнѣ

покоя намъ дажшти Су 353.21; кѣто дастъ мнѣ крѣпѣ въко голжен
СПс 54.7; тѣмн во цѣтцн добровоннымъ вса вселеная вънчаваетъ са
радостн. вът моцн нхъ ѣко рѣкѣ нцѣленнѣ възмакѣнн Климент 301; вът
очью источннка нпоцаѣ ѣко рѣкѣ Климент 469.

Определителните сравнителни конструкции съдържат съществителни,
които сравнителният съюз транслира в категорията на прилагателните —
те дават информация за признак на субстанция.

3.5. Сравнителната конструкция във вметната позиция¹ изпъл-
нява функцията на добавено обстоятелствено пояснение за
начин спрямо глагола-сказуемо на основното изрече-
ние. Примери: молаше же са не анхо гѣте, въкоже н ѣзвѣннѣнн
МЗАС — Мт 6.7; сынове мон бога нмѣтъ ѣкоже н азъ Су 253.19;
одадн н цѣловнѣ, въко н свѣтомъ теонмъ непомръцаѣннѣннѣ СТр 33а24;
пишта во естъ дѣховнаѣ, стаѣ жрѣтка, въкоже н тѣлеснаѣ пишта К 8в2;
Аще кто добро створѣтъ, то бес печалн прѣдѣстанетъ вън н црю всмѣт-
номуу снѣ наречетъ са, ѣкоже во н сн стнн Климент 303; не просто гла-
голаахъ свѣтъ, свѣтъ н свѣтъ, ѣкоже н мы, нѣ едннѣ къ еднномуу
подааше Ш 45а5.

4. СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НА СРАВНИТЕЛНАТА КОНСТРУКЦИЯ

4.1. Семантичната структура на сравнението се изгражда в синтаг-
матичен план на основата на отношенията на три семантични единици:
субект на сравнението (СС), обект на сравнението (ОС) и предикат на
сравнението (ПС). (Термините са употребени условно, само в границите
на конкретното изследване, без връзка с общоприетите термини субект,
обект и предикат на изречението). Субект на сравнението е семантичната
единица, заради която се извършва сравнението, обект на сравнението е
семантичната единица, чрез която се характеризира субектът, предикат
на сравнението е носителят на общия признак, който дава основание да
се извърши сравнението. Примери: 1) раждежѣтъ сѣа (ПС) въко огнь (ОС)
рѣвение твоѣ (СС) СПс 78.5; 2) вндѣахъ во юмоу сѣдннѣ (СС) вълѣ (ПС)
акъ вълнѣ (ОС) Су 47.28; 3) н дастъ тн акъ снѣгъ (ОС) одеждахъ (СС)
348.7.

При речевата реализация ОС, изразен от сравнителната конструкция,
е винаги поясняваща част на изречението. Като пояснявана част може да
се яви както ПС (пример № 1 и 2), така и СС (пример № 3). Семантич-
ният модел може да се яви в два варианта:

а) Моделът ОС+ПС ±СС предполага задължителната лексикална
реализация на синтактически релевантните семантични единици: поясняе-
мото — ПС и поясняващото — ОС. ПС морфологически се реализира
като глагол (пример № 1) или прилагателно (пример № 2). СС в този

¹ Вж. Й. Пенчев. Въвеждащи и вметнати думи и изрази в съвременния български
книжовен език. С., 1966. стр. 83.

модел е синтактически нерелевантен и следователно реализацията му е факултативна, срв.: н акы агньць (ОС). благо овьча (СС) зълъмъ сока-
чинамъ отъдано закалантъ са (ПС) Су 437.2; акы овьча (ОС) на за-
коленые веденъ бытъ (ПС) Су 437.1. В ексцерпирания материал от 1127
случая 636 случая съдържат лексикална реализация на СС, а 491 случая не
съдържат. Примери от втория тип случаи: вко на разбонника ан нздете съ
оружьемъ н дръкольмн ѿти ма МЗ — Мк 14.48; ѿидеть вко не тоука
неправда ихъ СПс 72.7; свѣтитъ омраченыхъ. вко бесвѣтънъ тѣмъ.
грѣхы СТр 32в25; вко въ дне благообразно ходимъ ЕАп 5а16; възъ-
рвѣше же свѣтън на небо ꙗко еднѣмн оусты рѣша Су 179.1; забывъ
ан еси болѣзнь. вко въ цркви са мола К 11а29; ꙗко лоча санчъныа
свѣтъмъ бѣрозумьнымъ просвѣтиша весь мнръ Климент 471; по истинѣ
акы пажиннамн прѣпинажтъ са тако бесѣдоужше Ш 8д27; отвергъше оубо
всакъ злобѣ. н всакъ леств н анцемѣрьѣ. н вса клеветы. ꙗко ннѣ роженѣи
младенци. смысленое н бескверное млеко възлюбисте Козма 54.

Допустима е контекстово обусловена елипса на поясняемого-глагол:
юноу бо сѣдоу н сѣдравоу кора са нстажитъ гладыцѣ. а състарѣвшю
са акы враскава н стара Ш 105с16; горы възиграша съ вко овьни. ꙗ
хъмн вко агньци овьни СПс 113.4.

б) Моделът ОС+СС предполага задължителна лексикална реализа-
ция на двете синтактически релевантни семантични единици. ПС е импли-
циран в ОС и затова е станал редундантен за модел. Тази констатация
се потвърждава от материала. Във всичките 18 случая от този тип лек-
сикално са изразени само ОС и СС.

4.2. Когато ОС и СС са лексикално реализирани, те се поставят в
една и съща синтактична позиция в двете части на сложното изречение.
Синтактичният паралелизъм намира израз в морфологичен паралелизъм.
При съществителните е налице съвпадение по падеж, без да се спазва
обезателно формалният вариант (възможни са случаи с употреба на раз-
лични синонимични падежни и предложно-падежни конструкции). Прила-
гателните съвпадат по падеж и по род. Съответствието по число е нере-
levantно за сравнителното отношение и затова са възможни най-различни
комбинации: — ед:ед, мн:мн, дв:дв, ед:мн, мн:ед, ед:дв (дв:ед не е
засвидетелствувано в материала).

а) Примери за именителен падеж: тѣгда праведьнии просѣятъ са
вко слъныце. въ црствени отъца нхъ МЗА Ул — Мт 13.43; правда
твоѣ вко горы вѣниа СПс 35.7; н ннѣ ꙗко мрътъвъ оцѣпааше Су 466.14;

б) Примери с родителен падеж: то акы ѿгна нзѣбгают славы члѣ-
скы Козма 57; съ проказы съвѣче ꙗкоже съ рнзы Су 476.14;

в) Примери с дателен падеж: сътвори нмъ вко ꙗ мадѣмоу ꙗ снсарѣ
СПс 82.10; ходан по мороу акы по соухоу Су 77.7;

г) Примери с винителен падеж: нде поплъ вко хлѣбъ въсь СПс
101.10; н обѣче съа клѣтеж вко въ рнзѣ СПс 108.18; ꙗ вко на женнха
възложн на ма вѣнецъ СТр 97в24;

д) Примери с творителен падеж: ꙗ одеждѣтъ сѧ ꙗко одѣждѣхъ стѹдомѹ сѹѹмѹ СПс 108.29; н благаѹмн дѣлаѹ нѧ акѹ члѣвѹ пышени чьнааго стѣлаа отъ земаа до врѣха нзѣажимѹ Ш 84с26; жзѧмн ꙗко татнѣѹмн наааче Су 462.25;

е) Примери с местен падеж: да вѣдѣтъ волѣ твоѣ ꙗко на нѣсе н на земн МЗ — Лк 11.2; нѣ въ епископѣствѣ акѹ въ манастирѣн трѹж- дааше сѧ Су 280.18; о конѹмѣде бо окѹ о себѣ печѣаше сѧ Су 557.15;

ж) Примери за употреба на синонимични падежи: нѣ въ темницѣхъ надемѹ по волн. а не акѹ ннѣхѹ волѣмъ Су 130.16; въ пѣтн съвѣдѣнѣ твоѣхъ наслѣднѣхъ сѧ. ꙗко о всѣмѣ бѣствѣ СПс 118.14; походнаѹ ꙗко- же по соухѹ врѣхѹ морѧ Су 473.18;

з) Примери за употреба на синонимични предлози: н провѣде ѧ въ бездѣнѣ ꙗко по поустыни СПс 105.9; извѣдн н отъ сѣпотѹ. ꙗко нз безвѣдѣнѣ тѹмѹ СТр 33а23; ꙗко на земн въ црѣкви твоѣн. слоугѹ оустранѣ н бѣ СТр 58а24.

4.3. Функционалният анализ позволи да се установи, че сравнителната конструкция информира за признак на процес, на субстанция, на друг признак чрез асоциация по сходство с признак на друго явление. Независимо от контекста, в който е употребена, сравнителната конструкция сигнализира винаги семантичния признак 'компаративност'. Следователно този признак по отношение на множеството на сравнителните конструкции се явява негов инвариант.

Множеството на сравнителните конструкции може да се раздели на няколко подмножества съобразно с възможните типове лексикално попълване, които са носители на семантичните варианти на сравнителната конструкция.

4.3.1. Сравнителните конструкции се разделят на два типа върху основата на семантичното отношение на обекта на сравнението към субекта на сравнението: 1) денотатът на ОС е различен от денотата на СС — разгорѣтъ сѧ ꙗко огнь гнѣвъ твоѣ СПс 88.47; 2) денотатът на ОС е тъждествен на денотата на СС, но сигнификатите им са различни — кѣспѣтнѣшѧ нмѹ ꙗко крѣмольникѹмъ Су 219.14.

Сравнението на обекта с различен обект има за цел да снабди първото явление с признаци на второто, т. е. извършва се наподобяване. Съпоставянето на обекта с една страна на проявлението му има за цел да разкрие с кое свое качество той функционира в конкретната ситуация, т. е. извършва се квалификация.

Двете подмножества сравнителни конструкции, маркирани съответно с признаците 'наподобяване' и 'квалификация' се намират в отношение на еквиполентна опозиция.

а) Примери за сравнителни конструкции с признак 'наподобяване': тѣгда праведѣннн просѣятѣтъ сѧ ꙗко сѣзньце. въ цѣрствѣнн отъца нхѹ МЗА Ул — Мт 13.43; пролнѣшѧ крѣвѣн ихѹ ꙗко водѣ окрѣстъ кѣлѣма СПс 78.3; тѣ распатѣ нѣѹ ꙗко н кожѣ СТр 4а9; н слово нхѹ. ꙗко ганѣ- грѣна жирѹ обрѣщѣтъ ЕАп 2а3; н свободѣнааго акѹ робѣ продашѧ Су

389.21; ничесоже много ненави́дѣтъ бѣ въкоже того же дръжитъ гнѣвъ К 9a12; и се еди́нь... расѣа се ꙗко ле́дъ Климент 522; и вѣа ꙗко рѣза оветъшаѣтъ Ш 21b11; вразн гѣн... акы дым нѣзѣнѣтъ Козма 32.

б) Примери за сравнителни конструкции с признак 'квалификация': вѣсн бо нмѣахъ нѣана вѣко прѣа МЗ — Мк 11.32; Прнмнм вѣко. вѣко шѣдрѣ. заблажждѣше ти овѣча. къ тебѣ прндрнжше СТр 84a8; овѣцѣте са вѣко нзвранн бѣу. стн ꙗ възлоуѣнн. въ жтробѣ шѣдрѣтъ. и благасть. и сѣмѣренѣ мѣдрѣсть ꙗ кротѣсть и тѣпѣнне ЕАп 22a12; азъ же акы старъ вѣсѣдоуѣхъ Су 30.28; сѣдѣ ошждѣнъ вѣко ошждѣна сѣдѣхъ сѣдѣмъ. въ погѣбенѣе даѣтъ К 14b17; възкресе wt грѣба ꙗко вѣсѣмѣртѣнъ Климент 609; не възвратнша са въздѣтн нмоу славоу ꙗко бѣу КПр; нъ акы сѣмѣртѣ пошѣченне прнѣмѣтъ Ш 105c21; но ѡнъ вѣсѣда ꙗко чадоуѣннѣн ѡтѣцъ, тѣрпѣтъ злобы наша Козма 1.

4.3.2. Сравнителните конструкции от типа наподобяване се разделят на два подтипа върху основата на определеността на денотата на обекта за сравнение.

Във фразата ꙗже дѣште не прнѣмѣтъ цѣртѣнѣ вѣнѣ. вѣко отрѣча. не нмѣтъ вѣнѣтн въ не МЗ — МК 10.15 субектът на сравнението се наподобява на обобщено явление (в случая 'дете'), за да се снабди той с признак, който е органически присѣщ на този клас явления. Образната представа за класа явления служи като илюстрация на признака на субекта на сравнението.

Във фразата ꙗже бо са сѣмѣртѣнъ вѣко отрѣча се тѣ естѣ болѣн въ цѣртѣнн нѣтѣмъ МЗА С — Мт 18.4 субектът на сравнението се наподобява на конкретно явление (в случая посоченото дете), за което е известно, че притежава посочения признак. Чрез по-познатото се постига по логически път характеристика на по-непознатото.

Двете подмножества сравнителни конструкции, маркирани съответно с признаците 'образно наподобяване' и 'логическо наподобяване', се организираат в еквиполентна опозиция.

а) Примери за сравнителни конструкции с признак 'образно наподобяване': Се азъ сѣлѣхъ въ вѣко овѣча по сѣдѣ вълѣхъ МЗА — Мт 10.16; Дѣша наша вѣко пѣтнѣца изѣавѣтъ сѣа отъ сѣтн лѣвѣштѣхъ СПс 123.7; ꙗ вѣко на женѣхъ възложн на ма вѣнѣцъ СТр 97b25; и слово нхъ. вѣко ганѣгрѣна жнрѣ обрѣащѣтъ ЕАп 2a4; оушѣченъ же бѣвъ нстнѣннѣн дѣла-тѣль хѣвъ лежааше на земн акы сѣтѣла зѣвъда съ небесе на землѣхъ прн-шѣдѣшн Су 62.3; вѣко въ цркви са мола К 11a30; овѣходѣтъ въ ꙗко лѣвъ рѣвъ Хл; нже чюдѣсѣ и добродѣтельнн процѣте ꙗко крннъ Климент 180; и слава та акы въ сѣнѣ вѣдѣтъ вѣла Ш 100b11; Сѣтъ въ сѣртнѣнн нзѣнѣ акы ѡвѣца Козма 3.

б) Примери за сравнителни конструкции с признак 'логическо наподобяване': довьлѣтъ оученнѣкоу да вѣдѣтъ вѣкоже оучнѣтель его МЗА — Мт 10.25; Да не вѣдѣтъ вѣко отѣцѣ нхъ СПс 77.8; вѣдѣте са врага. Да не нагѣ сътворѣтъ въ вѣко аѣама СТр 97b8; нгда оубо азыкъ твоѣ

акы азъкъ бждѣтъ христосовъ Су 380.13; ничесоже иного не навидѣтъ въ
ѣкоже того же дръжитъ гнѣвъ К 9a12; въ вѣсѣдахъ бо тако Соломонъ
навадѣшеа Климент 469; не сжѣтъ бо мѣсан мойа такоже мѣсан ваша
ІІІ 36v19; чти нгѣмена акы ба. и братю акы апсѣлы Козма 51.

4.4. Своєобразието на семантиката на различните типове сравнителни
конструкции се отразява върху особеностите на тяхното функциониране.

Сравнителните конструкции за наподобяване могат да изразяват при-
знак на процес, на субстанция и на друг признак и затова те функциони-
рат като обстоятелствено пояснение за начин, сказуемно име, сказуемно
определение, определение. Сравнителните конструкции за квалификация
могат да изразяват само обстоятелствен признак на субстанция и затова
функционират като сказуемно име и сказуемно определение. Сравнител-
ните конструкции с признак 'образно наподобяване' не могат да се обо-
собяват като добавена част. Вероятно ограниченията се създават от обо-
щения, неконкретен характер на явлението, което се използва като обект
за сравнение. Сравнителните конструкции с признак 'логично наподобя-
ване' не могат да фигурират като сказуемно определение. Предполагаме,
че конкретният характер на явлението, взето като обект за сравнение,
създава пречки сравнителната конструкция от този тип да изразява об-
стоятелствен признак на субстанция. Същевременно този семантичен при-
знак единствен допуска обособяването на сравнителната конструкция като
добавена част.

4.5. Семантиката налага ограничения върху семантичния кръг, а по-
някога и върху категориалното значение на думите, които могат да се
използват за лексикалното попълване на сравнителната конструкция.

4.5.1. Лексикалният компонент на сравнителната конструкция с при-
знак 'образно наподобяване' е ограничен в рамките на следните семантични
групи на морфологическите категории:

а) нарицателни съществителни: въ бо зракъ его ѣко маѣнни. і одѣ-
нне его бѣло ѣко снѣгъ МЗАС — Мт 28.3; і ѣко не вѣстѣ оукраси ма-
монисты СТр 97v24;

б) нарицателни съществителни с определение — съществително, при-
лагателно, причастие, числително, неопределително местоимение: съхрани
мѣа ѿ ѣко зѣнницѣ ока СПс 16.8; аѣне же акы аѣни крѣвоиздѣнни. оуст-
рѣмниша са на нь Су 216.22; оунчѣчѣжатъ сѣа ѣко вода мнмотекѣше
СПс 57.8; іако єднѣмн оусты рѣша Су 179.3; и акы ннѣ ахѣаѣвъ. на
сѣатѣна божна црѣкѣн възѣвѣн са Су 190.21; таѣ по деѣатѣна-
дѣсѣтѣнѣмъ лѣтѣ. акы нѣкого сѣаа и застѣпѣнѣка. къ вѣшнѣоуѣмоу
цѣсарѣу оучнѣлаа своѣго. прѣдѣпосѣлаѣвъ. нѣнде на маѣчанѣноѣ мѣсто
Су 273.19;

в) прилагателни: і вѣшаа ѣко мрѣтен МЗАС — Мт 28.4; въско-
лѣвашиа сѣа ѣко пнѣни СПс 106.27; азъ же ѣко и глаоухъ не слышахъ.
и ѣко нѣмъ не отвѣзѣхъ оустъ своихъ СТр 76v9;

г) причастия: аште не сѣмѣрѣвахъ сѣа нѣ възнѣсъ на дшѣ мойѣ. ѣко
отѣдѣноѣ на матерѣ своѣѣ СПс 130.2; оудѣрѣвѣше въ дѣврѣ акы жѣдоу-

иште чѣто Су 145.26; и аще вѣдѣтъ грѣхъ си ваши акы вѣроушени Козма 78;

4.5.2. Лексикалният компонент на сравнителната конструкция за логическо наподобяване може да бъде изразен със следните семантични групи на морфологическите категории:

а) собствени имена: Сѣтвори нмѣ вѣко і мадрѣмоу і снѣдрѣ. вѣко іавінові въ потоцѣ кѣсѣѣ СПс 82.10; да не нагѣи сѣтворитѣ въ вѣко адама СТр 97в8; а не прѣтнѣи сѣ мѣнѣ акы оннѣи Су 48.27;

б) нарицателни съществителни, за които по данни на контекста или ситуацията става ясно, че изразяват конкретно явление: да бѣдѣтъ волѣ твоѣ вѣко на нѣсе и на земнѣ МЗ — Лк 11.2; і егда молѣши сѣ не бѣди вѣко и анѣмѣи МЗАС — Мт 6.5; чти... братю акы апѣлы Козма 51;

в) нарицателни съществителни с определение — съществително, прилагателно, причастие, притежателно, показателно, възвратно, обобщително местоимение, числително, наречие: і оуста твоѣ бѣдѣтъ акы оуста отча Су 380.14; і прѣстѣи ма отъ всѣхъ зѣлѣ. вѣко дрѣвѣнѣи бѣдѣнѣи СТр 79а2; ниѣсоже бо снѣи ненавѣдѣтъ бѣ... іако се обѣтѣвѣше сѣ срѣдѣи и надрѣвѣи сѣ дрѣвѣи Су 422.23; кѣто бѣ велѣі вѣко бѣ нашѣ СПс 76.14; бѣже хѣлѣжѣ тебѣ вѣздаѣж. вѣко нѣсмѣ... вѣко сѣ мѣтарѣ МЗАС — Лк 18.11; игоже и прѣнатѣ... іако въ рѣцѣи свои въ свои бѣдра Су 452.15; вѣко прѣсѣлѣнѣи смѣ а оу тебѣ. і прѣшѣлѣцѣ вѣкоже і въі оціи моі СПс 38.13; нѣ та акы прѣвѣи стѣхѣи... вѣдѣи сѣтъ Ш 95а21; не моги и бо дѣволѣ самѣ прѣтнѣи сѣ стѣи бѣи твоѣх на помощѣи си прѣвѣи акы дрѣвѣи нѣдѣи на распѣи гнѣи Козма 15;

г) лични, възвратни, показателни, обобщителни и отрицателни местоимения: хѣа обѣскалѣи анѣи акы дѣи Су 512.1; хѣи же сѣмоу послѣдѣиоу дѣи вѣко и тебѣ МЗА — Мт 20.14; і нже любѣи нѣсѣиѣго вѣко себе МЗА — Мк 12.33; о кѣи же бо оуи о себе печѣи сѣ Су 557.15; нѣи зѣлѣ оумѣи акы снѣи Су 65.12; ниѣсоже иго ненавѣдѣтъ бѣ вѣкоже того іже дрѣжѣи гнѣи К 9а12; покѣи сѣ акы и въи Су 126.2; і уѣстѣи мѣи вѣко ниѣтоже прѣдѣи тобѣи СПс 38.6; а оуѣи сѣ. іакоже ниѣто же тако оуѣи Зл 16;

д) прилагателни: оутѣрѣи сѣ рѣка еѣи цѣла вѣко и дрѣвѣи МЗАС — Мк 3.5; вѣдѣи ма іи нѣи гнѣи зѣлѣи мѣи. вѣко дрѣвѣиѣи бѣдѣи СТр 78в25; не велѣи вам' не вѣдѣи о оуѣи... да не скѣи. іакоже и прѣи ниѣи надежда Су 488.9;

е) причастия: вѣдѣи сѣи дѣи о словѣи твоѣи вѣко обѣи корѣи мѣи СПс 118.162; бѣгѣи гнѣи въи господѣи... вѣи и прѣи сѣи цѣи. коуи сѣи рѣи. іакоже рѣи иго Су 327.12; нѣ іако цѣи и богѣи. прѣи того дѣи цѣи. іакоже и рѣи иго. нѣи же и по рѣи прѣи Су 328.6;

ж) числителни: нн соломонъ во вьсен славе сеи обавче са вко единъ отъ снхъ МЗ — Лк 12.27; се же сътвори да не акы и прѣваго отъ-дасть н сего Су 552.7; аште вѣрьнъ кси. вѣрно приди къ христосу истинноумоу богу нашему, а не акы прѣкын нмѣа зълы себоды Су 328.11;

з) наречия: помолнмъ оубо акы вѣннж нынѣ ба Су 73.6; н вѣсѣа са іако н прѣжде Су 320.17; томоу слава, н тѣмъ богу н оцю. о доусѣ сватѣмъ. іакоже испрѣва. нынѣа н прсно н въ вѣкы вѣкомъ амин Су 478.30.

4.5.3. Лексикалният компонент на сравнителната конструкция за квалификация може да се изрази със следните морфологични категории:

а) съществително име без семантични ограничения: прѣвѣднши ан н акы пастоуха. оубон са акы црѣ Су 336.4; тъ во гласъ н то прѣ-коѣ повелѣннѣ акы законъ вѣистъ Ш 97с19; нного же отъ апостола не вндѣхъ. нъ тѣмъ нѣакова брата господьна. не іако отъ маина. нъ іако отъ іуифа рождена Су 246.20; то акы вѣскран са кго мьннтъ съкоупнож любвѣнж Ш 29а2;

б) прилагателно име без семантични ограничения: і прннесѣтъ нма вѣше вко зъло. сна чавѣскаго радн МЗАС — Лк 6.22; сътвори ма вко єдинного отъ нанмѣннкъ тѣонхъ МЗАС — Лк 15.19; н тебе вндащаго н вѣдѣщаго вса. акы не вѣдѣща мним Козма 67; н вѣистъ сковѣада іако не вндѣши огнѣ Су 158.3; онъ же окы отъ пастоуха женомъ. тако ндѣаше на повелѣннѣ стааго Су 558.20; обавчѣте са вко нзѣрани боу ЕАп 38а12.

5. ОСОБЕНОСТИ НА РЕЧЕВАТА РЕАЛИЗАЦИЯ НА СРАВНИТЕЛНАТА КОНСТРУКЦИЯ В СТАРОБЪЛГАРСКИ ЕЗИК

5.1. В старобългарски език сравнителната конструкция може да се въвежда от голямо количество словообразователни и фонетични варианти на сравнителния съюз. Тази особеност намира своето обяснение във факта, че старобългарският писмен език е бил още в процес на изграждане и укрепване.

5.1.1. Абсолютното количествено съотношение на простите сравнителни съюзи е следното: іако (679), акы (342), іакоже (96), окы (10). Със своята висока фреквенция безспорно се отделят като основни вариантите іако и акы. В отделните паметници вариантите са застъпени неравномерно (вж. таблица 1). Този факт може да говори както за наличие на диалектни ареали, така и за стилистична намеса на отделни книжовници или школи. При малките паметници е трудно да се съди по запазените отломки за цялостното състояние на езиковата система и затова техните данни могат да се използват само в ограничени размери.

Съюзът *ѝако* е регистриран във всички паметници. Той е основен вариант на повечето произведения: Мариинско евангелие, Зографско евангелие, Асеманиево евангелие, Савина книга, Листове на Ундолски, Синайски псалтир, Синайски требник, Енински апостол, Клоцов сборник, Златоструй на Бичков, Рилски листа, Хилендарски листа, Климентовите слова и поучения, произведенията на Константин Преславски. Съюзът *акъ* е основен вариант на Супрасълския сборник, Шестоднева, Беседа против богомилите. Като второстепенен вариант е употребен в Зографско евангелие, Асеманиево евангелие, Синайски требник, Климентовите слова и поучения. Този съюз не е установен в Мариинското евангелие, Савина книга, Синайски псалтир, Енински апостол, Клоцов сборник, произведенията на Константин Преславски. Очевидно ареалът му е бил доста широк, но едни книжовници (от Преславския книжовен център и от Охридския книжовен център) не са го включвали в писмената норма, докато други книжовници (от Преславския книжовен център) са го приели като равностоеен вариант на *ѝако* или даже като основен вариант. Има основания да се допусне че вариантът *окъ* е имал твърде ограничен диалектен ареал. Срещаме го само в Супрасълския сборник, и то в частта на метафрастовите жития (9 случая) и веднъж в частта на словата тип Б (по определението на А. Маргулиес). Съюзът *ѝакоже* се среща във всички по-големи паметници, но честотата му е относително ниска. Вариантност при йотацията пред начално *а-* срещаме в Зографското и в Асеманиевото евангелие — *ѝако* /*ѝако*, *акъ* / *ѝакъ*. Тъй като наличието или отсъствието на йотация на началната гласна няма фонологическа стойност през старобългарския период, фонетическите варианти ще се разглеждат като една функционална единица.

Мариинското евангелие, Савината книга, Синайският псалтир, Енинският апостол и Клоцовият сборник използват *ѝако* и неговите разширени варианти *ѝако н*, *ѝакоже*, *ѝакоже н* за образуване на сравнителна конструкция. Доколкото в този кръг паметници са включени произведения, в които са отразени различни диалекти, тук по-скоро можем да видим резултатите на една по-строга нормализация на писмения език, отколкото проява на диалектни особености. Широк достъп на различните варианти дават Шестодневът (*акъ*, *акъ н*, *ѝако*, *ѝако н*, *ѝакоже*, *ѝакоже н*, *ѝакоже се*, *ѝакоже се н*, *ѝакъ*), Супрасълският сборник (*акъ*, *акъ н*, *ѝако*, *ѝако н*, *ѝакоже*, *ѝакоже н*), Зографското евангелие (*ѝако*, *ѝако н*, *акъ*, *ѝако*, *ѝако н*, *ѝакоже*, *ѝакоже н*, *ѝакъ*), Асеманиевото евангелие (*ѝако*, *ѝако н*, *акъ*, *ѝако*, *ѝако н*, *ѝакоже*, *ѝакоже н*), Синайският требник (*акъ*, *ѝако*, *ѝако н*, *ѝако се*, *ѝакоже н*), Беседа против богомилите (*акъ*, *акъ н*, *ѝако*, *ѝако н*, *ѝакоже н*). В тези паметници е намерило по-широко отражение състоянието на говоримия език с неговата богата вариантност.

Съюзът *окъ* е засвидетелствуван само в сравнителна конструкция. Съюзът *акъ* в съвсем редки случаи се съчетава с глаголни предикативни единици. В това разпределение бихме могли да видим отражение на тенденция *акъ* / *окъ* да се специализират като съюзни средства за въвеждане на сравнителни конструкции с имплицитна предикативност. Формал-

ното обособяване от своя страна свидетелствува за процес на обособяване на безглаголната сравнителна конструкция и на функционално приближаване на съюзната конструкция към предложната конструкция.

5.1.2. Семантичният спектър на сравнителния съюз намира пълна реализация в простите варианти *акъ*, *окъ*, *яко*, *якоже* и разширените варианти *акъ* *н* и *яко* *н* (вж. таблица 2). Сложните съюзи *яко* *се*, *якоже* *н*, *якоже* *се*, *якоже* *се* *н* имат ограничен семантичен обем — те сигнализират само логическо наподобяване. За разлика от тях сложните съюзи *акъ* *н* и *яко* *н* функционират като семантични еквиваленти на съответните прости съюзи.

Семантичният признак 'наподобяване' може да се сигнализира от всички прости съюзи — *акъ*, *окъ*, *яко*, *якоже* и от разширените варианти *акъ* *н* и *яко* *н*. Допълнителна семантична диференциация между образното наподобяване и логическото наподобяване се създава чрез образуването на сложни съюзи с частица *се* и формант *-же* и частица *н* и *се*. Семантичният признак 'квалификация' може да се изразява чрез всички прости съюзи — *акъ*, *окъ*, *яко*, *якоже* и разширените варианти *акъ* *н* и *яко* *н*.

Простият сравнителен съюз самостоятелно дава информация само за сравнение. В съчетание с други граматични средства той реализира възможностите си да сигнализира за семантичните варианти на сравнението. Носител на информацията за образно наподобяване е сравнителният съюз+синтагматичното отношение на различие между десигнатите на *СС* и *ОС*+обобщеност на десигната на *ОС*. Носител на информацията за логическо наподобяване е сравнителният съюз+синтагматично отношение на различие на десигнатите на *СС* и *ОС*+конкретност на десигната на *ОС*. Носител на информацията за квалификация е сравнителният съюз+отношение на твърдение на десигнатите на *СС* и *ОС*.

Сравнителната конструкция е застъпена във всички паметници в трите си семантични разновидности (вж. таблица 4). Отсъствието на случаи от някои семантични варианти в Листовете на Ундолски, Елинския апостол, Златоструя на Бичков, Рилските листове, Хилендарските листове и произведенията на Константин Преславски се дължи на малкия обем на паметниците. Следователно семантичният спектър на сравнителната конструкция е бил еднакъв по цялата българска езикова територия.

5.1.3. Сравнителните съюзи *яко* и *акъ* могат да въвеждат сравнителна конструкция във всички синтактични позиции — обстоятелствено пояснение за начин, сказуемно име, сказуемно определение, определение (вж. таблица 3). Употребата на *окъ* и *якоже* е ограничена само при обстоятелственото пояснение за начин, сказуемното име и сказуемното определение. Сложните съюзи без формант *-же* също са ограничени в рамките на обстоятелственото пояснение за начин, сказуемното име и сказуемното определение и освен това притежават допълнително способността на всички сложни съюзи да въвеждат добавени части. Допускаме, че липсата на случаи с добавена част, въведена от съюза *акъ* *н* се дължи на ниската фреквенция както на самия съюз, така и на до-

бавените части, защото липсва структурна забрана за реализацията на такава конструкция. Сложният съюз също и широко се употребява за въвеждане на добавена част и същевременно може да служи за връзка на основен член на изречението. За разлика от него сложните съюзи с компонент се са специализирани за въвеждане само на добавена част.

Възможността на сравнителния съюз да въвежда обстоятелствено пояснение за начин, казуемно име, казуемно определение, определение и добавена част е регистрирана във всички големи паметници (вж. таблица 5). Следователно тези функции са били присъщи на сравнителните конструкции по цялата българска езикова територия и не са били нито диалектни, нито стилистически ограничени.

5.2. Сравнителната конструкция няма ограничения в своето линейно разположение в рамките на предикативната единица, на която тя е подчинена. Тя може да стои в началото, средата и края на изречението. Линейната ѝ позиция е независима от семантиката ѝ (вж. таблица 6). Частично ограничение на позицията налага функционалната специфика на сравнителната конструкция (вж. таблица 7). В позиция на добавена част тя не може да стои в началото на изречението. Позицията на сравнителната конструкция само частично е зависима от формалния вариант на сравнителния съюз (вж. таблица 8). Само сложните съюзи с компонент се са свързани с постпозиция на сравнителната конструкция поради функционирането им единствено в добавена част.

Анализът на разпределението на позицията на сравнителната конструкция в паметниците разкрива, че свободната позиция на сравнителната конструкция е общобългарско явление (вж. таблица 9). Също така съпоставката на преводните и оригиналните произведения потвърждава този факт и свидетелствува, че това явление не е предизвикано от въздействието на гръцките оригинали.

Свобода на заеманата от сравнителната конструкция позиция се установява и по отношение на поясняваната част. Сравнителната конструкция може да е в непосредствен линеен контакт с функционалния доминант (примери т. а), или със синтагмата, в която той е включен (примери т. б), или да е в контакт със семантическия доминант (примери т. в), или със синтагмата, в която той е включен (примери т. г), или пък едновременно да е в контакт с функционалния и семантическия доминант или с техните синтагми (примери т. д). Примери:

а) *Иже бо са сътворитъ вко отроча се. тѣ естъ болен въ црствни нещѣмъ МЗАС — Мт 18.4; съидетъ вко дождь на роуно СПс 71.6; и азъжеменънаго бога сътвори. акъи пѣсѣкъ дробенъ Су 22.12; по истинѣ акъи пажичнаи прѣпниахъ са тако вѣсѣдоуѣще Ш 8d27.*

б) *иже аште не примѣтъ црствѣнѣ вжнѣ вко отроча. не иматъ вжнѣ въ не МЗ — Лк 18.17; прѣвитѣ по горамъ вко птица СПс 10.1; нишоже бо сице ненавѣднѣ въ. икоже паматива зѣлоу чловека Су 422.23; и благовѣи дѣлаи кѣа акъи чѣвнѣи пѣшеничънаго стѣла отъ земаа до вѣрха нѣважнѣи Ш 84c26.*

в) *всѣи бо нѣвахъ жоана вко прѣа МЗ — Мк 11.32: егда про-*

ЗНАБИЖИНА ГРЪШНИЦИ. ЪКО ТРЪВА СПС 91.8; ПРИНИМ МУРО СЕ ІАКО МУРО НЕ-
ВЕСЪНОЕ СУ 392.8; ОУТВЪРДЕНЪИН НЕБО АКЪИ КАМАРЪ Ш 59a22.

Г) ГЛІЖ ЖЕ КАМЪ. ЪКО НН СОЛОМОНЪ БО ВЪСЕН СЛАВЪ СВОЕН ОБЛЪЧЕ СЯ.
ЪКО ЕДИНЪ ОТ СИХЪ МЗАС — Мт 6.29; ГОРЪИ ВЪЗІГРАША СЯ ЪКО ОБЪНН.
І ХАЗМН ЪКО АГНЬЦН ОБЪЧН СПС 113.4; Н САМЪ СЪІНЪ КОЛЪБААШЕ СЯ
АКЪИ ОКОШТЕ ЗЪБАЕМО ОТЪ МНОГА ВЪТРА СУ 570.9; Н ЗВЪЗДН. РЕЧЕ. СЪПА-
ДЖТЪ АКЪИ АНСТОКЕ СЪ КИНЪННЪНАГО ГРОМА Ш 41a11.

Д) І АБЪЕ ВЪСХОДА ОТЪ ВОДЪ. І ВНДЪ РАЗВОДАШТА СЯ НЕСА. І ДХЪ
ЪКО ГОЛЖЪ СЪХОДАШТЪ НА НЪ МЗС — Мк 1.10; ГОРЪИ ЪКО ВОСКЪ РА-
СТААША СЯ ОТЪ АНЦА ГНЪ СПС 96.5; АЗЪ ЖЕ АКЪИ СТАРЪ ВЪСЛЪДОУІЖ
СУ 30.28; Н ВЪСА ІАКО РІНЗА ОБЕЪШАІЖТЪ Ш 21b11.

Сравнителната конструкция може да стои пред (примери т. а) или
след (примери т. б) функционалния доминант и пред (примери т. в) или
след (примери т. г) семантичния доминант. Примери:

а) ЪКО НА РАЗЕОНИНКА АН НЪНДЕТЕ СЪ ОРЪЖЪЕМЪ Н ДРЪКОЛЬМН ІАТН
МА МЗ — Мк 14.48; ЪКО ВОДА НЪІХЪ СЯ СПС 21.15; ІАКО Н ПРОРОКЪ
ГЛАГОЛЕТЪ СУ 316.1; Н ІАКО ОДЕЖДЪ СЪВНІШН ІА Ш 21b12.

б) БЪ БО ОУЧА ЪКО ВЛАСТЪ ІМЪИ МЗ — Мк 1.22; ШЕІДЪ МІА ЪКО
ВОДА ВЪСЪ ДЕНЪ СПС 87.18; Н ВЪ ФАРІСЕІНЪ ХЛЪВІНЪ ПРІДЪ АКЪИ ЧЛО-
ВЪКЪ СУ 391.4; ДА ТЕМЪ МОРЕ ВЪІСТЪ АКЪИ КАМЪИ Ш 38b18.

в) ДА БЪДЕТЪ КОЛЪ ТВОЪ ЪКО НА НЕСЕ Н НА ЗЕМН МЗ — Лк 11.2;
РАЗГОРІТЪ СЯ ЪКО ОГНЪ ГНЪВЪ ТВОІ СПС 88.47; Н АКЪИ АГНЬЦЪ. БЛАГО
ОБЪЧА ЗЪЛОМЪ СОКАЧІНАМЪ ОТЪДАНО ЗАКАЛАІЖТЪ СЯ СУ 437.2; НЪ АКЪИ
СЪМРЪТЪ ПОСЪВЪЧЕНІЕ ПРИЕМЛЕТЪ Ш 105c26.

г) І ВЪІСТЪ ПОТЪ ЕГО ЪКО Н КАПАА КРЪВЕ. КАПАІЖТА НА ЗЕМАІЖ
МЗАС — Лк 22.44; Н ОБЛЪЧЕ СЯ ВЪ КАРАТЪЖ ЪКО ВЪ РІНЪЖ СПС 108.
18; ВНДЪ СМОКЪЕ АКЪИ ЧЛОВЪКА БЕСПЛОДЪНА СУ 345.6; НЕ СЪІТЪ БО МЪІСЛН
МОІА ІАКОЖЕ МЪІСЛН ВАША Ш 36b19.

5.3. Частици в сравнителната конструкция.

5.3.1. Отъждествяващата частица н може да се яви във всички се-
мантични разновидности на сравнителната конструкция. Примери:

а) Образно наподобяване: ВЪ-ІСПОКЪДАНЪЕ. Н ВЪЛЪПОТЪЖ ОБЛЪЧЕ
СЯ ОДЪІАН СЯ СЕВТОМЪ ЪКО Н РІЗОІЖ. ПРОПІНАІАН НЕБО ЪКО Н КОЖЪ СПС
103.1; ВЪСАКА БО ПЛОТ ІАКО Н ТРАВА КОЗМА 54;

б) Логическо наподобяване: ПОКОРІТЕ СЯ АКЪИ Н ВЪСН СУ 126.2; ХОШТЪ
ЖЕ СЕМОУ ПОСЛЪДЪНЬМОУ ДАТН ЪКО Н ТЕБЪ МЗА — Мт 20.14;

в) Квалификация: НАСЪ МЪЖІТЕ АКЪИ Н НЕ ПОКОРЪІЖШТЕ СЯ СУ 138.6;
Н КЪ ВЪСТОКОУ ІАКО Н МРЪТЕА ПОГРЪБАКІШН ІСОУСА. ВЪСТОКА ВЪСТОКОМЪ
СУ 456.22.

Също така частицата н може да участвува във всички функцио-
нални разновидности на сравнителната конструкция с изключение на
определителната сравнителна конструкция. Примери:

а) Обстоятелствено пояснение за начин: и се просвьтъша сѧ костн стъпнхъ въ водѣ. акы и свѣтълыици Су 81.7; Азъ же ъко и глаухъ не слышахъ. Н ъко нѣмъ не отвръзахъ оустъ своихъ СТр 75в9.

б) Сказуемно име: I егда молшии сѧ не вѣдн ъко и лицемѣри МЗАС — Мт 6.5; вѣже хвалѣ тебѣ въздаѣ. ъко нѣсмъ ъко и прочии чавци МЗАС — Лк 18.11;

в) Сказуемно определение: оуслышии и разбонника ѧко и пакостника отъсѣчена Су 512.25; сѣдини осъжденъ. ѧко и осъждена сѣдинѣ сѣдинѣмъ въ погребениѣ даѣтъ Су 453.8;

г) добавено обстоятелствено пояснение за начин: одарн и цѣловниѣ. ъко и свѣтомъ твоимъ. непоумръцаѣицимъ СТр 33а24; сынове мои бога имѣтъ ѧкоже и азъ. нже можетъ а сънабѣдѣти Су 253.19.

Появата на частицата и не е зависима от разположението на сравнителната конструкция в линейния строеж на изречението. Тя се явява в препозитивни, интерпозитивни и постпозитивни сравнителни конструкции: акы и съкровиште кѣстѣво дръжнѣ слово Су 509.14; архангелн то исповѣданъ ѧко и анкурѣ дръжатъ Су 509.16; и оутвърди сѧ рѣка его ъко и друугѣ МЗА — Лк 6.10.

Отъждествяващата частица и може да функционира и в поясняваната от сравнителната конструкция част (да бѣдѣтъ колѣ твоѣ ъко на нѣсе и на земн МЗ — Лк 11.2) или пък едновременно в сравнителната конструкция и в поясняваната част (се же сътвори да не акы и прѣваго отъдастъ и сега Су 552.7; и тебе праштаѣ ѧкоже и снѣ. жнтьнънхъ сѣгрѣшени Су 393.29; нъ и въ гробѣ ѧко и въ нѣслѣхъ мѣсто Су 451.30). Следователно тя не е специфична само за сравнителната конструкция, а е съпътстващ елемент на съпоставителното отношение.

Същевременно всички семантични, функционални и позиционни разновидности на сравнителната конструкция могат да се явят без отъждествяващата частица и (вж. таблица 2 и 3). Следователно тя не може да бъде включена като задължителен компонент в модела на сравнителната конструкция, а се явява само факултативен елемент с емфатична функция.

5.3.2. Употребата на показателна частица се е ограничена само при сравнителните конструкции в позицията на добавяне, без обаче да е задължителен елемент за тази функционална разновидност (вж. таблица 3).

5.4. Съотносителен показателен елемент на сравнителната конструкция.

Употребата на показателната дума като съотносителен елемент на сравнителната конструкция е факултативна и изпълнява емфатична функция. Като корелат могат да се явят показателните наречия за начин тако/тако и/тако же/ тако же и и снѣ, показателното наречие за количество тольма и показателното местоименно прилагателно такъ: николнже тако етъ глаъ чавкъ ъко съ чавкъ МЗАС — Йо 7.46; имже ъко величнѣ

твое. тако и мноасть твоѣ Стр 75в16; то ѿкоже ни въ единомъ. неже въ сѣщии несть. тако же ни въ чловецѣ мощно обрати сѣ сѣщю Ш 51в22; да такожде богоу оудобѣ несть акы дѣждевныи тѣи геврзи тако же и небеса сътворити Ш 64а3; кѣи бо грознии снѣгъ острѣ ѿкоже захвѣтъ Су 399.15; не бо нѣ аште и златомъ съставлена ти бѣиша оуста бѣлаа. и каменнымъ чѣстанымъ не тольма сѣ бѣиша свѣтлаа. ѿкоже нѣиша оутѣрнѣж кротостнож освѣштанаа Су 380.17; и бѣдѣши въ того такъ. ѿкоже и онъ Су 381.21.

Наличието на корелат не е предизвикано от позицията на сравнителната конструкция — той може да се яви при препозитивни, интерпозитивни и постпозитивни сравнителни конструкции: въо стѣлази въ рѣцѣ снѣжнаго. Тако снѣгъ отѣтъхъ СПс 126.4; онъ же окы отъ пастоуха женомъ. тако нѣаше на повелѣныи стааго Су 558.20; несть бо ничѣтоже тольма равню ѿкоже воднои нестьство Ш 60с21.

Семантичните разновидности не налагат ограничения върху употребата на корелата¹: а) образно наподобяване: въо цѣтъ тако отъцѣтъхъ СПс 102.15; и ѿкоже чловецъ тако живѣаше Су 473.28; тако же и нѣи акы вѣныи текѣша прѣкланѣѣше сѣ класове Ш 103с12; б) логическо наподобяване: николже тако естъ глаъ чловецъ въо сѣ чловецъ МЗАС — Йо 7.46; добро им естъ аще преводоуть. тако ѿкоже и аз Козма 61; ничоже бо снѣгъ невендѣтъ въ ѿкоже паматива зѣлоу чловека. ѿко се обатрѣвѣше сѣ сѣдѣще и надоуезшии сѣ доушии Су 422.23; сѣ въо очн равѣ въ рѣкоу гдѣи своѣхъ. въо очн равѣиша въ рѣкомъ гдѣи своѣи. Тако очн нашии кѣ го боу нашемоу СПс 122.2, Су 75.19; в) квалификация: онъ же окы отъ пастоуха женомъ. тако нѣаше на повелѣныи стааго Су 558.20; и окы нѣаена обѣкъ то отъ многа времѣне. и въ томъ въздрѣтъ. тако кротѣко обѣче. и мѣлаше Су 565.8.

Функционалните разновидности на сравнителната конструкция също не ограничават употребата на корелата: а) обстоятелствено пояснение за начин: въо искрѣнѣмоу въо братоу нашемоу тако оугаждѣахъ СПс 34.14; б) сказуемно име: тако же и нѣи акы вѣныи текѣша прѣкланѣѣше сѣ класове Ш 103с12; в) сказуемно определение: онъ же окы отъ пастоуха женомъ. тако нѣаше ча повелѣныи стааго Су 558.20.

5.5. Отношение на старобългарските сравнителни конструкции към сравнителните конструкции в гръцките оригинали².

¹ По тази особеност положението в старобългарски се отличава от положението в руски език, за който Н. А. Широкова и Б. И. Кононенко са установили, че корелат е възможен само при логическа оценка. Вж. Н. А. Широкова. Типы синтаксических конструкций с сравнительным союзом в составе простого предложения. Казань, 1960. стр. 89; Из истории союзных конструкций, выражающих отношения сравнения. Казань, 1966. стр. 75; В. И. Кононенко. Синонимика синтаксических конструкций в современном русском языке. Киев, 1970. стр. 91.

² Изследването е проведено върху материала от старобългарските евангелия, Синайския псалтир, Синайския требник (въз основа на достъпните у нас гръцки оригинали).

Съпоставката на вариантите на гръцкия сравнителен съюз с вариантите на старобългарския сравнителен съюз разкрива, че не може да се констатира въздействие на гръцката система върху старобългарската. Гръцките сравнителни съюзи не са еднозначно свързани с определени старобългарски сравнителни съюзи: *ἄτε* (1) се превежда с *акъзъ*, *каѳά* (2) — *акъзъ*, *ѣко н*, *каѳάπερ* (12) — *акъзъ*, *ѣко н*, *ѣкоже*, *ѣкоже н*, *каѳώς* (5) — *ѣкоже*, *οἷον* (2) — *акъзъ*, *οἷον* (7) — *акъзъ*, *ѣко*, *ѣкоже н*, *ѡπερ* (1) — *ѣкоже*, *ὥς* (512) — *акъзъ*, *акъзъ н*, *ѡкъзъ*, *ѣко*, *ѣко н*, *ѣкоже*, *ѣкоже н*, *ὥσαν* (1) — *ѣкоже*, *ὥσει* (87) — *акъзъ*, *ѣко*, *ѣко н*, *ѣкоже*, *ѡπερ* (34) — *акъзъ*, *ѣко*, *ѣко н*, *ѣкоже*, *ѣкоже н*.

Обратният преглед, от старобългарските съюзи към гръцките, също потвърждава, че не е имало определена норма за превеждане, а системата на старобългарските сравнителни съюзи като цяло се е съотнасяла със системата на гръцките сравнителни съюзи. Старобългарските сравнителни съюзи превеждат различни гръцки сравнителни съюзи: *акъзъ*, (*ѣкъзъ*) — *ἄτε*, *каѳάπερ*, *οἷον*, *οἷον*, *ὥς*, *ὥσει*, *ѡπερ*; *акъзъ н* — *каѳά*, *ὥς*; *ѡкъзъ* — *ὥς*; *ѣко* (*ѣко*) — *οἷον*, *ὥς*, *ὥσει*, *ѡπερ*; *ѣко н* (*ѣко н*) — *каѳά*, *каѳάπερ*, *ὥς*, *ὥσει*, *ѡπερ*; *ѣко се* — *ὥς*; *ѣкоже* — *каѳάπερ*, *каѳώς*, *ὥς*, *ὥσαν*, *ὥσει*, *ѡπερ*; *ѣкоже н* — *каѳάπερ*, *каѳώς*, *οἷον*, *ὥς*, *ѡπερ*; *ѣкоже се* — *ὥς*; *ѣкоже се н* — *ὥς*.

Съотнасянето на сложните старобългарски съюзи с прост гръцки съюз разкрива, че те са се композирали на славянска почва, без намесата на гръцкия литературен език.

Независимостта на старобългарската система на сравнителните съюзи по отношение на гръцката се проявява и в случаите, когато старобългарски сравнителен съюз превежда не гръцки съюз, а гръцки предлог с еквивалентна семантика: *εις* с винителен падеж (3), *ἵσα* с дателен падеж (1), *κατά* с винителен падеж (3), *δίκη* с родителен падеж (6), например: *понеже ѣко пророка нмѡхъж н МЗ — Мт 21.46 — ἐπεὶ εἰς προφήτην αὐτὸν εἶχον*; Положиша ѣма ѣко овошѣное хранилиште СПс 78.1 — *ἔθεντο Ἱερουσαλὴμ εἰς πλοῦροφύλακον*; *ѣанко сжтъ вонни подъ црѣмъ. нн сжтъ акъзъ вѣн. нн хрѣбъри. нн мѡдъри нн красъни. нн тако любнмн мнѡжъ* Су 71.10 — *δοὶ εἰσὶν στρατιῶται ἐπὶ τὸν αὐτοκράτορα, οἳ εἰσι κατ' ὑμᾶς οὐδ' οὕτως σοφοὶ οὐδ' οὕτως ἡγαπημένοι οὐδ' οὕτως ὠραῖοι οὐδ' οὕτως πολεμισταί*; *аште во пророка мѡ хѡштеши нарицати. нн творѣца пророкомъ. вѣднмаго тобожъ акъзъ члѡвѣка. ѣкоже хѡштеши тако вѣроуи* Су 393.15 — *εἰ τοίνυν προφήτην με βούλει καλεῖν, ἢ καὶ δημοφιλῶν τῶν προφητῶν, τὸν κατὰ τὸ βλέπομενόν σοι ἄνθρωπον, ὃ βούλει καὶ δοῦξαι*; *донъждѣ плѣтъ кѡмѡ акъзъ вѡскъ съжежена вѣвѣшии растечѣтъ сѧ* Су 153.1 — *ὥς διὰ αἱ σάρκες αὐτοῦ κηρῶ δίκη κατακαυθεῖσαι ἀπορροῦσιν*; *кѣда нзнѣтъ акъзъ морѣ н напѡнтъ кѣгупѣтъскѡжъ земаѣ* Ш 67в4 — *ὅταν ἴσα θαλάσσην πελάγῃ τὴν Αἰγυπτον*. Установени са случаи (61), при които старобългарският сравнителен съюз е вмъкнат без съответен гръцки съюз при свободен превод на

Евнския апостол, Супрасълския сборник (въз основа на достъпните у нас гръцки оригинали), Клоповия сборник, Рилските листове, Златоструя на Бичков, Шестоднева.

фразата. Например: *ѣко скотъ въѣхъ оу тебе* СПс 72.22 — *κτηνώδης ἐν- νόμῳ παρὰ σοί*; *н к' нѣмоу акы къ чловеколюбѣцуу въ оумѣ выпниаше* Су 391.22 — *καὶ πρὸς αὐτὸν, τὸν φιλόφρονον, τῇ διανοίᾳ ἐβόα*; *нже сѣтъ тѣни акы н въ познанѣ* Су 138.4 — *τὸ ὁμοιοπαθεὲς ἐπίγνωτε*; *да тѣмъ морѣ въѣтъ акы камы* Ш 38v18; *ἐπετρώθη ἡ θάλασσα*; *таче къ томоу посреда въдъ да са ен сътаа акы ледъ* Ш 40a11 — *καὶ λοιπὸν ἐν μέσῳ τῶν ὑδάτων ἐπάγη πῆγμα χροσταλλῶδες*; *акы ледъ бѣаше нѣбо водамн сътаа са* Ш 40c12 — *χροσταλλῶδης ἦν ὁ οὐρανὸς ἀπὸ ὑδάτων παγεῖς*; *егда же въскрѣ акы въскоурьнѣна тѣныцѣ въсѣтъ въ облакъ влгъти* *ти са сърицѣна дроуга къ дроузѣ капаа сътворатъ* Ш 70v4 — *ὅταν μὲν αἱ τέως ἀμειδίως καὶ λεπτῶς ἐνεσπαρμέναι τῷ νέφει νοτίδες ἀλλήλαις προσχωρήσωσι*. Най-често стѣробългарски сравнителни конструкции стоят на мястото на грѣцки наречия, които нямат старобългарско адвербиално съответствие и затова се прибѣгва до превод с друга единица, семантически и функционално еквивалентна.

Съпоставянето на преводните и оригиналните старобългарски произведения разкрива, че няма разлика във функционирането на сравнителните конструкции в тях. В оригиналните произведения на Климент, Константин Преславски, Йоан Екзарх (непреводните части на Шестоднева), Козма (цитатите са изключени от анализа) широко се употребяват сравнителни конструкции в техните различни семантични, функционални и формални разновидности: а) образно наподобяване (обстоятелствено пояснение за начин, сказуемно име, сказуемно определение): *н акы пѣтница парѣаше* Ш 22d19; *н въскрѣсе ѣко ѡт сѣна* Климент 609; *Сѣтъ во сретѣни нѣзнѣ акы ѡща* Козма 3; *оуста во ѣже саа дѣка не чюуть, ѣко камена творѣтъ чловека* КПр; *н ннакы многы владѣ нарицаша акы вѣсни вѣжѣ рѣжѣнѣна* Ш 8d25; б) логическо наподобяване (обстоятелствено пояснение за начин): *н кѣе же н ѣже ннзѣкоу древо акы грѣмне не възведе са горѣ* Ш 88d16; *чти нгѣмена акы ба н братю акы аплы* Козма 51; в) квалификация (сказуемно определение): *въскрѣсе ѡт гроба ѣко възмѣрътънъ* Климент 609; *не възвратиша са въздати нѣмоу славоу ѣко боу* КПр; *оѡн во отъ ннхъ мѣнатъ акы овѣж земѣж н крѣговатъ сѣжѣ* Ш 56a9; *но ѡнъ всегда ѣко чадолубнѣжѣн ѡтѣж терпѣтъ злобы наша* Козма 1.

6. ДИФЕРЕНЦИАЦИЯ НА СРАВНИТЕЛНАТА КОНСТРУКЦИЯ ОТ СХОДНИ ЛИНГВИСТИЧНИ ЕДИНИЦИ

6.1. Сравнителната конструкция формално съвпада със свободната конструкция, състояща се от сравнителна частица, която по звуков строеж съвпада със сравнителния съюз, и пълнозначна дума, към която се отнася сравнителната частица.

Сравнителната частица се явява в седем формални варианта: *ако*, *акы*, *акы н*, *оѡкы*, *ѣко*, *ѣко н*, *ѣкоже*.

Семантичният инвариант на сравнителната частица е модалният признак 'подобие'. Явлението, за което дава допълнителна информация частичката, се представя не в пряката си реализация, а в деформиран вид. Семантичният инвариант се реализира в два семантични варианта: 'приблизителност' и 'привидност'.

Двата семантични варианта съществуват като две означаеми на едно означаващо само във формалните варианти *ѝко* и *окъ* (вж. таблица 10). При останалите формални варианти семантичната разлика намира съответствие във формалната разлика. Носител само на семантичния признак 'приблизителност' е сложната сравнителна частица *ѝко* *н*. Носители само на семантичния признак 'привидност' са частиците *акъ*, *акъ* *н*, *ѝкоже*.

Двата семантични варианта на сравнителната частица се намират в допълнителна дистрибуция.

Сравнителната частица с признак 'приблизителност' се явява в съчетание със съществително или прилагателно, които разкриват фиксиран количествен признак, независимо от тяхната синтактична функция. Примери за сравнителната частица:

а) при количествено съществително — подлог: Бъкътъ же по словесехъ снхъ *ѝко* дѣнни осмь МЗ — Лк 9.28;

б) при количествено съществително — сказуемно име: Бѣ же нхъ *ѝко* дѣвѣ тѣкъштѣ МЗ — Мк 5.13; Бѣ же ѣдѣщинхъ *ѝко* четѣри тѣкъштѣ МЗ — Мк 8.9;

в) при количествено съществително — обстоятелствено пояснение за количество: Грѣвшѣ же *ѝко* дѣва десѣтъ и пѣтъ стадни, аи ѣтъ. оучѣръша ѝа ходоуца по морю МЗА — Йо 6.19; Бѣ же вѣтаннѣ блнзъ ѝма. *ѝко* пѣтъ на десѣтъ стадни МЗАС — Йо 11.18; не бѣша во далече отъ земаа. нъ *ѝко* дѣвѣ сътъ лѣтъ МЗАС — Йо 21.8; і тѣ бѣ нѣъ *ѝко* трѣмъ десѣтемъ лѣтъ начинаа МЗ — Лк 3.23; і самъ оступн отъ нхъ. *ѝко* вѣрженне каменн МЗ — Лк 22.41; и бѣжавъ нде *ѝко* м попрнштъ отъ града того Су 518.30;

г) при количествено съществително — определение: ѣдѣщинхъ же бѣ мѣжъ. *ѝко* пѣтъ тѣкъщѣ. развѣ женъ и дѣтен МА — Мт 14.21; дѣштѣ нночада бѣ емоу. *ѝко* дѣвою на десѣтъ лѣтоу МЗАС — Лк 8.42; бѣаше во мѣжъ *ѝко* пѣтъ тѣкъштѣ МЗ — Лк 9.14; възлеже оубо мѣжъ чнслоу. *ѝко* пѣтъ тѣкъштѣ МЗА — Йо 6.10; Прнде же и ннкоднмъ... несъ смѣшенне змрънно и алгоуно. *ѝко* и антръ съто МЗА — Йо 19.39; и аенне ннде бѣсъ. и прѣложн сѣ въ змни велнкъ. *ѝко* седмъ десѣтъ лѣтъ Су 173.22;

д) при количествено прилагателно — сказуемно име: годнна бѣ *ѝко* дѣватаъ МЗА — Йо 1.40; годнна бѣ *ѝко* шѣстаа МЗА — Йо 4.6; годнна бѣ *ѝко* шѣстаа МЗА — Йо 19.14;

е) при количествено прилагателно — определение; прѣвѣстъ же ма-рнѣ съ нежъ *ѝко* и трѣн мѣца МЗАС — Лк 1.56; і мноо шѣдѣши *ѝко*

ГОДИНѢ ЕДИННО. ИМЪ ЕСТЬ КРЕПѢШЕ СЯ ГЛА МЗ — Лк 22.59; да иже блнзъ вѣша яко едно пѣпрнште мѣшааахъ како бѣ блѣстн къ стоуоуоу Су 37.2; н коньчавѣшоу юмоу аамъ. яко дѣвѣма часома прѣшедѣшема. нача стѣн рѣгати сѧ аноупатоу глагола Су 118.16; н прѣанжаѣшоу сѧ юмоу къ црѣкѣн. яко въ дала едногѧ пѣпрншта. вѣстрасѧ сѧ Су 221.24; н прѣде к немѧ ставѣ на вѣздоуѣ. окѣ трѣмн лактѣ Су 567.24.

Сравнительната частица с признак 'привидност' се явява в съчетание с глагол в трите му морфологически разновидности (финитен глагол, причастие, инфинитив), съществително, наречие, независимо от техните синтактични функции. Примери за сравнителна частица при:

а) финитен глагол — сказуемо: і се мѣжа дѣла съ ннмъ глажшта. ѣко вѣсте. мѡсн. і нанѣ З — Лк 9.30; хс чловѣкъ бѣвѣше. н почн яко ноуждѣноѣ смрътъѣ Су 136.9; н акѣ вндѣхъ яко подастѣ юмоу десницѣ порѣчѣннѣ Су 167.14; по чнноу вѣстѣ. яко во акѣ отѣдѣхнѣ землѣ сѣвѣкъшн сѧ тажестн водѣнѣнѣ Ш 97d9; кѣда пачѣ нздѣадѣнѣ акѣ нзѣмѣрѣтѣ въ годѣ знмѣнѣнѣ н пакѣ акѣ нзѣ мѣтедѣхъ вѣскрѣснѣтѣ въ годѣ веснѣнѣнѣ Ш 89a20; агонѣ же н нѣсѣ н зовомѣ хремѣ. н къ томоу нѣе ннѣ. нже н родомѣ акѣ нѣстѣ рѣка. кѣда нзнѣтѣ акѣ морѣ н напонтѣ нгупѣтѣскѣнѣ землѣ Ш 67b27; акѣ оѣже съ нѣсе гѧ зѣат на сѣдѣ градѣша Козма 56;

б) при причастие — сказуемо определение: акѣ отѣрнгалѣ тнхѧ н безѣ болѣзнн нздѣхнѣ Су 141.21; тѣгда лѣвѣ акѣ ранѣнѣ изѣвѣнѣ отѣбѣже отѣ намѣ Су 297.5; пѣкѣн сѧ пѣтѣскѣмѣ н глагоман сѧ. нѣ хѧ ан сѣвѣкѣлѣ сѧ естѣ. ѣко нѣ чѣла слова вѣздѣтн въ дѣнѣ сѣдѣнѣ Рл; сѣадѣкъ во позорѣ блѣстѣшѣ сѧ морю. кѣда сѧ оутншнтѣ зѣло. сѣадѣкъ же. кѣда н кротѣкъмѣ подѣхѣннѣмѣ вѣздѣнѣжѣтѣ сн плѣшн н акѣ вѣгрѣнамѣ вѣлѣнамѣ нгрѣѣ прнрншѣтѣ къ землѣ сѣсѣдѣ. тн акѣ мнрѣвѣнѣмѣ рѣкамѣ прнѣмѣѣшн нѣ цѣлоуѣтѣ Ш 96a20; кѣждѣ нхѣ н морѣ же едно сѧ нарнѣтѣ. отѣ нѣго же вѣанѣшѣ пѣчннѣ морѣскѣнѣ цѣпатѣ сѧ образѣшѣ акѣ пѣзоуѣшѣмѣ мѣстѣ въ земнѣ Ш 73c6;

в) при причастие в абсолютна дателна конструкция — обстоятелствено пояснение: прѣбѣ трѣпа акѣ нномоу а нѣ саомоу страждѣшѣтоу Су 153.5; стѣн же вѣннѣ конѣнѣ. рѣзоумѣвѣ яко отѣчаашѣ нѣго. яко нѣ могѣшѣтоу юмоу сѣго оѣстава сѣконѣчатн. подѣнѣжѣ сѧ пачѣ Су 31.11; да сѣго цѣща нн самн сѣбѣ да трѣждаѣтѣ. нн намѣ да творѣтѣ. іакоже нѣ могѣшемѣ водѣ оѣдрѣжатн на вѣсѣстн Ш 54c12;

г) при инфинитив — сказуемо: да нѣ зазнѣѣтѣ. іакоже акѣ нѣмошѣно вѣтн вѣсѣдоуѣшемѣ намѣ Ш 65a16;

д) при съществително — допълнение: і сѣтворѣ ѣко внѣ отѣ вѣрѣннѣ. вѣсѣ изѣна цѣрѣкѣѣ ЗА — Йо 2.15;

е) при наречие — обстоятелствено пояснение за начин: *тѣгда н самъ възнде не вѣе. нъ ꙗко тан МЗА — Йо 7.10.*

Сравнителната частица е застъпена неравномерно в паметниците. Частицата за приблизителност е засвидетелствувана само в евангелските текстове и житийните части на Супрасълския сборник (вж. таблица 10). Допустимо е предположението, че тя е възникнала като калка на *ѿс* и *ѿсѣ* със значение 'приблизителност' при числителни. Във всички засвидетелствувани случаи тя стои в преводен текст срещу гръцките *ѿс* или *ѿсѣ*. За изкуствения характер на частицата за приблизителност говори фактът, че в някои преписи, особено по-късни, на евангелските текстове тя не рядко се изпуска. Срв. например: *ѣдѣшнѣхъ же бѣ мѣжъ. ꙗко патъ тѣкъшѣ. развѣ женъ н дѣтен МА — Мт 14.21* срещу *ѣдѣшнѣхъ же бѣаше мѣжъ. патъ тѣкъштѣ ЗС ДШ; годнна бѣ ꙗко шестаа МЗА — Йо 19.14* срещу *бѣ же годнна. г. С ДШ; бѣ же ѣдѣшнѣхъ ꙗко четѣри тѣкъшта МЗ — Мк 8.9* срещу *бѣ же ѣдѣшнѣхъ. д. тѣкаща ДШ Бн; ꙗко дѣшнѣ нночада бѣ емоу. ꙗко дѣвою на десате лѣтоу МЗАС — Лк 8.42* срещу *ѣко дѣшнѣ нночада емоу бѣ двѣма на десате лѣтома ДШ Бн; Бѣстѣ же по словесѣхъ снѣхъ ꙗко дѣшнѣ осмѣ МЗ — Лк 9.28* срещу *По словесѣхъ же снѣхъ прѣвѣстѣ дѣшнѣ. ДШ Бн; і мнмо шѣдѣшнѣ ꙗко годннѣ едннѣ МЗ — Лк 22.59* срещу *н мнмошѣдшоу чѣсоу едннѣмоу ДШ Бн; бѣ же ꙗко годнна шестаа МЗА — Лк 23.44* срещу *бѣ же годнна шестаа ДШ Бн; годнна бѣ ꙗко десатаѣ МЗА — Йо 1.4* срещу *н бѣ годнна десатаа ДШ; възлеже оубо мѣжъ чнслоу. ꙗко патъ тѣкъштѣ МЗА — Йо 6.10* срещу *н възлеже мажн чнслоу. ꙗко тѣкащѣ ДШ.*

За книжния характер на частицата за приблизителност говори и слабата формална вариативност при нея. Тя се реализира в *ѣко* и нейния разширен вариант *ѣко н* и само веднѣж в *ѣкѣ* (вж. таблица 10).

Частицата за привидност има по-широко разпространение по паметниците (вж. таблица 10), но в каноничната литература се появява в единични случаи и проявява нестабилност. Срв.: *і сѣтворѣ ꙗко бнчѣ отъ вѣвѣн ЗА — Йо 2.15* срещу *і сѣтвори бнчѣ отъ вѣвѣн М; ДШ; тѣгда н самъ възнде не вѣе. нъ ꙗко тан МЗА — Йо 7.10* срещу *нѣ тан ДШ*. Широк достѣп тя е получила в неканоничната книжнина (24 случая в Супрасълския сборник)* и в оригиналните произведения (20 случая в Шестоднева). Такова разпределение води до предположението, че тя е жива черта на говоримия език. Сериозен довод в полза на това предположение е фактът, че тя може да се появи без съответствие в гръцките оригинали при преводен текст (ЗА — Йо 2.15, Су 403.3, Ш 67в3, 96а28, 96в4, 97д10, 103с6) или в непреводен текст (Ш 21а25, 23в10, 27а10, 27в16, 47д8, 54с17, 57в5, 73с15, 83с5, 89а21, 89а24, Козма 57).

За живия характер на сравнителната частица за привидност говори вариативността на формалните ѝ изразители. В Супрасълския сборник се използват *ѣкѣ*, *ѣкѣ* и *ѣко*. В Шестоднева като основен вариант се из-

ползува акзы, а в единични случаи иакоже. В евангелските текстове е употребено само иако (респ. ако), а в Козма — акзы (вж. таблица 10).

Старобългарската сравнителна частица с признак 'привидност' превежда гръцките сравнителни частици *ὥς* (28 — акзы, окзы, иако, иакоже), *ὥσπερ* (1 — акзы), *ὥσπερ* (2 — акзы, иако). В 6 случая тя стои без гръцко съответствие, например: *І сътвориъ ѿко вичь отъ врѣни* 3А — Йо 2.15 — *καὶ ποιῶνς φραγέλλον ἐκ σχοίνων*; нже н редомъ акзы нѣстъ рѣка Ш 67в2 — *ὅς οὐδὲ ποταμοῦς τὴν φύσιν ἔοικεν*. Йоан Екзарх не е намерил еквивалентен славянски глагол за гръцкия глагол *εἶκω* 'подобен съм' с отрицателна частица *οὐδὲ* и затова го е предал с конструкцията акзы нѣстъ.

Сравнителната частица с признак 'приблизителност' се поставя непосредствено пред синтагмата, която информира за количествения признак, в непосредствен контакт или на дистанция от словесния показател на количеството: да нжде ванзъ вѣша иако еднно пѣпърнште Су 37.2; бѣ же ѿко годнна шестаа МЗ — Лк 23.44. Цифровото съотношение между случаите с контактна позиция (49) и дистантна позиция (10) разкрива, че при речевата реализация се предпочита непосредственото съседство на смислово свързаните езикови единици.

Сравнителната частица с признак 'привидност' се поставя непосредствено до синтагмата, към която се отнася, като може да стои както пред нея (примери т. а), така и след нея (примери т. б): а) *І сътвориъ ѿко вичь отъ врѣни. вѣса изгѣна цѣрѣкѣве. овѣца же і волы* 3А — Йо 2.15; *і се мѣжа дѣва съ ннмѣ галѣшта. ѿко бѣсте. мѣшн. і нанѣ* 3 — Лк 9.30; *Дроузнѣ же не покорѣахъ сѧ. глѧголѣште акзы нѣстъ велнко чоудѧ* Су 33.23; б) *иако рѣша жидѧке хс чловекъ бѣѣше. н почн иако ноуждѧноу съмърѣжъ* Су 136.9; *къждѧ нхъ н морѣ же еднно сѧ нарнчетъ. отъ него же велнкѣна пѣчннѣ морѣскѣна цѣпатъ сѧ образѧуѣще акзы пѧзоушнѣмн мѣстѣ въ земн* Ш 73с9. Тази частица може да е непосредствено до думата, чието значение модифицира модално, или да е отделена от нея чрез поясненията ѝ: а) *да мѣсть прнѣметъ въ нмѣ. иако не сѣштоу немѧ боу* Су 31.2; *да хотѧ старѣншннѣство вѣтнѣна подѧтн дѧнн прѣжде повѣдактъ прѣхѧдъ дѧневѣнѣн. тѧче прѣстѣпленнѣ ношнѣноѣ. иакоже глѧджнн ношн вѣслѣдъ дѧне* Ш 32d14; б) *не срамѣѧн сѧ иако повннна сѣштн осжѣденнѧ* Су 251.8; *н пакѣ акзы нзъ мѣрѣтѣхъ вѣскрѣснѣтъ въ годъ веснѣнѣн* Ш 89a24. При речевата реализация се предпочита препозицията на сравнителната частица (51) пред постпозицията (2). Несъмнено се предпочита сигналът за модалната информация да изпревари думата, за която се отнася тя.

Съчетанието от сравнителната частица и пълнозначна дума, въпреки че съвпада формално със сравнителната конструкция, се отличава от нея по вида на синтагматичното сцепление на компонентите. Сравнителният съюз и лексикалният компонент на сравнителната конструкция се свързват на морфологическо равнище, като сравнителният съюз в това съчетание видоизменя категориалното значение и функцията на пълнозначната дума. На синтактично равнище това съчетание функционира като

цялостен блок, като елементарна синтактична единица. Сравнителната частица не образува с пълнозначната дума морфологична конструкция, нито видоизменя нейното категориално значение и функция. Пълнозначната дума запазва своята самостоятелност. Сравнителната частица само внася „допълнителна информация“¹ за нея.

6.2. Въз основа на функционалния анализ беше установено, че сравнителната конструкция може да заема позицията на обстоятелствено пояснение за начин, сказуемно име, сказуемно определение, определение, т. е. явява се в позициите на наречието и прилагателното, а не може да се яви в позициите на глагола и съществителното (сказуемо, подлог, допълнение). Функционалният паралелизъм между сравнителната конструкция и наречието и прилагателното съответствува на семантичния им паралелизъм. Сравнителната конструкция информира за признак на процес, на субстанция, на друг признак: и въждѣ акъ слънце снѣкъ Су 508.26; и дасть ти акъ снѣгъ одеждѣ Су 348.7; слънце о нхъ въснѣ топло ъко въ жатѣ Су 78.1. Следователно тя попада в един парадигматичен клас с наречието и прилагателното с интегрален признак 'информация за признак'. Спецификата на сравнителната конструкция по отношение на останалите лингвистични единици на този клас се състои в начина на изразяване на признака. При нея се използва илюстриращата възможност на сравнението — признакът се посочва чрез асоциация по сходство с признаците на друго явление. При наречието и прилагателното признакът пряко се назовава. Тъй като съдържанието на прилагателното и наречието може да включва в себе си и сравнение (*златни къдрици*) отношението между сравнителните конструкции, от една страна, и прилагателните и наречията, от друга, може да се определи като привативна опозиция с маркиран член множеството на сравнителните конструкции (с диференциален признак 'компаративност').

Двете множества се разграничават и по морфологически строеж. Сравнителните конструкции са морфологичен композитум, а наречията и прилагателните са морфологичен симплекс.

6.3. Сравнителната конструкция по семантика може да съвпадне с именни конструкции със сравнителен предлог или с творителен за сравнение. Както вече бе отбелязано в параграф 2.4., тези две синтактични единици са останали неразвити в старобългарски. Подчиненото сравнително изречение в двете си речеви реализации, сказуемно подчинено изречение и именно подчинено изречение (сравнителната конструкция), се е оказало единственият представител на синтактичната единица със компаративна семантика.

¹ К. Илиева. За някои особености на частиците като служебна част на речта. Български език, 1970, 5, стр. 459.

Таблица 1

Съюзни	АКО	АКО	АКЪ	АКЪ	ОКЪ	АКО	АКО	АКО	АКОЖЕ	АКОЖЕ	АКОЖЕ	АКОЖЕ	АКЪ	Всичко
	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	
М	—	—	—	—	—	60	8	—	3	2	—	—	—	73
З	—	1	5	—	—	47	12	—	2	3	—	—	3	73
А	1	1	4	—	—	27	13	—	2	1	—	—	—	49
С	—	—	—	—	—	25	9	—	1	2	—	—	—	37
Ул	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
СПс	—	—	—	—	—	158	6	—	1	1	—	—	—	166
СТр	—	—	1	—	—	44	7	1	—	1	—	—	—	54
ЕАп	—	—	—	—	—	11	1	—	—	—	—	—	—	12
Су	—	—	159	9	10	62	14	1	19	8	—	—	—	282
К	—	—	—	—	—	12	1	—	2	2	—	—	—	17
Зл	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Рл	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Хл	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Климент	—	—	9	1	—	107	27	—	22	7	—	—	—	173
КГр	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	3
Ш	—	—	105	—	—	3	1	—	9	1	2	1	1	123
Козма	—	—	44	1	—	12	1	—	—	3	—	—	—	61
Всичко	1	2	327	11	10	573	101	2	62	31	2	1	4	1127

Таблица 2

Семантика	Образно наподобяване	Логическо наподобяване	Квалификация	Всичко
АКЪ	204	45	82	331
АКЪ Н	5	4	2	11
ОКЪ	4	1	5	10
АКО	376	91	107	574
АКО Н	52	45	6	103
АКО СЕ	—	2	—	2
АКОЖЕ	28	31	3	62
АКОЖЕ Н	—	31	—	31
АКОЖЕ СЕ	—	2	—	2
АКОЖЕ СЕ Н	—	1	—	1
Всичко	669	253	205	1127

Таблица 3

Съюзни	Функции	Обст. за напн	Сказ. име	Сказ. определение	Опреде- лие	Добавено обст. за на- пн
АКЪ		199	41	86	5	—
АКЪ Н		8	1	2	—	—
ОКЪ		4	1	5	—	—
АКО		365	98	98	13	—
АКО Н		67	26	6	—	4
АКО СЕ		—	—	—	—	2
АКОЖЕ		52	5	4	—	1
АКОЖЕ Н		8	5	—	—	18
АКОЖЕ СЕ		—	—	—	—	2
АКОЖЕ СЕ Н		—	—	—	—	1
Всичко		703	177	201	18	28

Таблица 4

Семантика / Паметници	Образно наподобяване	Логическо наподобяване	Квалификация
М	33	27	13
З	33	26	14
А	22	22	5
С	17	16	4
Ул	1	—	—
СПс	145	20	1
СТр	29	16	9
ЕАп	8	—	4
Су	143	51	88
К	3	8	6
Зл	—	1	—
Рл	1	—	—
Хл	1	—	—
Климент	123	33	17
КПр	1	—	2
Ш	78	18	27
Козма	31	15	15

Таблица 5

Функция / Паметници	Обст. за начин	Сказ. име	Сказ. определе- ние	Определение	Добавено обст. за начин
М	40	19	10	2	2
З	41	18	11	2	1
А	27	12	5	3	2
С	18	10	4	2	3
Ул	1	—	—	—	—
СПс	129	34	1	2	—
СТр	36	8	8	—	2
ЕАп	8	—	4	—	—
Су	155	30	88	4	5
К	8	1	7	—	1
Зл	1	—	—	—	—
Рл	1	—	—	—	—
Хл	1	—	—	—	—
Климент	131	16	17	2	7
КПр	—	—	3	—	—
Ш	72	17	28	1	5
Козма	34	12	15	—	—

Таблица 6

Семантика / Позиция	Препозиция	Интерпозиция	Постпозиция
Образно наподобяване	107	294	268
Логическо наподобяване	17	49	187
Квалификация	22	106	77
Всичко	146	449	532

Таблица 7

Функция \ Позиция	Препозиция	Интерпозиция	Постпозиция
Обст. за начин	109	300	294
Сказ. име	14	38	125
Сказ. определение	22	105	74
Определение	1	3	14
Добавено обст. за начин	—	3	25
Всичко	146	449	532

Таблица 8

Съюз \ Позиция	Препозиция	Интерпозиция	Постпозиция	Всичко
акъз/акъз	49	166	116	331
акъз н	3	2	6	11
окъз	1	7	2	10
яко/яко	81	226	267	574
яко н/яко н	4	34	65	103
яко се	—	—	2	2
якоже	7	11	44	62
якоже н	1	3	27	31
якоже се	—	—	2	2
якоже се н	—	—	1	1

Таблица 9

Паметници \ Позиция	Препозиция	Интерпозиция	Постпозиция
М	8	9	56
З	8	10	55
А	2	6	41
С	3	4	30
Ул	—	1	—
СПс	23	69	74
СТр	11	25	18
ЕАп	4	4	4
Су	34	148	100
К	3	6	8
Зл	—	1	—
Рл	—	1	—
Хл	—	1	—
Климент	20	76	77
КПр	—	2	1
Ш	24	56	43
Козма	6	30	25

Таблица 10

Семантика		Приблизителност				Привидност						
Съюз	Паметници	окъ	ако	ако	вс.	ако	акъ	акъ	окъ	ако	акоже	Всичко
				н				н				
М		—	17	2	19	—	—	—	—	1	—	1
З		—	16	2	18	1	—	—	—	2	—	3
А		—	11	1	12	—	—	—	—	2	—	2
С		—	4	—	4	—	—	—	—	—	—	—
Су		1	5	—	6	—	13	—	2	9	—	24
Рл		—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Климент		—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Ш		—	—	—	—	—	17	1	—	—	—	20
Козма		—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Всичко		1	53	5	59	1	31	1	2	16	2	53

СПИСКЪ НА ИЗДАНИЯТА И СЪКРАЩЕНИЯТА НА ЕКСЦЕРПИРАНИТЕ ПАМЕТНИЦИ

- А J. Kurz. Evangelium Assemani. Codex Vaticanus 3, slavicus glagoliticus, to-
mus II, Pragaе, 1955.
- Бн Банишко евангелие, ръкопис № 847 от Софийската народна библиотека „Кирил
и Методий“.
- Вр Б. Цонев. Врачанско евангелие, Български старини, кн. IV, С., 1914.
- Дш Б. Цонев. Добрейшово четвроевангелие, среднобългарски паметник от XIII
век. Български старини, кн. I, С., 1906.
- Еап К. Мирчев и Хр. Кодов. Енински апостол, старобългарски паметник от
XI век., С., 1965.
- З V. Jagić. Quatuor evangeliorum Zographensis. Graz, 1954.
- Зл Г. А. Ильинский. Златоструй А. Ф. Бычкова XI века. Български старини,
кн. X, С., 1929.
- К A. Dostál. Clozianus. Praha, 1959.
- Климент Климент Охридски. Събрани съчинения. Том I, обработили Б. Ст. Анге-
лов, К. М. Куев, Хр. Кодов, С., 1970.
- Козма М. Г. Попруженко. Козма Пресвитер, болгарский писатель X века. Българ-
ски старини, кн. XII, С., 1936.
- КПр П. Динев, К. Куев, Д. Петканова. Христоматия по старобългарска
литература. Второ подобро издание. С., 1967. Предисловие на Учителното
евангелие, стр. 44—45; Учително евангелие — беседа 42, стр. 46—47; Аз-
бучна молитва, стр. 48—49; Проглас към евангелието, стр. 51—54.
- Мл Г. Ильинский. Македонский листок, отрывок неизвестного памятника кирил-
ловской письменности XI—XII века. Памятники старославянского языка, т. I,
вып. 5, 1906.
- М И. В. Ягич. Маринское четвроевангелие. Graz, 1960.
- Ол Г. А. Ильинский. Охридские глаголические листки. Отрывок древне-церковно-
славянского евангелия XI века. Памятники старославянского языка, т. III,
вып. 2, 1915.
- Рл Ив. Гошев. Рилски глаголически листове. С., 1956.

- С. В. Щенкин. Саввина книга. Памятники старославянского языка, т. I, вып. 2, 1903.
 СПс С. Северьянов. Синайская псалтырь, глаголический памятник XI века, Пет-
 роград, 1922.
 СТр R. Nahtigal. Euchologium Sinaiticum. II. Ljubljana, 1942.
 Су С. Северьянов. Супрасльская рукопись, Санктпетербург, 1904.
 Ул Е. Карский. Листки Ундольского, отрывок кирилловского евангелия XI века.
 Памятники старославянского языка, т. I, вып. 3, 1904.
 Хл С. М. Кульбакин. Хиландарские листы, отрывок кирилловской письменности
 XI-го века. Памятники старославянского языка, т. I, вып. 1, 1900.
 Ш R. Aitzetmüller. Das Hexaëmeron des Exarchen Johannes, T. I, II, III. Graz.
 1958—1961.

СПИСЪК НА ЦИТИРАНАТА ЛИТЕРАТУРА

- Л. Андрейчин. Основна българска граматика. С., 1944.
 Э. Р. Атаян. Предмет и основные понятия структурального синтаксиса. Ереван, 1968.
 М. Бауерова. Беспредложный творительный падеж в старославянском языке. — сб. Ис-
 следования по синтаксису старославянского языка. Прага, 1963, стр. 287—311
 Л. А. Булаховский. Курс русского литературного языка. 1952.
 Н. Т. Булыгина. Грамматические оппозиции (К постановке вопроса). — сб. Исследо-
 вания по общей теории грамматики. М., 1968, стр. 175—231.
 Ф. И. Буслаев. Историческая грамматика русского языка. М., 1959.
 Е. Георгиева. Обособени части в българския книжовен език. С., 1964.
 Ст. Геродес. Старославянские предлоги. — сб. Исследования по синтаксису старо-
 славянского языка. Прага, 1963, стр. 313—368.
 Грамматика русского языка, Том II. Синтаксис, часть II, М., 1960.
 К. Илиева. За някои особености на частиците като служебна част на речта. — сб. Бъл-
 гарски език, 1970, 5, стр. 452—459.
 С. Карцевский. Об асимметричном дуализме лингвистического знака, — сб. История
 языкознания XIX—XX веков в очерках и извлечениях, часть II, сост. В. А. Зве-
 гинцев. М., 1965, стр. 85—90.
 В. И. Кононенко. Синонимика синтаксических конструкций в современном русском
 языке. Киев, 1970.
 А. Мартине. Основы общей лингвистики, глава I „Лингвистика, язык и языки“. — сб.
 История языкознания XIX—XX веков в очерках и извлечениях, часть II, сост.
 В. А. Звегинцев, М., 1965, стр. 403—422.
 Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка, Отв. ред.
 Б. А. Серебrenников. М., 1970, глава вторая „Знаковая природа языка“ (А. А.
 Уфимцева, Т. В. Булыгина, Н. Д. Арутюнова). стр. 96—196.
 Д. Н. Овсянко-Куликовский. Синтаксис русского языка. Санктпетербург. 1912.
 П. Пенкова. Синтаксични функции на старобългарското ъко — Известия на Института
 за български език, кн. X, С., 1964, стр. 249—279.
 Й. Пенчев. Въвеждащи и вметнати думи и изрази в съвременния български книжовен
 език. С., 1966.
 А. М. Пешковский. Русский синтаксис в научном освещении. М., 1956.
 К. Попов. Съвременен български език. Синтаксис. С., 1962.
 А. Руднев. Синтаксис современного русского языка. II изд. М., 1968.
 Ф. де Соссюр. Курс общей лингвистики. М., 1933.
 Хр. Станева. За някои сравнителни конструкции с като в съвременния български език. —
 Известия на Института за български език, т. XIX, С., 1970, стр. 345—351.
 Н. С. Трубецкой. Основы фонологии. М., 1960.
 И. Г. Чередняченко. Подчинительные союзы в системе простого предложения. Ученые
 Записки Львовского Государственного Университета им. Ив. Франко, том XI
 Вопросы славянского языкознания, кн. II, 1949, стр. 191—198.
 А. А. Шахматов. Синтаксис русского языка. Л., 1925.
 Н. А. Широкова. Типы синтаксических конструкций с сравнительным союзом в со-
 ставе простого предложения. Казань, 1960.
 Н. А. Широкова. Из истории союзных конструкций, выражающих отношения сравне-
 ния. Казань, 1966.
 Н. А. Широкова. Синтаксические конструкции, выражающие сравнение, в памятниках ста-
 рославянского языка, — сб. Вопросы синтаксиса русского языка. Уч. зап. Казанского
 Гос. Университета им. В. И. Ульянова — Ленина, т. 125, кн. 4, 1965, стр. 267 — 309.

СТРУКТУРА НА СЪСТАВНОТО СКАЗУЕМО С ПРИЧАСТЕН КОМПОНЕНТ В СТАРОБЪЛГАРСКИ

Румяна Златанова

1.0. В старобългарски, както и в другите индоевропейски и стари славянски езици се отделят по правило изречения с именно сказуемо, т. е. изречения, чието ядро на сказуемния състав е копулен (или полукопулен) глагол + име. Тази класификация е повече или по-малко условна, тъй като в тези случаи в известна степен винаги е представена личната глаголна (вкл. и нулева) форма и разграничението на изречението с именно и глаголно сказуемо в частност е въпрос на семантична класификация на глагола в зависимост от obligatorната му или факультативна детерминация от определител с предикативно, обектно или обстоятелствено значение, т. е. в зависимост от способността на глагола да образува в съчетание с obligatorния детерминант — заедно със субекта — елементарна структура на изречението, негова основа, ядро¹. И в двата случая глаголт е транзитен член, осъществяващ синтагматичната връзка между субекта и определителя на глагола. Разликата е само в количеството семантични диференциални признаци на глаголните класове, чиито членове функционират в едната или другата позиция.

1.1. Групата на подлога и сказуемото (ако се счита, че сказуемото подчинява подлога и същевременно му е подчинено)² се поставя в центъра на предикативните отношения в редица по-нови изследвания.

Функционалният синтактически анализ, обаче определя сказуемото като конструктивно ядро на изречението, централен изразител на предикацията, определящият член на подчинително съчетание с подлога, т. е.

¹ Термин на Д. Ю. Апресян. Идея и методи современной структурной лингвистики, М., 1966, стр. 185. Срв. и определението на П. Адамец, В. Грабе: „В основе каждого предложения лежит некоторое предложенческое ядро (разр. — авт.), представляющее собой конфигурацию предиката с субстанциями, наличие которых вытекает из валентности предиката.“ (Трансформация, синтаксическая парадигматика и члены предложения. *Slavia*, 1968, s. 185). Срв. също термина на А. М. Мухин „ядрени компоненти“ (или ядра), влизащи в структурната основа на изречението (Структура предложений и их модели. JL, 1968, стр. 108).

² Вж. L. Tesnière. *Éléments de syntaxe structurale*. Paris, 1959. p. 13 etc.; П. Адамец, В. Грабе. *Пос. съч.*, стр. 185; Э. Атаян. Предмет и основные понятия структурального синтаксиса. Ереван, 1968, стр. 225. Също и предложено от Т. П. Ломтев описание на структурата на изречението чрез метода на отношение на наименованията (Структура предложений в славянских языках. Типология и история славянских литератур (тезисы доклада и паведамления). Минск, 1967, стр. 72—74).

сказуемото заема първо място във функционалната йерархия на елементарните синтактични единици¹. Сходни идеи — за доминирането на клас V над клас N от конструктивно гледище — съдържа и концепцията на С. К. Шаумян².

Всички изследователи признават, че спецификата на синтактичните явления се определя от типа синтактична връзка или отношение между членовете на изречението³, чиято същност пък се дефинира като единство от синтактичното значение и специфичните му граматични изразители, реализатори. От една страна морфологичната категоризация на думите има съществено значение при установяване на връзките между тях, като обуславя различната им съчетаемост, а от друга — изучавайки функционирането, взаимодействието на думите в речта, синтаксисът задължително отчита и особеностите на техния морфологичен строеж, като по този начин се реализира необходимата връзка между парадигматика и синтагматика, между план на съдържание и план на изразяване.

Съгласно с уговорката на Э. Р. Атаян⁴ за граматическото значение и граматическата функция като два аспекта на граматическото съдържание (не в глосематически смисъл), синтактичният анализ може да бъде подразделен на учение за граматическите значения (учение за синтактичните единици — по Атаян) и учение за граматическите функции (синтактичните структури — по Атаян).

Морфологичното ниво в такъв случай по отношение на синтактичното е ниво на неговата „непосредствена репрезентация“ (ниво на морфологическите показатели, на подкласовете на частите на речта с присъщите им частни категории — род, число, време и т. н.). Синтактичните единици се репрезентират на морфологично ниво от съчетанието — лексически елемент (монема⁵) с граматически оформящи го показатели.

¹ Срв. мнението за равноправните главни членове на „двусъставното“ изречение на И. И. Мещанинов. Члены предложения и части речи. М., 1945. стр. 167—176; В. В. Виноградов. „Синтаксис русского языка“ акад. А. А. Шахматова. — сб. Вопросы синтаксиса... М., 1950. стр. 82; А. И. Смирницкий. Синтаксис английского языка. М., 1957. стр. 174; В. Г. Адмони при това посочва: „Подлог вводится в предложение именно для того, чтобы получить свое определение в сказуемом, как бы устремляется к нему.“ (Завершенность конструкции как явление синтаксической формы, ВЯ, 1958, 1, стр. 113); III. Балли. Общая лингвистика и вопросы французского языка (перев. с франц.), М., 1955, стр. 120. Възможно е аналогично да се разбира интерпретацията на Л. Йелмслев за еднакво необходимите и предполагащи се елементи, свързани с отношение на взаимозависимост („интердепенденция“) (Прологомени к теории языка. — сб. Новое в лингвистике, т. IV, М., 1960, стр. 284, 294) и на Л. Блумфилд за екоцентрическите синтактични конструкции (Язык, перев. с англ., М., 1968, гл. XII, стр. 207), както и двустранната („социативна“) насоченост у А. М. Мухин (Функциональный анализ синтаксических элементов. М.—Л., 1964. стр. 41, 51; също от него пос. съч. 1968, стр. 77).

² Вж. напр. интересните синтактични изчисления у С. К. Шаумян, П. А. Соболева. Аппликативная порождающая модель и исчисление трансформаций в русском языке. М., 1963. стр. 15; С. К. Шаумян. Трансформационный метод в структурной лингвистике. М., 1964. стр. 19.

³ И. Леков. К вопросу о сущности и проявлениях синтаксической структуры. Slavica, 1965. seš. 3, s. 434; О. С. Ахманова, Г. В. Микаэлян. Современные синтаксические теории. М., 1963. стр. 122.

⁴ Э. Р. Атаян. Пос. съч. стр. 114 и сл.

⁵ Според употребата на това понятие у Э. Р. Атаян. пос. съч., стр. 153.

Като следваме традицията на чешките синтактици, приемаме определението на Р. Зимек¹, който чрез термина граматически предикат свързва понятието сказуемо в двучленните изречения и основен изреченски член в едночленните изречения.

Граматичното съдържание на сказуемото като конструктивен компонент (влизащ в структурното ядро) на изречението обхваща 1. изразяване на предикативен признак, съотнесен с негов носител или с извънезикова действителност, който 2. се актуализира чрез предикативните категории време, наклонение, в някои случаи и лице. Уговорката 'в някои случаи и лице' се отнася за едночленните изречения, в които предикативният признак не е съотнесен с негов носител — граматически подлог, тъй като лицето е неутрализирано — употребява се форма на безпризнаково лице (3 sg. n.).

Според начините на изразяване на тези компоненти на синтактичното значение на сказуемото ще се определят и неговите типове. (Срв. П. А. Лекант, Описательные глагольно-именные обороты в функции сказуемого, УЗ МОПИ, т. 204, 1967, стр. 63—71).

Противопоставянето на просто и съставно сказуемо се предопределя от формално-граматичните изразители на синтактичното му значение — една или повече лексикални единици.

Формално-граматични представители на сказуемото в индоевропейските езици, респ. и в старобългарски² са: 1. личната глаголна форма и 2. аналитична форма (в широк смисъл) — личната форма на копула или автосемантичен глагол-копула с неглаголен израз или с глаголна нефинитна форма (инфинитив, причастие).

В настоящата работа като съставни се определят сказуемите, чиято двучленна структура се обуславя от разпределението на изразителите на основните компоненти на синтактичното значение. Основното лексическо значение се изразява или с неглаголна форма, или с глаголна неспрегаема форма (инфинитив, причастие), които поради липса на собствени форми за наклонение и време се нуждаят от допълнителен компонент: глаголна копула или спомагателен глагол. Функциите се диференцират — глаголна копула изразява граматическото и обективно-модално значение (частично и лексическото), а допълнителният член — лексическото значение и частично граматическото.

Тъй като съдържанието на предикативния признак се изразява от втория компонент, той се определя като основен за съставното сказуемо.

Според формално-морфологичните признаци на компонентите (т. е. въз основа на морфологичен критерий) съставното сказуемо се класифицира като именно или глаголно.

¹ R. Zimek. Problematika spony v ruštině v porovnání s češtinou. Opera Univ. Purkynianae Brunensis, Fac. Phil. 75. Praha, s. 41. Тук Зимек мотивира терминологичното различаване на названията 'сказуемо, основен изреченски член' и по-висшестоящ общ термин 'граматически предикат'. Срв. също определението на понятието предикат (výrok) у R. Mrazek. Příspěvek k teorii jmenného přísudku, SaS, 1957, r. XVIII, 1.

² Вж. V. Vondrák. Altkirchenslavische Grammatik. Berlin, 1912, s. 581—2, 598, 609; А. М. Горшков. Старославянский язык. М., 1963, стр. 173—183; T. Lehr-Splawinski, Cz. Bartula. Zarys gramatyki języka staro-cerkiewno-słowiańskiego. Wrocław—Warszawa—Kraków, 1965, s. 125—130; Cz. Bartula. Składnia zdania pojedynczego w języku staro-cerkiewno-słowiańskim. Kraków, 1969, s. 27—33, 133, 135 и др.

Исходна структура, от която се извеждат всички форми на сказуемо име в позиция на сказуемен компонент¹ е $V_{ic} + N$.

1.2. Задачата ни тук обаче е не характеристика на типовете синтактични структури на съставното сказуемо, а изследване на типа съставно сказуемо с причастен компонент — установяване на морфологичните варианти, в които се реализират двата компонента на този тип съставно сказуемо; характеристика на основния компонент по отношение на първия; наблюдения над линейната позиция на компонентите и елипсата им, над връзката на този структурен тип с неговото съдържание; разкриване степента на обусловеност или независимост на превода от оригинала при конкретната езикова реализация на функционално адекватни изразни средства в плана на речта.

1.3. Обстоен критичен преглед на съществуващите теоретични насоки в интерпретирането на съставното сказуемо и на такива основни въпроси като проблема за взаимоотношението и характера на връзката между копулата и предикативния член, за критериите при определяне на синтактичните спомагателни глаголи, явяващи се пръв компонент на един единен член на изречението — съставното сказуемо от глаголи, които функционират като просто сказуемо, но могат да се съчетават с облигатен детерминант — втори, самостоятелен член на изречението, т. нар. предикативно (сказуемо) определение представят без съмнение интересна изследователска задача, на която обаче, поради липса на място, тук не се спираме.

Изчерпателен преглед на литературата по тези въпроси, както и самостоятелно решение на проблеми, свързани с отношението на „граматическия глаголен предикат“ към копулния, с предикативната функция на копулата, със синтактичното различие между копулен, спомагателен и пълнозначен глагол на лексемата *byti*, с логико-семантичните връзки при копулната предикация и т. п. представя в изследването си Р. Зимек², чието становище споделяме.

Финитните форми на копулата (термин, обединяващ всички синтактични спомагателни глаголи) изпълняват предикационна функция по отношение на неглаголния израз (съществително, прилагателно, действително причастие, но не наречие в двучленните изречения; съществително, прилагателно, наречие, предикативни форми, свършено страдателно причастие със значение на състояние — в едночленните изречения); в нефинитните си форми копулата образува полупредикативни образувания с неглаголен израз или част на съставно сказуемо след фазов и модален глагол. Сама копулата не е част на изречението, а относително самостоятелна (интегрална) съставка на една сложна част на изречението — копулно сказуемо. Образува с именния израз синтагма от свой тип, а не съчетание от две части на изречението.

¹ Този компонент, известен в съвременната лингвистика като 'предикативен член, има твърде различни означения — сказуемо име, второй (вещественный) присвязочный член или предикативный второстепенный член, предикативный атрибут, второе сказуемое, doplněk, determinant predikativní, přísudkové, určení výrokový (přísudkový) přívlastek, orzecznik, praedicatum nominale, complement predikate (completion) и др. Въпросът за отношението на този компонент на именното сказуемо с копулата се разглежда в нормативната граматика само от гледище на смисловото допълване на копулата, която се счита семантически непълна.

² R. Zimek. Op. cit. § 3—10, s. 42—115.

Определянето на автосемантичните глаголи в подобна синтактична позиция изисква комплексно прилагане на семантичен и синтактичен анализ. Той неутрализира полюсите на съществуващите, често противоречиви интерпретации и дефинира синтактичните спомагателни глаголи като такива, които:

1) се явяват в определена синтактична позиция в съчетание с предикативно употребен¹ неглаголен израз. Образуваното синтактично цяло не може да се разлага на две други предикации, свързани съгласувано, както това е възможно при съчетание от автосемантичен глагол + комплекс²; 2) имат при това отслабено лексикално значение — 'наличие на предикативен признак' или значение, което представя негова фазисна или модална модификация; 3) не могат да имат обект и да образуват пасивни конструкции и да бъдат възвратно-страдателна форма на преходен глагол.

Така се обособяват две групи глаголи въз основа на семантична класификация (срв. примерите на стр. 89--90):

А. Глаголи-копули в тесен смисъл, означаващи наличие на предикативен признак — *бытн* и негови „заместители“, видов вариант *быватн*, *стоятн* (с отслабено конкретно значение).

Б. Следващите глаголи не са синоними на *бытн*. Изпълняват предикативна функция при присъединения неглаголен израз. Общият им семантичен признак е приписването на признак на субекта чрез включването му в някакъв клас съществителни или чрез приписването на някакво качество, с възможни фазови и модални модификации.

1. Изразяват преход в един или друг клас или придобиване на някакъв нов признак — *дѣятн са³*; продължение на наличието на признак — *остатн*, *прѣбытн*, *прѣпровождѣтн*, *прилежатн*.

2. Изразяват отношението на говорещия към достоверността на приписвания признак — *оверѣтн (са)*, *оверѣтатн са*, *повѣдатн са*, *слышатн са*; към оценката му като фактически или привиден — *мѣнѣтн са*, *творѣтн са*, *сѣтворѣтн са*.

Изразяването на неглаголната част на съставното сказуемо с причастие представя обособен тип, криещ проблеми и въпроси, които изискват изучаване и уточнения. Ето защо наблюденията ни над старобългарския материал⁴ (върху който тези проблеми не са специално разра-

¹ За предикативно употребен се счита „изразът, който създава ядрото на граматическия предикат и в двучленните изречения е зависим от глагола и подложното име, а в едночленните — само от глагола“. (R. Zimek. Op. cit. s. 129—136.)

² Привлеченият от Зимек трансформационен критерий се утвърждава и от други автори. Срв. напр. O. Uliěný. K syntagmatické a transformační charakteristice doplnku, SaS, XXX, 1969, 1, s. 11—22; Jěště k pojetí doplnku, SaS, XXXI, 1970, s. 271—278.

³ B. Havránek (Genera verbí v slovanských jazycích I. Praha, 1928) изясни загубата още в доисторическо време на собственото значение и акузативната падежна функция на възвратния компонент *са* и доказа морфологичното тъждество на вин. и им. при м. р. ед. ч., както и наличието на им. предикативен при възвратните глаголи върху богат сравнителен славянски материал (срв. стр. 141). Пълното единство между глагола и частната се потвърждава, според автора, както от факта, че възвратният компонент се явява непроменен след глаголи с отрицание, така и от развитието на винителна рекция при възвратни глаголи от акузативен тип (стр. 161, 164/5).

⁴ Вж. приложения в края на работата списък и съкращенията на екскерпираните старобългарски паметници.

ботвани) и следващата класификация са според този втори компонент, който определихме като основен, в съответствие и според взаимозависимостта и отношението му с първия компонент.

2.0. Славянските причастни конструкции са обръщали внимание на синтактолозите с различни страни на формалната си и функционална специфика както в сравнителен аспект така и за отделните езици. Високата фреквентност и богато развитата система на старобългарските причастия също са получавали нееднократни интерпретации¹, обстойно и критично анализирани в най-новите значителни монографии върху синтаксиса на активните причастия на Р. Вечерка и Р. Ружичка².

2.0.1. Хибридният характер на причастieto, притежаващо вербални и номинални категории, предизвиква спорове особено при определяне на съдържанието му като част на изречението в различни синтактични конструкции. За причастieto важат повече, отколкото за всяко друго езиково средство думите на Г. Кнабе, че в синтаксиса (т. е. историческия синтаксис) в повечето случаи въпросът е за неопределени величини, за „междинни явления“, тъй като при постепенния и бавен развой на езика старите и нови средства (и главно техните функции) коекзистират; да се установи точно представя ли засвидетелствуваното в паметниците положение на стария език още старо значение или вече ново е „обективно невъзможно“³. Напълно споделяме резервите на Р. Вечерка по този повод, който, макар че не приема напълно скепсиса на Кнабе, все пак счита неговото указание за методологическата трудност при интерпретирането на явления от старите езици по същество за правилно и вярно. По-голяма част от причастните исторически засвидетелствувани типове са се развили от първоначални именни изречения, които след загубване на изреченската си стойност се вреждат в изреченията, с които са съществували в контекста по различни начини. „... От значение е, че сказуемното съчетание на причастieto с форми на глагола *byti* е важно свидетелство за първоначалната, предисторическа номинална изреченска стойност на причастieto...“ За именните сказуеми (субстантивни и адекватни) в езикознанието е твърде разпространено и почти общоприето мнението, че са се развили от първоначални номинални изречения. При сходството на техните синтактични функции и употреба това се отнася също и за причастията⁴.

¹ Преди повече от половин век се появява студията на Th. Forssmann (*Die Übertragung der griechischen Partizipialkonstruktionen in dem Ostromir'schen Evangelium*, Straßburg, 1877), последвана от дисертацията на G. Angelova (*Die Partizipialkonstruktionen in den altbulgarischen Sprachdenkmälern*, Sofia, 1929) — и двете с богат сравнителен старобългарско-гръцки материал, но все още непредставящи цялостно и системно функционирането на старобългарските причастия.

² R. Večerka. *Syntax aktivních participií v staroslověnině*, Spisy University J. Purkyně v Brně 75, Praha 1961; R. Růžička. *Das syntaktische System der altslavischen Partizipien und sein Verhältnis zum Griechischen*, Berlin, 1963. Вж. и посочената литература по този въпрос у Вечерка, стр. 154—158, и у Ружичка, стр. XI—XVI.

³ Г. С. Кнабе. О применении сравнительно-исторического метода в синтаксисе. ВЯ, 1956, 1, стр. 78.

⁴ R. Večerka. *Ke genezi slovanských konstrukcí participia praes. activi a praet. activi* I. Sb. PFFBU, 1959, A7, s. 39.

Но възгледите за функциите и граматическото значение на причастията дори и за съвременните езици са нееднородни¹. Факт е генетическата връзка на причастните конструкции с номинативния тип изречения, но тя не дава основание да се пренебрегва и различието между тях. Подобни констатации се изказват непряко и тогава, когато изследователи като Ружичка например² са принудени да разграничат номиналната предикативност на причастията, от една страна, и на съществителното име и на прилагателното — от друга страна. При тълкуване на причастията е необходимо да се има пред вид първоначалният сравнително свободен строеж на изречението в старите езици, с относително по-голяма самостоятелност на отделните му компоненти³, както и често посочваната липса на формална диференциация на предикативните и атрибутивни връзки⁴, особено подчертана в причастните изречения, поради глаголно-именния характер на тези междинни формации.

Впрочем различието между първоначалното изреченско значение на причастията и номинативното изречение и съответно между причастната и номинална предикативност е изконно, установило се в периода на възникване на причастията от вербалните прилагателни имена, а не придобито от последвалия развой на причастията в изречението.

2.0.2. Синтактичната подвижност на причастията се направлява от основната корелация на кратката и пълна форма. Не случайно изследваните синтактични конструкции на старобългарското причастие са разделени в монографията на Р. Ружичка, съобразно с методологическите указания на пражкия структурализъм, с точно определена закономерност въз основа на тези два класа форми. Функционалното им отношение лежи в синтактичната повърхнина и е така образувано, че представя асиметрична корелация на две категории. Признаковият член на корела-

¹ Срв. предложението на Вл. Барнет (K vývoji slovanských konstrukcí s participii aktivních, AUC, Slavica Pragensia III, 1961, s. 155 и сл.) към посочените от А. В. Исаченко (О возникновении и развитии категории состояния в славянских языках. ВЯ 1955, 6, стр. 51) основни типове за изразяване на предикативността: 1) номинални безкопулни изречения; 2) копулни изречения, 3) глаголни изречения и 4) глаголно-именни изречения, да се включат безкопулните причастни конструкции и техните копулни варианти като самостоятелен тип.

² По повод възможността за степенуване на предикативността в причастните изречения Ружичка отбелязва: „... ein Substantiv oder Adjektiv als nominales Prädikat kann nicht in ein größeres Satz Ganzes aufgenommen sondern nur neben einen Satz mit finitem Verb gestellt werden; denn die Prädikation des Substantivs oder Adjektivs kann nicht als periphere Prädikation gegenüber dem Prädikat mit finitem Verb strukturell abgestuft werden“ (s. 23). За разпределение на причастните конструкции по „скъла на предикативността“ срв. и Леннарт Леннгрен. Употребление краткой формы страдательного причастия прошедшего времени в современном русском языке. 1970, стр. 108 (The Use of the Short Form of the Past Passive Participle in Modern Russian, Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Slavica 8. Uppsala, 1970).

³ Г. С. Кнабе. Еще раз о двух путях развития сложного предложения. ВЯ 1955, 1, стр. 108—116; В. Г. Адмони. Развитие структуры простого предложения в индоевропейских языках, ВЯ, 1960, 1, стр. 22—31.

⁴ На това състояние обръща внимание още Д. Н. Овсянко-Куликовский (Синтаксические наблюдения. — ЖМНП 1899, свр. 422). Р. Вечерка неколкократно отбелязва (Syntax..., § 6, § 29): „... attributivní participia přecházejí na jedné straně plynule k participiálním typům přísudkovým, na druhé straně pak navazují zase plynule... na participia substantivizovaná“ (s. 32). А Ружичка говори за „помощен критерий в някои случаи“, тъй като „ein absolutes Kriterium prädikative und attributive Funktion auseinander zuhalten, gibt es nicht“ (op. cit., s. 13, 232).

цията е местоименната форма. Признакът е mit Notwendigkeit отрицателен — непредикативност. Безпризнаковото причастие може да бъде предикативно и атрибутивно, но главната му функция е предикативната. Както предварително отбелязва авторът, структурата на изречението не всякога дава сигурна опора за категорична класификация на именното причастие във всеки случай като предикативно или атрибутивно. „Не само в исторически аспект (за старославянски) прилагането на този синтактичен критерий не е напълно подходящо, но и в съвременните езици различието предикатив: атрибутив може да бъде неясно и относително¹.“

Предикативната функция на сегашното причастие като компонент на съставно сказуемо тип *кѣтъ хвала* образува до голяма степен формален паралел с функцията на прилагателното или съществителното име в същата позиция — тип *кѣтъ добръ*, *кѣтъ чловѣкъ*. „Хибридният“ характер на причастието поставя конструкцията „глагол-копула + причастие“ в позиция, граничеща с глаголната и съставното именно сказуемо, което предизвиква изказването на разнообразни и спорни мнения за граматическата ѝ природа.

Що се отнася до еловите причастия в старобългарски, тяхното свързване с формите на *быти* е образувало действителна глаголна форма (перифрастична аналитична), т. е. перфект, плусквамперфект и т. н. По въпроса, че тези конструкции са имали вече в старобългарски морфологичен характер, има единство в литературата.

По-сложна е проблемата със страдателните причастия, но и тук, след анализа на славянския материал, извършен от В. Хавранек се приема, че обратите тип *кѣтъ ведомъ* и *бѣ ведѣнъ* не образуват още твърдо сформирана морфологична форма, но че това са особени случаи на именно сказуемо (с резултативно значение)². Това положение впрочем отговаря на известната констатация, че в старите езици не е съществувало още принципно различие между съставно сказуемо и описателни глаголни форми, което обяснява лабилността на критериите при определяне функцията на *быти* като копула или като спомагателен глагол.

Противоположни, но еднакво последователно защитавани са аргументите за и против признаването на конструкциите с действителни причастия и *быти* за аналитични глаголни форми³.

А. А. Потемня счита конструкциите причастие + форма на *быти* за съставно сказуемо — синтактично съчетание на две форми, всяка от които запазва до известна степен относително самостоятелност, поради което може да стане притегателен център за други думи или да се подложи на функционални (нефонетични) изменения⁴. Неговата теза поддър-

¹ R. Růžička. Op. cit., kap. 3. Übersicht über System und Klassifizierung der alt-slawischen Partizipialkonstruktionen. s. 12—14.

² В. Havránek. Genera verbí..., II, 1937. s. 115 сл. Също от него Залог (genera verbí) в славянском языке в сравнительном плане. — сб. Исследования по синтаксису... Прага — 1963, стр. 15—100.

³ R. Růžička. Op. cit. s. 202—224; R. Večerka. K problematice vět s jmenným a sponově jmenným přísudkem v staroslověnině. Sborník sympozia. Brno, 1968, s. 365—374.

⁴ А. А. Потемня. Из записок по русской грамматике. Т. I—II. М., 1958. стр. 119, 145.

жат и редица синтактици от по-младата генерация¹. Тя е застъпена и в беглите бележки за сказуемото в някои от старобългарските граматики с дял синтаксис (напр. В. Вондрак, С. Д. Никифоров, К. Мирчев, Т. Л. Славински — Ч. Бартула, А. И. Горшков).

А. М. Пешковски, а подобно на него и В. И. Борковски, разглежда съчетанията със страдателни причастия като причастно съставно сказуемо. Но тъй като те в редица случаи „са синтактически паралелни на възвратния залог на глагола в неговото страдателно значение (был пересказываем = пересказывался)“ и доколкото причастие то може да мени формата си, независимо от времето на копулата (был уважаем и был уважен) и може да преминава в прилагателно или да стои и при деепричастия (будучи уважаем) Пешковски се съгласява, макар и с уговорка, че подобен род съчетания не са отделна форма „макар и съставна“ и ги отнася към „форма на словосъчетание“².

Последователни привърженици има и схващането на посочените съчетания като перифрастични глаголни форми³.

2.0.3. Като първа синтактична предпоставка за разграничаване на причастие то в „аналитичната вербална форма тип *бъ* *уча*“ Ружичка определя задължителната му връзка със „спомогателния“ глагол *бъти*, който не може да се появи в „нулева форма“. „Перифрастичната форма се различава от съчетанието (копула плюс предикативно име) преди всичко по това, че тя представлява повече или по-малко синонимна безкопулна конструкция, докато в съчетанието причастие то е зависимо от наличието на една омонимна на спомогателния глагол копула“⁴.

В такъв случай *бъти* като спомогателен глагол в тези конструкции трябва да следва закона на Вакернагел за енклитиката и положението ѝ

¹ Вж. напр. Т. П. Ломтев. Составное сказуемое и его изменение в истории белого русского языка. Минск, 1941 (УЗ БГУ, вып. 2), стр. 233; Я. Спринчак. Очерк рус. исторического синтаксиса. М., 1960. стр. 74—82; А. С. Феоктистова. К истории составного сказуемого с присвязочной частью, выраженной причастием страдательного залога прошедшего времени. — сб. Исследования по лексикологии и грамматике русского языка. М., 1941. стр. 197—207; В. Л. Георгиева. Причастное сказуемое в истории русского языка (по памятникам XII—XVIII вв.), УЗ ЛГПИ. Т. 225, 1961. стр. 153—171; В. И. Борковский, П. С. Кузнецов. Историческая грамматика русского языка. М., 1965². стр. 370—376; Е. А. Нелисов. К истории составного сказуемого с присвязочной частью, выраженной причастием (на материале пам. письма XVI—XVII вв.). Филологический сб., Алма-Ата, 1964, вып. 3, стр. 93—96; В. В. Иванов. Историческая грамматика русского языка. М., 1964. стр. 418 и сл.; М. Муталимова. Составное причастное сказуемое в Марининском кодексе. Типология і історія славянських моу і ўзаемасувязі славянських літератур (тэзісы докладаў і паведамленняў). Мінск 1967. стр. 107—110; Л. Е. Лопатина. Именное сказуемое, кн. Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков, II. М., 1968. стр. 27—44; H. Křížková, Vývoj opisného futúra v jazyčích slovanských, zvláště v ruštině. Praha, 1960. s. 79.

² А. М. Пешковский. Русский синтаксис в научном освещении. М., 1956. стр. 226—227; В. И. Борковский. Синтаксис древнерусских грамот. Львов, 1949. стр. 202—205.

³ Напр. А. А. Шахматов. Синтаксис русского языка. Л., 1925. стр. 198—206. 28/9; V. Flajšhans. Naš jazyk mateřský. Praha, 1924. s. 188; A. Margulies. Das altkirchenslavische Codex Suprasliensis. Heidelberg, 1927. s. 137/8; A. Vaillant. Grammaire comparée des langues slaves. III. Paris, 1966. p. 132/3; П. С. Кузнецов. Из истории сказуемого употребления страдательных причастий в русском языке. Докл. и сообщ. филолог. ф-та МГУ, вып. 6, 1948 и др.

⁴ R. Růžicka. Op. cit. s. 202.

в изречението. Както Ружичка обаче, така и Вечерка, отхвърлящ аргументите на морфологичното схващане на тези обрати, са принудени да признаят недостатъчната доказателна сила на критерия за ударението, тъй като *бѣти* в старобългарски не е бил задължително постоянна енклитика във функция на спомагателен глагол (т. е. като съставен компонент на аналитична глаголна форма), както свидетелствуват и приведените примери за старобългарски и старочешки от Вечерка¹ (*бѣ бо оубо зашѣло бѣ адѣ. праведное слышѣ* Клоц 146₃₂₋₃₃ *ἦν γὰρ λογὸν δύσας ἐν ἁδῇ ὁ τῆς δικαιοσύνης ἥλιος*; *jsem-li ten pes ukradl; neniet' umfela dievka*), за староруски от С. Н. ван Schooneveld² (*володимеръ же слышаше нхъ.. бѣ бо самъ любя жены* Пов. вр. лет), за старополски от Ташицки³ и др. В евангелските текстове те са съвсем редки, но за една точна преценка на тяхната относителна фреквентност тези изолирани свидетелства с нулева копула трябва да се противопоставят само на случаите, в които *бѣти* при причастието е в сегашно време — а те са също така единични. Старобългарското *бѣ оуча* не подлежи на правилото (на Вакернагел) и поради това, че словоредът му е обусловен от вътрешната структура на конструкцията и генетичната ѝ връзка с постпозитивните причастни конструкции, а също така и поради факта, че словоредът, свързан чрез семантиката на формата със значение за сила и продължителност на действието (което изисква временна и модусна морфема, която е в състояние да носи акцент пред носителя на смисъла на конструкцията — причастието) е почти неизменяем и обръщането му „би довело до препозитивно причастие с потенциално по-силна предикативност и не рядко до разпадане на конструкцията“⁴.

Друг аргумент на Ружичка за аналитичния характер на конструкцията е „функционалната ѝ неразложимост“ в сравнение с копулните конструкции, които са разложими като всеки съставен предикат. Поради това, противопоставени са конструкции като *бѣ же оуча на единномъ отъ слышмншѣ въ собѣти* Лк 13₁₀ МЗАС *ἦν δὲ διδάσκων ἐν μιᾷ τῶν συναγωγῶν* на *бѣахъ бѣнѣ въ цркѣве пошѣте н благословахѣ ба* Лк 24₅₃ МЗА *καὶ ἦσαν διὰ παντός ἐν τῷ ἱερῷ αἰνοῦντες καὶ εὐλογοῦντες τὸν θεόν*, където *бѣахъ* „може да бъде отделен от причастието като пълнозначен централен предикат...“, а *пошѣте* е периферен предикат“ (стр. 203—204).

Наистина и Е. В. Немченко⁵ срещу морфологичната интерпретация на В. Флайшханс на типовете *jsem pesa, byl rošně* като описа-

¹ R. Večerka. Op. cit. s. 77. Срв. и примерите на Р. Ружичка, приведени на стр. 225—237 с „абсолютни предикативни причастия“.

² С. Н. Schooneveld. A Semantic Analysis of the Old Russian Finite Preterite System. s'Gravenhage, 1959. s. 143. Срв. указанието му за противоречието между словоред на конструкцията и енклитичния характер на спомагателния глагол в староруски, което му дава основание да говори за особен „перифрастичен“ тип от глаголната морфологична система и същевременно да отделя в другя случай същия тип конструкции като синтактично съчетание от копула и причастие — именен компонент на сказуемо (стр. 141—142).

³ W. Taszycki. Imięstowy czynne, terazniejszy i przeszły i w języku polskim. RWF 61 (1924) 5, s. 34—35.

⁴ R. Růžička. Op. cit. s. 203.

⁵ Е. В. Немченко. Именные формы действительных причастий в памятниках старочешского языка. УЗ ИС. 9, 1954. стр. 233.

телни глаголни форми привежда довода за относителната самостоятелност на причастието, което може да има при себе си второстепенна част на изречението, в стчеш. *jáz byl so křivě sūdě* (Alx. VM, 390) *křivě* се отнася само до причастието. Но причастието може да има свои определения и като компонент на аналитична глаголна форма, за което дават сведения не само стб. или струс., но например и новобългарски: небето се беше съвсем изяснило. В случая за старобългарски действително съществува възможност за нееднозначно тълкуване, поради кръстосване например на функция на именна сказуемна част с функция на „еквивалент на изречение“¹, при което връзката на причастието с възтн става по-свободна, което намира израз и в словореда (причастието е отделено от възтн с други изрази и е като че ли второстепенно сказуемо, „периферен предикат“). При категоризиране на причастията в подобни конструкции не убягва от вниманието и друг съществен фактор — старобългарският преводач, който в повечето случаи следва без колебание гръцкия текст.

В развоя, последвал след обособяването на отделните славянски езици (за старобългарски сведения не са известни), в тези причастни конструкции проникват застинали, адвербализирани форми (*gerundia*), които се развиват от други причастни конструкции² и които биха могли да проникнат при условие, че причастието и в съчетание с глагола възтн запазва определена лексикална и синтактична самостоятелност и не образува с глагола морфологична единица.

Ето защо, главно поради недостатъчната доказателна сила на критерия за ударението, както и на твърдението за функционалната неразложимост на съчетанието, не можем да приемем за убедителни и обективни критериите на Ружичка, който според словореда и др. определя като един тип (аналитична глаголна форма) Лк 13₁₀, Лк 19₄₇ и въ оуча въ црѣкѣ по вса днн каі ѿр дѣлахоу то каѡ ѿ ѿмерав ѣн тѣ ѣроѡ; Лк 21₃₇ въ же въ дѣне оуча въ црѣкѣ ѿр дѣ тѣс ѿмерас ѣн... дѣлахоу; Лк 4_{31/32} н въ оуча въ сѣботы каі ѿр дѣлахоу аѡтоѡс ѣн...; като друг тип (с централен и периферен предикат) Мк 14₄₉ по вса дѣнн въхъ въ васъ оуча въ црѣкѣ ѿр ѣн прѡс ѡѡс ѣн тѣ ѣроѡ дѣлахоу; като трети (с причастие при копула, стр. 221) Мк 1₄ възтѣ юанѣ кръста въ поустыни н проповѣдаа кръштене покааню, т. е. авторът счита тип въ оуча и също така нѣстѣ оуча, бѣдѣ оуча, освен възтѣ оуча за перифрастични форми. Въ оуча определя като интензивен имперфект (стр. 213).

На мнение сме, че установяването на това, дали тези конструкции представят още синтактично съчетание или образуват вече описателна глаголна форма, едва ли само по себе си е толкова целесъобразно, докато не се освети задълбочено тяхната същност и характер, спецификата

¹ Cz. Bartula. Składnia zdaní... s. 124—125.

² Този факт (но не изменението на кратките причастия в деепричастия, както правилно отбелязва Вечерка, Syntax... s. 79) се привежда основателно от Немченко като още един формален признак, посочващ, че „сказуемото от тип *byl rotně* се представляло в съзнанието на говорещите като съчетание от две форми, а не като една неразложима глаголна форма“ (стр. 233). Вж. също А. А. Погребня. Пос. съч. стр. 146.

2.0.4. В поредицата от опити за характеризиране граматичната специфика на типа въ въча, считаме, че най-голямо основание има Р. Вечерка, който продължава в това отношение линията на Потевня и неговите последователи за определянето на типа като синтактично съчетание — съставно сказуемо, включително и за случаи със забелязани начала на процес на морфологизиране на цялото съчетание. Най-значителен показател, потвърждаващ, че изследваните причастни конструкции не са още достатъчно морфологизирани е, според автора, наличието на конструкции, в които при една обща форма на бѣтън стои покрай причастиято паралелно прилагателно име или субстантив (които образуват именен компонент на съставно сказуемо): *мнѣшѣ н бѣла есмь азъ* Спс 68₈₀ *πρωχός καὶ ἀλογῶν εἰμι ἐγώ*; *снѣ бѣша непочюушѣ н невѣгласн* Супр 417₁₁₋₁₂ *οὕτως ἦσαν ἀναίσθητοι καὶ ἀγνώμονες*.

Предикативните действителни причастия са старо явление³, засвидетелствувано не само в славянските езици. В старите индоевропейски езици наличието им не е твърде широко отбелязано. Д. Н. Овсяннико-Куликовски констатира, че съчетанието на действително причастие с форми на копулата *es-, тип *esmi bheronts в древноиндийските Веди, у Омир или в езика на Вехтия завет (превода на 70-те, в който посоченият обрат не е хебраизъм) се срещат твърде рядко, но много по-редовно с автосемантичен глагол-копула. Обстоятелството, че в най-стари периоди съчетанието с бѣхн не е било често, потвърждава по-голямата предикативна самостоятелност на причастието в това време⁴.

² Това становище споделя и авторът на монографичното изследване върху синтаксиса на активните причастия в руски VI. Barnett (Vývoj systémů participií aktivních v ruštině, AUC, Monographia IX. Praha, 1965), който отбелязва: „Večerkový závěry že typ есть хваля сетворил описанě твары словеснє, але јистě набěhy к морфологизовані (проказателнє hlavně ve stránce významově) ukazoval jsou i podle našeho soudu správně. Typ есть хваля byl tedy složeným přísudkem participiálním, obdobným složenému přísudku adjektivním, ovšem, ne s ním totožný. Na rozdíl mezi nimi kromě stránky významově, ukazuje i využití složených tvarů.“ (s. 55).

³ Срв. примере с таква конструкција за старочешки у J. Gebauer. *Historická mluvnické jazyka českého*. II, 1929. б. 593; за полски у W. Taszycki. *Imiesłowy czynne...*, с. 34 и сл.; за старбосњачк. у L. Zima. *Njekoje, većinom sintaktične razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine*. Zagreb, 1887. с. 316; за езика на приморските хрвати у И. И. Срезневский. *Мысли об истории рус. яз. и других славянских наречий*. СПб, 1887, стр. 66; за старус., стбелорус. и стукраински в сб. *Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков*. М., 1968 стр. 27—45.

84

Схващането на Миклошич за неславянския произход¹ на тези причастни обрати е преодоляно. Сериозно възражение срещу приемането им като синтактически калки е дългата поредица от аналогии и съответствия в славянските и индоевропейските езици, привеждани след Потебня и от много други изследователи².

2.10. Съставното сказуемо с причастен компонент тук представяме съобразно с възприетата класификация, която освен лексикални, отчита и особености от функционален, формално-граматичен, синтагматичен и семантичен порядък.

2.1. Сказуемният компонент, представен от действително причастие³, показва най-висока съчетаемост с копула БЪТН.

2.1.1. С копула в сегашно време в преобладаващата част от примерите бяха отбелязани сегашни причастия, единствено по схема $c_{praes} + PP_{sA}$ ⁴.

Срв. *ѣко тѣ еси живѣи съ оцѣмъ* Смол 306₉₋₁₀; *ѣко тѣ еси на нбсехъ живѣи* Смол 424; *и всѣи сѣтъ отъвѣсѣдоу подаѣиште себѣ отечество* Супр 84; *καὶ πάντες οἱ (sic) πανταχόθεν ἀντιδιδόντες ἀλλήλοις τὰς ἐνεγκούσας*; *не нѣина ли нѣтъ класъ творашти* Супр 249₁₅ *οὐ νῦν ἐστὶ σταχοφοροῦσα*⁵.

Копулата БЪТН е в императив ($c_{pra} + PP_{sA}$) в следните случаи: *бѣди оубѣшата са съ спнѣрьмъ своимъ скоро* Мт 5₂₆ *Μ3 ἴσθι εὐνοῶν τῷ ἀντιδίκῳ σου ταχύ*; *не бѣдѣте ѣко упокрѣти сътоуѣште просмраждаѣште во лица своѣ* Мт 6₁₆ *Μ3ΑΣ = 6₁₈ Μ3ΑΣ μὴ γίνεσθε... σκνθρωποι*; *ѣко о малѣ вѣренъ бѣтъ* · *бѣди область нмѣ надъ десатыѣ градъ* Лк 19₁₇ *Μ3Α ἴσθι ἐξουσίαν ἔχων...*; *бѣдѣте оушн твои вѣнемѣиште гласъ молишѣи моѣа* Спс 129₂ *γενηθήτω τὰ ὦτα σου προσέχοντα εἰς τὴν φωνήν*; *бѣди ма спсы*

¹ F. Miklosich. Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. Wien, 1867—1874. s. 822. Това гледище застъпват и W. Taszycki. Op. cit. s. 32; A. Meillet. Le slave commun. Paris, 1924. p. 430/1; H. Birnbaum, Zur analitischen Ausdruck der Zukunft im Altkirchenslavischen, ZslPh, Bd. XXV, s. 11) отбелязва: „So ist u. E. auch die Verbindung einer Form der Kopula mit dem Part. Präs. (Akt. oder Pass.) an Stelle einer einfachen Verbalform als Typus betrachtet ein syntaktischer Gräzismus“.

² А. А. Потебня. Пос. съч. стр. 134 и сл.; Б. Хавранек. Залог... стр. 95; A. Vaillant. Manuel du vieux slave. Paris, 1948. t. I. p. 344 („le participe avec 'être' représente un tour vivant en slave.“)

³ Примери за предикативна употреба на сег. действит. причастия в кратка форма се привеждат още в изследването на V. Jagić. Beiträge zur slavischen Syntax. Wien, 1899. s. 58 и сл.

⁴ Символите, използвани за изразяване на схемите се основават на международната латинска терминология и на сполучливите опити за прилагането им в синтаксиса на славянското изречение от Р. Мразек, Фр. Данеш, Ч. Баргула и др. със следните значения: c = copula (Vf БЪТН), I_{ra} = Imperativus, P = Participium, $Cond$ = Conditionalis, PPf = Participium Perfecti, PP_{sA} = Participium Praesentis Activi, PP_{tA} = Participium Praeteriti Activi, PP_{tP} = Participium Praeteriti Passivi, V = Verbum, Vf = Verbum Finitum, Vfc = Verbum Finitum copula, () = потенциално място в схемата, $\emptyset$ = не задължително изразен елемент на конструкцията и обичайните съкращения $praes$, fut , $impf$, aor , $praet$.

⁵ Приведеният към тези типове от Вечерка случай Лк 6₄₃ *Μ3 нѣтъ бо дрѣво добро твора плода зѣла. ни дрѣво зѣло твора плода дѣбра* *οὐ γὰρ ἐστὶν δένδρον καλὸν ποιοῦν καρπὸν καλόν, οὐδὲ πάλιν δένδρον σαρπὸν ποιοῦν καρπὸν καλόν* е по-основателно да се отнесе към определен причастен тип (вж. у него, § 111), при който причастие е във връзка с подлежащото име.

Смол 726₁₂; не бѣдн никтоже нмѣа ꙗдѣ · не нно въ оустѣхъ нмѣа · ни въ оумѣ Супр 420₁₁₋₁₂ гр. без копула, след наличие на копула в предходния текст (*μηδεις εστω πονηρος*) *μηδεις εχων τον, μη αλλα, μεν επι του στοματος φερων*; не бѣдѣмъ оубо не похвалаште таково благадѣтелѣа Супр 494₁₄₋₁₅ *μη τοιων ανωμενος γνωμεθα περι τον ουτως ευεργετην*.

С копула в условно наклонение (с_{cond} + PPsA): аште бо н бн к'то нѣиначю оуча грѣбѣ словесѣ · обаче о бозѣ глагола зѣло мѣдрость оубо бо кстѣ паче юнѣнмъ въ словесехъ богоноснѣхъ оучитель Супр 403₂₀₋₂₈ *ει δε και ην ως ἡρα διδασκαλων ιδιωτης τῷ λόγῳ, ὅμως δὲ τὰ τοῦ Θεοῦ λέγων...*

2.1.1.2. Засвидетелствувани са единични случаи с минали действителни причастия на -ѣ, -ѣ, -ѣ в съчетание с быти в сегашно време, тип с_{praes} + PPtA, напр. съ кстѣ отъврѣгънъ бы отъ небесскѣхъ мѣстъ н о земн посѣлаеъ Супр 466₃₀—467₁ *οὗτος ἐκεῖνός ἐστιν ὃ ἐκ τῶν οὐρανίων ἀφῃδων ἐξορίσας καὶ ἀποβρίψας ὑμᾶς*.

2.1.2. Най-разпространен е типът съставно причастно сказуемо с копула в имперфект, схематично отбелязан PPsA + c_{impt} (вариант c_{impt} + PPsA).

2.1.2.1. И в този случай обичайни са съчетанията със сегашни причастия. Към посочените от Вечерка Мт 7₂₉, Мк 1₃₉, Лк 8₄₀, Йо 18₂₅, Клоц 146₃₄₋₃₈, Супр 2₂₇—3₁, 158₄, 260₁₀, 547₂₁₋₂₂, Спс 121₂ ще прибавим:

1 бѣахъ оученици нолновн 1 фарисен постаще са Мк 2₁₈ МЗ *και ησαν ... υπηκουοντες*; н бѣ сѣдѣа съ слоугамн н грѣа са при свѣшти Мк 14₅₄ МЗ *και ην συνκαθήμενος μετὰ τῶν υπηρετῶν καὶ θεωριζόμενος πρὸς τὸ φῶς*; ... н тѣ бѣ чаа црчнѣ вжѣе Мк 15₄₃ МЗА *και αὐτὸς ην προσδεχόμενος τὴν βασιλείαν* (вж. също Мк 1₆, 1₂₂, 2₆, 5₄₀, 9₄, 10₃₂, 14₄, 14₄₉, 15₄₀); 1 въсе мѣножѣство людинъ бѣ молнтѣж дѣа вѣнѣ въ годѣ темьѣна Лк 1₁₀ МЗА *και πάν τὸ πλῆθος ην τοῦ λαοῦ προσευχόμενος*; 1 тѣ бѣ помазана имъ Лк 1₂₂ ЗА *και αὐτὸς ην διανεύων αὐτοῖς*; н бѣ повннѣа са нма Лк 2₅₁ МЗАС *και ην υποτασσόμενος αὐτοῖς*; 1 въсѣмъ въ сѣнѣнѣнчн очн бѣаште зѣрашти на нь Лк 4₂₀ МЗАС *και πάντων οἱ ὀφθαλμοὶ ... ησαν ἀτενίζοντες αὐτῷ*; 1 бѣ оуча въ советѣ Лк 4₃₁ МЗА под. Лк 5₁₇ МЗА, Лк 13₁₀ МЗАС 19₄₇ МЗ, 21₃₇ МЗ *και ην διδάσκων...*; 1 тѣ бѣ стоа (т. е. нѣъ — бел. Р. 3.) при езерѣ кеннсарѣтѣцѣ Лк 5₁ МЗА *και αὐτὸς ην ἐστὼς παρὰ τὴν λίμνην Γεννησαρετ*; 1 бѣ проповѣдаа на сѣнѣнѣнштѣхъ галагенѣхъ Лк 4₄₄ МЗ = 11₁₄ МЗ, Мк 1₃₉ МЗАС *και ην κηρύσσων*; тѣ же бѣ охѣдѣа въ поустѣнахъ н мола са Лк 5₁₈ МЗ *αὐτὸς δὲ ην ὑποχωρῶν ἐν ταῖς ἐρήμοις...*; 1 не принаса его въко лице его бѣ градѣ въ нмъ Лк 9₅₃ МЗ *τὸ πρόσωπον ... ην πορευόμενον*; н тн бѣахъ назнражште н Лк 14₁ МЗАС *και αὐτοὶ ησαν παρατηρούμενοι αὐτον*; 19₄₇... бѣ бо желѣа отъ мѣногъ врѣменъ кнѣѣти Лк 23₈ МЗ *ην γὰρ ἐξ ἱκανῶν χρόνων θέλων ἰδεῖν*; не сѣдѣа ли нао гофа въ въ нао · егда глааше къ нама... Лк 24₃₂ МЗА *οὐχὶ ἡ καρδία ὑμῶν ην καίομένη ἐν ὑμῖν*; бѣ же едннѣ възлежа отъ оученикѣ его на лонѣ нсѣѣ

Йо 13₂₃ МЗ *ἦν ἀνακείμενος εἰς ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ*; н бѣста лежашти тѣлесѣ стѣну вѣнѣ града Супр 14₂₄₋₂₆; н бѣста славашта бога Супр 6₂₄ *καὶ ἦσαν δοξαζόντες τὸν θεόν...*; бѣаше бѣда Супр 78₄; сѣдѣа же бѣста поижшта н хваалашта бога Супр 183₂₃₋₂₇; под. Супр 5₂₀₋₂₁ *τῶν ἀγίων ... ἐμνούντων καὶ δοξαζόντων...*; ... кѣма оубо снѣ бѣша непочоужшѣ н невѣгласи Супр 417₁₁₋₁₂ *ἐπεὶ οὖν οὗτοις ἦσαν ἀναίσθητοι καὶ ἀνθρώμους*; приде чловекъ... отъ аримадея нже бѣ крѣа са Супр 453₂₁₋₂₃ = Клоц 146₈₅ *... ἦλθεν ἀνθρώπος ... ὃς ἦν κρυβόμενος*; н се дѣа бѣста отъ нхѣ нѣдѣшта пѣтѣмъ въ тѣ дѣнь Супр 471₁₇₋₁₈ = 472₁₈₋₁₉ и под.

2.1.2.2. Наличием на ограничен брой примери с минали -s- причастия в конструкции от този тип се изтъква обикновено като общославянско явление. Ако се вземе под внимание, че такива съчетания (като тип „къмъ соуднѣхъ“ и пр.) са обичайни в литовски и латвишки, че са известни в малко примери в старочешки и са оставили известни следи в съвременните влрус. говори, пише. Потенбя, „то ще бъде вероятно; че отсъствието или редкостта им в стслав. и дррус. паметници е със сравнително по-късен произход“¹. Т. е. от двете форми минали действителни причастия -ъ, -ѣъ и -лѣъ, употребявани в доисторическо време във функция на сказуемо, първите при гл. бѣти били стеснени от вторите още до появата на писмените паметници. Последвалата субституция е обусловена не само от по-ярко изразената предикативна самостоятелност на еловото причастие, което вероятно не е било и без влияние на по-голямата му старинност. Не е изключено, при близкото (резултативно) значение на двете причастия (което е било диференцирано при темпорално неопределеното елово причастие за значение на минал резултат, а при причастием на -ѣ, -ѣъ, -ѣъ за значение на резултат от протичащо действие) тип къмъ + -лѣъ да конкурира и постепенно измести недостатъчния тип къмъ + -ъ (-ѣъ). Като се има и пред вид, че последното причастие е било тясно свързано със системата на -пѣ- причастията, обяснимо е защо впоследствие е било заето предимно за функция на второстепенен предикат.

В старобългарските паметници отбелязахме следните примери с минали действителни причастия на -ѣ, -ѣъ, -ѣъ по схема (PPtA +) C_{imp} + PPtA:

1. ОБА ЗАМАТОРЪВѢША ВЪ ДѢНѢХЪ СВОИХЪ БѢШАТЕ Лк 1, МЗ (А — бѣста) *καὶ ἀμφότεροι πρὸςβηκότες ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν ἦσαν* н бѣста ОБА ВЪ ПОСЛОУШАНИ БЖИИ БѢВѢША Н ИЗГЪНАНА БѢСТА Супр 9₁₆₋₁₇ *ἀμφότεροι δὲ ἐν παρακoῇ θεοῦ γενόμενοι ἐξεβλήθησαν ἔξω τοῦ παραδείσου*.²

В условно наклонение е отбелязан следният случай — некан бѣша отъ него наѣтѣхше о христѣ бѣгочестнѣ жнѣн с нимъ въ мннѣчѣ нзвѣжжѣн бѣша бѣан Супр 401₉₋₁₁ *ἵσως γὰρ ἦν παρ' αὐτοῦ μαθόντες τὴν ἐν Χριστῷ εὐσέβειαν ζῶντες μετὰ τούτου, ὑπὸ τοῦ κήτους ἐν Νωννῇ ἐξεβρίπτοντο*.

¹ А. А. Потенбя. Пос. съч. стр. 138.

² Прибавените към тези примери Лк 5₂ и 9₂₁ от Вечерка (s. 72) търпят нееднозначно тълкуване, поради което е оправдано разглеждането им при преходните типове (вж. стр. 94 и сл.).

2.1.3. Глаголът-копула е в бъдеще време.

2.1.3.1. Малобройните по количество данни са отбелязани само със сегашно причастие или схематично изразено (PPsA +) $c_{fut} + PPsA$.

Като обект на внимание в излезлите напоследък трудове върху старобългарския футурум това съчетание търпи крайни интерпретации не само поради ограничената му дистрибуция в старите паметници, но и поради спецификата на причастните конструкции изобщо, за което вече стана въпрос. В най-новото изследване върху историята на бъдеще време в български език Д. Иванова-Мирчева с основание отхвърля определянето от Бирнбаум¹ на тези обрати като лексикални или фразеологични езикови средства за изразяване на бъдеще време, тъй като „основният им характерен белег е определеният синтактичен строеж: БЖДЖ като копула, свързана с отделен вид причастна форма (сегашно действително причастие...)“².

БЖДЖ-съчетанията със сегашно действително причастие, твърде рано отпаднало в последвалия езиков развой, са представени в старобългарските паметници в единични примери (със схема (PPsA +) $c_{fut} + PPsA$):

Н се БЖДЖИМ МЛЗЧА Н НЕ МОГЪМ ПРОГЛАГОЛАТИ ДО НЕГОЖЕ ДЪНЕ БЖДЕТЬ СЕ Лк 1₂₀ М (З — без н не могъм проглаголати) *καὶ ἰδοὺ ἔσσι σκοπῶν καὶ μὴ δινόμενος λαλῆσαι...*; НЕ БОН СА ОТЪ СЕЛЪ ЧКЪМ БЖДЕШИМ ЛОВА Лк 5₁₀ МЗА³ *ἀπὸ τοῦ νῦν ἀνθρώπους ἔσσι ζωοῦν*; БЖДЖ ЧРБСАА ВАША ПРЪПОБСАНА Н СВЪТНАШНИЦН ГОРЖШТЕ Лк 12₃₅ МЗАС *ἔστωσαν ὁμοῦν αἱ ἐσφύες περιεζωσμέναι καὶ οἱ λόχοι καίόμενοι*; БЖДЕТЕ ДЪБЕ ВЪКОУИТЕ МЕЛЖШТИ Лк 17₃₅ МЗ *ἔσονται δύο ἀλλήλοισι*; ОТЪ СЕЛЪ БЖДЕТЬ СМЪ ЧЛВЧСКЫН СЕДА О ДЕСНЖЖ СНАМ БЖИНА Лк 22₆₉ МЗ *ἀπὸ τοῦ νῦν ἔσται ὁ υἱὸς ... καθήμενος*; ДОБРОПРНЕМАЖШТЕ БЖДЖТЪ ДА ЕЗВЕБЪСТЯТЪ ЪКО ПРАВЪ ГЪ БЪ НАШЪ Спс 91₁₆ *εὐπαθοῦντες ἔσονται*; след футурна пасивна форма I БЖДЖ НЕПОЧЕНЪ СЪ НИМЪ Н СЪХРАНА СА ОТЪ БЕЗАКОНЕНЪ МОЕГО Спс 17₂₄; Н БЖДЕШИ Н ТЫ ОЧНШТАМ МНОГЪ ОТЪ ІАЗЪ РАЗАНЧЪНЪНХЪ Супр 236₁₋₃ *καὶ ἔσσι καὶ αὐτὸς καθαρῶν ἀπὸ ... δακρύων*; ЧТО БЖДЖ ЛЮДИ СЕЛНКЪ ГОСТА Супр 424₁₉ *τὲς γένομαι λαὸν τοσοῦτον δεξιούμενος*.

2.1.4. Примерите с БЖТИ в аорист са няколко.

2.1.4.1. Те са отбелязани само с действително сегашно причастие по схема $c_{aor} + PPsA$:

¹ H. Birnbaum. Untersuchungen zu den Zukunftsschreibungen mit dem Infinitiv im Altkirchenslavischen. Stockholm, 1958. s. 21—23. Вж. и ст. му Zum analytischen Ausdruck der Zukunft im Altkirchenslavischen, ZslPh 25, 1956, 1—7; Срв. интерпретирането на такива обрати от евангелските текстове като аналитична форма intensive futurum у Р. Ружицка. Op. cit. s. 219—220 или като сложна глаголна форма у А. Vailant. Grammaire comparée des langues slaves. III. Paris, 1966. p. 132.

² Д. Иванова-Мирчева. Развой на бъдеще време (futurum) в български език от X до XVIII век, София, 1962. стр. 143—144.

³ За случаите Лк 1₂₀, 5₁₀ (Мк 13₁₁ вж. при субстантивиранияте причастия) сме склонни да приемем по-скоро точно следване на гръцкия оригинал — буквален превод, отколкото предположението „макар и с доста голяма несигурност“ за известна десемантизация на копулата (срв. Д. Иванова-Мирчева. Пос. съч. стр. 148).

БЫСТЬ НОАНЪ КРЪСТА ВЪ ПОУСТЫНИ И ПРОПОВѢДАА КРЪШТЕННЕ ПОКААНИЮ Мк 1₄ МЗС (А — крштенне въ оставленне грѣховъ) *ἐγένετο Ἰωάννης βαπτίζων...*; И БЫША РИЗЫ ЕГО АШТАШТА СѦ БѢЛЫ ЗЕЛО ЕКО СНЕГЪ Мк 9₈ МЗ *καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο οὐλόβοντα*; И СЕ ДЗЕА ОТЪ ННХЪ БЫСТЕ НДЖШТА ВЪ ТЪЖДЕ ДЕНЬ Лк 24₁₃ А (МЗ — бѣсте нджшта следват оригинала *καὶ ἰδοὺ δύο ἐξ αὐτῶν...* *ἦσαν πορευόμενοι*); БЫХОМЪ ВЕСЕЛАШТЕ СѦ Спс 125₈ *ἐγενήθημεν εὐφρανόμενοι*; БЫСТЕ БО ПРѢЖДЕ ХЕРОВНМЪ ХЕРОВНМЪНША БОГА ВЪ СЕБѢ ПОСѢШТА Супр. 458₄₋₅ *γερόνασι γὰρ πρὸ τῶν χερουβὶμ θεὸν ἐν ἑαυτοῖς ἐπρόσσαντες καὶ φέροντες*.

2.2.0. Предикативната употреба на действителните причастия не само при БЫТИ, но и при автосемантични глаголи-копули¹ се отбелязва в почти всички по-значителни изследвания по старобългарски синтаксис. Многочислените примери, привеждани както за старобългарски, така и за останалите стари славянски езици² доказват техния изконен славянски характер.

Липсата на сигурен обективен критерий за установяване на степента на семантичката „натовареност“ на глаголите-копули, която предполага характера и силата на връзката им с причастия „предикативен детерминант“ и възможността му да означава, подобно на деепричастие, допълнително действие към главното на финитния глагол, в много случаи затруднява еднозначното тълкуване на съчетанията. Колебанията при определянето им варират между причастен сказуемен компонент при копула БЫТИ и деепричастие към автосемантичен глагол. В съвременните съответствия на причастията в тази позиция намираме по-голямо разнообразие на форми — развито подчинено изречение, инфинитив, причастие (в тв. п.) и деепричастие.

В старобългарските паметници предикативни причастия, освен при БЫТИ, се отбелязват и при следните глаголи-полукопули (срв. стр. 77).

2.2.1. В съчетание с фазови модификации на значението на БЫТИ, означаващи продължение на наличие на признак или краен резултат от промяна, възникване на нов признак — есе онъ ннѣхъ протнѣж не копанъ останѣтъ Супр 37₂₂₋₂₃ *ἰδοὺ ἐκεῖναι αἱ ἀπέναντι χωρὰ ἱσοκατοὶ μένουσαι*; онн же прѣбываахъ непокораште сѦ нмоу Супр 29₂₃₋₂₇ *ἔμεινον ἀπειθοῦντες αὐτῷ*; онн же прѣбываахъ беззаконѣште невѣрственнмъ Супр 32₂₃₋₂₇ *οἱ δὲ ἐπέμεινον ἀνασχομένους τῇ ἀπιστίᾳ*; прѣбывааше бѣ стоуда тѣжкштин Супр 515₁₁₋₁₂ *ἐπέμεινεν ἀναιδῶς κρούουσα*; онъ же не ослабѣаше нмъ нѣ прѣбывааше кажда н глагола... Супр 33₂₄₋₂₆; гласъ же прѣбывааше зовы Супр 41₆; н прѣбываашн бнѣ Супр 50₅₋₆; прѣбывша же въ тѣ ношѣ веселаште сѦ Супр 75₂₉₋₃₀; нѣ прѣбѣ трѣпа акы нномоу а не самомоу страждѣшитоу

¹ Наречени от Р. Ружичка глаголи с потенциален полукопулен характер, т. е. синтактично спомагателни (Op. cit. s. 168).

² F. Miklosich. Op. cit. s. 822—823; V. Jagić, Op. cit. s. 58 и сл.; V. Vondrák. Op. cit. s. 609; А. А. Потебня. Пос. съч. стр. 156—167; отчасти срв. А. Meillet. Op. cit. p. 333 и в по-новите изследвания на Е. В. Немченко. Именные формы... стр. 237 и сл.; R. Večerka. Op. cit. s. 65—69. Също от него вж. Ke genezi..., s. 46 и др.

Супр 153₆₋₈; старецъ же прѣвѣвалше не отъхода Супр 170₁₄₋₁₅; приле-
жажъ въпрашаиште н Йо 8₇ ΜЗ ἐπέμενον ἐρωτῶντες αὐτόν.

2.2.2. Конструкции с модални модификации на значението на бѣтън,
означаващи разкриване на (външен) признак, субективно възприето нали-
чие на признак или симуляция на наличие на признак —

обрѣте са нмѣшнн въ чрѣвъ Мт 1₁₈ ΜΑΣ εὐρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα;
такожде потъштнмъ са нсквшенн обрѣстн са бѣу... Супр 72₁₄₋₁₅ οὕτω
σπουδάζομεν δοῦναι εὐρεθῆναι τῷ ἐπουρανίῳ βασιλεῖ; иже оубо отъ селѣ крѣш-
тенъ сътворѣа обрѣтаетъ са по бжню законуу Клоц 26₄₋₆; како не обрѣтѣ
са-възвѣрашѣше са дати славу бѣу Лк 17₁₇₋₁₈ ΜΖΑΣ οὐχ εὐρέθησαν ὑπο-
στρέφοντες δοῦναι δόξαν... τῷ θεῷ; н иже мѣннѣ са нмѣа-отънмѣтъ са
отъ него Лк 8₁₈ ΜЗ (А — нмѣн, С — нмѣан) καὶ ὁ δοκεῖ ἔχειν ἀρρώστηται ἀπ’
αὐτοῦ; нѣдва же ставнша матежъ нже са мѣвахъ обрѣштаишѣ са Супр
30₇₋₉ οἱ δοκοῦντες μεταβαλέσθαι; н мѣнъ са нѣнна въ сѣдѣхъ нѣхъ владѣхъ
нѣуѣса Супр 343₁₈₋₁₉ καὶ οἴομαι νῦν ἀκολουθεῖν τῷ ἀποστόλῃ, Ἰησοῦ; нѣма
мѣнатъ са пасхъ творашѣ Супр 418₉₋₁₀ ἐπειδὴ δοκοῦσι πάσχα ποιεῖν; н
нѣдѣше са то стражда отъ прѣподѣбнааго ѣпа Супр 553₆₋₈ и др.
В грѣцки в последните случаи последователно се отбелязват Асс. с. inf.
или part. с. inf.

2.3. Някои изследователи виждат в съчетанията бѣтън + причастие
особена видова форма, чието значение се отъждествява със значението
на глаголите actionis imperfectae, т. е. означаващи продължително, посто-
янно качество или действие, обхващащо по-дълъг временен отрязък, сред-
ство за изразяване на продължителност на действието по описателен
начин. Други определят семантиката на причастието в тези обрати във
връзка по-скоро със семантическия нюанс, внасян от субстантива в по-
добно съчетание, отколкото с тяхното чисто глаголно изразяване, т. е.
изразяващи по-скоро темпорално неактуален, постоянен признак¹.

Макар че това са до голяма степен книжни обрати, преводни экви-
валенти на подобни грѣцки конструкции, сравнителният анализ на Вечерка
потвърждава аналогичното семантично съдържание на посочените старо-
български типове с останалите стари славянски езици и семантичната им
връзка не толкова с вида, колкото с начина на глаголното действие (в
широк смисъл). Чешкият славист предполага, че „това съчетание е изра-
зявало често дуративност, евентуално итеративност или фреквентативност
на действието, изразено от причастието или различни други смислови
нюанси (jako je třeba dějová distribuce různého druhu) в случаи, когато
днес бихме употребили итератив или фреквентатив.“ Т. е. семантиката на

¹ Вж. в книгата на Вечерка специалните параграфи за съчетанието и неговата семан-
тична страна (§ 99 — § 106), където се разглеждат схващанията по въпроса на V. Jagić,
A. A. Потебня, A. Margulies, A. Vaillant, A. Meillet, J. Grimm, C. H.
van Schooneveld, J. Sedláček, A. Dostál. Също срв. изследването на
R. Růžicka, s. 213—221, който коригира старите възгледи за дуративност с твърде-
нието за „интензивност“ на действието, като правилно счита това понятие за по-широко
от понятието дуративност. Би било желателно обаче неговото съдържание и обем да
бъдат ограничени и характеризирани по-изчерпателно.

тактично явление не само в старобългарски, но и в останалите славянски и индоевропейски езици като тяхна обща черта.

При установяване значението на съчетрнито **бѣти** + причастие трябва да се излиза от неговия граматически характер. В него виждаме преди всичко съставно причастно сказуемо, в което посредством причастнето се приписва на субекта признак за действие или състояние (в най-широк смисъл).

2.4.0. В богато развитата старобългарска причастна система се отбелязва характерна употреба на субстантивирани причастия в сложна форма и като именен компонент на съставно сказуемо.¹ Субстантивираното причастие в такава позиция е по принцип допустимо² в живата езикова основа на книжния старобългарски и обикновено е преводен еквивалент на подобни субстантивирани гръцки причастия, които са оказали несъмнено влияние за тяхното характерно разширяване.

Твърде богато представени, с относителен превес на сегашните активни причастия, субстантивираните причастия в съставното сказуемо с гл. **бѣти** имат значение, аналогично на всяко друго съществително в подобна функция, поради което се отличават от съчетанията тип **бѣ оуча**, тъй като, както посочихме, последните (могат да) имат специфични семантични отсенки.

2.4.1. Сегашните субстантивирани действителни причастия с **бѣти** в сегашно време са представени от многобройни примери — всички с позиция на копулата — **тѣ ах ех градѣх ах нного члмъ** Мт 11₃ МЗА (**3 — градан**) = Лк 7₁₉, 7₂₀ М (**3 — градан**) *οὗ εἰ δ' ἐρχόμενος; сѣ естѣ слышан слово* Мт 13₂₀ МЗ = Мт 13₂₂, 13₂₃ МЗ *οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων...*; **сх сѣтъ сквернаштаа члка** Мт 15₂₀ МЗ = Мк 7₁₅ МЗ *ταῦτά ἐστιν τὰ κοινῶτα τὸν ἀνθρώπων; а нже прѣ пѣти сѣтъ слышаштен по томъ же прѣдетъ дневоъ і възвѣтъ слово...* Лк 8₁₂ МЗАС *οἱ δὲ παρὰ τὴν ὁδὸν εἰσιν οἱ ἀκούοντες...*; **матн мѡѣ н братрѣ мѡѣ снх сѣтъ слышашен слово бжне** Лк 8₁₂ МЗАС *οὗτοί εἰσιν οἱ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἀκούοντες; вѣ есте оправдаштен себе прѣдъ члмкы* Лк 16₁₅ МЗС (**А — оправдашчен са**) *ὁμῆς ἐστε οἱ δικαιῶντες ἑαυτοὺς ἐνώπιον...*; ... **ѡко сѣ естѣ хотан іаѣ нзбавѣти** Лк 24₂₁ МЗА... *αὐτός ἐστιν ὁ μέλλων λυτῆσθαι τὸν Ἰωανῆλ; сѣ естѣ крѣстан дхмъ стѣмъ* Йо 1₃₃ МЗАС *οὗτός ἐστιν ὁ βαπτίζων; кѣто естѣ глаголюти даждъ мн пѣти...* Йо 4₁₀ МЗА *τίς ἐστιν ὁ λέγων σοι; ннѣ естѣ сѣян і ннѣ естѣ жынан* Йо 4₃₇ МЗА *ἄλλος ἐστὶν ὁ σπείρων καὶ ἄλλος ὁ θερίζων; азъ емъ глаголюти тебѣ* Йо 4₂₆ МЗА *ἐγὼ εἰμι ὁ λαλῶν σοι; испытанте кѣнигы...* і **тѣ сѣтъ събѣдѣтельствѣшита о мѣнѣ** Йо 5₃₉ МЗА *καὶ ἐκείνοι εἰσιν αἱ μαρτυροῦσαι περὶ ἐμοῦ; хлѣбъ бо бжнн естѣ съходан снече н дадан жнкоѣ мнроу* Йо 6₃₉ МЗА *ὁ γὰρ ἄριστος τοῦ Θεοῦ ἐστὶν ὁ καταβαίνων καὶ...*

¹ Срв. и R. Růžicka. Das nichtprädikative Partizip als Prädikatsnomen. Op. cit. s. 311—314.

² Това се потвърждава и от сравнението с другите славянски езици, напр. у R. Večerka. Op. cit. § 8.

ζωὴν διδοὺς; ἡμεῖς-η заповѣдан μοῖα η сѣлаудала ѡ тѣ εστὶ ἀρεὰ μα
 Йо 14₂₁ ΜЗΑС ἐκεῖνος ἐστιν ὁ ἀγαπῶν Με; γῆ κτο εστὶ πρѣδαι τα Йо
 21₂₅ ΜЗΑС Κύριε, τίς ἐστιν ὁ παραδιδούς σε; τετραψιτη β ελλ тη сжтъ
стражджштη ελλ κлоц 36₁₀₋₁₁; εκο тѣ εсη οсεψιαιαη εсε Смол 20₁₆₋₁₇
οτι, сι ει ὁ ἀγιάζων τὰ σύνπαντα; εκο тѣ εсη εαγεαη ι стаη εсε Смол 216₂₃₋₂₄
οτι ον ει ὁ εὐλογῶν καὶ ἀγιάζων τὰ σύνπαντα; ες εδηνς εстъορηη εсиж
тεαръ Смол 67_{а3-4}; εκο тѣ εсη πрαψαιαη οтъ грεχъ ες нαиςъ Смол
 80_{а21-23}; тѣ εсη прοсεψιαιαη εсεгο чка Смол 936₂₋₄; тѣ εси ουстрαψειαι
дοстоуеннε мοε мѣнѣ Спс 16₅ ον ει ὁ ἀποκαθιστῶν τὴν κληρονομίαν μου ἐμοί;
κтο βο нεстъ нзχοдаη на ратъ η нε εδдад са вьсѣмъ срѣдыцемъ на съ
мртъ Супр 264₁₄₋₁₇ τίς γὰρ ἐστιν ὁ εἰσερχόμενος εἰς ἀγώνα πολέμου καὶ οὐκ
ἐκδιδόουσιν ἐαυτὸν προθύμως εἰς θάνατον; мѣ нεсмъ самη дοсаждаижштη
η ουκαρаижштη цѣсара саκορηиа Супр 269₂₆₋₂₈ ἡμεῖς ἐσμεν οἱ ὑβρίζονтες τὸν
βασιλέα τῶν βασιλέων Σαβᾶριον; οηη βο сжтъ ελλ стражджштη враждоυжиштη
намъ Супр 406₂₅₋₂₆ ἐκεῖνοι γὰρ εἰσιν οἱ κακῶς πάσχονтες οἱ ἐχθραῖνονтες ἡμῖν;
съ нεтѣн нεстъ пοстыладаη ες ες οгнъ въчьнън Супр 467₇₋₈ οὗтος ἐκεῖνός ἐσтιν
ὁ πρὸ διωνία ... παρапέμπου; а неже κοтορън нεстъ нъниа принимън η βεз
врашънънимъ врашънънимъ кръма чоυδънагο сεгο Супр 272₁₁₋₁₄ τὸ δέ, τίς ἡ
γῆν φέρονσα καὶ ἀμβροσία ἐστίασει ἐσтίωса τὸν πανθаύμασтον ...; ... εκο та сжтъ
пεслаυχοижшта ο немъ Супр 324₁₄₋₁₅ ὅтι αὐταῖ εἰσιν αἱ μαρтυροῦса περὶ
αὐτοῦ; съчетание с копула в бъдеще време — не ες βο въдете глагοиж
штη нъ дхъ сты Мк 13₁₁ МЗ под. Мт 10₂₀ МЗА ον γὰρ ἐσте ὑμεῖς οἱ
λαλοῦνтες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμа.

2.4.2. В същата позиция са засвидетелствувани и минали действителни субстантивирани причастия:

Ктο εстъ ουδαρηη та Мт 26₆₈ ΜЗΑС под. Мк 14₆₅ ΜЗ(ουδαρηνες та)
τίς ἐσтιν ὁ παῖσας σε; ι придж вндѣтъ чтο εстъ вывѣшее Мк 5₁₄ МЗ τί
ἐстιν τὸ γεγονός; а падъшен ες трънии сни сжтъ слышавѣшен Лк 8₁₄ ΜЗС
(А — вариант със сегашнο причастие слышаиии) οὗтοι εἰσιν οἱ ἀκούουσανтες;
кътο εстъ кοснжеς са мынѣ Лк 8₄₅ ΜЗС (А — прикοснж са) τίς ὁ ἀψά
μеνός μου; кътο εстъ давы тебѣ οбластъ сниж Лк 20₂ МЗ τίς ἐстιν ὁ δούς
σα τὴν ἐξουσίαν ταύτην ...; ες же εсте прѣвывѣшен съ мънοиж ες напастехъ
мοнхъ Лк 22₂₈ ΜЗ ὑμεῖς дέ ἐсте οἱ διаμεμενηγόтες μετʹ ἐμοῦ; ες же καиаφа.
давы съвѣти иοдʹвомъ Йо 18₁₄ ΜЗА (С — давънии) ἦν дέ Καίαρᾶς ὁ συ
μβουλεύσας τοῖς Ἰουδαῖοις; ... паче же η самοгο га мѣ нεсмъ съвелькъшен
Супр 90₂₉₋₃₀ μαλλον дέ καὶ αὐτὸν τὸν Κύριον ἡμεῖς ἐσμεν οἱ ἐκδύουсανтες; тѣ аη
нεсη разοрηнεςη η съкрουшнεςη великъ бοгъниж арфемж Супр 226₁₄₋₁₅ Σὺ
εἰ ὁ καтαλύсας τὴν μεγάλην θεάν Ἀρστεиν; нη азъ нεсмъ съзъдавън себе-нη
азъ пοгουεβаиж себе Супр 269₁₇₋₁₈ οὕте ἐγώ εἰμι ὁ πλάсας ... οὕте ἐγώ ἀρа
иίζω ἐαυτὸν; неже ουбο кοтοрън нεстъ рοднеςη дοбылагο сегο η въскръмнеςη
прѣжде чрънοризства да такο рекъ чоυδънън градъ земънън нεстъ Супр.

272₇₋₁₀; тѣ кѣн цр҃кѣ сътворѣхъ то Супр 360₁₈₋₁₇ Σὺ εἶ, βασιλεῦ, ὁ ταῦτα πεποιθὼς; онъ истѣн кѣтъ съкроушнѣхъ въ ѿвѣданыскѣхъ водахъ-главѣхъ змнѣхъ вашнхъ Супр 467₂₋₄ ἐκεῖνος οὗτός ἐστιν ὁ ἐν ὕδατι Ἰορδάνου συντρίψας τὰς κεφαλὰς τῶν δρακόντων ἐμῶν; кто естъ бнѣхъ тѣ Смол 48a₂₀₋₂₁; с копула в императив — і вѣди ми подавѣхъ снаж і мѣдрость Смол 726₆₋₇.

2.4.3. Единични са случаите със субстантивирани страдателни причастия: се естъ сѣное при пѣти Мт 13₁₉ ΜΖ οὗτός ἐστιν ὁ παρὰ τὴν ὁδὸν σπυρεῖς; богъ кѣтъ снѣе хвалнмън не наоученнмън азыкы Супр 324₁₁₋₁₂ Θεὸς ἐστὼ ὁ οὗτος ἀνεδινοῦμενος; бѣ бѣ пропннаемън Супр 485₆ Θεὸς ἦν ὁ σταυροῦμενος.

2.5.0. Свободният граматичен строеж на старото изречение е поддържал значителната предикативна самостоятелност на неговите компоненти и функционалната недиференцираност на отношенията между тях. При причастията тази недиференцираност на предикативно-атрибутивните връзки е обусловена не само от синтактичната система, но и от морфологичното им категориално значение. Принадлежността им към глаголната система при това е подсилвала тяхната предикативност.

Неизразителната разчлененост на старобългарския текст и несъвършенството на графичните средства, сигнализиращи паузите и интонационната постройка на изречението, затрудняват ясното разграничаване, особено при изречения с именно сказуемо. Концентрацията на имена в тясно съседство и при значителната им полифункционалност предлага често възможност за различни интерпретации на един и същ откъс от текста.

Поради това е целесъобразно отделянето на някои преходни типове, които търпят нееднозначно тълкуване.

2.5.1. Към Йо 11₁ бѣ же етерѣ болаа лѣзарѣ може да се отнесат обясненията на болаа и като атрибут бѣ + болаа лѣзарѣ и като именна част на сказуемо (бѣ болаа) + лѣзарѣ. Ч. Баргула посочва тройка възможност за обяснение на причастieto, напр. в ЛК 2₈ МЗАС като сказуемен именен компонент, като определение към подлога и като полуизреченско (деепричастно) образуване:

Н бѣахъ пастырн въ тонжде странѣ вѣдаше н стѣгаше стражъ ноштанѣн о стадѣ своемъ, което би могло да се преведе: 1. 'пастирите в тази страна бяха пазещи и отбиващи нощна стража...' 2. 'в тази страна бяха пастири, пазещи и отбиващи нощна стража...' 3. 'пастирите в тази страна пазеха... и отбиваха нощна стража.'

Подобни са и случаите Мт 24₃₈ вко во бѣхъ въ дѣни прѣжде потопа вѣдѣше н пыѣше женаше сѣ н посагаѣште МЗАС οὗς γὰρ ἤσαν... τρώγοντες καὶ πίνοντες, γαμοῦντες καὶ γαμίζοντες ЛК 15₁ МЗ бѣахъ же къ немѣу приелѣжаѣште сѣ всѣн мѣтарѣ н грѣшннцн ἤσαν δὲ αὐτῷ ἐγγίζοντες πάντες οἱ τελῶναι; бѣ же тоу чкъ 38 лѣтъ нмъ въ неджзѣ своемъ Йо 5₅ МЗА ἦν δὲ τις ἀνδραῖος ἐκεῖ τριάνοντα καὶ ὀκτὼ ἔτη ἔχων...; бѣ же съ нмнн петръ стоа н грѣхъ сѣ Йо 18₁₈ МЗАС ἦν... Πέτρος μετ' αὐτῶν ἐστὼς καὶ θεωμινοῦμενος и др.

2.5.2. Между деепричастие и компонент на съставно сказуемо с обща копула се колебае определянето на причастия, следващи в единични слу-

чаи име в сказуемото: бѣашете же оба праведѣна прѣдъ бгѣмъ ходоашта въ заповѣдехъ вѣсѣхъ Лк 1₆ МЗА ἦσαν δὲ δίκαιοι ἀμφοτέρωθεν ἐναντίον τοῦ θεοῦ πορευόμενοι ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς; етъ бо дрѣзъ-н бесрама-нн дѣвѣ-ства срамѣа са-нн цѣломѣдрнѣ чѣтн-нн благовернѣ боа са-нн инѣмн етерѣ добродѣанн оумоленъ бываа сѣтрасаа н страсти наноса-недѣггы тепы Смол 88₂₁₋₂₁; както и следващи сказуемо в сложно време — ио азъ чавкѣ есмъ подъ властелы оучиненъ имѣа подъ соборѣмъ боа Лк 7₈ МЗС (А — н нмѣа) ἐγὼ ἄνθρωπος εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν τασσόμενος, ἔχων ὑπ' ἐμᾶντὸν στρατιώτας (вж. също Мк 14₄, 14₈₄).

2.5.3. Твърде често възможността за субективно преценяване функция на сказуемо-именен компонент или функция на еквивалент на изречение е предизвикана от наличие освен на причастие и на друго определение — обстоятелствен (адвербиален или предложен) израз, който отслабва връзката между причастие и вѣтн: і вѣстѣ егда съкрѣши нсѣ заповѣдаа обѣма на десѣте оученикома своима Мт 11₁ МЗА καὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς διατάσσων; і се чкѣ бѣ тоу ржкѣ нмѣмъ соухѣ Мт 12₁₀ МЗА καὶ ἰδοὺ ἄνθρωπος χεῖρα ἔχων ξηράν; бѣ же тоу марнѣ магѣдалынн і другаѣ марнѣ сѣдашта прѣмо гробу Мт 27₆₁ МЗА ἦν δὲ ἐκεῖ Μαριάμ ἡ Μαгдаληνή... καθήμεναι; бѣахѣ же на пѣтн вѣсходоаште елѣмъ Мк 10₃₂ МЗАС ἦσαν δὲ ἐν τῇ ὁδῷ ἀναβαίνοντες; коравѣ же бѣ по срѣдѣ морѣ вѣлаа са вѣнама Мт 14₂₄ МЗАС τὸ δὲ πλοῖον... μέσον τῆς θαλάσσης ἦν βασανιζόμενον ὑπὸ τῶν κυμάτων; по вѣа дѣнн бѣхѣ вѣ вѣсѣ оуча вѣ црѣкѣе н не нѣсте мене Мк 14₄₉ МЗ καθ' ἡμέραν ἤμεν πρὸς ὑμᾶς ἐντῷ ἱερῷ διδάσκων; бѣахѣ же етерн отъ кѣннѣннѣкѣ тоу сѣдаште н помышлѣишѣте вѣ срѣ-дѣишѣхъ своишѣхъ Мк 2₈ МЗАС ἦσαν δὲ τίνες τῶν γραμματέων ἐκεῖ καθήμενοι καὶ διαλογιζόμενοι; і бѣша людѣ жидѣиѣ захарѣа Лк 1₂₁ МЗА καὶ ἦν ὁ λαὸς προσδοκῶν τὸν Ζαχαρίαν; і вѣ сѣнѣмншѣтн бѣ чкѣ нмѣмъ дѣхъ бѣсѣ нечнстѣ Лк 4₃₈ МЗА καὶ ἐν τῇ συναγωγῇ ἦν ἄνθρωπος ἔχων πνεῦμα δαιμονίου; і бѣахѣ вѣ инѣ вѣ црѣкѣ хѣлааште н благословѣаште бѣ Лк 24₅₃ МЗА καὶ ἦσαν διὰ παντὸς ἐν τῷ ἱερῷ αἰνοῦντες καὶ εὐλογοῦντες τὸν θεόν; н бѣаста вѣ огнн поишѣта н хѣлаашта боа Супр 5₂₀₋₂₄ καὶ ἦσαν ἐν τῷ πυρὶ αἰνοῦντες καὶ δοξάζοντες τὸν θεόν; блаженѣнн же вѣснѣнскѣ бѣашѣ вѣ темннцн-плача са н мола са н глагола Супр. 15₂₄₋₂₆ ὁ δὲ μακάριος Βασιλεὺς ἦν ἐν τῇ φυλακῇ καλαίων καὶ προσευχόμενος καὶ λέγων; бѣахѣ же коннн капѣдокнн-скѣи-а странѣ вѣ сану еднѣмъ жнѣишѣте благовернѣ Супр 69₂₋₅ ἦσαν οἱ στρατιῶται ἐκ τῆς Καπαδοκῶν χώρας ζῶντες εὐσεβεῶς... и т. н.¹

2.5.4. В повечето от приведените случаи в 2.3. е възможно определянето на субстантивираното причастие не само като именен компонент на съставно сказуемо, но по-скоро като свободно определение на име в

¹ Вж. за случаи като Мт 6₁₈; Лк 1₁₈, 1₁₉; Йо 11₂, 12₁; Клоц 56₂₈; Спс 21₁₅, 24₁₂, 34₅₋₆, 76₁₅; Смол 79₂₁₋₂₀, 27₁₇, 67₂₃₋₈; Супр 156₂₃, 191₁, 207₆₋₇, 557₂₀₋₂₁ по-подробно у R. Večerka. Op. cit. § 111—113.

изречението, в което кѣтън в такъвъ случай би могло да се схване като автосемантичен глагол — самостоятелно сказуемо: съ естъ крѣстан дхмъ стымъ Йо 1₃₃ МЗАС οὗτός ἐστιν ὁ βαπτίζων. Атрибутивният характер на причастието се очертава по-ясно, ако то е отделено от предходния текст с пауза (което е последователно само в гръцкия образец, срв. азъ есмъ глади съ тобою Йо 4₂₆ МЗА ἐγὼ εἰμι, ὁ λαλῶν σοι) или ако името, което определя стои непосредствено пред него (срв. кѣтъ богъ съзѣдакын ма. нже пакъ обновитъ ма Супр 268₁₁₋₁₂ ἐστὶ θεὸς ὁ πλάσας με; естъ оцъ мон славан ма Йо 8₅₄ МЗА ἐστὶν ὁ Πατήρ μου ὁ δοξάζων με).

Недиференцираността на предикативно-атрибутивните връзки в причастните конструкции ясно се откроява при сравнението на двата по начало различни типа бѣ оуча и бѣ оучан. За допирните им точки в някои случаи свидетелствуват, от една страна, многобройните варианти с редуване на сложната или именна форма в различните евангелски текстове, напр.: бѣ же ноланъ... бѣдъ акрѣди н меаъ дненн Мк 1₆ МЗС (А — бѣдън) ἦν ὁ Ἰωάννης... ἐσθων ἀκρίδας καὶ μέλι; нъ исходаштаа нз него та сѣтъ скверѣнаштаа чѣка Мк 7₁₈ М×скверѣнашта 3=Мт 15₂₀ ἀλλὰ τὰ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου ἐκπορεύμενά ἐστιν τὰ κοινούντα τὸν ἄνθρωπον; ты ли еси градын ли нного чѣмъ Мт 11₃ М×градын 3×градын А οὐ εἶ ὁ ἐρχόμενος; не бо вы есте глѣщен Мт 10₂₀ МЗ×глѣще А οὐ γὰρ υἱεῖς ἐστε οἱ λαλοῦντες под. Мк 13₁₁; съ естъ градын по мѣнъ Йо 1₂₇ М×грады 3А ὁ ὄπισθεν μου ἐρχόμενος...; вѣдѣаше бо нсконн нѣтъ кто сѣтъ невѣроуѣштен і кто естъ хотан прѣдѣти н Йо 6₆₄ МЗ×не вѣроуѣши А ἴδεи γὰρ... τίνες εἰσὶν οἱ μὴ πιστεύοντες καὶ τίνες ἐστιν ὁ παραδίδω αὐτόν; азъ есмъ съвѣдѣтельствѣи о мѣнъ самомъ Йо 8₁₈ М×съвѣдѣтельствѣиан 3М ἐγὼ εἰμι ὁ μαρτυρῶν; азъ же не нштѣ славы мои-есть нштан н сѣда Йо 8₅₀ 3×ншта н сѣда М×нштаі н сѣды А ἐστιν ὁ ζητῶν καὶ κρίνων. От друга страна това положение се проявява при засвидетелствуване на двете форми в поредица от няколко причастия в определен тип конструкция: вко ты еси бѣ нашъ-мноственъ-і отъдаі-а грѣхъ-і отъгона неаѣгы-і іаже і вѣлѣзѣн-і отъ съмръзѣн нзбавѣиαι Смол 276₁₇₋₂₁; мати мое і братѣе мое-снн сѣтъ слышѣи слово бѣже і творѣште е Лк 8₂₁ МЗАС οὗτοί εἰσιν οἱ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἀκούοντες καὶ ποιῶντες αὐτόν; не съ ли естъ сѣдан н проса Йо 9₈ МЗА οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ καθήμενος καὶ просяτῶν), а също и сравнението с оригиналния текст. Данните показват, че вместо установения еквивалент на гръцкото членувано субстантивирано причастие — сложната форма, често се явява именната форма, което се тълкува като влияние на обичайния книжен тип бѣ оуча. Срв. — н ты сѣтъ съвѣдѣтельствѣишта о мѣнъ Йо 5₃₉ МЗА καὶ ἐκείνοι εἰσιν αἱ μαρτυροῦσαι; трон сѣтъ пакостн дѣиѣште намъ сотона н дѣуѣз н вонвода Супр 73₁₋₃ τρεῖς εἰσιν οἱ πολεμοῦντες ἡμᾶς; та сѣтъ послухоуѣишта о немъ Супр 324₁₅ αὐταί εἰσιν αἱ μαρτυροῦσαι περὶ αὐτοῦ. И редом до тях един рядѣк случай с две сложни

форми — *ѣко тѣ еси бѣгави і станъ есѣ* Смол 216_{23—24} *οὐ εἰ δ' εὐλογοῦν καὶ ἀνάσσει τὰ σφύλατα*.

2.6.0. Въпросът за синтактичния характер на конструкцията *бѣти + страдателно причастие* е една от дискутираните проблеми на съставното сказуемо. Мнозинството руски автори следват тезата на Потебня за определяне на съчетанието за съставно сказуемо¹. Г. Н. Груднева² счита сказуемото с причастие за особен тип глаголно-именна модификация на „сложното“ (т. е. съставно) сказуемо поради комплексната същност на причастнето, характеризирано от глаголни и именни признаци. В Академическата руска граматика се отделя като III тип, редом от глаголното и именното — причастно сказуемо, към което се причисляват всички случаи с причастия + *бѣти*. Но повече основание имат авторите³, които напоследък го определят като осцилиращ тип между именното и глаголно сказуемо в диалектичното им взаимоотношение.⁴

Проблемата за критериите, които биха позволили да се разграничи глаголното сказуемо (страдателен залог) от съставното, досега не е решена, въпреки някои отделни опити.

Въпросът за анализа на тези конструкции и за залоговото значение на старобългарските страдателни причастия е необходимо свързан с въпроса за техния произход и развой.

Основаното на богат сравнителен материал изследване на Б. Хавранек за залога на глагола в славянските езици потвърди схващането за засвидетелствувано все още индоевропейско използване на страдателните причастия в старобългарските паметници като на всички адективни глаголни форми (следователно не само причастия -лъ и страдателни при-

¹ Срв. напр. и най-новото изследване Сравнително-историческия синтаксис восточно-славянских языков, II, М., 1968, стр. 27 сл.

² Г. Н. Груднева. Составное и сложное сказуемое в совр. рус. языке. Вопросы рус. языкознания, кн. III, Львов, 1968, стр. 165.

³ Р. Мразек. Проблема сказуемого и его классификаций, 1958 А. стр. 12; R Zimek. Problematyka spou..., 1963. с. 114; Sloveso býti ve vazbách s přičestím trpným v ruštině a češtině, AUC, Slavica Pragensia IV, 1962, s. 353—358. Същата теза застъпва и В. Л. Георгиева. История синтаксических явлений русского языка. М., 1968, стр. 28/9.

⁴ За отбелязване е напр. изследването на И. К. Лихачева (Об отграничении простого сказуемого (страдательного залога) от составного в совр. рус. языке. Романогерманская филология, вып. 3, 1961, М., стр. 102—118), която в търсене на граматически критерии за разграничаване на конструкциите се основава на граматическите значения на глаголите — преходност/непреходност и техния вид (изразен в английски освен от видо-временните форми Continuous, Perfect и Perfect-Continuous и от наличието на т. нар. пределен и непределен видов характер на глагола (стр. 108). Внимателният анализ на 4-те групи глаголи 1. преходни с непределен видов характер, 2. преходни с пределен видов характер 3. непреходни с пределен видов характер и 4. непреходни с непределен видов характер, както и тези с двойствен видов характер довеждат авторката до следните съществени изводи: 1. формата на страд. залог, означавайки действие, е безразлична към видовия характер на глагола, но не и към значенията преходност/непреходност, определящи насочеността на действието. Непределеният видов характер определя употребата на преходните глаголи с непределен видов характер само във форма на страдателен залог; 2. съставното сказуемо, напротив, е безразлично към значенията преходност/непреходност, тъй като винаги означава състояние и не е безразлично към видовия характер на глагола, тъй като глаголите с непределен видов характер не могат да означават състояние като резултат на извършване на действие. Непреходното значение определя употребата на непреходните глаголи с пределен видов характер само в съставното сказуемо (стр. 117/8).

частия, но и сегашни и минали действителни причастия) като казуемо със или без копула.¹

2.6.1. Случаите със сегашно страдателно причастие в именна форма в състава на сказуемото за старобългарски³ са редки. Тези причастия са образувани от имперфектна глаголна основа.³ Ниската фреквентност на този тип (срв. табл. 1), особено в евангелските текстове създава впечатление за неправдоподобност на известното твърдение⁴ за съществуване на пасивна система (тип *хвалнмъ кѣтъ*) в праславянски, която вероятно е била в старобългарския период вече в упадък. В същност касае се за причастия — вербални адектива на -мъ, които в предикативна позиция с *бѣтъ*, *сѣхатн* не просто превеждат гръцки пасивни форми, но запазвайки първоначалния си номинален характер и специално значение, изразяват многократно (обичайно, повтарящо се) действие или продължително състояние. Единичните примери със значение на прост пасив само в Супр и вероятно в по-късни паметници, в църковнославянски и староруски са по-нататъшен развой на тези съчетания, „...явление на литературния език, който от случайното средство прави правило, превръщайки това случайно средство в постоянно формално средство за изразяване на многочислените пасиви на гръцкия оригинал.“ (B. Havránek. Op. cit.). Гръцките *praesens passivi* и *imperfecti passivi* рядко се превеждат от тип *хвалнмъ кѣсмъ*, а обикновено от активни или възвратни форми.

Формите на БЪТИ, БЪКАТИ в отбелязаните случаи са предимно в имперфект: и БЫСТЬ НА ВЪСТЪХЪ СТРАХЪ ЖНЕЖШТННХЪ ОКЪЗСЬ НХЪ I въ всен странѣ нуденстѣн повѣдаемн бѣахъ всн глн снн Лк 1₆₅ МЗА καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ὁρειῇ... διαλαλεῖτο πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα; СЫНЪ СЪ БКО МЫННМЪ БѢ Лк 3₂₃ МЗ ὢν υἱὸς ὡς ἐνομίζετο; и молнша и въсь народъ... отнн отъ ннхъ бко страхомъ великомъ оудъжнмн бѣахъ Лк 8₃₇ МЗ ὅτι φόβῳ μεγάλῳ συνέχοντο; СЪДРАБЪ БЫКААШЕ. БЦЕМЪ ЖЕ НЕДЪЖГОМЪ ОДЪЖНМЪ БЫКААШЕ Йо 5₄ ΜΑ θρηῆς ἐρίνετο οἰσθηποτον κατεῖχετο νοσήματι; ГОННМЪ БЫКААШЕ БѢСОМЪ СКВОЗЪ ПОУСТЫНН Лк 8₂₉ ΜЗC ἡλαυνετο ἀπὸ τοῦ δαιμονίου; ОУЧЕННЪ ТЪ БѢ ЗНАЕМЪ Йо 18₁₅ ΜЗАС ὁ δὲ μαθητὴς ἐκεῖνος ἦν γνωστός; ОУЧНМЪ БЫКАЕМЪ ОТЪ СЖДЖ КЛОЦ 6а₂₁ и др. Этии форми на БЪТИ и БЪКАТИ в имперфект допускат само значение на съпътствуващо действие и состояние и по този начин като по правило — продължително или повтарящо се дейст-

¹ B. Havránek. Genera... II. 1937, § 173 — 237.

² Аналогични констатации за старите източнославянски езици правят В. И. Бороковски и П. С. Кузнецов. Пос. съч. стр. 370 и сл.; Т. П. Домтев. Пос. съч. 1956. стр. 193; Л. Е. Лопатина. Пос. съч. стр. 43 и сл.

стр. 193; М. Е. Монахова. (Пос. съч. стр. 48 и сл.).
 3. А. Достал. *Studie o...* с. 615 и сл.; А. А. Потемня. (Пос. съч. стр. 149) отбелязва, че в съвр. рус. език не се образуват сег. страдателни причастия от перфективни глаголи, вследствие на което мин. страд. причастия получават значението си отенъкъ "совершенство". Тази констатация се отнася и за староруски, в който почти липсват сег. страд. причастия (дори от имперфективни глаголи). Срв. аналогичните твърдения и на П. С. Кузнецов и А. С. Феоктистова в пос. съч. за изследвания от тях материал от различни руски паметници.

4 Miklosich, Syntax... s. 830; V. Jagić. Beiträge s. 62 и сл.; V. Vondrák Vgl. Grammtik... s. 170 и др.

вие или състояние, което потвърждава посоченото схващане за значението на типа съставно сказуемо с причастен компонент.

Обичайно, узуално действие се изразява и от съчетание с *бѣти* в сегашно време или футур вместо гръцки лични форми или инфинитив: *дѣбѣ пѣтницѣ... бѣннмн есте* Мт 10₂₉ МЗА *δύο στρονθία ἀσπαρίου πωλεῖται*; *оумръщѣваемн есмъ въсь денъ* Спс 43₂₃ *ὅτι... θανατούμεθα ὅλην τὴν ἡμέραν*; *знаемъ есть гъ* Спс 9₁₇ под. 47₄ *ὅτι θεός... γνωσκεται*; *н наѣтнжѣтъ* *ѣко пѣвѣма* *ѣстъ смрътъ* Супр 424₃₀—425₁ *καὶ μάθωσιν αἰχμαλωτιζόμενον θάνατον*; *ѣ облыгаемъ естъ* Смол 49₂₈; *да вѣднмн бѣдете нмн* Мт 6₁ МЗАС = 23₅ МЗАС... *πρὸς τὸ θεωῆσθαι αὐτοῖς*; *ѣко хвалимъ естъ грѣшнѣн въ похотехъ души своѣ* Спс 9₂₄ *ὅτι ἐπαίνεται ὁ ἀμαρτωλός*; *да хвалнмъ бѣдетъ* *дѣнь с свѣтоузынн рѣдѣтъ* Супр 429₅₋₈ *ἐπαυείσθω ἡμεῖς φωτὸς γεννητικῆς*.

2.6.2. Миналите страдателни причастия са едни от най-разпространените в старобългарския период в съществуващите жанрове на писмеността — в съчетание с *бѣти* в различни темпорални и модусни форми. Фактът, че тези причастия в старобългарското изречение обикновено са предицирани от *бѣти*, свидетелствува за непартиципиапния им произход и характер. По отношение на темпоралната вербална система тези причастия нямат самостоятелно значение за време. Значението им съответствува на гръцкото перфектно значение. То е сходно с предполагаемото значение на глаголните прилагателни, от които възниква (от гледна точка на старите индоевропейски езици) тази категория и най-добре може да се разбере като резултативно. Поради това автори като Хавранек (стр. 94 и сл., II) дори изказват съмнения относно правилността на дефинирането им за старобългарски като минали страдателни причастия.

Превеждат гръцкия перфект и аорист. Но при внимателния анализ на езиковия материал, според чешкия славист, не може да се намери в старобългарски тип, представящ действително *praesens passivi*. Гръцките пасивни форми обикновено се предават чрез възвратни глаголни форми.

Срв. *етѣромъ глѣжштѣмъ о црѣкѣвн ѣко каменѣмъ доврѣмъ ѣ съсѣдѣи оукрашена естъ* Лк 21₅ МЗ... *ὅτι λίθους κολοῖς καὶ ἀναθήμασι κεκόσμηται*; *н рече нмъ чѣто съмжштѣнн есте* Лк 24₃₈ *ΜΑ τί τεταραγμένοι ἐστέ*; *кротокъ есмъ ѣ съмѣренъ срѣдѣцѣмъ* Мт 11₂₉ МЗАС *πραῦς εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ*; *ндеже бо есте дѣка аѣ тѣѣ събранн въ нма мое* Мт 18₂₀ МЗАС *οὐ γὰρ εἰσιν δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι...*; *... нсѣ мнѣосрѣдѣ о ннхъ ѣко бѣхъ съмѣтѣнн ѣ отѣврѣженн ѣкоже овѣца* Мт 9₃₆ МЗ *ὅτι ἦσαν ἐσχαυμένοι καὶ ἐρριμμένοι...*; *бѣ же хнтѣнъ не шѣвенъ съ врѣхоу нсѣканъ въсь* Йо 19₂₃ МЗ *ἦν δὲ ὁ χιτὼν ἀρραβος...*; *нѣ да нсѣпана бѣдетъ вѣнь н поппраѣма чѣкы* Мт 5₁₃ МЗ *ἐἰ εἰ μὴ βληθὲν ἔξω καταπατεῖσθαι ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων* и др.

Измененията във функционирането на страдателните причастия са свързани със стесняването на сегашните страдателни причастия в сказуемото от възвратните и действителни глаголи и с ограничаване сферата на употреба на миналите причастия.

Фактът на субституция на страдателните обрати с действителни още в най-старите славянски преводи, както и в староруските паметници се

отбелязва от В. М. Истрин¹. По наблюдения на Т. П. Ломтев миналите страдателни причастия от несвършен вид престават да съществуват в съставното сказуемо, измествани от глаголни сказуеми или описателни конструкции с причастия от свършен вид.²

Така първоначалното резултативно значение на миналите страдателни причастия в процеса на развой на отделните славянски езици рано или късно се отстранява, тъй като това причастие започва да се използва отчасти или в пълно съответствие с видовото значение на глагола. Само второто направление на неговото развитие създава истинска пасивна система като лични пасивни форми, изразени описателно.³

2.7.0. Изреченската схема както при съставно именно сказуемо, така и при съставно сказуемо с причастен компонент може да се реализира непълно, т. е. да се осъществи и без копула. Това явление е познато не само на индоевропейските езици.

Дали в случая то може да се означае като номиналност, неглаголност, отсъствие, елипса или загуба на копулата, да се говори за имплицитна, подразбираща се или нулева копула, дали е необходимо разграничаването на нулева копула от елипса и имплицитност на копулата и ако е наложително, то в синхронен или диахронен план ще трябва да се търсят обясненията на изречения със съставно сказуемо, в което няма копула.⁴

Като отговор на тези и подобни въпроси в синтактичната литература са предложени множество решения, които няма да бъдат обсъждани тук.⁵ Не разглеждаме и проблемата за генезата им — дали първичен е копулният тип, а иновация — безкопулният и обратно. За праславянската епоха е допустима тезата за съществуването на тези два типа с превес на копулния тип. От тази гледна точка може да се говори по-скоро за елипса на бътн, отколкото за неналичност на копулата.

В нашата работа приемаме концепцията на Бали за разграничаването на три сходни, но различни по природа езикови явления в „статичната“, т. е. синхронна лингвистика — подразбиращ се знак, елипса, нулев знак.⁶

Безкопулният тип е в единство със съставното именно сказуемо; и в този случай говорим за съставна част на изречението, тъй като името само не изразява предикативните категории време, наклонение, лице. Поради това неправилно е отделянето му като особен тип и противопоставянето му на т. нар. съставно именно сказуемо.⁷

¹ В. М. Истрин, Хроника Георгия Амартола. Т. II. 1922, стр. 172—173.

² Т. П. Ломтев. История сказуемого... стр. 234. Причина за този процес Ломтев вижда в „совпадении функций причастия несов. вида и глагола, обозначающих действие в процессе его протекания.“

³ В. Havránek. Цит. с. § 235—236.

⁴ Още от времето на логическите граматики едни синтактолози считат двусъставните безкопулни изречения за непълни, с изпусната финитна глаголна форма (Н. Греч, А. Потемня, А. Шахматов, Я. Грим, А. Сеше, Дж. Керм, У. Френсис и др.); други за елиптически (И. А. Полова, П. С. Дудик, Ф. Блатц, Г. Поутсма и др.); трети за съдържащи нулева копула (А. М. Пешковский, Е. М. Галкина-Федорук, Ш. Бали, Р. Якобсон, К. Хоралек, В. Храбе, Р. Вечерка, Р. Мразек, Р. Зимек и др.).

⁵ Преглед на богатата литература по въпроса прави R. Zimek. Nulová spoua v ruštině v porovnání s češtinou BURJL VI, 1962. s. 17—24. Също вж. монографията му, 1963, s. 93.

⁶ Ch. Bally. Linguistique générale et linguistique française. Berne, 1950³ § 214 — 255

⁷ Опитите за такова противопоставяне в българистиката (С. Гинина. Причастно

2.7.1. Елипса на копулата при съставното причастно сказуемо се отбелязва при темпорално немаркираната форма на сегашно време на бѣти. В този случай изпускането на бѣти, като копула с най-абстрактно лексическо значение, има експресивен характер. Еквиваленти на неналичната копула са прозодичните фактори — пауза, интонация, словоред. Вторият компонент се изразява от действително или страдателно причастие, рядко от субстантивизирано по схемата *cōrgaes* + *Part pass*, *Part. pass* + *cōrgaes*:

Азъ бо есмъ старъ и жена моеѣ заматорѣвъши въ днѣхъ своихъ Лк 1₁₈ МЗА¹ καὶ ἡ γυνή μου προβεβηκυῖα ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῆς; то нѣ. лн кротѣкъ-нѣ. лн правѣден-нѣ. лн вѣсѣлъ на оубла Супр 337₁₂₋₁₃; знаемъ въ юдѣи бѣ Спс 75₂ γνωστὸς ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ὁ θεός; ижеже аще еси отъ нѣждѣже аще нѣдши. иан самъ еси вѣльзѣолъ и-не вѣднмъ Смол 536₂₃₋₂₆... ἢ αὐτὸς εἰ ὁ Βεελζεβούλ, ἢ κατασείων;

Иако не испытани сѣдѣе нѣго .и не нсѣждени пѣтнѣ нѣго Супр 301₈₋₉ ὡς ἀνεξηρμένῃ τα κρίματα αὐτοῦ καὶ ἀνεξηρίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ; словеса гнѣ ражедѣна Спс 17₃₁ τὰ λόγια κυρίου πεπυρωμένα; юноша азъ кмь.ї оуни-чѣженъ Спс 118₁₄₁ νεότερός εἰμι ἐγὼ καὶ ἐξουδεωμένος; кто наоученъ въ-кто оумждренъ въ-кто сѣзѣкоупнѣвъ Супр 321₁₋₃ τίς ὁ διδάσας; τίς ὁ σοφίσας; τίς ὁ συνάθροισας;

Изпускането на форми и на други глаголни времена, както и на автосемантични полукопули се явява при наличие на копулата в предходния контекст на същото изречение и има стилистична функция — придава по-кратка и по-ефектна форма на изказа. Случаите с елипса на копулата с други модусни и темпорални показатели се наблюдават по-рядко (Срв. *cōimpra* + *P*, *cōtut* + *P*):

Не бѣди никѣтоже сѣде юда сы... никѣтоже вѣда имъ въ сръдѣцї сѣкрѣвена Клоц 8а₇₋₁₀ καὶ μηδεὶς ἔστω Ἰουδαῖς ἐν... μηδεὶς ἔχων ἰὸν ἐννεκρωμένον ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ; бѣдѣж чѣсѣла вѣша прѣпѣсана-и свѣтнальниц горѣште Лк 12₃₅ ΜΖΑΣ ἔστωσαν ἑμῶν αἱ δοφύδες περιεζωσμέναι καὶ οἱ λύχνοι καύμενοι...

Във всички случаи старобългарският текст следва оригинала. Касае се за стилистично явление.

3.0.1. Анализът на разгледаните конструкции с причастия (междинни езикови формации с глаголно-именен характер) определя типа съставно сказуемо с причастен компонент като осцилиращ тип между именното и глаголното сказуемо. Несъмнено към именното сказуемо се отнася сказуемото с действителни причастия, в които предикативната функция на причастията образува до голяма степен формален паралел с функцията на съществително в същата позиция. Адекватна на

и именно сказуемо — БЕ, 1967, 3, стр. 239 и сл.; Ст. Георгиев. Към въпроса за семантиката и синтактичното изразяване на безглаголното сказуемо — ЕиЛ, 1968, 3, стр. 71—83) се критикуват с основание от Ст. Стоянов. Изпускане на спомагателния глагол СЪМ от съставни именни сказуеми в българския език — ЕиЛ, 1970, 4, стр. 18—20.

¹ Срв. R. Růžička. Цит. с. s. 237 (В. 900).

съществителното име е и функцията на субстантивирани причастия в позиция на сказуемен компонент. Разпределението на предикативните действителни и субстантивирани причастия при *бѣти* и автосемантични полукопули в старобългарските паметници се представя в следната таблица:

Бѣти

Паметник	Сег. вр.		Мин. несв.		Мин. св.		Бѣд.		Автосемант. полукоп.		
	Несубстант.	Субстант.	PPs	PPt	PPs	PPt	PPs	PPt	стилист. мод.	фазови мод.	мод. модиф.
Еванг. текстове	4	1	46	2	3		5			2	5
	28	6									
Супр.	5	1	10	2	1		3			9	7
	5	6									
Спс	1		1		1		2				1
	1										
Смол	3										
	5	1									
Клоц			1								
	1										

Наличието на предикативни действителни причастия се отбелязва в старите индоевропейски и славянски езици, което опровергава схващането за неславянския произход на тези причастни обрати. Те са преводни еквиваленти на подобни гръцки конструкции, които безспорно са оказали влияние за утвърждаването им като изразно средство във високо развития книжен старобългарски.

По-сложен е въпросът със страдателните причастия, но наблюденията ни и анализът на старобългарския материал, подкрепени от данните на съществуващите палеославистични и славистични изследвания по проблемата убеждават, че обратите от тип *нѣтъ вѣдомъ*, *бѣ вѣденъ* не образуват още твърдо сформирана морфологична форма в старобългарски, а особен случай на именно сказуемо (с резултативно значение).

Свободният граматичен строй на старото изречение и недиференцираността на предикативно-атрибутивните връзки, особено при причастията,

изискват отделянето на някои преходни типове, които търпят нееднозначни интерпретации.

2) Данните на паметниците от най-старата фаза на литературния старобългарски език свидетелствуват за съществуването на две структури на съставното казуемо и с причастен компонент — копулна и безкопулна, които са продължение на праславянското, респ. праиндоевропейското състояние.

Случаите без копула са по-чести в пряката реч например на мартирите в Супр или в хомилиите, в които като „пряка реч“ също биха могли да се схващат изразите, предназначени за сегашен (в смисъл „съвременен“ на писача) адресат, поради което съдържат контактови и емоционални средства, в сравнение с „авторската“ им реч. Във връзка с евентуалните ритмични фактори в стихотворните паметници или предназначенията за пееие очевидно следва да се преценява и по-голямата склонност към номиналност в текста на старобългарския псалтир.

3) Закономерността на словоред на компонентите на съставното казуемо¹ е граматически обусловена, тъй като това казуемо представя синтактико-семантично единство, един член на изречението, който почти винаги е и един комуникативен член. Граматичната роля на копулата като средство, осъществяващо синтагматичната връзка между основния компонент на казуемото и подлога, определя неговата препозиция в съставна казуемо. Обикновено словоредът на съставното казуемо не е свързан с комуникативната значимост на копулата, тъй като тя има чисто граматична функция.

Нормалният словоред копула—основен компонент се нарушава при обратен словоред на главните членове на изречението — при емпфаза на казуемото (гѣниѣмъ вѣсѣаше вѣсомъ сквозъ поустыни Лк 8₂₀ МЗАС *ἡλαίνετο ἀπὸ τοῦ θυμιῶντος*; знаемъ естъ гъ Спс 9₁₇ *ѡти ѡбѣс ... ѡбѣсѣаша*; и ѡба заматѣрѣвѣша въ дѣнѣхъ свѣхъ вѣшаше Лк 1₇ МЗА; не срдце ли наю іѡрдѣ бѣ въ наю-егда глааше къ нама Лк 24₃₂ МЗА; добротрѣмѣшѣ бѣдѣтъ да вѣзвѣстѣтъ ѣко правъ гъ бѣ нашъ Спс 91₁₆) или ако казуемото е темата, даденото на изказването в неговото актуално членение. Постпозицията на копулата в такъв случай съответствува на граматическата норма на разположението ѝ (в контакт с подлога). Обратният словоред не е задължителен, поради което не се среща, ако не е обусловен комуникативно.

Наблюдава се лексикална обусловеност на словоредата според изразяването на именния компонент на казуемото. Съществително, прилагателно и причастие се разполагат по правило след копулата, срв. схемите $c + H$, $c + A$, $C + \begin{matrix} PPsA \\ PPtA \end{matrix}$. Обратен словоред се отбелязва по-често при именен компонент, изразен от именни прилагателни и адективириани причастия, причастия и адвербиални предикативни форми — багвѣнъ еси гѣ бже Смол 156, владѣни есте егда понесѣтъ въ Смол 86а₉, немощѣно ти

¹ Срв. О. Б. Сиротинина. Порядок слов в русском языке. Саратов, 1965. стр. 111—148.

нѣтъ нѣн Супр 294_в, да хвалнмъ бждѣтъ днь с' свѣтовънын роднтель
Супр 429_{б-в} и т. п.

Както при прав, така и при обратен словоред е широко застъпено дистантно разположение на компонентите. В позиция между копулата и основния компонент може да стои подлогът и различни пояснения, най-често отнасящи се към основния компонент. Срв. напр.: *и быша рнзѣ его аышташта са бѣлы зѣло вко снѣгъ* Мк 9₃ МЗ, *и вѣсе множество люди бѣ моантеж дѣна внѣ въ годъ темьна* Лк 1₁₀ МЗА, *бждѣте оушн твои вынимажште гласъ моантеж моена* Спс 129₂.

Независимо дали това разместване е предизвикано от емпфаза, евфонически или дори ритмо-мелодически фактори, то внася елементи на живата разговорна реч.

СЪКРАЩЕНИЯ И СПИСКЪ НА ИЗДАНИЯТА НА ЕКСЦЕРПИРАНИТЕ ПАМЕТНИЦИ

А	J. Kurz, Evangeliarium Assemani. Codex Vaticanus 3, slavicus glagoliticus tomus II, Pragaе, 1955.
БЕ	Български език. София.
ВЯ	Вопросы языкознания. Москва.
Еап	К. Мирчев, Хр. Кодов. Енински апостол, старобългарски пометник от XI век. София, 1965.
ЕиЛ	Език и литература. София.
З	V. Jagić. Quatuor evangeliorum Zographensis. Graz, 1954.
Клоц	A. Dostál. Clozianus. Praha, 1959.
Мл	Г. А. Ильинский. Македонский листок, отрывок неизвестного памятника кирилловской письменности XI—XII века. Памятники старославянского языка, т. I, вып. 5, 1906.
М	И. В. Ягич. Маринское четвероевангелие. 1960 (представител на старобългарските евангелски текстове).
Рл	Ив. Гошев, Рилски глаголически листове. София, 1956.
С	В. Щепкин. Саввина книга. Памятники старославянского языка, т. II, вып. II, 1903.
Смол	R. Nahtigal. Euchologium Sinaticum, II. Ljubljana, 1942.
Спс	С. Северьянов. Синайская псалтырь, глаголический памятник XI века. Петроград, 1922.
Супр	С. Северьянов. Супрасльская рукопись. Санктпетербург, 1904.
УЗ ЛГПИ	Ученые записки, Ленинградский государственный педагогический институт Ленинград.
Ул	Е. Карский. Листки Ундольского, отрывок кирилловского евангелия XI века. Памятники старославянского языка, т. I, вып. III, 1904.
Хл	С. М. Кульбакин. Хиландарские листы, отрывок кирилловской письменности XI-го века. Памятники старославянского языка, т. I, вып. I, 1900.
	Вопросы синтаксиса... Вопросы синтаксиса современного русского языка. Москва, 1950.
	Исследования по синтаксису... Исследования по синтаксису старославянского языка. Прага, 1963.
BURJL	Bulletin Výsoké školy ruského jazyka a literatury, Praha.
SaS	Slovo a slovesnost, Praha.
ZslPh	Zeitschrift für slavische Philologie. Leipzig — Heidelberg.

ВЪПРОСЪТ ЗА Ѣ В ГЛАГОЛИЧЕСКАТА АЗБУКА

Боряна Велчева

През 1911 год. Ягич¹ изнесе данни от два ранни абецедара — известния вече тогава в науката *Abecedarium bulgaricum* от XI—XII век² и един неизвестен азбучник, съдържащ списък на старобългарските кирилски и глаголически букви. През 1930 год. Трубецкой откри, че описаният от Ягич пергаментен лист е част от латински ръкопис, който се пази в Мюнхен³. Така наред с Азбучната молитва и списъка на буквите в Храбровото сказание се появи в науката още един важен източник за проучването на най-стария състав на глаголицата.

След излезлите вече изследвания на Нахтигал⁴, Решетар⁵ и спорната в много отношения статия „Мысли и предположения“ на Дурново⁶ новите сведения за „Ягичевия абецедар“ засилват интереса у славистите към глаголицата и по-специално към реконструкцията на първоначалния състав на Кириловата азбука. През 30-те години излизат редица съчинения, които разглеждат този проблем.⁷ След едно замлъкване през годините около Световната война спорните въпроси на глаголицата напоследък отново са актуални.

Никога досега въпросите за състава на глаголическата азбука не са били така активно обсъждани.⁸ Кой от известните 43 букви са споме-

¹ В. Ягич. Глаголическое письмо. Энциклопедия славянской филологии, вып. 3, 1911, стр. 135—137.

² Вж. напр. Ю. С. Венелин. Древние и нынешние болгаре, Москва, 1829 стр. 197—198.

³ N. Trubetzkoy. Das Münchener slawische Abecedarium, Byzantinoslavica, 1930, 1, стр. 29—31; вж. също N. Durnov. Das Münchener Abecedarium. пак там, стр. 32—41.

⁴ R. Nahtigal. Doneski k vprašanju o postanku glagolice. Razprave znanstvenega društva za humanistične vede v Ljubljani, Ljubljana, 1923.

⁵ M. M. Rešetar. Zum ältesten slavischen Alphabet. AslPh, 26, 1914, стр. 62—67.

⁶ Н. Дурново. Мысли и предположения о происхождении старославянского языка и славянских алфавитов. Byzantinoslavica, 1929, 1, стр. 48—85.

⁷ J. Vajs. Rukovět hlaholské paleografie. Praha, 1932; J. Vajs. Chrabrova apologie O písmenech a grafika. Byzantinoslavica, 1937/38, VII, 1958; С. М. Кульбакин. Бележки о Храбровой апологии. Глас СКА 1935, CLXVIII, 2, стр. 54—71; вж. също излязлата от печат след войната студия на Нахтигал „Nekaj pripomb k pretresu Hrabrovo spisa a azbuki Konstantina Cirila. Slavistična Revja, Ljubljana, 1948. стр. 5—18 и др.

⁸ Ср. F. V. Mareš. Vznik slovanského fonologického systému a jeho vývoj. Slavia, XXV, 4, (1956), стр. 494; също Azbučna báseň z rukopisu státní veřejné knihovny Saltykova-Ščedrina v Leningradě, Slovo, 1964, 14; V. Tkadlčík. Troji hlaholské i v Kijevských listech. Slavia XXV, (1956); също Dvě reformy hlahol-

натите 38 от Черноризец Храбър? Какъв е бил гласежът на някои от тях?

В последно време се откриват нови преписи на познати старобългарски азбучни молитви, стават известни нови текстове, съдържащи списък на старобългарската азбука¹. Налага се новите данни да се съпоставят с досега известните и дори в случаите, когато е трудно да се направят сигурни изводи, наблюденията да се систематизират.

Несъмнено най-важните недостатъчно решени проблеми на глаголическата графика, на нейното първоначално състояние и развой, са свързани с буквите за назалните гласни, видовете „И“ и особено „Ѱ“. Въпросът за „Ѱ“ или т. нар. „пѣ“-проблем е извънредно активно дискутиран в последно време.²

Мненията, които се изказват за Ѱ, са различни, а обясненията често противоречат едно на друго. Няма съмнение, че и анализираният материал, със своята оскъдност, създава затруднения за изследвачите.

Езиковите факти, с които е свързан въпросът за Ѱ в глаголицата, са сравнително по-ясни. За всички специалисти е известно, че фактите от днешните солунски говори съвпадат с данните от старобългарските паметници и показват убедително, че буквата Ѱ в езика на Кирил и Методи е означавала /ш'ч'/ или /ш'т'/³. Рефлексът /ш'ч'/ (/ш'т'/) за праслав. *tj, *kŭ се доказва по несъмнен начин и от старата славянска топонимия в Гърция и Албания (срв. напр. *Πεσά* от Пещь, *Koriotarŋ* от Корыщане, Пещера, Лешта и др.)⁴

Четенето на Ѱ като ш'т' (ш'ч') се приема или доказва в изследванията на цяла редица изтъкнати слависти като Ягич, Облак, Нахтигал, Лескин, Вондрак, Щепкин, Кулбакин, Малецки, Фасмер, Мирчев, Курц, Лер-Сплавински, Лънт, Райтер, Штибер и мн. др.

ského písemnictví. Slavia, 1963, 3; J. Vrana, Staroslovenskí grafický systém i njegova fonetska realizacija. Radovi zavoda za slav. filologiju, 5, Zagreb, 1963; също: О postanku i karakteru staroslovenskih azbukvara i azbučnih molitava, Filologija 4, Zagreb, 1963, стр. 191—204; O. Nedeljković. Još jednom o hronološkom primatu glagoljice, Slovo, 15—16, Zagreb, 1965, стр. 19—59; R. Auty. Glagolitic Ѱ and ѱ; facts, conjectures and probabilities, Zbornik u čast Stjepana Jvšića, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 1963; Ив. Добрев. В защита на глаголическите писмена. Бълг. език, 1969, 3, стр. 241—246; П. Илчев. Към първоначалното състояние на глаголическата графична система. Език и литература, 1969, 5, стр. 29—40 и др.

¹ Вж. напр. F. V. Mareš. Azbučna báseň: Н. С. Демкова, Н. Ф. Дробленкова. К изучению славянских азбучных стихов. Литературные связи древних славян. Труды Отдела древнерусской литературы, XXIII, Ленинград, 1968, стр. 27—61; Н. Драгова. Непроучен старобългарски азбучен акростих. Език и литература, 1968, 3, стр. 37—58; също: Втората апология на българската книга и нейните извори, Константин-Кирил Философ, Юбилеен сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му, София, 1969, стр. 315—349; К. Куев. Черноризец Храбър. София, 1967; К. Л. Иванова-Константинова. Два азбучни акростиха с глаголическа подредба на буквите, Константин-Кирил Философ. Доклади от Симпозиума, посветен на 1100 годишнината от смъртта му, София 1971 год.; К. Куев. Азбучната молитва в славянските литератури (под печат).

² Вж. R. Auty. Пос. съч.

³ Според Ив. Добрев през IX в. „в солунския говор общобългарският преход

*tj>шт се е намирал на междинното стъпало š^[t]_š“, пос. съч., стр. 246.

⁴ M. Vasmer. Die Slaven in Griechenland. Berlin, 1941. стр. 296—297; К. Мирчев. Историческа граматика на българския език. София, 1958. стр. 48.

Буквата **Ѹ** в глаголицата има начертание, близко до **Ш** и **Ѻ** („ш“ и „ч“). В старобългарските паметници както **Ѹ**, **ѹ** (или **Ѹт**, **ѹ** **ѸѸ**) така и **ѺѺ** (**жа**) се третират като останалите шушкови съгласни. В Синайския требник напр. са редовни съчетанията **Ѹт**, **ѸѸ**, **ѸѺѺ** („ша, шю, шѺѺ“) и **ѺѺт**, **ѺѺѸ**, **ѺѺѺѺѺ** („жа, жаю, жаѺѺѺ“), както и **Ѹт**, **ѸѸ**, **ѸѺѺ**; **Ѻт**, **ѺѸ**, **ѺѺѺ** („ша, шю, шѺѺ“; **ѹа**, **ѹю**, **ѹѺѺ**; „жа, жю, жѺѺ“). Винаги обаче **ѺѺ**, **ѺѸ**, **ѺѺѺ**; **ѸѺ**, **ѸѸ**, **ѸѺѺ**; **ѺѺ**, **ѺѸ**, **ѺѺѺ** („ѺѺ, Ѻю, ѺѺѺ“, „нѺ, ню; нѺѺ“, „ѸѺ, Ѹю, ѸѺѺ“).

За гласежа на Ѱ свидетелствува и названието на буквата в старите абecedари. То ясно указва на произношение *шт'* (или *шч'*). Така в Бандуричевия абecedар, пазещ много старинни черти във фонетиката на буквените имена² названието на буквата е *оѡѡа*, в Стокхолмския (или Дивиншев) абecedар *sstyа*³, в Турския *schtsa* и *ш'ща*⁴. Означената с *ѡ* и *у* мекост свидетелствува за старинността на названието в тези абecedари и доказва, че съгласковата група е представляла едно фонетично цяло⁵. В азбучните молитви на мястото на Ѱ стои най-често дума шѡдѡ (-ствовати, -ствѡ), свидетелствуваща, че при липса на дума с начало „щ“ се е търсела дума с начално Ш и силно изразена от ѡ (?!) мекост.

¹ Като исключение рэе, ээе, ьэе („нэ, лэ, рж“) в 6 случая, жэе, жэеэ („жнж, жлжж“) в 2; „фэ, жэ, шэ“ — в 7 случая.

³ Вж. V. Tkadlčík. Dvě reformy hlaholského písemnictví. стр. 356; J. V r a n a. Цит. съч., табл.

⁵ Интересно е, че мекостата на *шт* е означена на няколко места и в Супрасълския сборник, според Северянов, „по погрешка“ *хвалашт'е са* 126, *пожшт'а* 463, 21; *дрѣж'а* 422, 8.

⁶ Вж. J. V r a n a. Цит. съч., табл.; К. К у е в. Азбучната молитва...

7 Так там.

⁸ Вж. Кл. Иванова-Константинова. Пос. съч.

⁹ Н. Драгова. Непроучен старобългарски акростих. стр. 45.

съжа на буквите в Московския, Соловецкия и Троицкия преписи на Храбровото сказание¹.

Буквата **Ѣ** не се среща във всички глаголически паметници. В паметниците с най-старинна употреба на носовките — Синайския псалтир (с преобладаващ брой примери) и Охридско евангелие намираме **Ѣ**. **ШѢ** се среща в най-старите ръкописи с по-нова графическа система на носовките (**Ѣ**, **ѢѢ**, **ѢѢ**, **ѢѢ**) — Клод. сборник и Зографско евангелие. Само **Ѣ** има също в Син. требник и Рилски листове, **Ѣ** и **ШѢ** — в Мариинско и Асеманово евангелие. Може да се отбележи, че в Синайския псалтир **Ѣ** преобладава у преписвача А (случаите с **Ѣ** са 264, а случаите с **ШѢ** — 6), а **ШѢ** у преписвача В (случаите с **Ѣ** у него са 15, а със **ШѢ** 337)². По отношение и на други черти в паметника преписвачът А пази особеностите на старинната по език подлога, а у преписвача В е по-силно влиянието на глаголическия правопис, който намираме в Зографското евангелие.

В Зографското евангелие се среща само един пример с **Ѣ** — съж-цами, Йо 18, 3³. Вероятно това не е случайно, тъй като Йоановото евангелие съдържа повече старинни особености, отколкото останалите три евангелия в този паметник.

Киевските листове не дават сведения в това отношение. Както е известно в тях намираме Ц и З за **tj, dj* в съответствие с моравското наречие, намерило отражение в тях.

Това, че **Ѣ** се среща в паметници със старинен правопис, названието и начертанието на буквата, а също така и съпоставката с начертанията на Ш и **Ѣ** позволяват да се мисли, че **Ѣ** не е лигатура, а самостоятелна и стара буква⁴, която в ранния период от развоа на глаголицата бива изместена или пък се употребява за известно време наред с **ШѢ**.

В старобългарските и среднобългарски паметници (глаголически и кирилски) не се среща нито един случай, в който **Ѣ** (**ШѢ**) да се

смесва с ѣ или ш (шт) да се смесва с к.

През 1929 г. обаче, когато някои от фактите в абecedарите не бяха добре известни, откритите преписи на азбучните стихове бяха по-малко, а и българските диалекти бяха сравнително по-зле проучени, Н. Дурново изказа ново мнение за фонетичната стойност на **Ѣ** в глаголицата, което формулира по следния начин: „Решаюсъ высказать догадку, что „ѣ“ в доморавской славянской азбуке было знаком для глухой параллели тому звуку, который обозначался буквою „h“, т. е. для звука, являвшегося в Солунском говоре на месте о.-сл. *tj* и *kt* перед палатальными согласными“⁵.

¹ К. Куев. Черноризец Храбър. стр. 193, 224, 327. За глаголическия оригинал на Сказание за буквите от Черноризец Храбър вж. R. Naltigal. Pripomh..., стр. 6.

² Срв. В. D. H. von Arnim. Die Schreiber des Psalterium Sinaiticum und ihre Vorgelge. Leiden, 1930. S. 42—48.

³ Вж. J. Kurz. K. Zografskému evangeliu, Slavica, XI, (1932). стр. 419.

⁴ Срв. също Ив. Добрев. Пос. съж., стр. 246.

⁵ Н. Дурново. Мысли и предположения... стр. 57.

С други думи, Дурново смята, че **Ѣ**, е буква, която е означавала **к'**. За да докаже тази хипотеза, Дурново приема първоначално друга хипотеза — „что в македонских говорах с двойкими рефлексами о.—сл. *dj, tj* и *к'т'* именно с *g', k'*, в одних случаях и *žd', šl'* в других последние являются познейшим наслоением, т. е. что первоначальные для этих говоров *г', к'* вытесняются в них сочетаниями *žd, šl'* (или *ždž, šč*) под влиянием болгарских говоров“. И неочаквано: „Думаю, что серьезных препятствий к принятию этой гипотезы нет“.¹

В догадката на Дурново четири неизвестни се доказват помежду си:

1. **М** в първоначалната глаголица е буква, която е била употребявана не само в чужди думи;

2. **М** отразява рефлекса на *dj* в говора на Кирил и Методий;

3. Солунският говор през 9 век е бил близък до днешните западномакедонски говори, в които се срещат случаи с **к'** и **г'** за праслав. *tj, dj*;

4. Буквата **Ѣ** е означавала **к'**.

Това, което знаем със сигурност, е:

1. **М** намираме само в чужди думи както в най-старите, така и в по-новите глаголически паметници за означаване на гръцка *у* пред предни гласни;

2. За **dj* намираме във всички старобългарски и среднобългарски ръкописи, независимо от диалектната област, от която произхождат, само **жд** (и един случай **ждж** в Маринско евангелие):

3. Днешното състояние на Солунския говор свидетелствува за несъмнена близост със западно-рупските говори (т. е. че Солунският говор е от югоизточно български тип);

4. **Ѣ** или **ШШ** (**ш** или **шт**) намираме във всички случаи в старата книжнина, където се очаква наследник на праславянско **tj*.

Да се спрем накратко на буквата **М** в глаголицата.

М стои на 12-о място в глаголическата азбука — между знаците за „и“ и „к“ и има цифрова стойност 30.

По въпроса за съществуването на тази буква в първичната глаголица, както и по въпроса за звуковата ѝ стойност е писано много и са изказани различни мнения.²

Буквата се среща само в чужди заемки (срв. ан**М**елне, ан**М**елъ, **М**еона) за означаване на (**г'**) (**г** пред предни гласни) — една позиция, в която фонема (**г'**) не е съществувала в славянската езикова система през 9 в. По-рядко и късно намираме **М** и пред задни гласни, пак в чужди думи, което е едно допълнително свидетелство за близостта на **М** до „г“ по звукова стойност (напр. **М**ол**М**ота)

Буква **М** познатат още Киевските листове (срв. ан**М**елъ, 7а, 6; 7б, 18). Буквата е много честа в Мар. ев. (117 пъти), в Зогр. ев. (104 пъти), Асем. ев. (339 пъти). Среща се в Клоцовия сб., Син. требник, Син. пс., Охридското ев. и др.

Поради това, че **М** се открива още в най-ранните глаголически паметници, както и поради това, че има своя цифрова стойност, повечето

¹ Пак там, стр. 57—58.

² Срв. напоследък у П. Илчев. Към първоначалното състояние на глаголическата графична система, стр. 35, 38.

слависти са склонни да я сложат в реда на най-старите глаголически букви. Не е основателно възражението на Дурново, че за предаването на звук, който е бил произнасян от гърците или пък от славяни, когато са искали да възпроизведат гръцко произношение, не е имало никакъв смисъл „да се създава отделна“ буква¹.

Византийското влияние върху глаголицата е факт, който не трябва да се отхвърля, а внимателно да се проучи. Това е азбука, пригодена както да означа славянска фонемна система, така и да улесни славянството в приемането на византийската християнска култура.

Несъмнено е, че в глаголическата азбука са били въведени букви и само по византийски образец. В полза на такова допускане говорят красноречиво букви като ϕ и ω (буквите се срещат във всички стари абecedари и азбучни акростиси, имат своя цифрова стойност и тяхното съществуване в първоначалната глаголица не буди възражения).

Показателен е фактът, че именно във връзка с глаголическата буква $\mathcal{M}$ Й. Курц, който не приема обяснението на Дурново, изтъква в последно време: „Vůbec ma staroslověština některé jevy, které připomínají řeckou výslovnost z 9. století; solunští bratři dobře znali právě tuto výslovnost a zachytili ji při přejímání slov řeckého původu do staroslověštiny“.²

Буквата $\mathcal{M}$ намираме в повечето абecedари и азбучни стихове. Така в Мюнхенския абecedар от XII в. пред „к“ в глаголическата част има знак $\mathcal{M}$, а в кирилската Ѡ . Късни абecedари, произлизащи от Хърватско, като Радославовия³ и Турския⁴, също съдържат указания за $\mathcal{M}$ (Ѡе, ге). Указания за $\mathcal{M}$ има и в много от преписите на известните досега азбучни акростисия. Така в Хлудовия препис от XIV век на Рождественския акростих пред „к“ стои дума г'Ѡонн , а в същия препис на Богоявленския акростих — галлѠах .⁵ В текста на азбучния химн на св. Троица, който се среща в Берлинския сборник от XIII—XIV в.⁶ пред „к“ стои дума гѠоноу . И в Марчанската редакция на същия текст⁷ на това място има указание за $\mathcal{M}$ (гѠоноумѠ). В известната Ярославска азбучна молитва намираме ѠѠонѠ на 12-ото място в азбуката.

В Московския и Соловецкия преписи на Храбровото сказание стоят между другите букви „подобни на гръцките“ л и г' . л намираме втори

път между буквите „по словесен'ску азыкоу“ след Ѣ в Московския

и след з в Соловецкия препис.⁸

¹ Н. Дурново. Мисли и предположения. стр. 55.

² J. Kurz. Učebnice jazyka staroslověnského. Praha, 1969. стр. 16.

³ V. Stefančić. Glagoliski zapis u Čajničkom evanhelju i u Radosavljevu rukopisu. Zbornik Hist. inst. jugosl. akad. II, Zagreb, 1959, S. 5—15; J. Vrana. Über die glagolitsch-kyrillischen Geheimschriften in der Handschrift Radosave und im Evangelium von Čajnice. Die Welt der Slaven, 5/1, 1960, S. 143—154; J. Vrana. O postanku (таблицата).

⁴ М. Кос. Пос. съч.

⁵ Вж. Кл. Иванова-Константинова. Пос. съч.

⁶ V. Jagić. Opisi i izvodi. Starine, Zagreb, 1873, V, стр. 43—68; Н. Драгова. Непроучен старобългарски азбучен акростих. стр. 44, 49.

⁷ B. Stipčević. Marčanska varijanta „Skazanja o sloveseh“ Čronica Hrabra. Slovo, Zagreb, 14 (1964), стр. 52—57.

⁸ К. Кувев. Черноризец Храбър, стр. 193, 327.

В Синодалния препис на Константиновата азбучна молитва намираме дума **лѣтнѣ** като начална в 12 ред на текста:

иже нѣсть евангѣльска слова
и прѣснѣ дары твоѣ приѣти
лѣтнѣ во нѣмѣ и словѣньского пѣвма
къ крѣщенію обратнѣша сѧ всѧ...⁴

Според Дурново смесването на **М** с **л** е станало на кирилска почва

Той смята за възможно смесването на **л** с **Ѧ** в късни преписи след XIII в.²

Буквата **М** отсъствува обаче в два документа с голяма важност за реконструкцията на първоначалната глаголическа азбука — Парижкия *Abecedarium bulgaricum*³ и Хилендарското сказание.⁴

Трудно можем да се съгласим с Врана, който вижда в Абец. булг. следа от **М**. Според него в самото начертание на **Ѧ** (**к**) с продължена водоравна линия и зигзагообразна черта под нея има самоволна модификация, която донейде подсеща за лявата част на буквата **М**. Тази модификация „mogla je nastati iz težnje da se od dvaју slova **М** i **Ѧ** паѣни једно“⁵. Трябва да кажа, че при най-старателно взирание и добро желание не успях да открия следи от **М** в начертанието на „**к**“. Действително начертанието на **Ѧ** в Абец. булг. е доста стилизирано и напомня готически маниер, но „спойка“ с **М** няма.

Отсъствието на **М** в Абец. булг. и особено непълната яснота на проблема за трите вида „и“ в глаголицата са факти, които налагат предпазливост при окончателното решение на въпроса за наличието на буква **М** в първоначалното състояние на глаголическата графична система. Ако **М** е буква, въведена по-късно в азбуката, то тогава **Ѧ** (**и**) е имала в началото цифрова стойност 30. Материалът за трите вида „и“ е много сложен и недостатъчно проучен⁶ и засега въпросът за 12-ото място в глаголическата азбука не може да се реши окончателно. Интересно е, между другото, че в реконструкцията, която прави в текста на азбучната

¹ К. Куев. Азбучната молитва... (под печат); Срв. също Е. Георгиев. Имената на старобългарските букви. — Сб. в чест на проф. П. Ников. София, 1940. стр. 134—151.

² Н. Дурново. Мисли и предположения. стр. 72.

³ Снимка на този азбучник напр. вж. у J. Нaтm. *Staroslovenska gramatika*. Zagreb, 1958. стр. 10. Пак там има сравнително ясна снимка и на буквите в Мюнхенския абедар.

⁴ П. А. Лавров. К вопросу о времени изобретения письмен и перевода священного писания. *Zbornik u slavu V. Jagića*. Berlin, 1908. стр. 355; Н. Драгова. Непроучен старобългарски азбучен акростих. стр. 44; Н. Драгова. Втората апология на българската книга и нейните извори. стр. 341.

⁵ J. Vгапа. О postanku... стр. 197.

⁶ В това отношение представят важен принос изследванията на V. Tkadlčik (Trojí hláholské i v Kijevských listech) и F. V. Mareš. *Azbučna báseň*... стр. 15—16; а също така неговата рецензия на изданието на Асмановото евангелие в *Slavia XXVI* (1957), стр. 409; вж. също Ф. В. Мареш. Древнеславянский литературный язык в Великоморавском государстве. Вопросы языкознания, 10 (1961) 2, стр. 14—15.

молитва от рък. № QI, 1203 в Ленинградската публична библиотека, Мареш дава три вида „и“:

І прѣстоꙋ моѣ на небесѣхъ
снго бога нѣстъ ꙗзвѣ мене
нже на всѣхъ странѣхъ призѣмѣ¹

Той обаче смята, че една от буквите за „и“ е сравнително нова в глаголицата, създадена през Моравския период от дейността на Кирил и Методий за означаване на *ji* (грабеѣ. *ji* (нного, *ji*пу).²

Във всеки случай материалът от азбучниците и старобългарските текстове свидетелствува за несъмнена старинност на герва в глаголическата азбука.

За звуковата стойност на тази буква са изказани няколко различни мнения.³

Преобладаващото мнение е, че гервът е означавал палатално *g* (/g'/), като някои учени допускат, че буквата е можела да означава и /j/.⁴ Маргулиес дори свързва тази предполагаема фонетична стойност /j/ с мястото на буквата след знаците за „и“ в Азбуката.⁵

Откриването на фонетичната стойност на *М* е свързано с тълкуването на самото буквено начертание. Ягич, който придаваше на *М* фонетична стойност (*g'*), свързваше начертанието на знака с гръцко съчетание *μν*. М. Павлович извежда буквата от лигатура *ѠѠ* или *ѠР*. Във второто допускане има по-голяма доза вероятност (срв. думи като *ангѣлѣ* и *евангѣлѣ*, където *М* се среща сравнително най-често). Близостта на *М* до *Р* се наблюдава обаче само в по-късното начертание на герва.

Най-старите начертания на знака показват, че буквата не е произход лигатура, а представя просто едно обърнато *Ѡ* (*g*)—*Ѡ*. Това доказва, че *М* е без съмнение буква, която означава (*g'*) (или (*g*)).

Такова начертание на герва (с кръгче в лявата част *Ѡ* намираме в най-древни глаголически паметници като Клоцов сб. (срв. л. 3а, 8; 12а, 5 и др.). Зографско ев.⁷ Преобладаващото начертание на *М* в Киевските листове и Зографското евангелие (срв. също на чертанието в Мюнхенския абecedар) се характеризира с разтворено в долната страна ляво кръгче и удължена мачта. Начертанията от този тип показват пътя, по който се е променял гервът към по-късния знак с незакръглени леви, форми *Ѡ* → *М* → *п* и др.

Това, което трябва да се подчертае за *М* е, че тази буква не се среща нито веднъж в домашни думи в старобългарските паметници и

¹ F. V. Mareš. *Azbučna baseň*. стр. 20.

² Пак там. стр. 15: вж. също Ф. В. Мареш. Древнеславянский лит. язык. стр. 14—15.

³ Вж. по този въпрос у М. Павлович. *Знак М и njegove glasovne vrednosti*. Slovo, 6—8, 1957, стр. 278—291; П. Илчев. *Пос. съч.* стр. 35.

⁴ W. Vondrák. *Alt kirchenslavische Grammatik*. II изд., Berlin, 1910, стр. 56; П. Илчев. *Пак там.*

⁵ A. Margulies. *Zum Lautwert der Glagolica*. *ArslPh* 41, (1927), стр. 91.

⁶ V. Jagić. *Welchen von den zwei slawischen Schriften soll Priorität zuerkannt werden*. *ArslPh*, 23 стр. 118; също в „Глаголическое письмо“, стр. 205.

⁷ Снимки с такова начертание в Зографското ев. вж. у М. Павлович. *Пос. съч.*, стр. 286. Подобно начертание вж. и у Ягич. *Глаголическое письмо*. стр. 192.

нито веднъж не се смесва с жд. Колебание между М, г и г' се наблюдава в чужди думи (срв. анМѣлъ, ангелъ и анг'елъ), факт, който няма никакво отношение към рефlekса на *dj в старобългарски.¹

* * *

Дурново изказа само една хипотеза, почиваща, както той каза, на друга хипотеза. „Некоторые из мнений, высказанных мною в настоящей работе, основаны не на объективных данных, — казва сам той — а на априорных соображениях и потому не претендуют на полную доказательность“². Някои учени по-късно обаче, привлечени от съблaзънта да видят навсякъде фонологични корелации в графичната система на Кириловата азбука, приеха повече или по-малко тезата на Дурново. Така Трубецкой реши, че наследниците на праславянски dj, tj виждаме в буквите, които той означа с ψ и ϕ ³ в глаголицата. ϕ за него е буквата М, която първоначално се е срещала и в домашни думи по неговата теория, а ψ е „пѣ“ или Ѱ на 26-о място от азбуката. Според Трубецкой тези две букви не са имали фонетична стойност /к'/ и /г'/, а са били съгласкови групи от палатален спирант + палатален оклузив, от които по-късно чрез ždž — šš — жд — шт. Въпреки това нямаме убедителни основания да се съгласим с неговата теория, поради невъзможността да бъдат свързани буквата М, която е знак за /г'/ в чужди думи, и Ѱ, която има фонетична стойност, близка до /шт'/ — един чисто славянски звук, срещащ се изключително в домашни думи.

Освен това съпоставката ψ и ϕ у Трубецкой е съвсем условна — ϕ има в основата си кирилският знак за герва (ѣ), а не глаголическото начертание.

През годините преди войната тезата на Дурново не се прие. От някои учени тя бе рязко отхвърлена, от други — отмината с мълчание и невнимание. След войната обаче тази хипотеза активно се възкресява.

Характерно е, че тя се явява в много разновидности, по-близки или по-далечни до разсъжденията на Дурново.

Трезва критика на хипотезите на Дурново и Трубецкой правят в последно време с няколко думи Х. Лънт⁴ и Ив. Попович,⁵ а Р. Оти излезе с критична и аргументирана преценка на някои от новите разновидности на старата хипотеза.⁶ Попович изтъкна отново, че слабото място в учението на Дурново е в това, че гласежът” к' за стслав. цѣ „unwahrscheinlich ist, da sonst in aksl. Texten dafür шт (und жд, für stimmhaftes *dj) vorkommt, also die Lautwert št, žd für ursl. *t', *d' für gesichert gelten kann (die Kritik dieser These seitens des Fürsten Trubeckoj ist jedoch nicht überzeugend)“⁷.

¹ Срв. също в новоизлязлата старобългарска граматика на Й. Курц (J. Kurz. Učebnice... стр. 16).

² В. Дурново. Мысли и предположения. стр. 48.

³ N. Trubetzkoy. Altkirchenslavische Grammatik, Schrift-, Laut- und Formensystem (Österreich. Akad. der Wissenschaften, Philos.-hist. Klasse, Sitzungsberichte, 228, 4). Wien, 1954. стр. 22; вж. също Die aksl. Vertretung der ursl. *tj, *dj; Zeitschrift für slavische Philologie XIII, 1936), стр. 88—97.

⁴ H. G. Lunt, On Old church Slavonic Phonemes: the Codex Zographensis, Word, 8, 1952, стр. 322.

⁵ Ив. Поповић. Geschichte der serbokroatischen Sprache. Wiesbaden, 1960.

⁶ R. Auty. Пос. съч.

⁷ Ив. Поповић. Пос. съч. стр. 267, § 80.

Нови тези на основата на теорията на Дурново създават Метюс¹, Ткадлчик², Врана³ Самилов⁴. Към възкръснатата и налагаща се теза на Дурново са склонни да се присъединят отчасти или напълно и други учени, напр. Хам⁵, Ловренчић⁶, Неделкович⁷, Штефаниќ⁸ и др.⁹

В споменатата статия на Оти се подлагат на преценка и критика възгледите на Метюс, Хоралек и др.¹⁰ Заслужават внимание и някои други автори в последно време, на чиито възгледи ще се спра по-подробно.

Най-близка до тезата на Дурново е позицията на В. Ткадлчик. Върху обширен езиков и палеографски материал Ткадлчик се стреми да докаже старата и неприета навремето хипотеза.¹¹

След като отчита, че теорията на Дурново е срещнала съпротива и не е могла да се наложи, Ткадлчик обяснява това с факта, че Дурново не бил решил въпроса исторически¹² и затова се наема с тази задача. Това е, разбира се, трудно, защото славянската топонимия на южните области — в Гърция, Тракия, Македония и Албания — сочи, че старото състояние е *шт*, *жд* за **tj*, **dj*. Целият материал на Фасмер (около 30 местни названия) от Гърция съдържа *шт* и *жд* за **tj*, **dj*. Ткадлчик намира обаче няколко имена, които според него съдържат следи от *к'* за **tj*. Като такива той дава **Араховѣтѣ*, **Млѣрѣовѣтѣ*, **Салѣвѣтѣ*¹³. Ясно е, че тези случаи нямат никаква доказателствена сила, защото се касае не за рефлекс на **tj*, а за неизвършена палатализация в суфикса. **Араховѣтѣ* е вероятно стара форма на Орѣховитица, **Салѣвѣтѣ* на Сольница или Сольньць (срв. **Горѣтѣ* от **гордькъ*, **Градѣтѣ*), а **Млѣрѣовѣтѣ* от Брѣзовитица (ако не е гр. суфикс — *ѣтѣ*).

На тези примери, които Ткадлчик погрешно свързва с *tj*, той гради една неочаквано голяма по обхват хипотеза. Според него те му дават основание да смята, че „*zavěry Vasmerovy putno tedy revidovat v tom*

¹ W. K. Matthews. Trubeizkoy's *Ш, ж* and the Old Bulgarian groups *шт* *'/жа'*. Beogradski međunarodni slavistički sastanak, Belgrade, 1957, стр. 485—490.

² V. Tradičik, *Dvě reformy hláskového písemnictví...*

³ J. Vrana. *O postanku...*

⁴ M. Samilov. Problems in the Historical Dialectology of Macedonian. The Slavonic and East European Review, 1968, XLVI, № 107, стр. 277—282. По същество близък до теорията на Дурново.

⁵ J. Ham. *Пос. съч.*, стр. 16.

⁶ I. Lovrenčić. Рецензия за „Zbornik u čast Stjepana Ivšića“. Zagreb, 1963. стр. 142.

⁷ O. Nedeljković. *Пос. съч.* стр. 46—50.

⁸ В. Штефаниќ. Првобитното словенско писмо и нај старата глаголска епиграфика. Словенска писменост. 1050-годишнина на Климент Охридски, Охрид. 1966. стр. 18—19.

⁹ Според R. Auty Бл. Конески също приема „македонската“ интерпретация на *ш* и *ж*, т. е. тезата на Дурново в *Enciklopedija Jugoslavije*, IV, Zagreb, 1960. стр. 493 (R. Auty. *Пос. съч.* стр. 7). По-късно обаче в *Историја на македонскиот јазик* (Скопје, 1965), Конески пише критично за Дурново: „Фонемите *к'*, *г'* не постоеле во гласовниот систем на нашиот јазик во стариот период. Нив ги претполагаше за солунскиот говор от 9 век Н. Дурново, врз основа на анализата на составот на глаголицата, но се чини пооправдано да се предположи за тој период дека континуантите на прасл. **tj*, **kt* — **dj* во нашите говори представувале монофонематски групи *š't*, *žd'*“ (стр. 69).

¹⁰ Вж. R. Auty. *Пос. съч.* стр. 6—11. Възражения срещу тезата на Хоралек вж. и у О. Неделкович. *Пос. съч.* стр. 49.

¹¹ V. Tradičik, *Dvě reformy...*

¹² *Пос. съч.* стр. 362.

¹³ *Пос. съч.* стр. 351.

smyslu, že jižní oblasti Řecka (Pelopones a Kreta) byly obsazeny slovary nářečního typu *k'* — *g'*¹.

По такъв начин един много солиден факт — *шт*, *жд* в старата топонимия е отстранен. Остават обаче два други важни факта, които са в пълно противоречие с Дурново — *шт* и *жд* в старобългарските и среднобългарските паметници и наличието на *шт*, *жд* в днешни македонски говори, напр. в Солунско. С тях Ткадлчик се справя чрез едно сложно умозрително построение. Ткадлчик вижда настаняването на славяните в „България, Македония, Албания и Гърция“ като две вълни. Първата група е *g'* — *k'*. Тя прониква в Пелопонес, Крит и днешните южни български области. Друга мощна вълна се спуска от Карпатските планини (Румъния и Унгария). По говорен тип тази вълна е *шт* — *жд*. Тя минава Дунава и залива земите на юг от него. Тая североизточна група е много витална (!?) и организирана. Скоро тя завзема земите до Адриатическо море и в тези обширни, завзети от нея земи възникват две книжовни школи — Охрид и Преслав. Преслав обаче е център и неговата норма с *шт*, *жд* се налага (има Климент е обучавал учениците си на чужд за тях език?) — „*Tim vznikl v Makedonii jazykový dualismus*“². През 10 в. в Македония според Ткадлчик още правят разлика между *ѡ* (т. е. *k'* по теорията на Дурново) и *шт*. Тогава още сред народните говори владее *k'*, *g'*. След падането на Преслав обаче много боляри, духовенство, а и прости хора се преместили от североизток в Македония. Тези колонисти залели западните области около Охрид до Албания, като една вълна от тях се насочила към Солун и северните области на Гърция (Епир, Тесалия и пр.) и *шт*, *жд* стига до езика на простия народ. Така според Ткадлчик се осветлява проникването на *шт*, *жд* в южномакедонските и западномакедонските наречия.

С една дума, за Ткадлчик населението на Македония е небългарско „априори“ и българският характер на неговия език и българският характер на езика на старата книжнина трябва да се обясни така, че той да няма доказателствена сила, дори ако за това е нужно да се приеме „по-българяване“ на това население.

Ткадлчик доразвива тезата на Дурново и по отношение на глаголицата. Той също излиза от предпоставката на Дурново, че *ѡ* не е лигатура, че е заемала 26-о място в азбуката (между *Ѡ* и *Ц*) с цифрова стойност 800, с название Пѣ (вж. по-долу) и с фонетична стойност (*k'*). За Ткадлчик *Ѡ* и *ѡ* са букви за *g'*, *k'* в домашни думи като наследници на праславянски *tj*, *dj*. Ткадлчик вижда за това доказателство и в самите начертания на тези две глаголически букви. За него в *Ѡ* и *ѡ* имаме една и съща фигура, обърната в различна посока (*Ш* и *П*³). „*Písmeno ѡ (ale původně s odsazenou kličkou) má zřejmě vztah k písmeni Ѡ které svou strukturou představuje jeho opak*“³. И с това твърдение не можем да се съгласим, защото старото начертание на *Ѡ* е твърде далече от подобна форма. Както видяхме гervът в своята приблизително първоначална форма *œ* не е сходен с *ѡ*.

¹ V. Tkadlčík. Dvě reformy...

² Пос. съч. стр. 351—352.

³ Пак там. стр. 361—362.

По този начин Ткадлчик изчерпи всички възможни доказателства за тезата на Дурново. И въпреки че след неговата обширна статия през 1956 г. хипотезата за *г'*, *к'* в първоначалната глаголица стана сравнително по-популярна, в последвалите след това работи по този въпрос започна едно отстъпление по същество от доказателствата на Дурново. В цитираното вече изследване на Врана, където се прави цялостен анализ на буквения състав на абecedарите, не се приема за *Ш* фонетична стойност */к'/*. Врана приема основната мисъл в хипотезата на Дурново, но тръгва по друг път за нейното доказване.

Както Дурново и Трубецкой, така и Врана смята, че след *Ш* в глаголицата не е имало *Ш*. Ако трябва да се търси този знак, той трябва да се търси след *W*, т. е. на това място, където намираме в Абец. булг. названието „ре“. Въпреки че смята Мюнхенския абecedар най-важен и най-пълнен извор за азбучния брой, състав и ред, Врана в това отношение не му се доверява — в Мюнхенския абecedар буква *Щ* съществува както в глаголическата, така и в кирилската част, като мястото ѝ е при *Ш* и *Ъ*. Този факт, който се подкрепя от Храбровото сказание, а също така от азбучните молитви, Врана отминава.¹ След като приема от хипотезата на Дурново, че *М* е бил буква за **dj* в домашни думи, той допуска, че на 26-о място в азбуката (пѣ) е съществувала неизвестна буква за *к'* (*tj*), (не *Ш*), от която търси следи в неясното начертание в глаголическата част на Мюнхенския абecedар (вж. по-долу) и което съответствува на буква, приличаща досущ на *П* в кирилската част на същия паметник. Както Дурново, така и Врана изхожда от мнението, че в „старославянския азбучен низ“ не е имало букви, които са означавали само гръцки фонemi.² Поради това той търси за герва славянска фонологична стойност. Между другото трябва да се спомене, че Врана, който е един несъмнено много добър познавач на сърбохърватската стара книжнина (срв. неговите изследвания върху Мирославлевото и Вукановото евангелие), вижда в абecedарите преди всичко онези черти, които биха могли да бъдат тълкувани като сърбохърватско влияние. В хода на своите разсъждения той естествено търси особени букви за рефлексите на **tj*, **dj* — *** и *ѣ*. Неестествено е свързването на това предположение с първоначалната глаголица и езика на Кирил и Методий.

През 1968 г. излезе статия от английския славист М. Самилов под заглавие „Проблеми в македонската историческа диалектология“³, посветена на VI международен славистичен конгрес.

Самилов отбелязва, че слабото място на хипотезата на Дурново е в това, че *М* не се среща никъде в паметниците за **dj*, а само в гръцки заемки. Затова той се наема да създаде нова теория, при която да отдели *М* и *Ш* от *к'* и *г'*, като запази същността на идеята („without impairing the kernel“) на Дурново.⁴ Според Самилов Кирил и Методий са отразили *к'*, *г'* наречие, като са отбелязвали *к'*, *г'* с буквите „како“ и „глагол“ със или без диакритичен знак. Така съвѣща и межда са се отбелязвали като **сѣвѣъ*, **мегѣ* или по-вероятно **сѣвѣ'а*, **мег'а* или **сѣвѣ'ѣ*

¹ J. Vrana. O postanku... стр. 204.

² Пак там. стр. 203.

³ M. Samilov. Пос. съч.

⁴ Пак там. стр. 278.

*мѣгъ¹. В написания като вѣтъфагнѣж в Зографското ев. Самилов вижда реликти от правописна система преди въвеждането на М. Така както в паметниците обаче няма следа от употреба на М в домашни думи, така няма и следа от употреба на к(к') и г(г') за праславянски *tj*dj. Самилов не смята това за слабо място в своята теория, въпреки че същият факт смята за слабост в теорията на Дурново. Разбира се, и той, като своите предходници, обяснява шт, жд в паметниците като наложила се книжовна норма. Според него, въпреки че преписвачът в Македония е имал к', г' от *tj, *dj в своя собствен диалект, той е имал също и шт, жд (или шч, ждж), произхождащи от *stj, *skj (или sk + предни гласни) и *zdj, *zgj (или *zg + предни гласни) и не е имал никаква трудност (особено при диктуване) да преписва същата, междоу, дори ако е употребявал думите свѣтъка и мѣгу в „личния си живот“². И така Самилов възражава на Конески, според когото к' и г' са ново явление в македонските говори, като смята за съвсем възможно те да са съществували още през IX в. в западно-централната област — Прилеп, Велес, Кичево, Битоля (но не и в Охрид, а може би и Солун)³. За да свърже к', г' със солунския произход на Кирил и Методий, Самилов също търси миграционни явления. У него те са извънредно сложни. Срещу ялната и проста мисъл, че шт и жд са старо състояние на македонските говори — една истина, доказана от старата топонимия, от данните в паметниците, а също така и от анализа на съвременното състояние на говорите, Самилов противопоставя една сложна хипотеза. Според него в областта около Прилеп и Битоля к', г' са старо явление. Това к', г' е намерило предполагаемо, но незасвидетелствувано отражение в първите славянски книги, въпреки че не е било характерно за Солунския говор. Вероятно, според Самилов, в Солун като голям търговски град е имало преселници от Прилепско и Битолско (in the 9-th century they (става дума за к', г') were used in the area around Salonika as a result of a possible migration from the west—central area. Such a migration is not improbable as Salonika was a trade centre of major importance and could presumably attract people from other regions“⁴. И говора на тези преселници-търговци са отразили Кирил и Методий.

От друга страна, за Самилов доказателствата за старо шт, жд, (или шч, ждж) — състояние на западно-централните говори „не са непреодолими“. Примерите с шт, жд могат да се обяснят като внесени от области с шт, жд или като влияние на „черковнославянски от български, охридски или дори сръбски тип“⁵.

Колкото се отнася до топонимите с шт, жд (шч, ждж) в Централна и Северна Македония (така, както и в Южна Сърбия), те според Самилов отразяват употреба на Българската или Охридската духовна или светска администрация.⁶ От трета страна, Самилов се съгласява с Белич, че е възможно старосръбската употреба на к и г за рефлексите

¹ M. Samilov. Пос. съч. стр. 279.

² Пак там. стр. 277.

³ Пак там 278, 279.

⁴ Пак там. стр. 278.

⁵ Пак там. стр. 279.

⁶ Пак там. стр. 279.

на **tj* **dj* да е частично внесена от „солунската старо черковно-славянска традиция“.¹ Изобщо всичко може да се обясни, „без да се наруши същността на теорията на Дурново“.

Съвсем неочаквано накрая Самилов казва, „че всички тези контра-аргументи само *ослабват* (merely weaken) тезата за оригинални пан-македонски *шт*, *жд*, но не могат да докажат противното“².

За читателя остава неясно защо трябва непременно да се ослаби тезата за оригинални пан-македонски *шт*, *жд*, след като не може да се докаже противното.

Да се върнем на разсъжденията на Дурново. Какво накара Дурново да търси нови обяснения, какви неясни факти му дадоха повод да създаде своята така на шумяла напоследък хипотеза.

Палеографските доказателства на хипотезата на Дурново—Ткадличик се градят върху незначителното на пръв поглед недоразумение, че *Ѣ* е буква, която стои на 26-о място в азбуката.

Дурново, Трубецкой, Ткадличик, Хам и др. считат, че старото място на *Ѣ* е между „*ѡ*“ и „*ѣ*“. Трубецкой обяснява мястото на *Ѣ* след *Ш* като кирилска черта, промъкнала се в късни преписи на азбучните молитви и Храбовото сказание.³ С това трудно вече можем да се съгласим, тъй като в Мюнхенския абecedар *Ѣ* и *ѣ* са също при *ш* и *ѡ*, а и в новооткритите напоследък преписи на азбучни акростиси с глаголическа буквена подредба на буквите *ѣ* е след *ш*.

В Абец. булг. обаче, където „*ѣ*“ отсъства (азбучникът е изобщо много кратък и редица букви липсват) след „*ѡ*“ (700) следва веднага „*ѣ*“ (900), като *ѣ* има название „*ре*“ (пѣ). Дурново прави едно допускане, че названието „*ре*“ в Абец. булг. очевидно съответствува „пропущенной в этом абecedарии букве „*Ѣ*“⁴. И ето че около това *не* се завърта цяла една дискусия. За Ткадличик „пѣ“ е „апелативно название на *Ѣ*, защото с *Ѣ* не е започвала буква“⁵. Както видяхме, Врана смята, че в първоначалната азбука не имало изобщо буква *Ѣ*, но на 26-ото място (пѣ) е имало изчезнала вече буква (свързва я с *П* в кирилската част на Мюнхенския абecedар и неясния знак *Ѣ* в глаголическата му част). Според него тя е означавала */kʲ/* за **tj* в глаголическата писменост.⁶

Преди всички трябва да се каже, че в Мюнхенския абecedар освен *П* и *Ѣ* на „26-о“ място има и буква *Ѣ* в глаголическата и *ѣ* в кирилската част.

И в глаголическата, и в кирилската част на абecedара знаците за „*ѣ*“ са след *ш* и *ер*. В Константиновата азбучна молитва на 26-ото място (след *о* за „*ѡ*“) стои печаль, а след *шестъ-крѣлатъ* - *шѣствоуѣ*.⁷ В Ярославската молитва след *ѡ* намираме *пѣсьмѣнѣ*, а след „*ѣ*“ — направо

¹ M. Samilov. Пос. съч. с. 279.

² Пак там.

³ N. Trubetzkoy. Altkirchenslavische Grammatik. стр. 21.

⁴ Н. Дурново. Мисли и предположения. стр. 72.

⁵ V. Tkadlčík. Dvě reformy... стр. 358.

⁶ J. Vrana. O postanku... стр. 204.

⁷ Вж. J. Vrana. O postanku. Таблицата...

шѣстѣни¹. В Хлудовия препис на Рождественския акростих след „Ѱ“ стои пѣннѣмъ. В Скопския препис — пѣмн. За „ш“ намираме и в двата преписа шѣтокрѣнаа, след което следва шѣствѣна². В Хлудовия препис на Богоявленския акростих след „Ѱ“ стои пѣмн, в Скопския — псамн. В Хлудовия препис на същия акростих за „Ш“ има шѣтокрѣнаа, след което следва шѣтѣа. (В Скопския препис на същия акростих двата стиха липсват).³ В Азбучния акростих от Берлинския сборник стиховете между „х“ и „ц“ отсъствуват; за „ш“ има дума шѣтокрѣна, след която следва „ѣ“ и „щ“ (щю)⁴. В Хилендарското сказание текстът на същия химн съдържа буква ѱ след „Ѱ“ и дума пѣмн. След „ш“ (шѣтокрѣна) има „щ“ и дума что.⁵ Указанията, които дава акростихът в Хилендарското сказание, са много важни. Поради голямата близост със състава и реда на буквите на Абец. булг. Хилендарското сказание дава допълнителни данни за подлогата на абецедара.

В Храбровото сказание освен буквата, наречена „пѣ“, дадена в реда на буквите „подобни на гръцките“ след ш и ѣ има шѣ (по Московския препис)⁶. В Соловецкия препис намираме „пѣ“ и шѣ, щѣ,⁷ а в Троицкия — п (второ п в реда на буквите) и ш, щ.⁸

Очевидно е, че двете букви („пѣ“ и Ѱ) са съществували независимо една от друга. „пѣ“ не е название на Ѱ, нито пък има никакви основания да се мисли, че тези две букви имат нещо общо с гласеж /к/.

Коя глаголическа буква се крие зад названието „пѣ“? Според Вондрак⁹ и Нахтигал¹⁰ „пѣ“ е име на буквата ꙗ, която се среща също с цифрова стойност 800 — пѣ е между ѡ (700) и ц (900). В Радославовия абецедар за „ѣрѣтъ“ намираме ꙗ, а за „пѣ“ — Ѱ¹¹. Това би могло да бъде указание за ꙗ (четена като „п“ или „ѣ“). Интересно е обаче това, че в Храбровото сказание между буквите, създадени по гръцки образец, освен п, т и „пѣ“ е спомената и буква „тѣ“ (вероятно става дума за гръцка тита). Нахтигал смята, че в случая се касае за кирилско или латинско т¹². Разбира се, това е възможно, но изглежда малко вероятно.

„Пе“ в староеврейската азбука е буква със цифрова стойност 800¹³. На Кирил му е трябвал такъв знак и изглежда, че за тази цел е избрал гръцката буква ѱ с название пѣ (срв. ѱалмъ, пѣсн(ъ) и под. в

¹ Пак там.

² Кл. Иванова-Константинова. Пос. съч.

³ Пак там.

⁴ Н. Драгова: Един непроучен старобългарски азбучен акростих, стр. 45.

⁵ Пак там.

⁶ К. Куев. Пос. съч. стр. 193.

⁷ Пак там. стр. 327.

⁸ Пак там. стр. 224.

⁹ V. Vondrák. Zur Frage nach der Herkunft des glagolitischen Alphabets. AslPh, 19 (1897), стр. 552.

¹⁰ R. Nahtigal. Doneski k vprašanju... стр. 54, също в Pripomb. I. стр. 10.

¹¹ J. Vrana. O postanku... вж. таблицата.

¹² R. Nahtigal. Pripomb. стр. 12.

¹³ N. Trubetzkoy. Altkirchenslavische Grammatik. стр. 19.

азбучните акростиси). Ягич също чете „пѣ“ в Храбровото сказание като название на џ. Както видяхме, и в Хилендарското сказание пред думата сначално „пѣ“ след ѡ стои заглавна буква џ. При установената близост между Хилендарското сказание и Абец. булг. може да се предполага, че и зад загадъчното название „ре“ в този ранен абецедар също се крие буква џ (пси).

Щ с цифрова стойност 800 се появява за първи път през XIV в.¹ в Хърватски паметници. От XIV в. са и първите абецедари, в които буквата се среща след ѡ. Това са Стокхолмският (Дивишев) и Турският абецедар.²

Появата на Щ на 26-ото място в азбуката с цифрова стойност 800 на мястото на старото пѣ (џ) може да се обясни с близостта в кирилските начертания — џ и щ. Вероятно смесването е станало на тази основа³.

Глаголическо „џ“ не е запазено в стигналите до нас паметници, защото то се оказва една от онези букви, които по-рано или по-късно се оказват не особено необходими в азбуката (срв. също паякообразното Х). Вероятно през X и XI в. „џ“ е била буква, която е имала само цифрова стойност). Може би знакът —Щ, запазен в глаголическата част на Мюнхенския абецедар, е именно тази буква. Когато става дума за Мюнхенския абецедар, винаги неговата графическа система става по-ясна, като се сравни с графиката на Охридския апостол и особено с частта, написана от първия преписвач.⁴ За съжаление глаголическите редове в ръкописа, както в частта на първия преписвач, така и в частта на главния, са малобройни. Там не се откриват интересуващите ни в случая букви. В кирилската част обаче начертанието за џ е най-разнообразно. Буквата, която тълкувахме като „пси“ в Мюнх. абецедар, представя знак, който по начертание е близък до кирилско џ (в горната си част) и отчасти до кирилско ѧ (така, както го намираме в Охр. апостол) в долната му част.

За буквата Щ в глаголицата остава неясен един друг въпрос — на какво се дължи колебанието ѝ в реда на буквите — „Щ“ се явява ту след ш, ту след ѧ. Това колебание не е тясно свързано с разглежданите досега въпроси. За пълнота ще се спра и на тази подробност в старите азбучници, като подчертавам, че анализираният материал е оскъден и затова обяснението, което ще дам, е само едно предположение, което при това няма пряко отношение към основните задачи на изследването.

В краткия буквен списък на Абец. булг. интересуващата ни поредица от букви е Щ Ж А (ш ѧ ѣ). В близкия по състав акростих в Хи-

¹ Срв. N. Trubetzkoy. Altkirchenslavische Grammatik. стр. 21; J. Vапа. O postanku... стр. 202. V. Tkadlčik. Dvě reformy... стр. 356.

² Вж. М. Кос. Пос. съч.; също J. Vапа. O postanku... таблицата.

³ Не е изключено и появата на ф след ѡ в Радосавовия абецедар да се дължи на такова смесване в начертанията на ѣ и ф (срв. начертанието на ф в Мюнхенския абецедар).

⁴ Вж. С. М. Кулѣбакн. Охридская рукопись апостола. Бълг. старини. кн. III, София, 1907, стр. XIII—XIV.

като се повтаря ю. Ако зад мъ се крие ъ, то в Моск. препис редът ще бъде ш ъ шъ ъ ъ, а в Солов. — шъ шъ ъ ю.¹

Въпросът за възстановяването на буквите, които са били в тази част от азбуката, се оказва доста заплетен. Твърде вероятно е шъ да означава „ш“. За това свидетелствуват азбучните молитви, където след стиха с ш следва стих с шъ. По-трудно е да се реши дали шъ означава „ш“ или Московският препис е този, който отразява по-старо състояние в текста на Сказанието — ш. ъ. Във всеки случай в най-ранният засвидетелствуван период от старобългарския език /ш/ е също палатална съгласна и изглежда невъзможно означаването ѝ с шъ. (Колкото се отнася до повтореното ю в Соловецкия препис, то навежда на мисълта за приликата на кирилската буква ю с глаголическо ъ. На съседство на еровите букви с ъ се натъкваме при данните, които се съдържат в Абец. булг. и Хилендарското сказание. Тук една такава възможност за тълкуване не е изключена, ако допуснем, че в това отношение Соловецкият препис носи следа от една доста стара особеност на глаголицата).

Ако си представим буквите, които са изброени на това място в Сказанието, написани в тяхната глаголическа форма, то нещата се подреждат в една система, вероятна дотолкова, доколкото съвпада с данните от другите източници, чиито преглед вече направихме, и дотолкова, доколкото дава представа и за хронологически изменения в състава на глаголицата ъ.

В първоначалната азбука „ѡ“ не е фигурирала като отделна буква. Ако в 38-те букви, създадени от Константин-Кирил, е влизала такава буква, то тя е била ѦѦ (ѡн), а не ѦѦ (ѡ) или ѦѦ (ѡ). Изследването на Ткадлчик върху трите вида „и“ в Киевските листове² показва убедително, че моносилабичната гласна (ѡ) се е предавала в ранния период от развоя на глаголицата с ѦѦ. Сведения за буква „ѡн“ в ранните азбучници няма. (Въпросът за ѦѦ може да се реши окончателно само след специално изследване на знаците за „и“ в глаголицата).

По разглежданите източници редът на буквите на това място в азбуката се очертава в следния развой:

1. Ш. Ѧ. Ѧ. Ѧ. Ѧ. Ѧ (ш. ш. ѡ. ѡ. Ѧ. Ѧ.)

От този ранен стадий имаме следи в Абец. булг.: Ш ѡ Ѧ (Ѧ) ѡ. (Ѧ) е с название *hier* (Ѧ и ѡ „хъръ“ са представени от един знак и общо название). Ѧ (ѡ) е с название *pellier*. Ягич вижда в случая освен смесване на ѡ и Ѧ и смесване на ѡ (еръ) с ѡ (*paier*)³. Данните от Абец. булг. се допълват от данните на Хилендарското сказание, където редът е „ш“ „ш“, „ѡ“, а Ѧ (ѡ) е на новото си място (след „Ѧ“ вм. ѡ), придружено от „ѡ“. След ѡ следва указание за старо ѡ.⁴

¹ За „мъ“ е възможно и трето обяснение — грешна транслитерация на глаголическа буква Ѧ (ѡ) с М (ѦѦ).

² V. Tradičik. Troji hláolské i v Kijevských listech...

³ В. Ягич. Глаголическое письмо. стр. 137.

⁴ Вж. пос. съч. за „Х“ в глаголицата.

2. Ш. Ѣ. Ѥ. Ѧ. Ѧ. Ѧ. (А). (ш. щ. з. ы. ъ. (ѣ).)

Вторият стадий (ш щ з ы ъ) е засвидетелствуван в Троицкия препис на Сказанието, както и във всички останали преписи, които съдържат азбуката (освен Московския и Соловецкия). Този стадий е отразен фактически и в Банд. абecedар — ш, щ, з, ы, ъ.

На този стадий се появява ѣ като отделна буква в азбуката. Знакът ѣ (Ѧ) се повтаря два пъти един след друг. Това, или обстоятелството, че щ се бележи и с „шѣ“, довежда до преместването на ѣ (Ѧ) след ш. Срв. колебанието шѣ и ш. з. в Московския и Соловецкия преписи.

3. Ш. Ѣ. Ѥ. Ѧ. Ѧ. Ѧ. (А) (ш. з. щ (шѣ), ы. ъ. (ѣ)).

В Берлинския сборник е намерил частично отражение такъв буквен ред: ш. з. щ.

„ѣ“ се среща и с лигатура ѣѦ — един знак, който би могъл да бъде представен или транслитериран и като ѣ при преписването. В такъв случай или пък при изпускане на ѣ от ѣ (Ѧ Ѧ) като вече отбелязан елемент от диграмата (след ш), редът на буквите би бил:

4. Ш. Ѣ. Ѥ. Ѧ. Ѧ. Ѧ. (А) (ш. з. ш (шѣ) ѣ. ъ. ѣ).

Точно такова положение намираме в глаголическата част на Мюнхенския абecedар: Ш: Ѣ: Ѥ: Ѧ: Ѧ: А. Ако приемем, че зад ѣ в Сказанието се крие транслитерация на глаголическо Ѧ Ѧ (вж. по-горе), тогава и положението в Московския препис (ш. з. шѣ. ѣ. ѡ. ѣ.) следва да се чете като: ш. з. шѣ. ѣ. ѡ. ѣ.

Врана смята, че в Мюнхенския абecedар са разменени местата на Ѣ (ѣ) и Ѧ (Ѧ) и имаме обрънато ѣ¹. Против това говори разделителният знак (:) между Ѣ и Ѧ, указващ, че се касае за две букви. Врана изхожда от вярното предположение, че, общо взето, има съответствие между кирилската и глаголическата част на Мюнх. абecedар и затова търси в: Ѣ: Ѧ: диграма ѣ. В кирилската част намираме: ш: (Ѧ): ш: ѣ. Знакът след ш се тълкува досега най-общо като „ер“.

Така подреден, материалът за мястото на ѣ в реда на глаголическата азбука не се решава окончателно, но поставя редица нови въпроси.

Независимо от това какво място ще отделим на ѣ в ранната глаголица — след Ш или след Ѧ — несъмнено е, че ѣ като буква за беззвучна шушкава съгласна (или съгласково съчетание) е стояла в близко съседство с „Ш“ и „Ч“. Най-вероятният първоначален ред на буквите е бил: Ѧ. Ш. ѣ.

* * *

Когато през 20-те и 30-те години Дурново и Трубецкой потърсиха ново тълкуване на М и ѣ (Ѧ и Ѧ), те се ръководеха преди всичко от желанието да видят симетрията във фонологичната система на езика, отра-

¹ J. Vrana. O postanku... стр. 192—193.

зена напълно и в старобългарската глаголическа азбука. Такава симетрия несъмнено има, но тя не може да се види и там, където не съществува. Паралелизъм между $\mathbb{M}$ и $\mathbb{W}$ безспорно няма. Корелатът на $\mathbb{M}$ в глаголическата азбука е $\mathbb{Z}$ (2), така както вероятно и корелатът на $\mathbb{L}$ (x_1) в най-старата глаголица е $\mathbb{O}$ (x_2)¹. В нито един паметник няма данни обаче за буква, означаваща (κ') в домашни или в чужди думи.

¹ Вж. R. Nahtigal. Pripomb... стр. 13.

ЗА СПОРНИТЕ ВЪПРОСИ НА БЪЛГАРСКАТА ТЕМПОРАЛНА СИСТЕМА¹

Георги Герджиков

Напоследък литературата върху българската темпорална система се обогати с още едно изследване — новата работа на И. К. Бунина „История на глаголните времена в български език“². С тази работа, както и с известния си труд за старобългарската темпорална система,³ Бунина отговаря на една назряла методологическа необходимост в изучаването на историята на българския език — необходимостта езикът да се изучава като система на всеки стадий от своето развитие. В това отношение Бунина следва принципите на своя учител Г. О. Винокур, на когото се позовава в увода към първата си книга и на паметта на когото е посветена втората ѝ книга. Нещо повече, в новата си работа авторката отива значително по-далече в методологическо отношение от общите изисквания на Винокур за синхронен анализ на всеки стадий от развоја на езика.⁴ Заглавието на работата на Бунина е до голяма степен условно. Диахронният аспект тук почти отсъства. Чрез привличането на огромен материал от различни епохи за илюстрация на употребата на едно и също глаголно време, чрез сравнението на старобългарската, среднобългарската и новобългарската редакция на един и същ евангелски текст, Бунина неопровержимо доказва един факт, който досега е отбелязван само мимоходом — факта, че в цялата писмена история на българския език темпоралната система остава непроменена. Ето защо, независимо от заглавието, обект на новата книга на Бунина е не смяната на системите във времето, не дори регулирането и попълването на една система в хода на историческия ѝ развој, а българската темпорална система, разгледана като твърдоствена на себе си, разгледана като една и съща система в целия писмен период от развитието на българския език. Бунина третира речевите факти на целия този огромен период като разположени на една и съща синхронна плоскост, като породени от един и същ модел на темпорални противопоставяния.

¹ Работата е част от по-голямо изследване, посветено на системата на българските глаголни времена.

² И. К. Бунина. История глагольных времен в болгарском языке. Времена индикатива. Москва, 1970.

³ И. К. Бунина. Система времен старославянского глагола. Москва, 1959.

⁴ Г. О. Винокур. О задачах истории языка, цит. по В. А. Звегинцев. История языкознания XIX—XX веков в очерках и извлечениях, ч. II, стр. 300—320.

Сам по себе си подобен подход е напълно оправдан методологически. Периодът, в който дадена система остава непроменена, е различен за различните системи, изграждащи езика. Ето защо Бунина е напълно права, когато подхожда с метода на синхронния анализ към езикови факти, които далеч не са едновременни от гледна точка на историческото, календарното време или от гледна точка на промените в другите сектори на езиковата структура. Подобен подход означава да се разглежда българската темпорална система с нейната собствена мярка за тъждество и различие.

Съществуват обаче промени в диахронен план, които не влияят върху характера на дадена система, доколкото не се отразяват върху опозициите, които я изграждат, но са много показателни за развойните тенденции на системата, за нейното стабилизиране или обратно — за нейната неустойчивост. В случая с българската темпорална система тук трябва да отнесем утвърждаването на описателните форми за бъдеще време, създаването на бъдеще предварително време в миналото, което попълва една празна клетка в системата, усъвършенствването на средствата в плана на изрази и по-специално създаването на новата основа на имперфектните форми — процес, който според нас е външна проява на една генерална развойна тенденция в плана на съдържанието. Бунина обаче не съчетава своя синхронен подход с внимание към промените в диахронен план. Нещо повече, нейните възгледи за българската темпорална система тушират голяма част от тези промени. Така например според Бунина т. нар. просто бъдеще време се е запазило и в съвременния български език.¹ Нейният модел на българската темпорална система пренебрегва бъдеще предварително време в миналото.² Накрая, авторката се придържа твърде буквално към тезиса за независимостта на плана на съдържанието и плана на изрази и напълно игнорира в работата си „материалната“ история на българската темпорална система.³ В случая обаче е важно да подчертаем плодотворността на синхронния подход, приложен от Бунина към фактите на един огромен исторически период от време. Работата на Бунина показва, че дискусиите за характера на новобългарската темпорална система или дискусиите за характера на старобългарската темпорална система са по същество дискусии за характера на българската темпорална система изобщо, дискусии за характера на българската темпорална система в продължение на целия писмен период от историята на българския език.

Заедно с това обаче моделът на българската темпорална система, предложен от Бунина, и интерпретацията на фактите от позициите на този модел предизвикват ред основни възражения. Тези възражения заслужават подробно излагане, тъй като в случая се касае за един основен, обобщаващ труд, който освен това се опира на огромен фактически материал.

Още първата работа на Бунина показваше, че изходните положения, върху които авторката изгражда своя модел на старобългарската темпорална система, ще разкрият своите слаби страни, ако бъдат приложени към материала на съвременния български език. Така например съгласно

¹ Бунина. Система . . . стр. 137, 138.

² Бунина. История . . . стр. 29—45.

³ Пак там. стр. 3, 4.

модела, предложен от Бунина за старобългарската темпорална система, аористът се намира в корелация с бъдеще предварително време (fut. exasticum) в качеството си на немаркиран член.¹ Бунина никъде не сочи примери за неутрализацията на тази опозиция.² За старобългарски език липсата на такива случаи може да се обясни с особената функция на този език и с ограничеността на материала. За новобългарски език обаче, където такива случаи също абсолютно липсват, подобно обяснение е немислимо и това ни заставя да се замислим върху реалността на самата опозиция. Съгласно модела, предложен от Бунина на старобългарската темпорална система, перфектът и бъдеще предварително време не се намират в корелация.³ И наистина в старобългарските текстове е трудно да се посочат примери на неутрализация между тези две времена. В съвременния български език обаче неутрализацията между перфекта и бъдеще предварително време са нещо обикновено, срв. *Ако Петър е заспал, ще тръгнем без него*. Всички тези факти принуждават М. Деянова, която напълно възприема изходните позиции на Бунина, да говори за развитие на езика, за „функционалния развой на перфекта“,⁴ когато по наше мнение би трябвало да се преразгледат критически изходните позиции на Бунина. Нека добавим най-накрая, че в новобългарски език съществува бъдеще предварително време в миналото; едно време, което не може да намери обяснение в схемата на Бунина.

Въпреки всичко това в новата си работа Бунина остава вярна на своя модел на старобългарската темпорална система. Тя счита, че този модел е действителен не само за всички старобългарски текстове, „... но и за текстовете на български език чак до днешно време“.⁵ В новата си работа Бунина само доразработва своя модел. Тя го представя за непълен вариант на един универсален „максимален модел на категорията време“ и включва в изследователския си апарат понятието „диференциален признак“. Без да оспорваме ни най-малко факта, че старобългарската темпорална система е принципиално тъждествена с новобългарската и следователно е възможен модел на българската темпорална система изобщо, ще се опитаме да оспорим мнението на Бунина, че нейният модел вярно интерпретира българските глаголни времена.

В работите си за българската темпорална система Бунина се явява един от най-ярките представители на т. нар. „темпорална теория“. Както е известно, привържениците на „темпоралната теория“ считат разликата

¹ Бунина. Система ... стр. 61.

² М. Деянова посочва един пример от Синайския псалтир, в който, според нея, идващите непосредствено една след друга аористна форма и перфектна форма са употребени в значение на бъдеще предварително време (М. Деянова. Към въпроса за функционалния развой на перфекта. Славистичен сборник, София, 1963, стр. 56; М. Деянова. Имперфект и аорист в славянските езици. София, 1966, стр. 130—132). Примерът обаче не е достатъчно убедителен, доколкото двете форми могат да се разглеждат като употребени в своето основно значение. Бунина с право възразява, че в случая перфектната форма е употребена в основното си значение (Бунина. История ... стр. 123—124). Тя би трябвало обаче да прибави, че изводът ѝ неизбежно важи и за аористната форма, което означава, че в старобългарски език не могат да се посочат случаи на неутрализация между аорист и бъдеще предварително време.

³ Бунина. Система ... стр. 61.

⁴ М. Деянова. Към въпроса за функционалния развой на перфекта в славянските езици. Славистичен сборник, София, 1963, стр. 53—69.

⁵ Бунина. История ... стр. 9.

123/11

между аориста и имперфекта за разлика от темпорален порядък и я обясняват, като изхождат от опозицията между абсолютни и относителни времена, докато привържениците на „видовата теория“ считат разликата между аориста и имперфекта за видова. Трябва обаче да се подчертае, че между привържениците на „темпоралната теория“ съществуват две, възникнали независимо една от друга гледни точки, между които има значителни различия. Заслонени от продължителната дискусия между „темпоралната теория“ и „видовата теория“, противоречията между тези две гледни точки не са достатъчно осъзнати и не са формулирани достатъчно ясно, за което може само да се съжалева. Първата от тези две гледни точки води началото си от известната статия на Хавранек „Вид и време на глагола в старославянски език“.¹ Хавранек вижда спецификата на имперфекта в това, че имперфектът, изразявайки минало действие както и аористът, заедно с това изразява „... събитие, действие, съпътстващо друго събитие или действие“.² С други думи, при гледната точка, идваща от Хавранек, се счита, че докато действието на т. нар. абсолютни времена се ориентира по момента на говоренето, действието на т. нар. относителни времена се ориентира по действието на друго глаголно време. Втората гледна точка е развита в българската граматическа наука — преди всичко в работите на Л. Андрейчин,³ а също така в работите на В. Станков и П. Пашов.⁴ Съгласно тази гледна точка, действието на абсолютните глаголни времена се ориентира директно към момента на говоренето, а действието на относителните глаголни времена се ориентира към допълнителен ориентационен момент и едва чрез него — към момента на говоренето. Допълнителният ориентационен момент може да бъде изразен чрез действието на друго глаголно време, но може да бъде изразен и чрез обстоятелствен израз и може най-накрая да се подразбира от ситуацията и контекста. По такъв начин тази гледна точка не свързва задължително действието на относителните глаголни времена с действието на друго глаголно време. Освен това при тази гледна точка се взема пред вид фактът, че действието на относителните глаголни времена няма пряка връзка с момента на говоренето.⁵ Това означава, че е неправомерно да се твърди например, че имперфектът изразява „минало действие“. Съгласно тази гледна точка имперфектът означава действие, което е едновременно спрямо миналия ориентационен момент и няма пряко отношение към момента на говоренето, т. е. действие, което може да продължава, но може и да не продължава в момента на говоренето.

Независимо от спора си с Хавранек, Бунина развива и уточнява именно неговата гледна точка за характера на относителните времена. Според Бунина абсолютните и относителните времена се противопоставят

¹ В. Гавранек. Вид и време глагола в старославянском языке, сб. Вопросы глагольного вида, Москва, 1962, стр. 175—184.

² Пак там, стр. 178, 179.

³ Л. Андрейчин. Основна българска граматика. София, 1944, стр. 206—263.

⁴ В. Станков. Имперфектът в съвременния български книжовен език. София, 1966; В. Станков. Българските глаголни времена. София, 1969; П. Пашов. Българските глаголни времена. За основните им значения и онагледяването им със схеми, сп. Народна просвета, год. XXI, 1965, кн. 3, стр. 52—63.

⁵ Л. Андрейчин, Основна българска граматика, г. стр. 234, 256, 259.

по признака „зависимост“, „свързаност“ на действието.¹ По този начин дефинира тя относителните времена и в новата си работа. Според нея, имперфектът, плусквамперфектът и бъдеще време в миналото означават действия, които имат за ориентационен момент („момент на отчитане“) времето на действията, означени с аористни форми.² Собственото значение на перфекта се определя като „... предшествова спрямо действията, означени с форми за сегашно време“.³ Аналогично на това за точка на отчитане на бъдеще предварително време се обявява „... времето на действията, означени не с аористни форми (както е при грамемата на плусквамперфекта) и не със сегашни форми (както е при грамемата на перфекта), а с форми на бъдеще време“.⁴

По такъв начин Бунина приема идеята на Хавранек за „свързаността“ на действието на относителните глаголни времена с друго глаголно действие. Възгледите на Бунина се различават от възгледите на Хавранек само в следното отношение. Според Бунина относителните глаголни времена се ориентират не по конкретно глаголно действие, а по първия план на повествуването, по основната сюжетна линия, очертана от поредицата действия на дадено абсолютно глаголно време. В това се състои нейната ревизия на възгледа на Хавранек. Нека се спрем по-подробно на нейната гледна точка.

Според Бунина във всяко изказване съществува „иерархия на действията“, съществуват два плана — основен и второстепенен, съществуват два вида действия — „основни“, „коментирани“ и „допълнителни“, „коментиращи“.⁵ За Бунина тези два плана са логически дадености, които присъствуват във всяко изказване, независимо от това, дали езикът притежава форми за абсолютни и относителни времена, за да ги означава. „Грамматическото изразяване на второплановостта на действията — пише Бунина — с помощта на особени глаголни форми, наречени относителни времена, съвсем не е обезателно. Съществуват езици ..., в които изобщо няма относителни времена“.⁶ Обаче в езици, различаващи абсолютни и относителни времена, действията от основния план на повествуването се съотнасят във времето с момента на говоренето и се означават с формите за абсолютните времена, а второстепенните, коментиращите действия се съотнасят във времето с действията от първия план и се означават с формите за относителните времена.⁷ „На грамматическо равнище — пише Бунина — отношенията между коментиращите и коментираните действия получават временна интерпретация. Коментираните действия се разглеждат като такива, чието време на извършване служи за система на отчитане на времето на коментиращите действия“.⁸ При това е важно да се отбегне, че за ориентир на действието на относителните времена служи не конкретното действие на дадено абсолютно глаголно време, а поредицата от подобни действия, поредицата от „основни“, „коментирани“ действия, които изграждат „първия план на повествуването“.

¹ Бунина. Система ... стр. 59, 60.

² Бунина. История ... стр. 83, 98, 101.

³ Пак там, стр. 118.

⁴ Пак там, стр. 140.

⁵ Пак там, стр. 78—82.

⁶ Пак там, стр. 80.

⁷ Бунина, Система ... стр. 58, 59.

⁸ Бунина, История ... стр. 81.

Именно това разграничава гледната точка на Бунина от гледната точка на Хавранек.

По наше мнение, Бунина надценява разликата между своята гледна точка и гледната точка на Хавранек. Тя счита, че със своята ревизия е отстранила смесването на две граматически категории във формулировката на Хавранек. Според нея, гледната точка, съгласно която действието на относителните глаголни времена се ориентира по конкретното действие на друго глаголно време, приравнява относителните глаголни времена с причастията.¹ По наше мнение, тази критика е несправедлива. Хавранек пише, че имперфектът изразява „минало действие“. Това вече показва, че той не смесва имперфекта със сегашното причастие, което едновременно може да изразява едновременност по отношение на минало, сегашно или бъдеще действие. Относителните времена могат да се мислят като ориентирани към конкретно глаголно действие, без да се смесват с причастията — ако се счита, че те едновременно с това са ориентирани и към момента на говоренето (както счита Хавранек) или ако се счита, че те са ориентирани към конкретното глаголно действие на определено глаголно време. Ето защо предимството на Бунина не е в това, че тя освобождава дефиницията на Хавранек от мнимото смесване на две глаголни категории. Предимството на Бунина е в това, че нейната ревизия прави гледната точка на Хавранек по-гъвкава и по-неуязвима. С твърдението си, че относителните глаголни времена се ориентират не по конкретното глаголно действие, а по първия план на разказа, очертан от поредната действия на дадено абсолютно глаголно време, Бунина е способна да обясни редица факти, пред които буквално схванатата гледна точка на Хавранек е безпомощна. Да разгледаме следния пример: *На другия ден аз седях в градината у дома и мислех за снощната случка. Искаше ми се да намеря Калина и да ѝ кажа колко страдам... Лукан дойде при мене замислен и не вдигна очи да ме погледне. Само каза със заекване...*² Тук имперфектните форми *седях, мислех, искаше ми се*, изразяват действия, предходни на действията, изразени с аористните форми *дойде, вдигна, каза*, въпреки че са употребени в собственото си значение, а не в значение на плусквамперфект. От позицията, съгласно която относителните времена се ориентират по допълнителен ориентационен момент, който не се отъждествява непременно с друго глаголно действие, този факт намира много лесно обяснение — имперфектните форми изразяват действия, едновременно на обстоятелствения израз *на другия ден*. От позицията на В. Хавранек този факт не може да се обясни. От позицията на Бунина този факт отново намира обяснение. Според Бунина, имперфектните действия в примера се отнасят към същия период от време, към който се отнасят идващите след тях аористни действия, аористните действия от първия план на разказа. Така корекцията на Бунина до голяма степен преодолява несъответствието между фактите и тезиса за „свързаността“ на действието на относителните времена.

Значи ли това, че възгледите на Бунина за характера на относителните времена притежават достатъчна обяснителна сила? По наше мнение

¹ Бунина. Система... стр. 78, 79, 105, 106.

² Бунина. История... стр. 106.

само гледната точка, която разглежда относителните времена като ориентирани към допълнителен ориентационен момент, може да даде задоволително обяснение на българската темпорална система.

Тезисът за задължителната свързаност на „второстепенните“, „коментиращите“ действия с „основните“, „коментирани“ действия играе извънредно голяма роля в концепцията на Бунина. Благодарение на този тезис Бунина разграничава „момента на говоренето“ и „сегашния момент“ и дава нова интерпретация на т. нар. резултативни времена.¹ Тезисът за задължителната свързаност на „второстепенните“ действия с „основните“ действия обаче не е в състояние да обясни изолираната употреба на относителните времена, т. е. онези случаи, в които относителните времена се употребяват без съответното абсолютно време, към действията на което те би трябвало да бъдат ориентирани. Бунина е принудена да обяснява подобни случаи, като се позовава на елиптичността на речта и на голямата роля на ситуацията в процеса на общуването.² Тези позовавания обаче не са убедителни. В края на краищата, всяко изказване би могло да бъде обогатено с нови факти, включително и с нови глаголни форми, но това едва ли може да бъде доказателство за неговия елиптичен характер.

Да вземем следния най-обикновен пример: *По-рано много обичах да ходя из планините, но сега се изморявам.* Гледната точка, съгласно която действието на относителните времена се ориентира по допълнителен ориентационен момент, обяснява този пример много лесно. В случая действието, означено с имперфектната форма *обичах* е едновременно на момента, очертан от обстоятелствения израз *по-рано*. Бунина обаче би била принудена да разглежда този пример като елиптично изказване, тъй като от нейна гледна точка всяка употреба на имперфектна форма предполага първи план на разказа, очертан от аористни действия. От друга страна, посоченият пример не ни дава никакви основания да говорим за пропуснати и подразбиращи се аористни действия. Само предубеден изследовател е способен да види в подобни случаи отсъстващия първи план на разказа. Аналогични примери могат да се приведат твърде много. По такъв начин тезисът за задължителната свързаност на „второстепенните действия“ с „основните действия“, върху който е изградена цялата концепция на Бунина, не се съгласува с езиковите факти.

Наличието на бъдеще предварително време в миналото в български език е следващият факт, който не може да намери обяснение в концепцията на Бунина. Бунина изключва това време от своя „максимален модел на категорията време“, а съответно и от „модела на категорията време в български език“, без необходимата в такъв случай мотивировка. Нанстина на стр. 22 на новата ѝ книга намираме една забележка, която би трябвало да оправдае подобен подход към инвентара на българските глаголни времена. „Някои временни форми — пише тя, — рядко употребявани и в съвременния български език и неоткрити от нас в изследваните паметници, изобщо не се разглеждат в работата“. Конкретно обаче за бъдеще предварително в миналото никъде не се споменава. И още

¹ Бунина. Система ... стр. 62—76.

² Пак там. стр. 123; Бунина. История ... стр. 114, 133—136.

на същата страница срещахме категоричното твърдение, че в български език се различават осем грамими за време.¹ Същото категорично твърдение срещахме и на страница 27 на цитираната работа. Бъдеще предварително време в миналото обаче в български език съществува и неговото системно обусловено, некомбинаторно значение е темпорално, а не модално, както мислят някои. Срв. напр. — *Готов ли е Иван? — Не зная. По това време щеше да се е приготвил.* Малката честота на това време не може да бъде довод за неговото изключване от инвентара на българската темпорална система. Както ще видим по-нататък, бъдеще предварително в миналото е максимално маркираният член в системата на българските глаголни времена. Ето защо то бива много често замествано от своите корелати, които са немаркирани по един или по друг признак спрямо него. Поради максималната си маркираност бъдеще предварително в миналото се явява за езиковото съзнание най-неосновното, най-производното, най-трудното, най-обремененото с признаци от всички български глаголни времена. По такъв начин ниската честота на бъдеще предварително в миналото е напълно закономерно явление. Тя не може да бъде никакво основание за игнорирането на това време. Бунина обаче игнорира бъдеще предварително време в миналото, защото то не може да намери обяснение в рамките на нейната концепция. От позициите на Бунина бъдеще предварително време в миналото трябва да бъде окачествено като „относително време за предшество“, но вече спрямо едно също така относително време — бъдеще време в миналото. Това вече разстройва „иерархията на действията“, противопоставянето между „първия план на разказа“ и „втория план на разказа“, между „независимите“, „коментирани“ действия и „зависимите“, „коментиращи“ действия. Както се каза, Бунина разглежда плана като логическа даденост, като логическа субординация между факти и действия, която присъствува във всяко изказване, независимо от това, дали езикът има абсолютни и относителни времена, за да разграничи двата плана и граматически. Оказва се обаче, че „зависимите“, „коментирани“ действия от своя страна също могат да се превръщат в „независими“ и „коментирани“ по отношение на други още по-зависими действия. Оказва се, че трябва да съществува и „трети план на разказа“. Всичко това показва, че тезата за „двата плана на разказа“, схващани като неезикови, неграматически категории, е едно недоразумение. Всичко това показва, че опозицията между абсолютни и относителни времена не може да се обясни чрез позовавания на „първия план на разказа“ и „втория план на разказа“. По такъв начин концепцията на Бунина, която в едни отношения е по-удобна от концепцията на Хавранек, в други отношения е по-неудобна и по-противоречива от нея. Но дори и да бъде освободена от противоречията на „двата плана на разказа“, като се приеме, че относителните времена се ориентират просто по реда от действия на друго глаголно време, концепцията на Бунина не може да бъде приета. Разните варианти на тезата за „свързаността“ на действието на относителните времена имат само относителни предимства един пред друг. Всички те са неспособни да обяснят самостоятелната употреба на относителните времена.

¹ Бунина. История . . . 22.

Както се каза, в новата си работа Бунина строи „максимален модел на категорията „време“ и разглежда българската темпорална система като непълен вариант от този „максимален модел“¹. По наше мнение, изходните позиции на Бунина закономерно водят до подобни обобщения — аналогични положения срещаме и в първата работа на авторката.² Нещо повече, „максималният модел“ на Бунина не се различава съществено от „универсалната схема на временни отношения“ на Й. Пенчев.³ В своята работа за българските глаголни времена Й. Пенчев стои на позицията на Хавранек, т. е. той счита, че действието на относителните времена се ориентира по друго глаголно действие. Съвсем не е случайно, че именно двама привърженици на тезата за „свързаността“ на действието на относителните времена се обръщат към идеята за построяване на универсален модел на категорията „време“. Доколкото привържениците на тази теза считат, че действието на едни времена служи за ориентир на действието на други времена, изчисляването на възможните допълнителни ориентир, освен момента на говоренето, не представлява трудност за тях. Освен това и при Бунина, и при Й. Пенчев трите възможни положения на глаголното действие спрямо определен ориентир — едновременност, предходност и следходност — се отъждествяват с възможните глаголни времена, свързани с този ориентир. Така се стига до следните изводи: Възможни са три действия и съответно на това три глаголни времена, ориентирани към момента на говоренето. Това са абсолютните глаголни времена. Всяко от тези три глаголни времена от своя страна може да бъде допълнителен ориентир, спрямо който са възможни отново три действия — едновременно, предходно и следходно. Така всяко от абсолютните времена става център на подсистема от три относителни времена, аналогична на подсистемата на абсолютните времена. Понеже е обвързана с тезата си за „двамата плана на разказа“, Бунина счита, че с това възможностите на категорията време се изчерпват. Ето защо тя строи „максимален модел на категорията време“. Й. Пенчев, напротив, допуска теоретическата възможност действието на дадено относително време от своя страна отново да стане център на подсистема от три нови относителни времена и т. н.

Във връзка с опитите да се разглежда българската темпорална система като непълен вариант на един универсален темпорален модел на първо място нека отбележим следното. Както казахме, допълнителният ориентационен момент много често се изразява чрез действието на определено глаголно време. Ето защо, според нас, наличието на даден допълнителен ориентационен момент (например минал ориентационен момент) непременно предполага и наличието на съответно глаголно време (в случая — минало време) в темпоралната система. Обратното обаче не е вярно — наличието на дадено глаголно време, па било то и абсолютно глаголно време, съвсем не означава наличието на съответен ориентационен момент в темпоралната система. Например наличието на бъдеще

¹ Бунина. История... стр. 29—45.

² Бунина. Система... стр. 59, 60.

³ Й. Пенчев. Към въпроса за времената в съвременния български език. Български език, XVII, 1967, кн. 2, стр. 131—144.

128
време в дадена темпорална система съвсем не означава наличието на бъдещ ориентационен момент в тази система. После ще се опитаме да покажем, че в българската темпорална система не съществува бъдещ ориентационен момент, въпреки че съществува бъдеще време. По такъв начин изчислението на логически мислимите, а след това и на реално възможните в езика допълнителни ориентационни моменти, се оказва една твърде трудна задача. Но за привържениците на тезата за „свързаността“ на действието на относителните времена този проблем не съществува — за тях всяко абсолютно време е вече естествен ориентир за подсистема от три относителни времена. Доколкото обаче тезата за „свързаността“ на действието на относителните времена не се съгласува с езиковите факти, всякакви логически построения, опиращи се на тази теза, са лишени от твърда основа.

Нека обаче допуснем, че по някакъв начин сме изчислили всички ориентационни моменти, възможни в езика. Спрямо всеки от тези ориентационни моменти са възможни три положения на глаголното действие — едновременност, предходност и следходност. Значи ли това, че сме изчислили всички възможни глаголни времена, че сме създали „универсална“ схема на временни отношения? И. Бунина и И. Пенчев отговарят утвърдително на този въпрос. Те отъждествяват трите възможни положения на глаголното действие спрямо определен ориентир с възможните глаголни времена, свързани с този ориентир. Липсата на едно или две от трите теоретически възможни времена, ориентирани към определен момент, означава за авторите не свършено нова организация на дадена темпорална система, а само една или две нереализирани възможности, само една или две празни клетки в сравнение с „универсалната схема“. В същност обаче изчислението на възможните ориентационни моменти и на възможните положения на действието спрямо тези моменти ни дава семантическото поле, което подлежи на езиково членение и което може да бъде разчленено по различен начин в различните езици. Подобни изчисления не ни дават възможните начини за членение на това семантическо поле, възможните начини за организация на граматическата категория „време“. Да вземем за пример най-простия случай — език, в който съществува само един ориентационен момент — моментът на говоренето, т. е. език, който различава само абсолютни глаголни времена. Ако този език разполага с три глаголни времена, те ще се противопоставят едно на друго като минало, сегашно и бъдеще. Ако обаче езикът разполага с две глаголни времена, теоретически те могат да се противопоставят едно на друго като минало на неминало (изразяващо сегашни и бъдещи действия), като едновременно на неедновременно (изразяващо минали и бъдещи действия) и като бъдеще на небъдеще (изразяващо сегашни и минали действия). След това трябва да се види кои от тези логически мислими възможности могат да имат реализация в езика и кои от тях са малко вероятни с оглед на езикови, психологически и логически фактори. Противопоставянето на двете времена като бъдеще на небъдеще е, според нас, невъзможно. Известно е, че исторически бъдеще време възниква, когато вече в езика съществува противопоставянето „минало — неминало“. На друго място ще се опитаме да покажем, че и в синхронен план противопоставянето „бъдеще — небъдеще“ се реализира в сферата на „неминалото“ и затова не може да съществува без противополо-

ставянето „минало—неминало“, което му дава общото основание за сравнение между двата члена. С други думи, противопоставянето „бъдеще — небъдеще“ предполага поне тричленна темпорална система. Без да навлизаме в подробности, ще отбележим, че противопоставянето на двете времена като едновременно на неедновременно е също малко вероятно. Следователно при наличието на един ориентационен момент семантичското поле на категорията „време“ може да бъде разчленено поне по два начина — на „минало“ и „неминало“ и на „минало“, „сегашно“ и „бъдеще“. Естествено, при наличието на два или повече ориентационни момента, мислимите и реално възможните начини за организация на категорията „време“ значително ще нараснат.

Ето защо според нас понятия като „универсална схема на временни отношения“ или „максимален модел на категорията време“ са противоречиви сами по себе си. Подобни понятия предполагат, че всички темпорални системи са изградени по един и същ начин и се различават една от друга само по степен на пълнота, само по степен на доближаване до „универсалната схема“ по броя на реализираните възможности. Терминът на Бунина „максимален“ модел на категорията „време“ вече съдържа имплицитно схващането, че разликата между темпоралните системи е не качествена, а количествена. Фактът, че в български език липсват ред времена, присъстващи в „максималния модел“, не обуславя в разбирането на авторката качествено нова организация на темпоралната система. Отсъствието на определени времена води според Бунина само до намаляване на броя на частните значения на другите времена, които, естествено, не могат да влизат в корелация с отсъстващи категории и не могат да имат съответните частни значения.¹ Така организацията на темпоралните системи се оказва винаги една и съща — системите се различават една от друга само по броя на празните клетки в сравнение с „максималния модел“.

Ето защо, според нас, опитите да се разгледа българската темпорална система като непълна реализация на един универсален модел на категорията „време“, не могат да бъдат приети. Универсалните схеми на И. Бунина и И. Пенчев не издържат критика не само защото се опират на погрешната теза за „свързаността“ на действието на относителните времена. Погрешна е самата идея, че различните темпорални системи представляват повече или по-малко пълна реализация на един и същ универсален модел на категорията „време“. По начало подобен дедуктивен, априорен подход не трябва да излиза от фактите на един език и да има за цел обяснението на фактите на същия този език. Подобни дедуктивни построения трябва да излизат от фактите на повече езици и да имат за цел изчислението на всички мислими и всички реално възможни начини за организация на дадена граматическа категория.

Да се спрем най-накрая върху опозициите, които изграждат „максималния модел“ на Бунина, а съответно и нейния „модел на категорията „време“ в български език“. По наше мнение, тези опозиции не само не намират потвърждение в българския езиков материал, но са и принципиално невъзможни в който и да е език.

¹ Бунина. История... стр. 39—41.

„Максималният модел“ на Бунина се състои от четири подсистеми — една абсолютна и три относителни.¹ От своя страна „... всяка подсистема е представена еднотипно от три елемента, съответстващи на трите времена: сегашно, минало и бъдеще“.² С други думи, четирите подсистеми са изградени по един и същ начин. Нека се спрем отначало на отношенията между елементите във всяка от подсистемите. Според Бунина във всяка подсистема минало време и бъдеще време се характеризират положително, т. е. намират се в еквиполентна опозиция помежду си, и се противопоставят „еднотипно“ на сегашно време, което се намира в привативна опозиция с тях в ролята си на немаркиран член.³ Така тричленната опозиция „минало—сегашно—бъдеще“ се разбива на две двучленни опозиции „минало—неминало“ и „бъдеще—небъдеще“, които са независими една от друга.

По наше мнение, тричленните морфологически опозиции необходимо се разбиват на две двучленни привативни опозиции. При това възможно е два от членовете да са маркирани спрямо третия и да са в еквиполентни отношения помежду си. Не е възможно обаче двата члена да са маркирани спрямо третия член „еднотипно“. Или иначе казано, не е възможно двете привативни опозиции, които се получават в такъв случай, да са независими една от друга. Според нас, в разглежданата опозиция минало време се противопоставя по признака „минало—неминало“ на общото основание за сравнение между сегашно време и бъдеще време и вече в сферата на неминалото бъдеще време се противопоставя на сегашно време по признака „бъдеще—небъдеще“. По такъв начин тричленната морфологическа опозиция „минало—сегашно—бъдеще“ се разбива на две двучленни привативни опозиции „минало—неминало“ и вече в сферата на неминалото „бъдеще—небъдеще“. Втората от тези опозиции е зависима от първата, която ѝ дава общото основание за сравнение между двата члена. Ето защо неутрализацията на опозицията по признак „минало—неминало“ необходимо предполага и неутрализация на опозицията по признак „бъдеще—небъдеще“, но не и обратното. На друго място ще се опитаме да покажем, че езиковият материал потвърждава тази интерпретация на опозицията „сегашно—минало—бъдеще“. Тук обаче е достатъчно да посочим противоречията, до които води тезата, че бъдеще време и минало време са „еднотипно“ маркирани спрямо сегашно време.

В разбирането на Бунина сегашно време е на равни основания немаркиран корелат както на минало време, така и на бъдеще време. Да видим какво означава това. Сегашно време не може да има значението „неминало, небъдеще“, защото в такъв случай то не би било корелат нито на минало време, нито на бъдеще време. (Немаркираният корелат на минало време трябва да има само значението „неминало“, а немаркираният корелат на бъдеще време — само значението „небъдеще“). Следователно в противопоставянето си с минало време сегашно време трябва да има значението „неминало“, а в противопоставянето си с бъдеще време сегашно време трябва да има значението „небъдеще“. А това означава следното. Или зад категорията сегашно време се крият две

¹ Бунина. История... с. 29—39.

² Пак там, стр. 161.

³ Пак там, стр. 31—32, 162.

единици, едната със значение „минало“, а другата със значение „небъдеще“, което е абсурд, или значенията „минало“ и „небъдеще“ са в същност едно и също значение, което също е абсурд. Бунина обаче приема второто решение и обявява значението „сегашен период на действие“ за отрицателно значение както на признака с положително значение „минал период на действие“, така и на признака с положително значение „бъдещ период на действие“.¹ При това обаче е явно, че признак с положително значение „минал период на действие“ има за отрицателно значение не значението „сегашен период на действие“, а значението „минал период на действие“, което включва както сегашния, така и бъдещия период. И, от друга страна, признак с положително значение „бъдещ период на действие“ има за отрицателно значение не значението „сегашен период на действие“, а значението „небъдещ период на действие“, което включва както сегашния, така и миналия период. По начало два признака, които имат едно и също отрицателно значение, са в същност един и същ признак. По такъв начин опозициите на Бунина са изградени върху положения, които водят до абсурдни изводи, че значенията „минал период на действие“ и „бъдещ период на действие“ са едно и също значение, или с други думи, че категориите минало време и бъдеще време са една и съща категория.

Отношенията между подсистемите също, по наше мнение, са поставени на невярна основа. Бунина счита, че трите относителни подсистеми са „еднотипно маркирани“ спрямо неотносителната (абсолютна) подсистема. Или с други думи, тя счита, че всяко време от абсолютната подсистема е немаркиран корелат на трите относителни времена, заемащи същото място в относителните подсистеми.² Приложен към българската темпорална система, този тезис означава, че например перфектът, плусквамперфектът и бъдеще предварително (времената, които според Бунина изразяват „относително предшествие“) са „еднотипно маркирани“ спрямо аориста (времето, което според Бунина изразява „абсолютно предшествие“). Както беше отбелязано, това положение противоречи на езиковия материал. Затова М. Деянова, която напълно възприема концепцията на Бунина, издига тезата за „функционалния развой на перфекта“. Тук няма да се спираме подробно на този въпрос. Ще отбележим обаче, че опозицията, за която говори Бунина, е невъзможна по принцип. Тази опозиция се опира на погрешната теза, че едно и също значение, („абсолютният момент на отчитане“) може да бъде отрицателно значение на три различни признака с три различни положителни значения („миналия момент на отчитане“, „сегашния момент на отчитане“ и „бъдещия момент на отчитане“).³ Така стигаме до противоречие, аналогично на противоречието, за което стана дума във връзка с отношенията между членовете във всяка подсистема. Тезата на Бунина неизбежно води до извода, че трите различни признака са в същност един и същ признак, а следователно и трите маркирани члена са в същност един и същ член. Изобщо целият модел на Бунина е изграден върху погрешното положение, че е възможно няколко различни признака с различни положителни значения да имат едно и също отрицателно значение. В същност не е

¹ Бунина. История... стр. 31—32.

² Пак там, стр. 35, 161, 162.

³ Пак там, стр. 32.

възможно да съществуват няколко члена, които да са „еднотипно маркирани“ спрямо друг член и да се характеризират изцяло положително. Членове, маркирани спрямо един и същ друг член или не са маркирани „еднотипно“, както беше в първия случай, или са маркирани в едно отношение, а немаркирани в друго.¹

И най-накрая, в новата си работа Бунина въвежда една опозиция, която не фигурираше в предишното ѝ изследване. Според новата ѝ работа трите времена от дадена относителна подсистема „... са в корелация с това време от неотносителната подсистема, което се явява точка за отчитане по отношение на дадената относителна система на отчитане. В тази корелация относителните времена са маркирани членове на противопоставянето, а неотносителното време — немаркиран“.² С други думи, в български език например имперфектът, плусquamперфектът и бъдеще време в миналото са маркирани спрямо аориста, който се явява за тях „точка на отчитане“. Според нас подобна корелация между относителните времена и времето, което е за тях „точка на отчитане“ е невъзможна, както е невъзможна и корелация между абсолютните времена и тяхната „точка на отчитане“ — момента на говоренето. Освен това подобна корелация отново предполага три члена, които се характеризират напълно положително един спрямо друг и са еднотипно маркирани спрямо четвърти член, което, както видяхме, води до противоречие.

Ето защо, независимо от приносния си характер, новата работа на Бунина не може да се счита за окончателно решение на спорните въпроси на българската темпорална система. С тази работа се открива нова страница в незатихващата дискусия за българските глаголни времена

* * *

Преди да преминем към някои въпроси, засягащи историческия развой на времената в български език, ще изложим съвсем накратко своето схващане за характера на българската темпорална система. По наше мнение българската темпорална система може да получи вярна интерпретация само ако бъдат приети следните две положения:

(1) Съществуват само два момента, които служат за ориентир на българските глаголни времена — моментът на говоренето и миналия ориентационен момент.

(2) Между т. нар. резултативни и т. нар. акционни (нерезултативни) времена не съществува темпорална разлика.

Тези две положения са свързани — признаването на едното означава признаване и на другото и обратно. Те могат да бъдат обосновани най-подробно. Тук няма да се спираме на тяхното детайлно доказване и само ще изложим накратко същността им.

Както се казва, употребите на относителните времена могат да се обяснят задоволително само ако се приеме, че относителните времена се ориентират по допълнителен ориентационен момент — момент, за който се говори или мисли. Този момент може да бъде изразен чрез друго глаголно действие, чрез обстоятелствен израз или да се подразбира.

¹ Срв. втория и третия член в реда: „неотносителен, неследходен“, „относителен, неследходен“, „неотносителен, следходен“, „относителен, следходен“.

² Бунина. История... стр. 163.

Отбелязахме, че тази гледна точка е разработена от българската граматическа наука. Явява се обаче въпросът, колко са моментите, които служат за ориентир на глаголното действие. Прието е да се счита, че в българската темпорална система съществуват четири ориентационни момента. Освен за момента на говоренето и за миналия ориентационен момент говорим се още и за „бъдещ ориентационен момент“, спрямо който се ориентира бъдеще предварително време и за „бъдещ спрямо минал ориентационен момент“, спрямо който се ориентира бъдеще предварително време в миналото.¹ Да наречем тези моменти съответно M_1 , M_2 , M_3 и M_4 . По наше мнение „бъдещият ориентационен момент“ и „бъдещият спрямо минал ориентационен момент“ не съществуват. Те не са ориентационни моменти, а само резултативни моменти, т. е. моменти, в които се проявява резултативността съответно на бъдеще предварително време и на бъдеще предварително време в миналото. Не случайно с тези моменти е свързано едно единствено време — съответното резултативно, докато с M_1 и M_2 са свързани цели групи времена. При перфекта и плусквамперфекта ние също мислим за момент, в който се проявява тяхната резултативност, но резултативните моменти на перфекта и плусквамперфекта не се обособяват, защото съвпадат съответно с M_1 и M_2 .

Тезата за наличието на четири ориентационни момента води до големи затруднения. Известно е, че четвъртият ориентационен момент е свързан с миналия ориентационен момент, но няма пряко отношение към момента на говоренето. Не случайно той е наречен „бъдещ спрямо минал ориентационен момент“. В това отношение този момент споделя характеристиката на относителните времена и трябва да бъде наречен „относителен момент“. Съответно на това бъдеще предварително време в миналото (времето „с тройна ориентация“) се явява относително на квадрат. Привържениците на тезата за наличието на четири ориентационни момента трябва да говорят не за опозиция между абсолютни и относителни времена, а за своеобразна градуална опозиция между времена с единична, двойна и тройна ориентация, т. е. между абсолютни, относителни и относителни на втора степен времена. Последната група е представена от едно единствено време — бъдеще предварително в миналото — и изолираното положение на това време противоречи на тезиса за системния характер на езика.

И тъй, по наше мнение, в българската темпорална система съществуват само два ориентационни момента — моментът на говоренето и миналия ориентационен момент. Бъдеще предварително време се оказва също така пряко ориентирано към момента на говоренето, както и бъдеще време. Бъдеще предварително време в миналото се оказва също така пряко ориентирано към миналия момент, както и бъдеще време в миналото. Но докато бъдеще време изразява действие, следходно на момента на говоренето, бъдеще предварително време изразява резултат от действие, следходен на момента на говоренето. Аналогично на това бъдеще време в миналото изразява действие, следходно на миналия момент, а бъдеще предварително време в миналото изразява резултат от действие, следходен на миналия момент. Разликата между тези времена се оказва видова, а не

¹ П. Пашов. Българските глаголни времена...

темпорална. По същия начин трябва да се счита, че отношението между презенса и перфекта и между имперфекта и плюсквамперфекта е отношение на действие към резултат от действие. До този извод може да се стигне и по други пътища. Другаде ще посочим данни, които говорят, че перфектът напр. е презенс по отношение на времето, т. е. данни, които говорят, че разликата между т. нар. резултативни и т. нар. нерезултативни времена не е темпорална. На видовия (в широк смисъл) характер на резултативните времена настоява Ю. Маслов. Той обаче погрешно счита, че резултативните времена са „двупланови“, т. е. счита, че в семантиката на резултативните времена еднакво важна роля играят резултатът, и предходното действие. Ето защо той съпоставя перфекта не със сегашно време, а с аориста (и съответно с имперфекта, който за Маслов има темпоралното значение на аориста).¹ При подобен подход останалите резултативни времена остават без корелати. Най-близо до изложената тук гледна точка стои П. Пашов, който нарича перфекта „сегашно резултативно“, бъдещето предварително — „бъдеще резултативно“ и т. н.² Той обаче продължава да счита, че разликата между резултативни и нерезултативни времена е темпорална и остава свързан с неправилната теза за наличието на четири ориентационни момента.

Като изхождаме от казаното дотук, стигаме до извода, че българската темпорална система е изградена от следните значими опозиции. На първо място ще отбележим опозицията между времена, директно ориентирани към момента на говоренето — M_1 и времена, ориентирани към миналия ориентационен момент — M_2 и едва чрез него — към момента на говоренето. Опозицията е пропорционална и може да бъде представена по следния начин: *сегашно време : имперфект = перфект : плюсквамперфект = бъдеще време : бъдеще време в миналото = бъдеще предварително време : бъдеще предварително време в миналото = аорист : φ*. Сегашно време изразява действие, едновременно на M_1 , имперфектът — действие, едновременно на M_2 , перфектът изразява резултат от действие, едновременно на M_1 , плюсквамперфектът — резултат, едновременно на M_2 , бъдеще време изразява действие, следходно на M_1 , бъдеще време в миналото — действие, следходно на M_2 , бъдеще предварително време изразява резултат от действие, следходен на M_1 , бъдеще предварително време в миналото — резултат, следходен на M_2 . Аористът изразява действие, предходно на M_1 , без да има корелат по отношение на M_2 .³

¹ Ю. Маслов. Глагольный вид в современном болгарском литературном языке. — сб. Вопросы грамматики болгарского литературного языка, Москва, 1959, стр. 162—165.

² П. Пашов. Българските глаголни времена...

³ Тук става дума за главното значение на времената, за значението, което те притежават в позиция на противопоставяне, където немаркираните форми изразяват значение, опозитивно на значението на маркираните форми. В позиция на неутрализация се явява общото значение на немаркираните форми, в тази позиция те оставят дадения признак неизразен. Сръ. *тръгваме (тръгвахме) чак когато се съмне*, където в зависимост от глагола в главното изречение формата *се съмне* може да изразява както едновременност спрямо M_1 , така и едновременност спрямо M_2 (= *се съмнеш*). Други примери за неутрализация на опозицията: *той тицаше, сякаш се е опарил* (вм. . . . *се беше опарил*); *той се дърпаше, сякаш ще го изядат* (вм. . . *щяха да го изядат*); *в очакване на момента, в който Петър ще се е приготвил* (вм. . . *щеше да се е приготвил*), *ние се разхождахме из градината*.

В съгласие с традицията ще наречем времената, ориентирани директно към M_1 неотносителни (абсолютни) времена, а времената, ориентирани към M_2 и едва чрез него към M_1 — относителни времена.

Трябва също така да обърнем внимание върху следния факт. В областта на глаголните времена морфемите се оказват носители на значенията на диференциалните признаци. На системата от опозиции в плана на съдържанието съответствува стройна система от формални противопоставяния. Анализът на системата от формални противопоставяния е също едно доказателство за валидността на предлагания модел. За удобство тук тази система ще бъде разкрита на базата на по-архаичния начин за образуване на бъдеще време и на бъдеще предварително време, който и досега се пази при бъдещите относителни времена и при негативните форми на всички бъдещи времена (спомогателен глагол + *да-конструкция*). Другаде ще покажем, че превръщането на спомогателния глагол в частица при бъдеще време и бъдеще предварително време не се отразява на системата от формални противопоставяния.

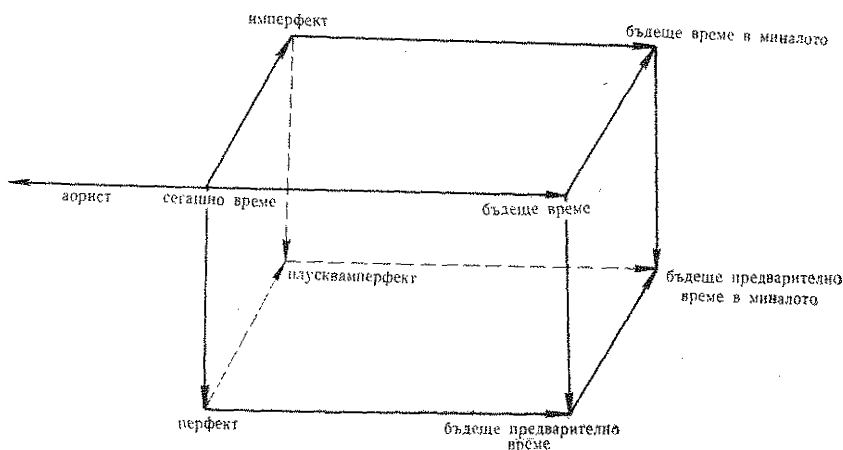
Неотносителните времена се различават формално от относителните само по една морфема. Носител на значението „неотносителност“ е *сегашната морфема* (сегашната флексия при сегашно време, сегашната форма на спомогателния глагол при другите неотносителни времена). Носител на значението „относителност“ е *имперфектната морфема* (имперфектната флексия при имперфекта, имперфектната форма на спомогателния глагол при другите относителни времена). Срв. *ходя: ходех = ходил съм: ходил бях = ще да ходя: щях да ходя = ще да съм ходил: щях да съм ходил = ходих: ф.*

Втората опозиция, която ще набележим, е опозицията между *резултативни* и *нерезултативни* времена. Както се каза, тази опозиция е видова, а не темпорална. Тя може да се разглежда заедно с темпоралните противопоставяния само условно. Опозицията е пропорционална и има вида: *Сегашно време: перфект = имперфект: плусквамперфект = бъдеще време: бъдеще предварително време = бъдеще време в миналото: бъдеще предварително време в миналото = аорист: ф.* И тук на противопоставянията в плана на израза съответствува система от формални противопоставяния, срв. *ходя: съм ходил = ходех: бях ходил = ще да ходя: ще да съм ходил = щях да ходя: щях да съм ходил = ходих: ф.* Всяко резултативно време се образува от съответното нерезултативно, като глаголът *съм* се постави във времето на нерезултативния корелат и се прибави аористното причастие на -л. Глаголът *съм* е носител на темпоралните признаци на съответното резултативно време, причастieto — на лексикалното значение и на значението „резултативност“.

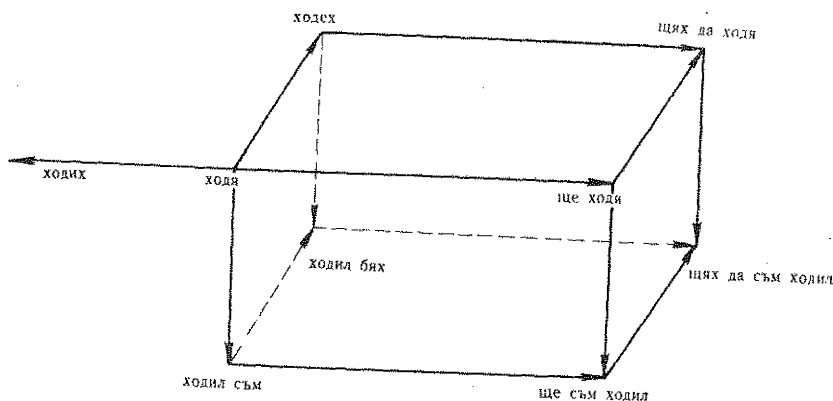
И накрая, според положението на действието или резултата спрямо съответния ориентационен момент, българските глаголни времена се противопоставят едно на друго като *едновременни*, *предходни* и *следходни*. Както се каза, тричленната опозиция „едновременност—предходност—следходност“ се разбива на опозициите „предходност—непредходност“ и вече в сферата на непредходността — „следходност—неследходност“. Опозицията между неследходни и следходни времена е пропорционална и може да бъде представена по следния начин: *сегашно време: бъдеще време = имперфект: бъдеще време в миналото = перфект: бъдеще предварително време = плусквамперфект: бъдеще предварително време*

в миналото. Във формата на следходните времена спомагателният глагол е носител на темпоралните значения (чрез морфемата *щ* — спомагателният глагол изразява значението „следходност“, чрез флексията — противопоставянето „относителност—неотносителност“, а *да* — конструкцията — на лексикалното значение и на противопоставянето по признак „результативност—нерезультативност“. Срв. *ходя* — *ще да ходя* — *ще да съм ходил*; *ходех* — *щях да ходя* — *щях да съм ходил*.

В цялост българската темпорална система може да бъде представена чрез следното обемно, стереометрично изображение:

Или с пример:

Стрелките водят от немаркирания към маркирания член и по такъв начин символизират замените, които са възможни в позиция на неутрализация.

Предното поле е полето на неотносителните времена, задното поле е полето на относителните времена. Немаркирано поле е полето на неотносителните времена. Горното поле е полето на нерезультативните вре-

мена, долното поле е полето на резултативните времена. Аористът е единственото време, маркирано с признак „предходност“. В сферата на непредходността следходните времена се противопоставят на неследходните. Немайки поле е полето на неследходните времена.

Позиции на неутрализация са преди всичко подчинените изречения. В подчинените изречения експлицитното изразяване на ред признаци става излишно, доколкото те са изразени експлицитно от темпоралната форма в главното изречение. Тук обаче няма да се спираме на този въпрос.

По-особено разяснение изисква мястото на аориста в системата. Липсата на относителен корелат срещу аориста е закономерно и лесно обяснимо явление. Аористът изразява действие, предходно на M_1 . Употребата на същия този аорист за означаване на действие, предходно на M_2 , не противоречи на системно обусловеното му значение, защото всяко действие, предходно на M_2 , е предходно и на M_1 . Подобно отношение на транзитивност съществува само в сферата на предходността и затова там относителните корелати са излишни. Друго е положението с отсъствието на резултативен корелат срещу аориста. Подобен корелат по принцип е възможен, но обикновено и той отсъства от системите, защото функциите му до голяма степен се покриват с функциите на плусквамперфекта. Освен това в български език един такъв корелат по форма би съвпаднал напълно с плусквамперфекта поради омонимията на аористната и имперфектна форма на глагола *сѣм*.¹

* * *

Нека сега разгледаме в светлината на предложния модел на българската темпорална система някои въпроси, свързани с историческия развой на българските глаголни времена.

Както се каза, голямата заслуга на Бунина е в това, че в новата си работа тя детайлно доказва принципиалната тъждественост на системата на глаголните времена в старобългарски, среднобългарски и новобългарски език. Заедно с това обаче, неправилните възгледи на Бунина за инвентара и организацията на българската темпорална система не й позволяват да види развойните тенденции на тази система. В резултат на сравнението на старобългарската, среднобългарската и новобългарската редакция на един и същ евангелски текст, Бунина стига до извода, че във функционирането на глаголните времена са настъпили следните промени. На първо място, тя констатира, че в новобългарски език сегашно време е започнало да се употребява в една нова функция — функцията на сегашно историческо време.² Авторката не се опитва да обясни причината, поради която тази функция на сегашно време е непозната за старобългарски език.³ На второ място, Бунина отбелязва, че в новобългарски език относителните времена започват да се употребяват по-често, отколкото в старобългарски език.⁴ Авторката допуска, че това явление може да се свърже с „... по-голямата диференциация в употребата на формите на абсолютните и относителните времена, с по-отчетливото функциониране

¹ Вж. правилата за образуване на резултативните времена.

² Бунина. История... стр. 297.

³ Пак там. стр. 237.

⁴ Пак там. стр. 297.

на системата в цялост“.¹ Обосновката на Бунина в това отношение обаче е уязвима. Бунина обосновава тезата за нарасналата роля на относителните времена, като се позовава преди всичко на големия брой разночетения от типа „аорист—перфект“ (т. е. на големия брой замени на аористната форма в старобългарския текст с перфектна форма в новобългарския).² Преди всичко, както беше показано, перфектът е абсолютно, а не относително време и неговата употреба съвсем не може да бъде показателна за засилването на ролята на относителните времена. Освен това замените, за които говори Бунина, съвсем не се дължат на това, че перфектът изтласква аориста от употребите му в несобствено, перфектно значение, както мисли авторката.³ Тези замени се дължат на причини от модален характер. След появата на т. нар. начини за изказване на глаголното действие,⁴ „свидетелският“ по начин на изказване аорист става неудобен за предаване на действия, които не са възприети лично. В такива случаи той бива заместван с „неутралния“ по начин на изказване перфект (при известно преосмисляне на извънезиковата ситуация) или с „неутралния“ аорист — една форма, която е омонимична на перфекта. Във втория случай, който е рязко преобладаващ, нямаме никаква промяна в темпоралната характеристика на действието. Обратната замяна „перфект—аорист“⁵ се дължи на обратната причина — след създаването на начините на изказване „неутралният“ перфект се оказва неудобен за предаване на подчертано лично възприети действия. И дори разночетенията, които Бунина характеризира като „имперфект—перфект“⁶, също се дължат на причини от модален характер. В новобългарски език „свидетелският“ имперфект (*ходеше*) става неудобен за предаване на невъзприети действия и се заменя с „неутралния“ имперфект (*е ходел*) или с „неутралния“ аорист (*е ходил*). Втората замяна се съпровожда с преосмислянето на действието от едновременно на минал момент в директно ориентирано към момента на говоренето. Бунина не е права да вижда тука субституция „имперфект—перфект“, особено пък, когато имперфектът се заменя с „неутрален“ имперфект⁷.

Ето защо, правилно изтъкван, материалът на Бунина ни дава само възможност да се убедим във факта, впрочем отричан от някои, че начините за изказване на глаголното действие са нова категория в българ-

¹ Бунина. История... стр. 221.

² Пак там. стр. 237.

³ Пак там. стр. 123, 286—291, 397.

⁴ В. Станков. Категории на индикатива в съвременния български език. Български език, 1967, 4, стр. 330—345; Й. Пенчев. Към въпроса за времената... стр. 138—141. Нашето мнение за модалните категории на българския индикатив се различава от мнението на посочените автори. Според нас, докато в сферата на неминалото съществува само опозиция по признак „лично твърдение — чуждо твърдение“ (*ще ходи — щял да ходи*), в сферата на миналото съществува както опозиция по признак „свидетелско отношение — несвидетелско отношение“ (*щеше да ходи — щял да ходи*) така и продължението на познатата им опозиция по признак „лично твърдение — чуждо твърдение“ (*щял е да ходи — щял бил да ходи*). По такъв начин формите с *бил* се оказват „емфатични“ само в сферата на неминалото. Тук обаче ще се придържаме към терминологията на посочените автори.

⁵ Бунина. История... стр. 272—274, 291—293.

⁶ Пак там. стр. 279, 293.

⁷ Вж. напр. на стр. 293 израз *колко го обичал*, който свидетелски изказан, би гласял *колко го обичаше*.

ски език. Той не ни дава възможност да правим изводи за някакви промени във функционирането на българските глаголни времена. Възможно ли е в такъв случай да се набележат някакви развойни тенденции в българската темпорална система? По наше мнение на този въпрос трябва да се отговори утвърдително.

Съществуват данни, които сочат, че системата, която беше описана тук, е нова за старобългарски език. Праславянският език не е познавал опозицията между абсолютни и относителни времена. В това ни убеждават известни съображения за инвентара на времената в праславянски език. Бъдеще време в миналото е съвсем нова категория в старобългарски език — като форма то е изцяло зависимо от създаващото се описателно бъдеще време. Следователно бъдеще време в миналото не е съществувало в праславянски език. Обратно, сигматичният футур по всяка вероятност е съществувал на известен етап от историята на праславянски език — после ние ще покажем, че между сигматичния аорист и сигматичния футур има взаимовръзка. При подобен инвентар праславянската темпорална система не може да бъде организирана като старобългарската — опозицията по признак „относителност—неотносителност“ при нея се оказва малко вероятна.

Има обаче и други факти, които показват, че темпоралната система, която ни е позната от писмения период на българската езикова история, е нова за старобългарски език. Известно е, че в историческия си развой българският имперфект сменя основата, от която образува формите си.¹ Както и да се обяснява основата на имперфекта в старобългарски език, ясно е, че тази основа е свързана с инфинитивната основа. В основата на старобългарските имперфектни форми винаги се явява фонетичният облик на корена от инфинитивната основа. Изключение от това правят само няколко глагола.² Още в старобългарския период обаче имперфектът се насочва към една нова основа, която е в същност вариант на сегашната основа. Коренът на тази основа има фонетичния облик на корена от сегашната основа. На какво се дължи това забележително явление в „материалната“ история на българските глаголни времена? Проф. К. Мирчев счита, че причината за явлението е в смесването на окончанията на имперфекта и аориста, поради което имперфектът е бил принуден да се разграничава формално от аориста чрез основата си.³ Ние обаче видяхме, че в областта на българските глаголни времена морфемите са носители на значенията на диференциалните признаци. Носител на значението „неотносителност“ е „сегашната морфема“ (сегашната флексия при сегашно време, сегашната форма на спомагателния глагол при другите неотносителни времена). Носител на значението „относителност“ е „имперфектната морфема“ (имперфектната флексия при имперфекта, имперфектната форма на спомагателния глагол при другите относителни времена). Срв. *ходя: ходех = ходил съм: ходил бях = ще да ходя: щях да ходя = ще да съм ходил: щях да съм ходил*. Следователно напълно закономерно е имперфектът да се отличава от сегашно време само по флексията си, т. е. да има основата на сегашно време. Имперфектната основна

¹ К. Мирчев. Историческа граматика на българския език. София, 1958. стр. 195 и сл.

² А. М. Селищев. Старославянский язык, часть II. Москва, 1952. стр. 164.

³ К. Мирчев. Историческа граматика... стр. 193—201.

гласна и сегашната основна гласна са аломорфи. Те са носители на значението „непредходност“ и се противопоставят на аористната (инфинитивна) гласна (или евентуално на липсата на основна гласна в аористната основа), която е носител на значението „предходност“. По такъв начин насочването на имперфекта към сегашната основа е напълно закономерно явление и се дължи на причини от структурен характер. Това явление неизбежно би настъпило независимо от това, дали окончателността на аориста и имперфекта се смесват. Обратно, ориентирането на имперфекта към сегашната основа трябва да се разглежда наред с причините от фонетичен характер като важен фактор за смесването на окончателността на имперфекта и аориста. От момента, в който аористните и имперфектните форми започват да се образуват от различни основи, тяхното разграничаване с помощта на т. нар. окончания вече губи смисъл.

Можем следователно да направим следните изводи.

Първо, темпоралната система, която познаваме от писмения период на българската езикова история, е нова за старобългарски език. Това е една система, която се е наложила в плана на съдържанието, но която още не е успяла да приведе плана на израза в съответствие с плана на съдържанието. Историята на българските глаголни времена ни се представя като процес на стабилизация, регулиране и полъване на системата. Преди всичко това е процес на преодоляване на съпротивата на изразните средства и на привеждане на плана на израза в съответствие с плана на съдържанието. Тук се отнасят такива факти като създаването на новата имперфектна основа и формализацията на служебните глаголи. По-нататък може да се предполага, че е съществувал процес на фиксиране на позициите на неутрализации в определени типове подчинени изречения. Това е обаче един въпрос, който изисква специални проучвания. И накрая, създаването на бъдеще предварително време в миналото полъва една празна клетка в системата. Появата на това време формално става възможна едва когато инфинитивът се разлага, т. е. и тук изразните средства са възпрепятствували системата да наложи пълна системност. Нека още веднъж подчертаем, че бъдеще предварително време в миналото е пълноправен член на темпоралната система. Неговата ниска честота се дължи на максимално маркирания му характер.

Второ, фактът, че старобългарската темпорална система е една новоустановена система, която носи явни следи на преустройство, поставя въпроса — кога се е извършило това преустройство. Трябва да се предполага, че новата темпорална система е възникнала на балканска почва. Решително по-малко основания имаме да отнесем нейното възникване към късния праславянски период. Срещу подобно предположение говорят следните факти. От една страна, българската темпорална система показва голямо сходство с темпоралните системи на другите балкански езици.¹ Албанският език например притежава не само форма, паралелна на българското бъдеще в миналото, но и форма, паралелна на българското бъдеще предварително в миналото.² Тези факти недвусмислено говорят

¹ М. Деянова. История на сложните минали времена в български, сръбохърватски и словенски език. София, 1970. стр. 222—226.

² Пак там. стр. 223, 224.

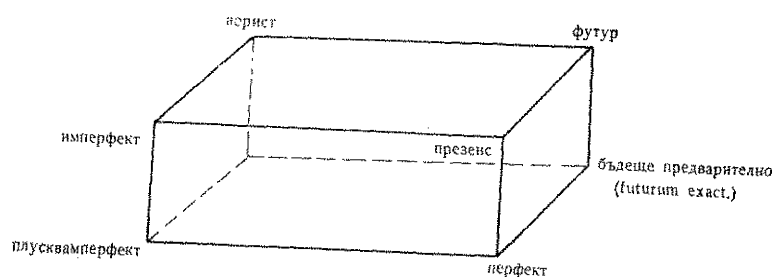
за наличие на опозиция между относителни и неотносителни времена в тези езици. От друга страна, данните на другите славянски езици също не ни позволяват да отнесем преустройството, за което става дума, към общославянския период. В най-добрия случай може да се допусне, че в късния праславянски се е създала опозиция по признак „относителност—неотносителност“ само в полето на едновременните (неследходни) времена. Но и това е малко вероятно, защото системата би изисквала противопоставянето да се разпростре и върху следходните времена, а в другите славянски езици не е засвидетелствувано бъдеще време в миналото, да не говорим за бъдеще предварително в миналото. Освен това наличието на опозиция между относителни и неотносителни времена позволява свободно образуване на имперфект и аорист от двата глаголни вида, а в другите славянски езици или се стига до изчезване на аориста и имперфекта, или аористът започва да се образува само от свършен вид, а имперфектът — само от несвършен вид. (Сърбохърватски език, чиито говори не са единни в областта на глаголните времена, представлява в това отношение преход между български и другите славянски езици.) Понататък самият факт, че в славянските езици изчезването на аориста се придружава и от изчезване на имперфекта, също е показателен. В романските езици, където по наше мнение съществува опозиция между неотносителни и относителни времена, аналогична на съответната опозиция в български език, също както в славянските езици (без български език) се наблюдава агресия на времето от перфектен тип в сферата на времето от аористен тип. Тази агресия обаче ни най-малко не разколебава позициите на имперфекта в романските езици. Това показва, че отношението между аориста и имперфекта в праславянски език не е било познатото ни отношение на абсолютно време към относително време.

Ето защо трябва да се счита, че старобългарската темпорална система е формирана на балканска почва. Старобългарската темпорална система не е нито „старославянска“, нито „общославянска“. Обикновено праславянската темпорална система се реконструира по старобългарската. Според нас тази практика е погрешна.

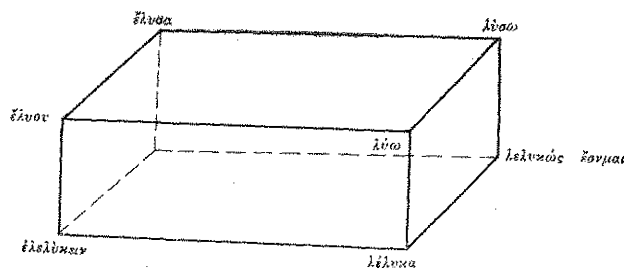
На въпроса, каква е била темпоралната система, която е предшествовала системата, позната ни от старобългарски език, може да се отговори с повече или по-малко вероятни хипотези. Фактът, че в старобългарски език имперфектните форми са все още свързани с инфинитивната основа, показва, че на един по-стар етап имперфектът и аористът са били в корелация. Общото основание за сравнение между тези две времена може да бъде само признакът „предходност“ („миналост“). (Нека напомним, че днес имперфектът не притежава признака „предходност“. Българският имперфект означава действие, едновременно на минал момент, без да изразява отношението на това действие към момента на говоренето.) При това положение, ако се изключи възможността опозицията между имперфекта и аориста в праславянски да е видова, имперфектът може да се различава от аориста само по признака „едновременност—неедновременност“. С други думи, на базата на общото основание за сравнение — „предходност“ — имперфектът може да се различава от аориста само по това, че изразява действие, едновременно на миналия момент, докато аористът изразява действие, несвързано с този момент. По същия начин обаче в полето на неминалото сегашно време изразява действие, едно-

временно на момента на говоренето, а бъдеще време — действие, не-едновременно на момента на говоренето. Можем следователно да предположим за праславянски език пропорционалната опозиция — *презенс: футур = имперфект: аорист*. Или по друг начин — *презенс: имперфект = футур: аорист* (двете пропорции са производни една от друга). Предположението за корелация между аорист и бъдеще време изглежда необосновано само от позициите на логическото триделение на времето на минало, сегашно и бъдеще. Това предположение намира подкрепа и в анализа на старогръцката темпорална система. В старогръцки език сигматичният футур се различава формално от презенса само по една морфема — сигмата. По същия начин обаче сигматичният аорист се различава от имперфекта само по една морфема — сигмата. Срв. $\lambdaύω$: $\lambdaύσσω = \xi\lambdaύον$: $\xi\lambdaύσα$ (флексията -α при аориста е от по-старо -υ). Формално потвърждение намира и производната пропорция.

Ние видяхме, че в областта на българските глаголни времена морфемите са носители на значенията на диференциалните признаци. По всяка вероятност това явление ще се окаже тенденция изобщо в индоевропейските езици. Да разгледаме по-подробно положението в старогръцки език. По наше мнение старогръцката темпорална система може да се представи по следния начин:

Или с пример:

Първото поле е полето на миналите времена (това са т. нар. исторически времена), второто поле е полето на неминалите времена (т. нар. главни времена). Носител на значението „минало“ са т. нар. лични окончания на

историческите времена и нарастването (аугментът). Носител на значението „веминалост“ са т. нар. лични окончания на главните времена и липсата на аугмент.

Предното поле е полето на едновременните времена, задното поле е полето на неедновременните времена. Носител на значението „неедновременност“ е морфемата -σ — носител на значението „едновременност“ — нулева морфема. (Става дума за глаголи, при които сегашната и глаголната основа съвпадат.) В страдателно-средния залог бъдеще предварително време (fut. exactum) се различава от перфекта само по характеристиката -σ (λελυμαι: λελυομαι). В активен залог формите на бъдеще предварително време се образуват аналитично, но също по законите на системата от формални противопоставяния.

Горното поле е полето на нерезултативните времена, долното поле е полето на резултативните времена. Носител на значението „резултативност“ е характеристиката -ж- и удвоението. Носител на значението „нерезултативност“ е отсъствието на формален показател. Както и в съвременния български език, така и в старогръцки опозицията на признак „резултативност—нерезултативност“ не е темпорална.

Казаното за старогръцката темпорална система позволява да се направят следните изводи:

На първо място ще отбележим, че утвърденото в науката мнение за видовете противопоставяния в старогръцки език не отговаря на реалността. Дори и да считаме опозицията, която тук означихме като опозиция по признак „едновременност—неедновременност“, за видова, явно е, че тази опозиция обхваща всички времена без изключение. Следователно гледната точка, съгласно която в старогръцки език съществува тричленна видова опозиция *презентна основа : аористна основа : перфектна основа*, при което имперфектът е включен в тази опозиция, а футурът е изключен от нея¹, е погрешна.

На второ място, нека отбележим следното. Ние видяхме, че характеристиката -σ- е носител на едно и също значение и при аориста, и при футура. Този очевиден факт е останал незабелязан досега само поради господството на гледната точка за логическото триделение на времето на минало, настояще и бъдеще. Следователно на въпроса, съществувал ли е в праславянски език сигматичен футур, трябва да се отговори утвърдително. Праславянският език е притежавал сигматичен аорист, следователно на определен етап от своя развой той е притежавал и сигматичен футур. Възникването на сигматичния футур е неотделимо от възникването на сигматичния аорист и обратно — тук се касае за създаването на нов диференциален признак, а не на изолирани категории. По такъв начин хипотезата, че на определен етап от развоя на праславянския език темпоралната система на този език е имала инвентара и организацията на старогръцката темпорална система, ни изглежда доста правдоподобна. Така очертаната система обаче не е била изконна нито за старогръцки език, нито за праславянски. Наличието на т. нар. силни времена в старогръцки език и на т. нар. асигматичен аорист в старобългарски език показва, че тази система е дошла на мястото на друга, по-бедна и по-проста система.

¹ Ю. Маслов. Към типологията на глаголният вид. Език и литература, 1963, I, стр. 4.

В заключение нека отбележим следното. Каквито и хипотези да се изказват за характера на праславянската темпорална система, ясно е, че организацията на тази система не трябва да се извежда от положението в старобългарски език. Старобългарската темпорална система е една новообразувана система, която носи явни следи от преустройство. Историята на българските глаголни времена от старобългарския период до днес е история на стабилизиране и попълване на системата, история на регулиране и усъвършенстване на морфологическите изразни средства.

МАТЕРИАЛЫ ПО ИСТОРИЧЕСКОЙ АКЦЕНТОЛОГИИ БОЛГАРСКОГО ЯЗЫКА

I. ИМЕННОЕ УДАРЕНИЕ В ВОСТОЧНЫХ СРЕДНЕБОЛГАРСКИХ ТЕКСТАХ XIII—XIV ВВ.

В. А. Дыбо

Восточноболгарские диалекты, проведя к XIII веку ряд преобразований акцентных типов, сохранили основное акцентологическое различие в системе акцентных парадигм: различие между неподвижным (акцентные парадигмы *a* и *b*) и подвижным (акцентная парадигма *c*) типами. Сохранилась в значительной степени и основная особенность акцентной парадигмы *c* — объединение в ней двух типов форм: форм с устойчивым ударением и форм-*enclitomena*¹.

Акцентные типы имени в среднеболгарском являются непосредственным продолжением праславянских акцентных парадигм и могут быть рассмотрены на фоне праславянского распределения. Приводимый ниже материал располагается по праславянским акцентным парадигмам, что позволяет выделить те инновации, которые внесло собственно болгарское развитие. В общем виде это развитие представляется следующим:

Акцентная парадигма *a* претерпела минимальные изменения, сохранившись в большинстве случаев как тип с накоренным (наосновным) неподвижным ударением. По-видимому, лишь в именах среднего рода под влиянием имен акцентной парадигмы *c* и краткостных имен парадигмы *b* проявляется тенденция к распространению конечного ударения во мн. числе².

¹ Праславянские акцентные типы обозначаются в работе по системе Хр. Станга (*Slavonic accentuation*, Oslo, 1957). В соответствии с этим, акцентной парадигмой *a* (а. п. *a*) называется тип с неподвижным ударением на основе, которое в непроезвонных основах обычно проявлялось как акутовое неподвижное ударение, акцентной парадигмой *b* (а. п. *b*) — тип, реализовавшийся в виде ударения на окончании и рецессивного (сдвинутого) новоаккутового ударения на слоге, предшествующем окончанию, в некоторых формах. Акцентная парадигма *c* (а. п. *c*) представляла собой единство двух различных просодических характеристик слова: одна группа форм имела маргинальное ударение на окончании (которое заменялось акутовым ударением на слоге, предшествующем окончанию, если гласный этого слога восходил к первоначально долгому монофтонгу), в других формах выступал так называемый славянский „циркумфлекс“ на начальном слоге формы. В данных формах начальное „циркумфлексное“ ударение сохранялось лишь в абсолютной позиции (в случае совпадения границ формы с границами тактовой группы), при вхождении в одну тактовую группу с другими словами они модифицировали свою акцентную характеристику. Эти формы мы называем формами-*enclitomena*.

² Этот процесс, возможно, был связан с тем, что слова акцентных парадигм *a* и *c* имели в древнеболгарском общую черту: сокращенный (и краткий) гласный корня.

В результате ретракции ударения акцентная парадигма *b* в восточно-болгарском в массе производных слов совпала с акцентной парадигмой *a*. Однако ретракция имела свои позиции и ограничения, что позволяет в некоторых случаях отличить этот тип от акцентной парадигмы *a*: 1) она, по-видимому, не происходила в суффиксальных словах, если гласным суффикса был *ь* или *ъ*; 2) ударение не передвигалось с конечных долгих (на предшествующий краткий)¹.

С другой стороны, так как нет надежных данных о ретракции ударения в словах а. п. *c* и в *a*-основах а. п. *b* (и можно думать, что в этой группе слов ее вообще не было), то можно предположить, что *o*-основы муж. рода а. п. *b*, а также *i*- и *u*-основы этой же парадигмы в период, предшествующий ретракции, отличались от слов а. п. *c* и *a*-основ а. п. *b* каким-то просодическим качеством: возможно, распространившейся в них долготой².

Акцентная парадигма *c* в среднеболгарских диалектах восточнoболгарской области сохраняла в описываемое время свои основные особенности. Она складывалась из форм с двумя различными просодическими характеристиками: одни формы имели конечное ударение, другие накоренное, которое при присоединении проклитики передвигалось на нее (некоторые тексты, однако, показывают непередвинутое ударение, что может быть отнесено как к особенностям диалекта, так и к манере акцентуирования текста, при которой проставлялось не фразовое, а словарное ударение формы). Но распределение этих форм, по сравнению с праславянским распределением, подверглось, вероятно, определенным изменениям. По-видимому, в некоторых формах-*enclitomena* распространялось накоренное ударение в результате слияния акцентных кривых, относившихся первоначально к разным основам (*o*-, *u*-, *i*-основы), и выравнивания под влиянием конечноударенных форм.

Таким образом, если рассматривать по типам именных основ, акцентная система имени в восточноболгарских текстах XIII—XIV вв. (в ее отношении к праславянской акцентной системе) может быть представлена в следующем несколько идеализованном виде³:

¹ Если перед конечным долгим был долгий, ударение переходило на предшествующий долгий, но этот процесс относится, по-видимому, к праславянскому периоду.

² Этому, однако, противоречит наличие отклонений именно у долготных основ (см. ниже).

³ В таблицах курсивом даются типовые формы (действительно зафиксированные примеры см. в списках). Звездочка обозначает отсутствие в материале примеров на данную форму или сочетание, восстанавливаемые на основании системных соображений и памятников, материал которых не вошел в эту работу. Варианты с неясным распределением указываются при помощи различных типовых форм. Единичные примеры, приводимые из текстов, даны древнеболгарским шрифтом.

О-основы муж. рода

(Вторично сюда вошли и- и i-основы муж. рода, внесшие некоторые свои варианты формы)

	a		b		c
		с оттянутым ударением	с сохранением места ударения		
Sing. nom.	лзыкѣ	дворѣ	конѣцѣ	градѣ	
gen.	лзыка	двопа	конца	града, до града	
dat.	лзыкоу	двороу	концоу	градоу, къ градоу	
acc.	лзыкѣ	дворѣ	конѣцѣ	градѣ, въ градѣ	
instr.	лзыкомѣ	дворомѣ	концѣмѣ	градомѣ	
loc.	лзыцѣ	дворѣ	конци	градѣ, въ градѣ (чиноу, *въ чиноу)	
Pl. nom.	лзыци	двори	конци	гради	
gen.	лзыкѣ	дворовѣ	конѣцѣ	градовѣ	
dat.	лзыкомѣ	дворомѣ	концѣмѣ	градомѣ	
acc.	лзыкы	дворы	конца	грады	
instr.	лзыкы	дворы		шары, гласы, дары	
loc.	лзыцѣхъ	дворѣхъ	концихъ	доусѣхъ, бѣсѣхъ	
Du. nom—acc.		двора		бѣкоу	
gen—loc.	братоу	жнѣтѣ			
dat—instr.		дворома			

Примечание: ударение instr. и loc. pl. в а. п. с, по-видимому, давало варианты в зависимости от диалекта или фонетической позиции, однако имеющийся материал не позволяет более точно установить позиции или выяснить диалектный характер отклонений.

О-основы ср. рода

Известный нам материал текстов XIV века не позволяет точно установить характер распределения в а. п. б, но более многочисленные факты рукописей середины XV века позволяют думать, что это распределение зависело от количества корневого слога: основы с долгим корневым слогом проводили накоренное ударение мн. числа, у краткосложных основ в пош.-асс. pl. сохранялось конечное ударение, распространившееся и на косвенные падежи по мере распространения в них темы -а-.

Ср.: долгосложные — 1. лица (асс. pl., Зогр. сб. № 103, 334, Служ. Евф., 556, Ев. Воскр., 1606, Сб. № 19, 136, 156, 1266); 2. чѣсла (асс. pl.,

о-основы ср. рода
(вторично сюда вошли и основы ср. рода на согласные, которые внесли свои
вариантные формы)

	а	б		с
		долгосложные	кратко- сложные	
Sing. nom.	мѣсто	чѣсло	сѣло	море
gen.	мѣста	чѣсла	сѣла	мѡръ
dat.	мѣстоу	чѣслоу	сѣлоу	мѡрю
acc.	мѣсто	чѣсло	сѣло	мѡре, въ море
instr.	мѣстомъ	чѣсломъ	сѣломъ	златомъ (златомъ)
Sing. loc.	мѣстѣ	чѣслѣ	сѣлѣ	мѡри, въ мори
Pl. nom.	мѣста	чѣсла	сѣла	вратѣ
gen.	мѣстѣ	чѣслѣ	сѣлѣ	вратѣ
dat.	мѣстомъ	*чѣсломъ	*сѣломъ	вратомъ (сердцемъ)
acc.	мѣстѣмъ		*сѣламъ	
	мѣста	чѣсла	сѣла	вратѣ
	мѣстѣ			
instr.	мѣсты	чѣслы	сѣлы	враты (оусты)
loc.	мѣстѣхъ	чѣслѣхъ	сѣлѣхъ	въ морѣхъ, въ
	мѣстохъ		*сѣлохъ	вратѣхъ
	*мѣстѣхъ		сѣлѣхъ	
Du. nom.—acc.		крѣпѣ	н плѣщн	
gen—loc.		крѣпѣ		
dat.—instr.		крѣпѣмъ		

Вас. Вел., 85а, 85б; о а. п. б свидетельствуют чешск. *tříslo, střísló* словацк. *črieslo*); 3. н крѣпа (асс. pl., Дион. Ареоп., 101а); 4. рѣвна (adj. nom. pl., Вас. Вел., 100б).

Краткосложные — 1. сѣла (асс. pl., Ев. Воскр., 123б, Вас. Вел., 64а); 2. рѣва (асс. pl., Ев. Григ., 53б), въ рѣвахъ (loc. pl., Сб. № 19, 170б); 3. н лѣна (асс. pl., Сб. № 20, 31а); 4. н въ ложѣхъ (loc. pl., Пс. Кипр., 93б); 5. плѣща (асс. pl., Сб. № 19, 33а); 6. н лѣва (adj. асс. pl., Сб. № 19, 63а).

Само это распределение не представляет чего-либо нового: оно является едва ли не праславянским и соответствует реликтовым фактам в чакавских и кайкавских диалектах (особенно в диалекте Ю. Крижанича, XVII в.), но сохранение его вопреки болгарской ретракции ударения в этом типе основ может указывать на то, что ретракция не происходила с конечных долгих слогов.

Если принять, что в болгарском так же, как и в сербо-хорватском на каком-то этапе произошло сокращение акутированных гласных, то будет понятна тенденция к распространению конечного ударения формы пом.-асс. рл., на основы а. п. а, которая в разной степени фиксируется текстами XIV века. Этот процесс в конечном счете приводит к распространению ударения на окончании во мн. числе у всех непроизводных основ ср. р.: немногочисленная группа первоначально долгосложных имен а. п. *b* подчиняется общей тенденции.

Вариантность ударения в формах instr. sing. и dat. pl. отражает, вероятно, процесс распространения конечного ударения в этих формах (под влиянием ударения аналогичных форм в парадигме муж. рода?). В текстах, связанных с деятельностью митрополита Киприана, конечное ударение этих форм проводится последовательно, тогда как в текстах „тырновской“ группы преобладает накоренное ударение.

а-основы (жен. род)

	а	б	с
Sing. nom.	сѣла	женѣ	рѣкѣ
gen.	сѣлы	женѣ	рѣкѣ, ѿ вѣды
dat.	сѣль	женѣ	(рѣцѣ, рѣцѣ)
acc.	сѣлѣ	женѣ	рѣкѣ, на рѣкѣ [землѣ, змѣлѣ, хвалѣ]
instr.	сѣлоу	женѣ	рѣкѣ (вѣдоу)
loc.	сѣль	женѣ	рѣцѣ (въ вѣдѣ)
Pl. nom.	сѣлы	женѣ, тѣмѣ	рѣкѣ
gen.	сѣль	женѣ	рѣкѣ
dat.	сѣламѣ	женѣмѣ (женѣмѣ)	рѣкѣмѣ (рѣкѣмѣ)
acc.	сѣлы	стѣлы, бѣды	рѣкѣ, въ рѣкѣ
instr.	сѣлами	женѣми	рѣкѣми (рѣкѣми)
loc.	сѣлахѣ	въ рѣкахѣ	рѣкѣхѣ (въ вѣдахѣ)
Du. nom.—acc.	рѣбѣ		рѣцѣ
gen.—loc.	рѣбоу		рѣкоу
dat.—instr.			рѣкѣма

Варианты, заключенные в круглые скобки, отмечены в текстах „тырновской“ группы. Они свидетельствуют об интенсивном процессе выравнивания акцента в этих формах, шедшем одновременно с процессом совпадения акцентных парадигм *b* и *c* *а*-основ в диалектах, отраженных в данных памятниках.

Другие типы основ, сливаясь с описанными группами, включаются в соответствующую акцентную парадигму той группы основ, в которую они переходят. В текстах отмечаются многочисленные реликты форм от *и*-основ, *и*-основ и основ на согласные, не составлявшие в этот период особых акцентных типов. Все такие формы приводятся в материале.

Как особый тип склонения сохраняются лишь в именах жен. рода

	a	b	c
Sing. nom.	<i>рѣть</i>	<i>двѣрь</i>	<i>вѣщь, ѿ власти</i>
gen.	<i>рѣти</i>	<i>двѣри</i>	<i>вѣщи</i>
dat.	* <i>рѣти</i>	* <i>двѣри</i>	<i>вѣщи, по пльти, по страсти</i>
acc.	<i>рѣть</i>	<i>двѣрь</i>	<i>вѣць, во сласть</i>
instr.	<i>рѣтѣж</i>	<i>двѣрѣж</i>	<i>чѣстѣж, властѣж</i>
loc.	<i>рѣти</i>	<i>двѣри</i>	<i>вѣси, при пещи</i>
Pl. nom.	<i>рѣти</i>	<i>двѣри</i>	<i>вѣщи</i>
gen.	<i>рѣтеи</i>	<i>двѣреи</i>	<i>вѣщеи</i>
dat.	<i>рѣтеѣ</i>	<i>двѣреѣ</i>	<i>вѣщеѣ</i>
acc.	<i>рѣти</i>	<i>двѣремѣ</i>	<i>вѣщеѣмѣ</i>
instr.	<i>рѣтеми</i>	<i>двѣри</i>	<i>вѣщи</i>
loc.	<i>рѣтехѣ</i>	<i>двѣрьми</i>	<i>вѣщми</i>
Du. dat. — instr.	<i>дѣлѣнѣ</i>	<i>двѣрехѣ</i>	<i>во вѣщехѣ</i>

В целом акцентная система имени в восточных среднеболгарских текстах характеризуется сильной выравненностью акцентных кривых а. п. с в различных типах склонения: ср. instr. sg. — конечное ударение распространяется на все типы склонения: *градѣмѣ, златѣмѣ, звѣремѣ, ржѣмѣ, чѣстѣж* (в праслав. реконструируются: **gǫrdomъ, *zǫltomъ, *zvǣrǣmъ, *rokojǫ, *čьstьjǫ*);

dat. pl. — конечное ударение распространяется на все типы склонения: *градѣмѣ, сердцѣмѣ, звѣремѣ, ржѣмѣ, вѣщеѣмѣ* (в праславянском реконструируются: **gǫrdomъ, *sǣrdьcemъ, *zvǣrǣmъ, *rǫkǣmъ, *čьstьmъ*);

loc. pl. — конечное ударение распространяется на все типы основ: *бѣсѣхѣ, морѣхѣ, ржѣхѣ, людѣхѣ* (в праславянском реконструируются: **bǣsǣxъ, *mǫrjǣxъ, *rǫkǣxъ, *ljudǣxъ*).

Напротив, в loc. sg. во всех типах основ, кроме а-основ, распространяется форма-enclitomen: *во градѣ, во чиноу* (вариант и-основ), *во мори, при пещи* (в праславянском реконструируются **gǫrdǣ, *sadǫ, *mǫrji, *pekti*).

Эта обобщенность акцентовки, являясь, безусловно, в большей части восточноболгарской инновацией, отражает, однако, развитие тенденций, общих для ряда южнославянских диалектов и, возможно, частично восходит к доболгарскому состоянию (например, ударение loc. sg. на -и и -і).

Ниже для характеристики восточного типа ударения в среднеболгарских текстах приводится материал из двух групп памятников (в основном) XIV века: 1. „тырновская“ группа и 2. тексты, связываемые с деятельностью митрополита Киприана („система Киприана“). Из последних

представлены примеры из Лествицы (Леств.) и Псалтыри — первый по-черк (собственно псалтырь лл. 1—144, сокращ. Пс. Кипр.)¹.

Более поздние восточноболгарские тексты (XV в. — „система Гавриила“ и др.) не дают строгой системы ударения форм имени, что, может быть, связано с процессом развития аналитизма и утратой форм косвенных падежей в живом языке.

Представленное ниже распределение материала требует некоторых пояснений.

1. Так как в текстах крайне редко присутствуют все формы какого-либо слова, чисто синхронный подход к описанию ударения памятников малоэффективен. Установление акцентной кривой в морфологической парадигме того или иного класса слов возможно лишь, если удастся объединить в акцентные типы различные словоформы разных лексем, сгруппировав их по каким-либо общим признакам. В данном случае таким средством является праславянская реконструкция акцентных парадигм. В соответствии с этим каждая извлеченная из текстов акцентованная словоформа внесена в группу тех же словоформ морфологического и праславянского акцентного классов, к которым относилась данная лексема (обоснование реконструкции акцентного типа этих лексем в работе не дается²). Отклонение от праславянской реконструкции допускается лишь в крайнем случае, когда это действительно диктуется самим материалом памятников. Последнее относится в основном к производным основам, в которых в ряде случаев проведено перераспределение и обобщение отдельных акцентных типов (например, в „тырновской“ группе текстов обобщен конечноударный акцентный тип в основах на *-ota*). В а. п. с в формах-епсинопеа и в формах, по отношению к которым может существовать предположение об отнесенности их в прошлом к этому типу, специально выделены сочетания этих форм с проклитиками. В ряде случаев представляется удобным для лучшей обозримости материала разделить многосложные (в большинстве случаев производные) формы от одно- и двусложных. Внутри групп материал расположен в алфавитном порядке. Формы *и*-основ, *і*-основ *masculina*, *и*-основ, корневых основ и основ на согласную внесены в списки тех морфологических типов, к которым они примыкали в среднеболгарский период.

2. При оценке отклонений от акцентовки, принятой нами за нормальную, следует иметь в виду, что отдельные лексемы могли нахо-

¹ Список источников и их сокращений см. в конце статьи. Характеристика акцентных систем этих памятников и попытка акцентологической классификации среднеболгарских текстов дается в работе В. А. Дыбо. К классификации среднеболгарских акцентных систем (Предварительные итоги), „Исследования по славянскому языкознанию“, М., 1971. Более ранний вариант такой классификации см. в статье В. А. Дыбо, В. А. Кучкин. Болгарский текст в русской миее XVI в. „Byzantinobulgaria. II“, Sofia, 1966. При пользовании последней следует снять в таблицах ошибочно напечатанный лишний знак акцента над *8*.

² В большинстве случаев такое обоснование относится к элементарным основам сравнительной акцентологии славянских языков. Анализ примеров, по отношению к которым может существовать какое-либо сомнение, а также анализ лексем, реконструкция акцентного типа которых существенно меняется в результате изучения восточно- и южнославянских акцентуированных памятников (к последним принадлежат реконструкция а. п. *б* в *і*-основах *femina*, оценка акцентного типа таких лексем, как *иго*, *ложь*, *лоно*, *и.м.а.*, *гильбъ*, *страхъ* и под.) будет дан в особой работе.

даться в состоянии акцентного варьирования. Такое варьирование может свидетельствовать о незавершившемся переходе той или иной лексики из одного акцентного класса в другой, но само еще не свидетельствует о слиянии или смещении акцентных типов¹. Подобный вывод можно сделать лишь по отношению к группам, в которых наблюдается регулярное варьирование ударения целого ряда словоформ.

3. Для изучения акцентной системы, отраженной в указанных текстах, выборка форм проводилась вместе с их ближайшим окружением, с примыкающими к ним проклитиками и энклитиками (т. е. в тактовых группах). В этом виде они вошли в списки. Исключение составляют сочетания форм-*enclitopa* с энклитиками, в большинстве которых при проставленном ударении знак акцента стоит не на именной словоформе, которая остается неакцентованной, а на энклитике. Это явление, по-видимому, имеющее прямое отношение к переакцентовке имени при образовании членных форм в современном болгарском языке, требует специального подробного анализа².

1. ТЫРНОВСКАЯ ГРУППА

О-основы муж. рода

1. Акцентная парадигма а

Sing. nom.: агнець Зогр. св., 3, 4, 24, Служ. Евф., 3а, 3б; адъ Григ. № 1703, 11а, н адъ ib., 1б; дымъ Толк. пс., 63а; камень Григ. № 1703, 2б, камен же Служ. Евф., 139а; хлѣвъ Служ. Евф., 60а; ѡзыкъ Толк. пс., 20б, ѡзыкъ ib., 102б, нн ѡзыкъ Зогр. сб. № 103, 33б.

Gen.: агньца Зогр. св., 4, 5, 6, агньца Служ. Евф., 4а, 5б; ада же Толк. пс., 143б; брата Воскр. ев., 12а, 45б, 164а, 186б; камене Служ. Евф., 96б, съ камене Зогр. сб. № 103, 377 (формы основы на согласный); ѡ краѣ Толк. пс., 71а; недѣга Служ. Евф., 140а, ѡ недѣга Зогр. сб., № 103 375, 37б; раѣ Григ. № 1703, 11б, нз раѣ Служ. Евф., 56а; хлѣва Зогр. сб. № 103, 378 (3 раза), 379, Служ. Евф., 46а, Воскр. ев. 162а, ѡ хлѣва Воскр. ев., 174б.

Dat.: агньцѣ Служ. Евф., 85а; братѣ Воскр. ев., 8а, 12а, 37б, братѣ Зогр. сб. № 103, 373; вѣтрѣ Воскр. ев., 120б; каменн Служ. Евф., 139а

¹ Например, асс. sg. горѣ ничего не говорит о собственно болгарском развитии, так как окситонеза этой формы отмечается в материале древнерусских и старосербских текстов, что наряду с некоторыми другими данными может свидетельствовать о первоначальности а. п. в для этой основы.

² Весь соответствующий материал разбирается в работе: В. А. Дыбо. Именное ударение в средне болгарском и закон Васильева-Долобо, "Вопросы лексикологии и грамматики старославянского языка". М. (в печати).

(форма основы на согласный); да не къ плачю Григ. № 1703, 106, часъ Зогр. сб. № 103, 380; ѿзыкъ Зогр. сб. № 103, 381.

асс.: агнецъ Зогр. св., 4, Служ. Евф., 36, 68а, 71а, агнець Служ. Евф., 68а; въ ады Служ. Евф., 576, въ ады Нор. пс., 23а, въ ады Григ. № 1703, 3а, въ ады Зогр. сб. № 103, 337; брата Воскр. ев., 66, 186, 366; камень Зогр. сб. № 103, 371, bis, Служ. Евф., 143а, камень Григ. № 1703, 11а, Воскр. ев., 12а, камень Григ. № 1703, 10а, на камень Зогр. сб. № 103, 377; мразъ Зогр. сб. № 103, 377; неджъ Служ. Евф., 1526; пламень Служ. Евф., 98а; плачь Григ. № 1703, 106; хатъ Зогр. сб. № 103, 337, хатъ Служ. Евф., 406, 416, 59а, н хатъ ib., 138а; въ часъ Служ. Евф., 146а ѿзыкъ Служ. Евф., 576, въ ѿзыкъ Толк. пс., 996.

instr.: агнцемъ Зогр. св., 6; съ братомъ Воскр. ев., 86; вѣтромъ Воскр. ев., 20а; неджъ Служ. Евф., 1486; н плачемъ Служ. Евф., 1136 ѿзыкомъ Толк. пс., 876.

loc.: въ ады Толк. пс., 576, bis, Григ. № 1703, 6а, bis, 76, въ ады Григ. № 1703, 2а, bis, 56, bis, 6а, bis, 66, 7а, 8а, 86, въ ады же Зогр. св. 7, Служ. Евф., 66, Толк. пс., 226; камень Служ. Евф., 88а, на камень Воскр. ев., 13а, 486, при камень Зогр. сб. № 103, 334; въ рѣн Григ. № 1703, 86, въ рѣн же Зогр. св., 7; н по хатъ Воскр. ев., 1836; часъ Служ. Евф., 71а.

voc.: ады Григ. № 1703, 116.

Pi. поп.: жидове Григ. № 1703, 106 (форма и-основы); н старьци Воскр. ев., 43а; хатъ ib., 6а; жыци Служ. Евф., 1376, ѿци Воскр. ев., 116.

gen.: жидовъ Григ. № 1703, 9а (форма и-основы), хатъ Зогр. сб., № 103, 378.

dat.: елемъ Толк. пс., 676; неджъ Служ. Евф., 143а, 146а; ѿзыкымъ Воскр. ев., 49а, ѿзыкъ 406.

асс.: н вноуки Толк. пс., 606; старца Служ. Евф., 121а; н хатъ Воскр. ев., 216, не въ хатъ Служ. Евф., 137а; часъ Зогр. сб. № 103, 378; жыки Служ. Евф., 129а, жыки ib., 1436, 151а.

instr.: елемни Толк. пс., 93а (форма i-основы); жыки Воскр. ев., 49а.

loc.: хлѣвъ Воскр. ев., 16, на азыцѣ Зогр. сб. № 103, 379, въ азыцѣ Служ. Евф., 1376, въ жыцѣ ib., 137, въ жыцѣ ib., 1386.

Du. loc.: брату Воскр. ев., 41a.

2. Акцентная парадигма *b*

Sing. nom.: вѣпль Толк. пс., 526; грѣвъ Толк. пс., 206, Григ. № 1703, 96, bis, 11a; дѣжъ Служ. Евф., 138a, конь Толк. пс. 100a; лѣвъ Толк. пс., 426, 60a, лѣвъ Григ. 1703, 106; вгнь Толк. пс., 456 (4 раза), вгнь ib., 145a, н вгнь ib., 63a (3 раза), вгнь же ib., 63a; пѣ Служ. Евф., 138a рѣвъ Толк. пс., 886, 122a; скѣтъ Толк. пс., 346; сѣнь Григ. № 1703, 86, сѣнь въ Толк. пс., 18a; оумъ Толк. пс., 38a, 386, 656, 666, bis, 88a; агла же Толк. пс., 63a, н агла Толк. пс., 63a.

Многосложные: женнхъ Григ. № 1703, 1a; живѣтъ Григ. № 1703, 2a; нн оученнкъ Григ. № 1703, 4a.

gen.: вѣпль Толк. пс., 756; грѣва Григ. № 1703, 3a, bis, грѣва Служ. Евф., 41a, нз грѣва Григ. № 1703, 106, ѿ грѣва Григ. № 1703, 1a, 2a, Воскр. ев., 1606, ѿ грѣва Григ. № 1703, 26, 8 грѣва Воскр. ев., 1616. влнзъ грѣва Григ. № 1703, 10a; двѣра Воскр. ев., 96a, посѣтъ двѣра ib., 1566; лѣвъ Служ. Евф., 131a; мѣча Служ. Евф., 636, 1186, 1206, 164(a), Воскр. ев., 153a; огнь Служ. Евф., 1206, вгнь ib., 636, вгнь Толк. пс., 145a, ѿ вгнь Нор. пс., 20a, до вгнь Толк. пс., 145a; ѿ плѣда Служ. Евф., 586, Толк. пс., 18a, н въ плѣда Мин. № 678, 508a; поста Служ. Евф., 866; раба Зогр. сб. № 103, 335, Служ. Евф., 57a, 996; сѣна Григ. № 1703, 86, ѿ сѣна Зогр. сб., № 103, 371; сѣда Зогр. сб. № 103, 335, Служ. Евф., 146a; храма Служ. Евф., 30a, 696.

живѣта Нор. пс., 214a, Служ. Евф., 446, bis, 53a, bis, 67a, 84a, жнвѣта Воскр. ев., 1676, ѿ живѣта Григ. № 1703, 26; нс корабль Воскр. ев., 30a; оученнка Воскр. ев., 196.

dat.: вѣплю Мин. № 678, 5206, 521a; грѣвѣ Служ. Евф., 1106, къ грѣвоу Воскр. ев., 1616, Григ. № 1703, 106, къ грѣвоу Воскр. ев., 1806, прѣмо грѣвоу Воскр. ев., 189a; лѣвоу Толк. сл., 147a, н лѣвоу ib., 776;

ѡгню Толк. пс., 12а, ѡгню Григ. № 1703, 7б; рабоу Служ. Евф., 92а, н
рабоу Воскр. ев., 14а; роѡв Толк. пс., 88б; сѣдоу Воскр. ев., 8а, bis; оумоу
Толк. пс., 64а, оумъ ib., 19б; храмоу Зогр. св., 22.

н жнѡтъ Григ. № 1703, 10б; кораблю Воскр. ев., 14б; сапогоу Воскр.
ев., 107б, оученикоу Воскр. ев., 18б.

асс.: н вѡбѣ Толк. пс., 97а; вѡла Толк. пс., 35а; грѡвъ Григ. № 1703,
9б, bis, 11б, въ грѡвъ ib., 3а, въ грѡвъ ib., 5а; кровѣ Толк. пс., 126б, въ
кровѣ Зогр. сб. № 103, 337, по кровѣ Воскр. ев., 13б; мечъ Служ. Евф.,
110а; ѡгнь Толк. пс., 46а, 62б, ѡгнь Григ. № 1703, 3а, въ ѡгнь Воскр.
ев., 13а; ѡдрѣ Нор. пс., 17а, ѡдрѣ Григ. № 1703, 4б; ѡсла Воскр. ев.,
13б; плѡдѣ Нор. пс., 13б, Григ. № 1703, 11а; пѣтъ Служ. Евф., 57б, пѣ,
ib., 137б, пѣтъ Толк. пс., 100а, на пѣтъ Служ. Евф., 141а, н на пѣтъ
Нор. пс., 13а; раба Служ. Евф., 143б, 146а; роѡв Толк. пс., 113а, рѡвъ
Нор. пс., 18б, въ роѡв Толк. пс., 121б; сѣнѣ Нор. пс., 2а, Толк. пс., 131а,
Григ. № 1703, 10б, въ сѣнѣ Толк. пс., 51а; оумѣ Толк. пс., 53б, 54а, н оумѣ
Григ. № 1703, 11а, въ оумѣ Толк. пс., 72; храмы Служ. Евф., 61а.

женнѣхъ Григ. № 1703, 1а, на женнѣхъ Зогр. св., 2; жнѡтъ Служ.
Евф., 58б, 60а, жнѡтъ Толк. пс., 66б, жнѡтъ Нор. пс., 18а, въ жнѡтъ
Воскр. ев., 36а, bis, въ жнѡтъ Григ. № 1703, 9а; корабль Воскр. ев., 7а.

instr.: грѣхѡ Служ. Евф., 143а; по кровимъ Служ. Евф., 85б; ѡгнемъ
Зогр. сб., № 103, 334, ѡгнемъ Толк. пс., 63а, ѡгнемъ Григ. № 1703, 1а,
ѡгнемъ Нор. пс., 20б, ѡгнемъ Воскр. ев., 82б, н ѡгнемъ Воскр. ев., 14а,
Толк. пс., 63а, н ѡгнѣ Служ. Евф., 143б, н ѡгнемъ Толк. пс., 12б, н не
ѡгнемъ Зогр. сб. № 103, 334; по ѡдрѡмъ Воскр. ев., 69а; н постѡмъ Воскр.
ев., 81а; прѣстѡмъ Мин. № 678, 509б, Григ. № 1703, 4б; пѣтѡмъ (Sic!)
Зогр. сб. № 103, 374; рабѡмъ (Sic!) Служ. Евф., 51а; сѣ стоудѡмъ Мин.
№ 678, 505б; сѣномъ Толк. пс., 68а; сѣдо Служ. Евф., 102б, н сѣдомъ
ib., 55б; н храмомъ Воскр. ев., 132а.

лос.: въ грѡвъ Зогр. св., 7, 17, Служ. Евф., 14б bis а, Григ. № 1703,
3б, въ грѡвъ Воскр. ев., 160а, въ грѡвъ Григ. № 1703, 5а, н въ грѡвъ Григ.
№ 1703, 2б; ѡ грѣтъ Толк. пс., 100а; въ двѡрѣ Воскр. ев., 95а; въ кровѣ

Толк. пс., 86б, Воскр. ев., 96а; на ѿдрѣ Нор. пс., 265а, на ѿдрѣ Григ. № 1703, 4б; прѣстѣ Зогр. св., 17; прн пѣтн Воскр. ев., 41а, на пѣтн, ib., 162а, на пѣтн Зогр. сб. № 103, 374; въ рѣкѣ Григ. № 1703, 5б, въ рѣкѣ ib., 5б; н грѣудѣ Толк. пс., 142а; въ ѡмѣ Зогр. сб. № 103, 373; храмѣ Служ. Евф., 139б, 147а, 148б.

въ кораблн Воскр. ев., 6б; мытарн Воскр. ев., 1а.

вос.: пѣтн Нор. пс., 266б; врачю Служ. Евф., 45б, 63б, 75, 147б.

Pl. пом.: вѣжн Воскр. ев., 47а, 47б; грѣнн Зогр. сб. № 103, 337; н крѣнн Нор. пс., 255а; н мечевѣ Григ. № 1703, 1б (форма и-основы); плѣдн Григ. № 1703, 11б, плѣды (Sic!) Служ. Евф., 111а; пѣтѣ Служ. Евф., 137б, bis (форма i-основы); рѣнн Зогр. сб. № 103, 37б, Служ. Евф., 59б, Воскр. ев., 27а, bis, 170б; н хлѣмн Служ. Евф., 138а; ѡганѣ Толк. пс., 62б, ѡганѣ ib., 63а (форма i-основы).

оученнѣнн Григ. № 1703, 2б, 9б, 10а.

геп.: ѡ пѣтн Служ. Евф., 138а (форма i-основы); рѣвѣ Служ. Евф., 33а, 5бб, 82б, 123а, 126а, 129а, рѣвѣ ib., 78а; н ѡ оудевѣ Толк. пс., 18б (форма и-основы).

ѡ оученнѣнн Григ. № 1703, 4а.

dat.: грѣхѣ Служ. Евф., 143а, грѣхѣмъ (Sic!) ib., 40б, грѣхѣмъ (Sic!) ib., 41б, 58б, 66б, грѣхѣмъ (Sic!) ib., 59а, грѣхѣмъ (Sic!) ib., 41а, 53а, 67б; н лѣхѣмъ Толк. пс., 76б; рѣвѣ Служ. Евф., 145б; скѣтѣмъ Зогр. сб. № 103, 372, скѣтомъ Служ. Евф., 127б, скѣтѣ ib., 127а, н скѣтѣ ib., 115б, н скѣтѣмъ ib., 113б; слѣномъ Толк. пс., 129а; къ трѣдомъ Зогр. сб. № 103, 372.

оученнѣхѣмъ Служ. Евф., 58б, ѣченнѣхѣмъ ib., 40б (по-видимому, опечатка: первое ударение вместо спиритуса), оученнѣхѣмъ Григ. № 1703, 10а, 11б, н оученнѣхѣмъ Григ. № 1703, 9б, bis.

асс.: вѣлы Толк. пс., 35б, н вѣлы Воскр. ев., 165а, bis; н грѣвы Григ. № 1703, 3б; грѣзды Воскр. ев., 12б; грѣхы Служ. Евф., 143а; дѣжда Служ. Евф., 64б, 124б; н каѣча Служ. Евф., 103а; крѣвы Воскр. ев., 34а; плѣды Служ. Евф., 43а, 106а, плѣды Воскр. ев., 12б, bis, 43б, 44а, bis; пѣта Служ. Евф., 51б, пѣтн ib., 138а (форма i-основы); рѣвы Служ. Евф.,

141а, 145а, 146б, 147а, Воскр. ев., 43б, *рѣвъ* Служ. Евф., 49а, 76а, 130б;
рѣвы Толк. пс., 111б: *скѣты* Служ. Евф., 127б; *въ смѣпы* Воскр. ев., 27а;
трѣды Зогр. сб. № 103, 372, *bis*, *трѣды* Воскр. ев., 145а-б, *оуды* Толк.
пс., 133а; *храмы* Служ. Евф., 122б.

мытарѣ Григ. № 1703, 12б.

instr.: *прѣсты* Зогр. св., 25.

loc.: *въ грѣбѣхъ* Воскр. ев., 70а, 121а; *въ крѣбѣхъ* Воскр. ев., 19а
на *стабловѣ* Служ. Евф., 132а.

Di. пом.-асс.: *кѣша* Воскр. ев., 173б; *нѣжа* Воскр. ев., 155б, *оуче-*
ника Григ. № 1703, 3б.

gen.-loc.: *жнѣтѣ* Григ. № 1703, 2б.

dat.-instr.: *прѣстома* Зогр. св., 4.

В словах с предшествовавшими ударению *ъ* и *ь*, не подвергавшимся
прояснению, передвижение ударения, по-видимому, не происходило,
ср.: sing. пом. (*конѣцъ* Служ. Евф., 111а, *и конѣцъ* *ib.*, 110б; *лѣстѣцъ* Григ.
№ 1703, 9б, *bis*, 10б; *ни ѡвѣнъ* Толк. пс., 91б, *ѡвѣнъ же* *ib.*, 91б; *слѣпѣцъ*
Воскр. ев., 31а), gen. (*до конца* Служ. Евф., 56а, Воскр. ев., 90б; *до*
кѣнцѣ Зогр. сб. № 103, 37б, *и до кѣнцѣ* *ib.*, 373), асс. (*вѣнѣцъ* Зогр.
св., 2, *вѣнѣцъ* Служ. Евф., 64б, *вѣнѣцъ* Мин. № 678, 515а; *въ конѣцъ* Толк.
пс., 52а, 151б, *въ конѣцъ* *ib.*, 155б, *въ конѣцъ* *ib.*, 69б); pl. пом. (*пѣвци же*
Зогр. св., 11), gen. (*ѡ конѣцъ* Служ. Евф., 61а, *до кѣнѣцъ* *ib.*, 61а), dat.
(*фѣмъ* Толк. пс., 77а, *bis*), асс. (*до кѣнѣцъ* Зогр. сб. № 103, 377; *младѣнцѣ*
Служ. Евф., 62б; *тецѣ* же Толк. пс., 76б; *но кѣнѣцѣ* Нор. пс., 14а).

Акцентная парадигма с

Sing. пом.: *вѣсъ* Зогр. сб. № 103, 37б; *внѣъ* Служ. Евф., 94б;
вѣгъ Зогр. сб. № 103, 373, *вѣгъ* Служ. Евф., 118б; *голжѣъ* Служ. Евф.,
139б; *гѣсподъ* Нор. пс., 224а; *грѣмъ* Толк. пс., 64а, *bis*, *грѣмъ* Григ.
№ 1703, 4а; *дѣръ* Служ. Евф., 47б, 68б, 70а, *дѣръ* *ib.*, 141а; *дрѣгъ* Служ.
Евф., 60а; *мнѣръ* Зогр. св., 24, Служ. Евф., 45а, 144а, *мнѣръ* Служ. Евф.,
32б, 39а, 67б, 84б, 151б, *мнѣ* *ib.*, 21а; *мѣжъ* Зогр. сб. № 103 371; *прѣхъ*

Нор. пс., 136; рѣдѣ съ Воскр. ев., 50а; свѣ Служ. Евф., 142а, 146б; слоухъ Воскр. ев., 7а; тѣтъ въ Григ. № 1703, 126; чинъ Служ. Евф., 105а.

С проклитикой: ѿ гла Служ. Евф., 139б; ѿ дрѹгъ Воскр. ев., 49а, ѿ дрѹгъ Служ. Евф., 69а, 84а, 86а; ѿ мѣжъ Служ. Евф., 137б.

геп.: влѣса Воскр. ев., 9а; врѣха Зогр. св., 17; врѣда Служ. Евф., 146б, вѣка Служ. Евф., 61а; гада Служ. Евф., 94б; гласа Зогр. сб. № 103, 373; гнѣва Зогр. св., 23, Служ. Евф., 29б, 65б, 74а, 82а; града Служ. Евф., 119а; дѣра Служ. Евф., 104б; дѹмоу Воскр. ев., 141б (форма и-основы); мѣра Зогр. сб. № 103, 372, 379, Служ. Евф., 73а, 139а, 148б, Воскр. ев., 6а, 49б, 184а, мѣроу Зогр. св., 4, Воскр. ев., 27б, мѣроу Воскр. ев., 176а, мѣрѣ Служ. Евф., 145а, 145б (последние формы и-основы); мѣжа Зогр. сб. № 103, 373, bis; прѣха Служ. Евф., 138б; рѣда Служ. Евф., 142б, Воскр. ев., 28а, рѣда Служ. Евф., 142б: свѣта Зогр. сб. № 103, 335, Служ. Евф., 65а, 130б; слоуха Григ. № 1703, 126; трѣса Служ. Евф., 63б, 120б.

С проклитикой: ѹ га Служ. Евф., 16б; не ѿ града Зогр. сб. № 103, 374, ѿ града Воскр. ев., 164а; не корене Зогр. сб. № 103, 336 (форма основы на согласный); ѿ лѣка Служ. Евф., 119а; ѿ мѣра Служ. Евф., 53а, ѿ мѣра ib., 20б, 38б, 66б, ѿ мѣра Воскр. ев., 176б; ѿ чина Зогр. сб. № 103, 374.

dat.: вѣчероу же Мин. № 678, 509а; гласа Зогр. сб. № 103, 374, Служ. Евф., 88б; града Зогр. сб. № 103, 375, градоу Воскр. ев., 18а; мѣроу Служ. Евф., 28а, Воскр. ев., 36а, мѣрѣ Зогр. св., 23, Служ. Евф., 38б, 53а, 66б, 69б, мѣровн Служ. Евф., 148а, мѣровн ib., 47б (последние формы и-основы); мѣжоу Воскр. ев., 13а, мѣжеви Зогр. сб. № 103, 372 (форма и-основы); прѣкоу Толк. пс., 58б; рѣда Зогр. сб. № 103, 336, Служ. Евф., 149б; свѣта Зогр. сб. № 103, 375; чинъ Зогр. сб. № 103, 335.

С проклитикой: прѣмо гласа Служ. Евф., 130а; по дѣрѣ Служ. Евф., 81б; кѣ мѣрѣ Зогр. сб., № 103, 373; по рѣда Служ. Евф., 105б; по рѣда Служ. Евф., 76б; кѣ свѣта Зогр. сб. № 103, 379; по чиноу Зогр. св., 3, 17.

асс.: бога Нор. пс., 23а; вѣчеръ Служ. Евф., 76б, 86а; видъ Служ. Евф., 91а; врага Служ. Евф., 73б, Воскр. ев., 9б; града Служ. Евф., 43а; дѣръ

Служ. Евф., 143а, дарь ib., 104б; дѣмь Служ. Евф., 63б; дѣга Служ. Евф., 17а, 67а, дѣга Воскр. ев., 49а; зѣакъ Служ. Евф., 57а, 130а; кнѣга Служ. Евф., 137б; кѣрень Служ. Евф., 100б; кѣжгъ Зогр. сб. № 103, 33б; мнѣрь Служ. Евф., 114б, мнѣрь ib., 40б, 47б, 62а, 69б, 115а, 121а, 129а, 141б, мнѣрь Толк. пс., 73а; нѣва Толк. пс., 103б; ѡваакъ Служ. Евф., 164; чнѣнь Служ. Евф., 151а, бис, чнѣнь Зогр. сб. № 103, 33б, Служ. Евф., 64б;

С проклитикой: на ѡа Зогр. сб. № 103, 377; къ вечеръ Мин. № 678, 510б; н гѣдь Служ. Евф., 106а; на гѣа Зогр. сб. № 103, 33б, въ гѣады Воскр. ев., 15а, въ гѣа ib., 48а; н дарь Служ. Евф., 65б; н зѣакъ Служ. Евф., 127а; въ знакъ Зогр. св., 4; въ мнѣрь Зогр. сб. № 103, 374, въ мнѣрь Служ. Евф., 140б, н мнѣрь Зогр. св., 19, н мнѣрь Служ. Евф., 117а; къ сѣа Зогр. сб. № 103, 37б, н въ сѣа Служ. Евф., 137а; н тоукъ Служ. Евф., 137а.

instr.: вѣкомъ (Sic!) Толк. пс., 83а; вѣомъ Зогр. сб. № 103, 33б; гадѣмъ Зогр. сб. № 103, 370, 377; гадѣомъ Зогр. сб. № 103, 334, 33б; гѣажѣомъ (Sic!) Григ. № 1703, 5б; дѣхѣомъ Зогр. сб. № 103, 37б, дѣхѣомъ ib., 383, дѣхѣомъ Служ. Евф., 81б, 85а, дѣхѣомъ ib., 53б, 60б, дѣхѣомъ ib., 68а; мнѣромъ Служ. Евф., 80б, мнѣро ib., 143б, мнѣромъ ib., 65а, 73а, 79а, мнѣромъ ib., 49а, мнѣромъ ib., 75, 76б, 77а; нѣжѣомъ (Sic!) Зогр. сб. № 103, 371; рѣдѣомъ Зогр. сб. № 103, 371; свѣтомъ Зогр. сб. № 103, 33б, свѣтомъ Нор. пс., 266а; слоуѣхѣомъ (Sic!) Воскр. ев., 26а; страхѣомъ Зогр. сб. № 103, 381.

С проклитикой: съ гнѣвѣомъ Зогр. сб. № 103, 373; съ мнѣромъ Служ. Евф., 47а, 69б, 86а, съ мнѣромъ Воскр. ев., 105а; под' ѡваакѣ (Sic!) Служ. Евф., 139а; н страхѣомъ Служ. Евф., 73а, съ страхѣомъ ib., 53б, съ страхѣомъ ib., 82а, н съ страхѣомъ ib., 82а.

Юс.: вѣцѣ Служ. Евф., 70б; гѣадѣ Служ. Евф., 73б; мнѣрь Служ. Евф., 28б, 73а; чнѣнь Служ. Евф., 42б.

С проклитикой: къ гѣадѣ Воскр. ев., 5б, 18б; къ мнѣрь Зогр. сб. № 103, 379, Зогр. св., 19, 23, Служ. Евф., 67а, 84а, ѡ мнѣрь Служ. Евф., 77б, въ мнѣрь Служ. Евф., 43а, 44б, къ мнѣрь Воскр. ев., 177а, къ мнѣрь Воскр. ев., 178а, ѡ мнѣрь Служ. Евф., 139б, 148б; въ ѡваацѣ Служ. Евф.,

139а; въ сѣстѣ Зогр. сб. № 103, 370; въ стрѣстѣ Зогр. сб. № 103, 371; въ чинѣ въ Зогр. сб. № 103, 335.

вос.: гѣспѣди Воскр. ев., 27а (форма *i*-основы); дрѣже Зогр. сб. № 103, 373; дрѣже Воскр. ев., 44б; свѣте Служ. Евф., 140б.

Pl. пош.: вѣсн Зогр. сб. № 103, 372; гласн Воскр. ев., 158б; градн Служ. Евф., 110а; дѣмвѣ Служ. Евф., 110б (форма *u*-основы); кнаси Григ. № 1703, 7а; лѣквѣ Служ. Евф., 142а (форма *u*-основы); рѣси Нор. пс., 255а.

С проклитикой: н чинвѣ Григ. № 1703, 1б (форма *u*-основы).

ген.: вѣсвѣ Зогр. сб. № 103, 374, 377, ѿ вѣсвѣ Толк. пс., 113б; врагвѣ Толк. пс., 84б, Григ. № 1703, 6б; ѿ гадвѣ Служ. Евф., 105а; градвѣ Зогр. сб. № 103, 371, 372, градвѣ Воскр. ев., 74а; дарвѣ Служ. Евф., 51б, дарвѣ ib., 64а; дѣгвѣ Служ. Евф., 145б, дѣгвѣ ib., 146а; дрѣгвѣ Зогр. сб. № 103, 375; ѿ доухвѣ Служ. Евф., 62б; свѣрен Зогр. сб. № 103, 372 (форма *i*-основы); родѣ Нор. пс., 7б; чинѣ (Sic!) Григ. № 1703, 6б.

dat.: вѣсѣмъ Хр. Ман., 23а; вѣсѣ (Sic!) Служ. Евф., 143а; вѣсѣмъ Служ. Евф., 47б; врагѣмъ Толк. пс., 91а; вѣсѣмъ Зогр. сб. № 103, 337, вѣсѣмъ Служ. Евф., 47б, 68а, вѣсѣмъ ib., 45б, 48б, 70а, 71б, вѣсѣмъ ib., 70б, вѣсѣмъ Григ. № 1703, 6а; дарѣмъ Служ. Евф., 51а, 51б, дарѣ (Sic!) ib., 152б; дѣгѣ (Sic!) Служ. Евф., 145а; дѣмвѣмъ (Sic!) Служ. Евф., 140б; дрѣхвѣмъ Служ. Евф., 101а; звѣрѣмъ Зогр. сб. № 103, 373, звѣрѣмъ Хр. Манас., 22б; ѿблакѣ (Sic!) Служ. Евф., 125б, 127б; црѣмъ Служ. Евф., 47б.

С проклитикой: н вѣсѣмъ Григ. № 1703, 7а.

асс.: вѣсы Зогр. сб. № 103, 376; вѣсы Зогр. сб. № 103, 372; вѣа Служ. Евф., 62а, 106б; вѣагы Зогр. св., 3, Служ. Евф., 129а; гласы Служ. Евф., 124б; гѣлоуѣн (Sic!) Воскр. ев., 42а; градъ Зогр. сб. № 103, 382; дары Зогр. св., 22, Служ. Евф., 6б, 38а, 41б, bis, 50а, 52б, bis, 60а, bis, 61а, 65б, 76б, 82а, Воскр. ев., 5а, дары же Служ. Евф., 82б; дѣмы Воскр. ев., 47а; доухы Воскр. ев., 14а; ѿблакы Служ. Евф., 127а; пѣты Служ. Евф., 109б; чины Служ. Евф., 31б, Григ. № 1703, 6а.

С проклитикой: на вѣагы Воскр. ев., 44б; ни пѣры Воскр. ев., 18а.

instr.: съ ѡѡн Воскр. ев., 158а; гласы Служ. Евф., 113б, н гласы ib., 113б; с мжжн Воскр. ев., 130б; сады Служ. Евф., 89а; шары Хр. Манас., 95а.

loc.: на доусѣ Служ. Евф., 152б; на ѡблаци Зогр. сб. № 103, 373.

Du. gen.-loc.: вѡкѣ Толк. пс., 71а.

о-основы ср. р.

1. Акцентная парадигма а

Sing. nom.: агна Зогр. сб. № 103, 373 (*ent*-основа); бнла Служ. Евф., 71а; жжлау Зогр. сб. № 103, 370, жжлау Григ. № 1703, 11б; нма Служ. Евф., 28б, 79а, 87а, 106б, 138б, bis, 144а, 144б (*en*-основа); лѣту Служ. Евф., 124б; маслау Зогр. сб. № 103, 379; множество Служ. Евф., 118а; мѣсто Зогр. сб. № 103, 378, мѣсту ib., 334; оуточа Зогр. св., 6 (*ent*-основа); стадо Воскр. ев., 15а; чаду Служ. Евф., 102а.

gen.: гсентельства Служ. Евф., 63б; дѣла Служ. Евф., 67б; жнаница Служ. Евф., 68а, 85а; нмене Служ. Евф., 147б; лѣта Служ. Евф., 124б, bis; мѣста Зогр. сб. № 103, 373; ѡ мѣста ib., 374, до мѣста ib., 375; правна Зогр. сб. № 103, 374, 377; стада Служ. Евф., 97б; сѣмене Зогр. сб. № 103, 373, всѣмни Служ. Евф., 162б (*en*-основа); за оутра Нор. пс., 16а, bis, Толк. пс., 94б (неясно, возможно, описка: масла Мин. № 678, 508а).

dat.: дѣлоу Служ. Евф., 67б; къ зравѣю (Sic!) Служ. Евф., 126а; зрѣноу Воскр. ев., 27а; нмени Служ. Евф., 138б, 141б, н нмени Толк. пс., 69а, по нмени Зогр. св., 6, Служ. Евф., 5а; лѣтоу Служ. Евф., 64б, 141б; по множеству Служ. Евф., 64а, по множеств ib., 62б; стадоу Служ. Евф., 34а, стада ib., 79а, 79б, 87а; сжаницоу Служ. Евф., 1б; оутроу Толк. пс., 137б.

acc.: въ влато Служ. Евф., 131а; дѣло Служ. Евф., 56б, 150а; зравѣ Служ. Евф., 97а, 125б, 143б; зрѣно Зогр. св., 4, Служ. Евф., 4а; нма Нор. пс., 22б, Служ. Евф., 76а, 138б, нма Служ. Евф., 43б, въ нма ib., 15а, 88а, на нма ib., 74б, н нма же Толк. пс., 49а; каднау Зогр. сб. № 103, 378, Зогр. св., 17, каднао Зогр. св., 6, bis, 13; лѣто Зогр. св., 23, Служ. Евф., 38б, 44б, 53а, 67а; масло Служ. Евф., 91а, 93б, 105а; мѣсто Зогр. сб. № 103, 372, 373, 374, Зогр. св., 9, 19, мѣсту Зогр. сб. № 103, 373,

мѣсто Григ. № 1703, 4а, 10б, и въ мѣсто Служ. Евф., 138б, и въ мѣсто же *ib.*, 138б; пристанище Служ. Евф., 63б, 146б; покрывало Служ. Евф., 85а; на рало Воскр. ев., 120а; рамо Зогр. св., 2, *рам ib.*, 16; стадо Служ. Евф., 113а; сѣма Служ. Евф., 138а (*еп-основа*); оутро Толк. пс., 137а; чадо Воскр. ев., 18б.

instr.: дѣла Служ. Евф., 17б; желѣзомъ Зогр. сб. № 103, 372; зрѣннмъ Зогр. сб. № 103; 375; именемъ Григ. № 1703, 3а, *bis* (*еп-основа*); множествомъ Служ. Евф., 71б.

loc.: дѣла Служ. Евф., 83б; о здравн Зогр. св., 14, Служ. Евф., 33а, о зравн Служ. Евф., 26б; да ѡ именн Служ. Евф., 147б (*еп-основа*); мѣстѣ Зогр. сб. № 103, 380; Зогр. св., 2, 7, 8, 14, 18, 23, 28, *bis*; 29, *bis* на мѣстѣ Воскр. ев., 173а, 180а;

ѡкаанствѣ Служ. Евф., 125б; сѣдницн Служ. Евф., 67а; въ оутрѣ Григ. № 1703, 9б.

Pl. пош.: квиньства Зогр. сб. № 103, 33б, квиньства *ib.*, 33а; имена Служ. Евф., 14бб; квалѣна Воскр. ев., 9бб; трѣжница Служ. Евф., 110а; чюдеса Зогр. сб. № 103, 33б (*ес-основа*); чада Зогр. сб. № 103, 37б, ѡ чада *ib.*, 375, чада же *ib.*, 379, чада Воскр. ев., 90б.

gen.: Коннствѣ Григ. № 1703, 4б; дѣль Служ. Евф., 81а; именъ Служ. Евф., 63б (*еп-основа*); чюдесъ; Служ. Евф., 141б, чюдѣ *ib.*, 149а (*ес-основа*).

dat.: по мѣста Воскр. ев., 90а, по мѣста *ib.*, 49а.

acc.: коннства Толк. пс., 52а, ко ннства Григ. № 1703, 7а, и коннства Служ. Евф., 31б; дѣла Служ. Евф., 48б, 147б; писмена Служ. Евф., 86б; и покрывала Зогр. св., 20; рамена Григ. № 1703, 4б (*еп-основа*), скрѣница Служ. Евф., 62б; таинства Григ. № 1703, 12а; хранила Зогр. сб. № 103, 375; чювьства Служ. Евф., 80б; чюдеса Служ. Евф., 74б; азнлица Григ. № 1703, 7а.

instr.: и дѣлы Служ. Евф., 101а; жѣлы Зогр. сб. № 103, 373; и снителъствы Служ. Евф., 121б.

loc.: мѣстѣ Зогр. сб. № 103, 379, мѣстѣ *ib.*, 375; въ нѣдрѣ Зогр. сб. № 103, 380, Служ. Евф., 57а; въ нѣдрѣ Служ. Евф., 140б.

2. Акцентная парадигма *b*

Sing. nom.: *лѣце* Зогр. сб. № 103, 334, Воскр. ев., 34а, *лѣце* же Зогр. сб. № 103, 334; *начѣло* Воскр. ев., 49а.

gen.: *вѣна* Воскр. ев., 164б, 165б; *дѣ дѣна* Мин. № 678, 520а; *лѣца* Зогр. сб. № 103, 334, bis, Служ. Евф., 37а, 51а, 61а, Григ. № 1703, 8б, *ѡ лѣца* Нор. пс., 13б; *рѣбра* (?) Служ. Евф., 124а (ср. однако: nom. sing. *рѣбро* Ев. Григ., 53б); *сѣ сѣла* Воскр. ев., 96б, 159а; *ни сѣбра* Воскр. ев., 18а, *вѣз сѣбра* Служ. Евф., 137а; *чѣсла* Служ. Евф., 82б.

dat.: *ни вѣнж* (Sic!) Мин. № 678, 510б; *лѣ цѣ* Григ. № 1703, 4б, *по лѣцѣу* Воскр. ев., 157а.

acc.: *вѣно* Воскр. ев., 16а, 165а, bis, 170а, Зогр. св., 4, Служ. Евф., 4а, 137а, *вѣнѡ* Служ. Евф., 71а, *вѣ вѣнѡ* Служ. Евф., 93б; *дѣнѡ* Толк. пс., 122а; *нѣго* Служ. Евф., 48б; *копѣ* (Sic!) Зогр. св., 4; *лѣце* Зогр. сб. № 103, 334, Григ. № 1703, 4б, 6а, Служ. Евф., 31б, 80а, 126а, Воскр. ев., 36а, Толк. пс. 149б, *вѣ лѣце* Служ. Евф., 22б, *на лѣце* Зогр. сб. № 103, 334, *на лѣце* Воскр. ев., 45а; *лѣже* Толк. пс., 124б; *на лѣно* Воскр. ев., 142б; *начѣло* Зогр. сб. № 103, 370; Служ. Евф., 62а, *начѣло* Толк. пс., 115б; *сѣбро* (?) Служ. Евф., 137а; *н цѣтѣѡ* Служ. Евф., 164(а) (тип В на *-bstv-*, по-видимому, регулярно сохраняет конечное ударение).

instr.: *вѣно* Зогр. св., 29; *копѣмѣ* (Sic!) Зогр. св., 4, *лѣцѣмѣ* Зогр. сб. № 103, 432, Григ. № 1703, 1б, *лѣцѣмѣ* Служ. Евф., 83а, *пѣ лѣцѣмѣ* Воскр. ев., 20а, 126б, *пѣд лѣцѣмѣ* Служ. Евф., 147а; *чѣсламѣ* Зогр. сб. № 103, 377.

loc.: *вѣ лѣцѣ* Зогр. сб. № 103, 337, *на лѣцѣ* ib., 374; *пѣ лѣжѣ* Толк. пс., 148а; *на лѣнѣ* Воскр. ев., 142б; *на сѣлѣ* Воскр. ев., 49б, *на сѣлѣ* ib., 141б.

Pl. nom.: *начѣла* Служ. Евф., 55а, Григ. № 1703, 5а.

gen.: *крѣлѣ* Зогр. сб. № 103, 335, bis, *крѣлѣ* Служ. Евф., 55а, 55б.
dat.: (примеры не отмечены).

acc.: *лѣца* Зогр. сб. № 103, 334, Служ. Евф., 55б; Воскр. ев., 160б;

н сѣла Воскр. ев., 123б.

instr.: *крѣла* Зогр. сб. № 103, 334, *не крѣла* Григ. № 1703, 4б.

loc.: *вѣ сѣлѣхѣ* Воскр. ев., 121б.

du. nom.-acc.: н ꙗ́ѣци Толк. пс., 746.

gen.-loc.: крѣнѣ Служ. Евф., 856.

dat.-instr.: крѣнѣма Зогр. сб. № 103, 377.

3. Акцентная парадигма с

Sing. nom.: вѣ́ма Служ. Евф., 147а (*en*-основа); го́ре Воскр. ев., 476, 48а, го́ре ib., 496; дѣ́во Зогр. сб. № 103, 371; Воскр. ев., 126; зѣ́ло ан Воскр. ев. 476; мѣ́ре Нор. пс., 2486, Служ. Евф., 1086; ѡ́ко Воскр. ев., 11а, 36а, 406, ѡ́ко Григ. № 1703, 9а; слѣ́во Толк. пс., 65а, Служ. Евф., 1456. Воскр. ев., 9а, 1756, Григ. № 1703, 96, 126, bis; тѣ́ло Служ. Евф., 226, 60а, 816.

С проклитикой: н слѣ́во Григ. № 1703, 126, нн слѣ́во Служ. Евф., 1496; н ѡ́ухѣ Григ. № 1703, 9а.

gen.: вѣ́ма Служ. Евф., 626; зѣ́ла Зогр. сб. № 103, 378, Воскр. ев., 18а; мѣ́ръ Воскр. ев., 172а; пѣ́ла Служ. Евф., 95а; слѣ́ва Григ. № 1703, 126, Служ. Евф., 1096, 1456; тѣ́ла Служ. Евф., 856.

С проклитикой: посѣ́ръ мѣ́ръ Нор. пс., 2496.

dat.: слѣ́вом Служ. Евф., 83а, слѣ́в Григ. № 1703, 96, слѣ́вн Зогр. сб. № 103, 336 (форма *es*-основы); тѣ́лом Служ. Евф., 57 а, 66а.

С проклитикой: н мо́рю Воскр. ев., 146, н тѣ́лв Служ. Евф., 152а
acc.: вѣ́ма Служ. Евф., 546, 756, Воскр. ев., 46; ѣ́зѣро Григ. № 1703 12а, ѣ́зѣро ib., 12а; зѣ́ло Воскр. ев., 5а, зѣ́ло же Зогр. сб. № 103, 379; мо́ре Служ. Евф., 97а, 142а; ѡ́ко Служ. Евф., 816; пѣ́во Служ. Евф., 139а; слѣ́вн Зогр. сб. № 103, 334, слѣ́во Служ. Евф., 43а, 496, 64а, Григ. № 1703, 2а, 6а, 11а, Воскр. ев., 136, 246, 266, 39а, 43а; тѣ́лв Зогр. сб. № 103, 372, Служ. Евф., 46а, тѣ́ло Служ. Евф., 186, 37а, 51а, 85а, Воскр. ев., 19а, тѣ́ло же Служ. Евф., 104а; ѡ́ухѣ Служ. Евф., 144а (неясно: ѡ́ухн Нор., пс., 77а).

С проклитикой: вѣ́ вѣ́ма Служ. Евф., 796, вѣ́ вѣ́ма ib., 139а (вѣ́ вѣ́ма Нор. пс., 136, — по-видимому, сохранение неподвижного акцентного типа *a^b* с ударением на *-en*); вѣ́ вѣ́мн Зогр. сб. № 103, 374; вѣ́

море Нор. пс., 226б, Воскр. ев., 28а, въ море Воскр. ев., 15а, 42б, сквозе море Служ. Евф., 139а; на нѣм Зогр. сб. № 103, 337, на нѣм (?) ib., 337.

instr.: злѣ|томъ Воскр. ев., 47а; морѣ Служ. Евф., 143а; ѡкѡмъ Зогр. сб. № 103, 378, ѡкомъ Воскр. ев., 36а, ѡкомъ Зогр. сб. № 103, 374; слѣвѣ Воскр. ев., 14а, слѣвомъ Григ. № 1703; тѣлѣ Служ. Евф., 150а.

С проклитикой: н слѣвѣ Воскр. ев., 14а; н тѣлѡмъ Служ. Евф., 66а, нн тѣлѡмъ Воскр. ев., 11а.

loc. (с проклитикой): н въ ѣзерѣ Служ. Евф., 104а; въ морѣ Зогр. сб. № 103, 379, въ морѣ Воскр. ев., 14б, н въ морѣ Служ. Евф., 139а, на морѣ Служ. Евф., 104б; въ оцѣ Воскр. ев., 12а, bis.

Pl. поп.: врата Григ. № 1703, 7б, вратѣ Воскр. ев., 12б; дръва Служ. Евф., 138а; колеса Толк. пс., 145 а (es-основа).

gen.: словесъ Зогр. сб. № 103, 371, н ѡ словесъ Воскр. ев., 24б (es-основы); оустъ Толк. пс., 101б, Зогр. св., 3, оустъ Служ. Евф., 3а, нз оустъ Служ. Евф., 138а.

dat.: вратомъ Григ. № 1703, 7б; оустомъ Григ. № 1703, 4б. вѣременѣмъ Служ. Евф., 56б (en-основа).

С проклитикой: н тѣлѣ Служ. Евф., 139б, 140а, н тѣлѡмъ ib., 83б, н тѣлѡмъ ib., 53а, н тѣлесѣмъ ib., 68б, 86б (es-основа).

acc.: благѣ Воскр. ев., 12б; врата Григ. № 1703, 7а; на вѣременѣ Служ. Евф., 99а, 106а, н на вѣременѣ ib., 126б (en-основа); нѣкѣ Служ. Евф., 139б; словеса Толк. пс., 75б, 84б; н тѣлесѣ Служ. Евф., 35б н телесѣ ib., 79а, 83а (es-основы); оуста Григ. № 1703, 4б, оуста; ib., 4б, н оуста ib., 4б (Ср. также в Служ. Евф.: въ словеса 77а, н тѣлесѣ 32б, вѣста 107б, — где кендема, возможно, обозначает ударную долготу¹).

instr.: вѣремены Служ. Евф., 141б (en-основа); н словеса Служ. Евф. 101а; оусты Зогр. св., 23, оусты Служ. Евф., 20а, 43б, 65а, оусты ib., 55б.

loc.: на нѣвесехъ Нор. пс., 14а (es-основа); въ оустѣхъ Нор. пс., 16б, въ оустѣхъ Толк. пс., 99а.

Du. поп.-асс.: ѡчн Зогр. св., 12, Служ. Евф., 111а, 130б, Григ. № 1703, 4б, bis ѡчн бѣ Служ. Евф., 127а.

¹ Ср. Р. В. Булатова. Сборник 1509 г. как памятник истории сербского штокавского ударения (анализ глагольной системы), 1 § 10.

gen.-loc.: ѿ ѿчнѣ (Sic!) Мин. № 678, 5086.

dat. instr.: ѿчнѣмъ Зогр. св., 24; ѿшнѣмъ Служ. Евф., 137а.

а-ОСНОВЫ

1. Акцентная парадигма а

Sing. nom.: вѣль Нор. пс., 13а, Воскр. ев., 174а, не вѣль ib., 36а; злѣба Зогр. сб. № 103, 335; нѣжа Зогр. сб. № 103, 371; пѣра Толк. пс., 40а; пѣсѣхъ Воскр. ев., 165а, 181б; пѣща Зогр. сб. № 103, 370, Служ. Евф., 99б; правѣда Служ. Евф., 27б, Воскр. ев., 39б, 40а; рѣзга Воскр. ев., 184б, bis; сѣла Зогр. сб. № 103, 334, 335, Служ. Евф., 1а, 1б, 55а, bis, Зогр. св., 1; н сѣла Служ. Евф., 16а, 30б, 45а, 67а, 72а, 84а, 92б, Зогр. св., 18, 24, Воскр. ев., 10б, н сѣла Нор. пс., 214а; слава Зогр. сб. № 103, 337, 379, 383, 432, Служ. Евф., 10б, 30а, bis, 35а, 40а, 49б, 74а, 75а, 81а, 88б, 125а, 141б, Зогр. св., 9, 28, Толк. пс., 95б, Григ. № 1703, 1б, 9а, н слава Служ. Евф., 29б, 45а, 67а, 72а, 76а, 84а, 92б, 130б, Воскр. ев., 10б.

Многосложные: вѣдѣница Служ. Евф., 147а; гѣдѣнна Воскр. ев., 159б; дѣсница Зогр. сб. № 103, 379, Зогр. св., 2, 3, Толк. пс., 74а, Воскр. ев., 10а; дѣрѣжава же Толк. пс., 96б; нѣстина вѣ Толк. пс., 46б, н нѣстина Воскр. ев., 177а; мѣнтѣва Служ. Евф., 27б, 30б, 32а, 33а, 47б, 49а, 49б, 51б, 69б, 77а, 80а, 82а, 86а, 87а, 91б, 117а; старѣница Мин. № 678, 507б; соѣта Толк. пс., 80б; шѣнца Зогр. сб. № 103, 379; ѿгрѣда Толк. пс., 42б; похѣла Служ. Евф., 145а.

gen.: н вѣра Зогр. сб. № 103, 372; вѣры Служ. Евф., 35б, 44б, 67а, 84а, 99б, Зогр. св., 24, Воскр. ев., 49б, 157б, вѣры рѣ Зогр. сб. № 103, 379; жѣтѣы Служ. Евф., 36б, 50б; до жѣтѣы Воскр. ев., 27а; злѣбы Зогр. сб. № 103, 335; ѿ клѣтѣы Зогр. св., 3; мѣры Зогр. сб. № 103, 370, 37б, Служ. Евф., 55б, мѣри Зогр. сб., № 103, 37б; мѣжы Толк. пс., 63а; н нѣжѣж Служ. Евф., 74а, 82а; пѣсѣхъ Воскр. ев., 165б, 181б bis, 189б; пѣлѣы Зогр. сб. № 103, 370; правѣды Зогр. сб. № 103, 371, Служ. Евф., 91а, 100б; Толк. пс., 15а, рѣ правѣды Зогр. сб. № 103, 37б, не радн правѣды Служ. Евф., 59б, правѣды же Толк. пс., 15а, н не правѣды Служ. Евф., 111а; рѣзы Воскр. ев., 16б, 30б, ѿ рѣзы ib., 16а; рѣбы Воскр. ев., 12а 162б;

снамы Служ. Евф., 32а, 57а, Воскр. ев., 13а, 157б, ѿ снамы Зогр. сб. № 103, 375; славы Зогр. сб. № 103, 334, 335, 376, Служ. Евф., 31б, 36а, 46а, 50а, 54б, 56б, 81а, 85а, 100б, 104а, 128а, 142а, Зогр. св., 3, 12, Воскр. ев., 39б; тины Толк. пс., 121б, 122а, bis; ѿзвы Служ. Евф., 110, б, н ѿзвы ib., 113а.

десницѣ Толк. пс., 60б, дже́рѣвы Нор. пс., 220а; истины Служ. Евф., 75, 42б, 43а, 54б, 64а, истины Нор. пс., 16б, н истины Григ. № 1703, 9а; молитвы Зогр. св., 29; полаты Зогр. сб. № 103, 379; ѿ пвстына Зогр. сб. № 103, 374, блнзъ поустына Воскр. ев., 181б; по́срѣ пшеницѣ Воскр. ев., 26б; ѿ ра́боты Служ. Евф., 143а; ѿ темницѣ Григ. № 1703, 6а, 9а; трапезы Служ. Евф., 46б, 92а, Зогр. св., 13; а́тѣрѣвы Зогр. сб. № 103, 373, а́тѣрѣвы же Толк. пс., 85а; о́дежда Зогр. св., 30.

dat.: ванн Служ. Евф., 34а, 48б; ко́лн Воскр. ев., 158б, по ко́лн Служ. Евф., 149б; жрѣ́тѣъ Служ. Евф., 38а, Воскр. ев., 16а; н ка́а́тѣъ Зогр. сб. № 103, 335; н мѣ́цѣъ Зогр. сб. № 103, 335; па́сцѣъ Воскр. ев., 182б; къ пи́ци Зогр. сб. № 103, 370; пра́вдѣъ Зогр. св., 18, Толк. пс., 20а; рѣ́зѣъ Воскр. ев., 16б, рѣ́зѣъ ib., 16а, къ рѣ́зѣъ ib., 65б; сна́тъ Служ. Евф., 70а, Григ. № 1703, 12б, по сна́тъ Воскр. ев., 9б; сла́вѣъ Зогр. сб. № 103, 334, 337 (3 раза), Служ. Евф., 82а, сла́вѣъ же Зогр. сб. № 103, 376, 380, сла́вѣъ бѣъ Зогр. сб. № 103, 382.

блѣ́госты́нн Служ. Евф., 141а; влѣ́дницѣ Зогр. сб. № 103, 373; нс-тницѣ Григ. № 1703, 9б; по пвсты́нн Зогр. сб. № 103, 377; ра́ботѣъ Служ. Евф., 148а; тра́пезѣъ Служ. Евф., 51а; къ ѿѓра́дѣъ Толк. пс., 34б.

асс.: въ вѣ́рѣна Зогр. сб. № 103, 371; влѣ́гж Зогр. св., 4; ко́ла Служ. Евф., 76а, Воскр. ев., 25б, 43а, 172а, bis; 174а (3 раза), вѣ́ла Зогр. сб. № 103, 335; въ ко́на Служ. Евф., 65б, въ вѣ́нна ib., 20б, 44а, 52а; вы́ж Служ. Евф., 34а, 151б, вы́а ib., 37а, 51а; вѣ́рж Зогр. сб. № 103, 376, Служ. Евф., 86б, Воскр. ев., 112а; гѣ́бж Григ. № 1703, 8б, Воскр. ев., 60а; жрѣ́тѣж Служ. Евф., 49а, Зогр. св., 4, жрѣ́тѣж Служ. Евф., 52а; за́ра Зогр. сб. № 103, 337; на злѣ́вѣж Зогр. сб. № 103, 335; нскрѣ́ж Служ. Евф., 98а; кнѣ́гж Воскр. ев., 9а; ко́жж Служ. Евф., 142а; ко́упла Воскр. ев., 44б, ма́ннж Воскр. ев., 174б; мы́шцж Служ. Евф., 62а; въ мѣ́кж Зогр.

сб. № 103, 337; ннѣж Служ. Евф., 1056; пнѣж Зогр. сб. № 103, 377, Служ. Евф., 28а, 56а, 113б, 127а, 128а, пнѣа Воскр. ев., 11а, н пнѣж Служ. Евф., 95б, на пнѣж Служ. Евф., 115а, 127а, 127б; пѣасж Зогр. сб. № 103, 370, 379, Служ. Евф., 143а, на пѣасж Зогр. сб. № 103, 375; прѣвѣж Служ. Евф., 100б, Толк. пс., 58а, непрѣвѣж Толк. пс., 30а, на непрѣвѣж Зогр. сб. № 103, 379; рѣнж Толк. пс., 59а; рнѣж Григ. № 1703, 9а, н рнѣж Воскр. ев., 9а, въ рнѣж Зогр. сб. № 103, 373, Зогр. св., 2; снѣж Зогр. сб. № 103, 371, 377, Служ. Евф., 2б, 115а, 146б, 149а, Зогр. св., 1, 2, Григ. № 1703, 6а, 11б, 12б, Нор. пс., 3а, Воскр. ев., 71б; въ снѣж Зогр. сб. № 103, 375, Служ. Евф., 6а, Зогр. св., 7; слѣвж Зогр. сб. № 103, 334, Служ. Евф., 33б, 37а, 47а, 47б, 50а, 51а, 59б, 70а, 73а, 74а, 76б, 77а, 78а, 80а, 86а, 93а, 95б, 96а, 97а, 106а, 126б, 127а, 128а, 130б, 152а, Зогр. св., 10, 12, Воскр. ев., 6а, 165а, 128а (3 раза), н слѣвж Служ. Евф., 89б, Воскр. ев., 105а, въ слѣвж Служ. Евф., 141а, Воскр. ев., 161б; стрѣжж Воскр. ев., 104а; н соушж Воскр. ев., 47а; цѣтж Воскр. ев., 151а; чѣшж Служ. Евф., 46а, Зогр. св., 17, 24, Воскр. ев., 41а, н чѣшж Служ. Евф., 58б, 60а, 89б; н ѣзвж Служ. Евф., 106а, 111б; въ ѣмж Нор. пс., 18б.

анѣфорж Служ. Евф., 26а; вѣждннцж Григ. № 1703, 12а; на высѣтж Нор. пс., 18а; десннцж Служ. Евф., 62а, десннцж же Толк. пс., 74б; дрѣжа вж Воскр. ев., 102б, дрѣжавж Служ. Евф., 148а; нстннж Воскр. ев., 177а, въ нстннж Служ. Евф., 54а, bis, 55б, 109а, 116б, въ нстннж Служ. Евф., 149а, Григ. № 1703, 10а; каднѣннцж Служ. Евф., 15б, Зогр. св., 6, 7, bis, 13, 16, 17, 28, н каднѣннцж Зогр. св., 17; кванѣж Зогр. сб. № 103, 372; лѣжнцж Зогр. св., 27; н метѣнцж Зогр. св., 27; молнтѣж Зогр. св., 7, 28, 29, Толк. пс., 24б, млнтѣж Служ. Евф., 74а, за млнтѣж (Sic!) Служ. Евф., 71а; въ пѣстына Зогр. сб. № 103, 373, сквозѣ поустына Воскр. ев., 121а (неясно: поустына Толк. пс., 91а); пшѣннцж Воскр. ев., 27а, bis; пжчнж Служ. Евф., 123б; срѣѣтж Мин. № 678, 505а; н срѣчнцж Воскр. ев., 9а; сърѣдннцѣу (Sic!) Мин. № 678, 503б; темннцж Григ. № 1703, 6а, въ темннцж Воскр. ев., 158б, в темннцж ib., 158б; трапѣжж Зогр. сб. № 103, 378, Служ. Евф., 37б; ѡуѣкорнѣжж Григ. № 1703, 1а; въ хрѣамннж Воскр. ев., 5а; четворѣдѣсѣтннцж Служ. Евф., 77а; ѣт-

рѣѣж же Толк. пс., 97а; ѿ заѣѣж Григ. № 1703, 3б; надежда (Sic!) Зогр. сб. № 103, 33б, ѿ надеждаѣ ib., 371; невестѣ Зогр. св., 2.

одеждаѣ Зогр. сб. № 103, 372, одежаѣ Служ. Евф., 150б, одежаѣ ib., 71а; ѿрадаѣ Зогр. сб. № 103, 379; пагоуѣж Воскр. ев., 12б; постѣла Нор. пс., 17а; въ похваляѣ Зогр. сб. № 103, 382.

instr.: банѣж Служ. Евф., 149б; волеж Служ. Евф., 141б; Григ. № 1703, 3б; вѣрѣж Зогр. сб. № 103, 433, ѿ вѣрож Служ. Евф., 145а, Зогр. св., 27, съ вѣрѣж Зогр. сб. № 103, 421, съ вѣрож Служ. Евф., 82а, 139б, 152а, Зогр. св., 18, съ вѣро(ж) Служ. Евф., 148б (при единичном неясном отклонении: съ вѣрѣж Зогр. сб. № 103, 383); гѣвож Зогр. св., 29; зарѣж Зогр. сб. № 103, 334, 33б, Толк. пс., 60б; злѣвож Зогр. сб. № 103, 335; съ нѣжеж Зогр. сб. № 103, 37б; пицеж Зогр. сб. № 103, 375; правдож Служ. Евф., 55б, ѿ правдож ib., 114б; сѣлож Служ. Евф., 2а, 4а, 11б, 30а, 35а, 45а, 47б, 49а, 49б, 50б, 64б, 72а, 91а, 97а, 115а, 115б, 121а, 139б, 148б, 159б, 160б, Зогр. св., 2, сѣлаж Служ. Евф., 69б, сѣла Толк. пс., 67б, bis, съ сѣлож Воскр. ев., 50а; славож Служ. Евф., 49а, 49б, 73а, ѿ славож Воскр. ев., 50а.

дѣланнож Зогр. сб. № 103, 379; по дръжавож Служ. Евф., 50а; съ ѿстннож Зогр. сб. № 103, 335 (неясное смешение: съ ѿстнно Толк. пс., 83а); мнѣжницеж Зогр. сб. № 103, 372; нищетож Григ. № 1703, 1а: плащаницеж Зогр. св., 17, плащаницеж Григ., 5а; рабѣстож Зогр. сб. № 103, 334; трапѣзож Служ. Евф., 71б, трапѣзож Зогр. св., 1; ѿ одеждеж Зогр. св., 2; съ похваляѣж Зогр. сб. № 103, 33б.

loc.: въ вѣрѣ Служ. Евф., 42а; на нѣѣ Служ. Евф., 105а; ѿ нѣжн Служ. Евф., 63а; ѿ пѣсѣ Воскр. ев., 100а; пицѣ (Sic!) Зогр. сб. № 103, 370; въ сѣлѣ Воскр. ев., 109а; слаѣ Воскр. ев., 11б, въ слаѣ ib., 34а; въ чаши Служ. Евф., 60а, Зогр. св., 21.

о дръжавѣ Служ. Евф., 77б; о ѿстни Воскр. ев., 172б; полѣтъ Служ. Евф., 42б, 73б, въ полѣтъ ib., 62а; въ пѣстыни Зогр. сб. № 103, 372, 373, bis, 375, въ поустыни Служ. Евф., 143а, Толк. пс., 122б, Воскр. ев., 49б, 166б, 174б; въ тишинѣ Служ. Евф., 42б, 62а; трапѣзѣ Служ. Евф., 51б, 82а; въ трѣнци Зогр. сб. № 103, 374; ѿ ѿ цѣнци Зогр. св., 14 ат-

рѣбѣ Григ. № 1703, 6а, въ атрѣбѣ Служ. Евф., 145б; въ надеждѣ Служ. Евф., 42б, 61а; въ побѣдѣ Служ. Евф., 77б.

вос.: сѣло Служ. Евф., 149а; лѣствѣнцѣ Служ. Евф., 146б; отрѣзокѣ Воскр. ев., 122б, пжчѣно Служ. Евф., 149а; бѣгонѣвѣсто Служ. Евф., 145а; похваалъ Зогр. сб. № 103, 33б.

РІ. пот.: н вѣзны Служ. Евф., 92б; вѣра Зогр. сб. № 103, 379; кнѣги Воскр. ев., 179б; птѣца Воскр. ев., 25б; рѣзы Воскр. ев., 34а; сѣлы Зогр. сб., № 103, 334; Служ. Евф., 55а, 81б, 141б, 142а, Григ. № 1703, 5а, 61б, 7б, Воскр. ев., 20б, 21а, 61б, н сѣлы Воскр. ев., 50а.

верѣгы Григ. № 1703, 7б; нѣтѣны Толк. пс., 46б; мѣнты Служ. Евф., 88а.

геп.: рѣвъ Служ. Евф., 104б; сѣлъ Зогр. сб. № 103, 334, Служ. Евф., 101б, 124а, 150б, сѣлъ Толк. пс., 81а, Григ. № 1703, 7а; вѣвѣнцѣ Воскр. ев., 47а, 152а, вѣвѣнцѣ іѣ., 89б; кѣшѣнцѣ Воскр. ев., 33а; мѣнтѣвъ Нор. пс., 20б; рѣвѣнцѣ Воскр. ев., 32а; сѣны Служ. Евф., 66а, сѣны (Sic!) іѣ., 66а.

dat.: птѣцамъ Служ. Евф., 131а; рѣзамъ Воскр. ев., 71а; рѣвъ Служ. Евф., 104а; сѣламъ Зогр. сб. № 103, 335, 33б. Служ. Евф., 34б, Григ. № 1703, 7а, 12а, сѣламъ Служ. Евф., 36а, 50а, сѣла іѣ., 143а, н сѣламъ Григ. № 1703, 7б; смѣкамъ Воскр. ев., 86а.

нѣкамъ Служ. Евф., 26а; сѣнѣмъ Служ. Евф., 85б; сѣѣтамъ Толк. пс., 80б.

асс.: вѣзны Служ. Евф., 128а, 128б; вѣа Служ. Евф., 67б; жѣтѣ Служ. Евф., 52б, н жѣтѣ Служ. Евф., 34б, 82б; мѣры Служ. Евф., 141а; мѣшца Толк. пс., 68а; на птѣца Воскр. ев., 11б; пѣны Мин. № 678, 523б; рѣны Григ. № 1703, 8б, н рѣны Служ. Евф., 110а; рѣзы Воскр. ев., 42а, 159а, 161а, 182б, 183; н рѣвы Воскр. ев., 32а; сѣлы Зогр. сб. № 103, 337, Служ. Евф., 56б, 117б, Григ. № 1703, 8а, Воскр. ев., 13а, 28б; смѣкѣ Воскр. ев., 12б; ѣзвы Служ. Евф., 110а.

мѣнты Служ. Евф., 37б, 71б, 82а; рѣвѣты Служ. Евф., 151б; н щѣдѣты Служ. Евф., 29б; атрѣбы же Толк. пс., 85а; побѣды Служ. Евф., 116б, Григ. № 1703, 6б; похвалы Зогр. сб. № 103, 379.

instr.: жѣла|мн Воскр. ев., 7а; кнѣга|мн Воскр. ев., 159б; съ пѣна мн Воскр. ев., 125а; снамн Зогр. сб. № 103, 337, Служ. Евф., 40а, 55б, 145в.

и ѡкрѣзнамн Зогр. сб. № 103, 371, и ѡкрѣзнамн ib., 373; дѡса-дамн Зогр. сб., № 103, 371 (вероятно, ошибочно: мѡтвамн Служ. Евф., 151а).

loc.: въ кнѣга Воскр. ев., 88б; ѡ прѣтчахъ Воскр. ев., 1б; рѣзахъ Воскр. ев., 71б, 160б; снахъ Воскр. ев., 149а.

рѣботѣ Служ. Евф., 63б, и рѣботѣ ib., 116а; въ темницѣ Служ. Евф., 63а.

Di. пом.-асс.: птѣцн Воскр. ев., 19а; рѣзѣ Воскр. ев., 72б; рыбѣ Воскр. ев., 29б, bis, 74б, bis.

gen.-loc.: рѣзоу Воскр. ев., 18а; рыбоу Воскр. ев., 1б, 99б, ѡ рыбѣ ib., 173б.

2. Акцентная парадигма *b*

Sing. пом.: вѣна Толк. пс., 25б, вѣна Зогр. сб. № 103, 370, Толк. пс., 54б, Воскр. ев., 38а, Григ. № 1703, 10б; жѣна Мин., 678, 503а, жѣна Воскр. ев., 16б, 27а, 31б, 45б, и жѣна Хр. Ман., 16а, и жѣна Воскр. ев., 45б; кнѣга Воскр. ев., 164а; и лѣча Зогр. сб. № 103, 370; лѣна Служ. Евф., 141б; моуха Зогр. св., 20; пчѣла Зогр. сб. № 103, 372; рѣба Воскр. ев., 156б; рака Воскр. ев., 8а; рѣка Воскр. ев., 116а; слоуга Воскр. ев., 41а, 46б, 81б; тѣвѣ Григ. № 1703, 3а, Воскр. ев., 26б, тѣвѣ Григ. № 1703, 3а; и тѣма Служ. Евф., 110б; хѣмѣ Воскр. ев., 24а, 76б; ѿвѣма Воскр. ев., 17б.

Многосложные: вѣра|вѣа Воскр. ев., 58а; гѣвѣна Служ. Евф., 93а; ѡстрѣта Толк. пс., 63а; пѣчѣна Служ. Евф., 114а; сѣтана Воскр. ев., 22б, 33б; тѣшѣна Воскр. ев., 120б (первоначален вариант а. п. а); шѣрѣна Зогр. сб. № 103, 33б.

gen.: вѣны Служ. Евф., 62б; Воскр. ев., 96б, 157б, 158а; рѣ вѣны Служ. Евф., 147б, рѣ вѣны ib., 151а; ѡ жѣны Служ. Евф., 57а; рѣкы Зогр. сб. № 103, 379, и рѣкы Толк. пс., 127а; скѣрѣны Служ. Евф., 35б, скѣрѣны ib., 65б, и скѣрѣны Зогр. сб. № 103, 373; ѡ тѣвѣ Григ. № 1703, 3а; тѣмы Зогр. сб. № 103, 375; ѡ тѣмы ib., 371, Григ. № 1703, 9а, и зѣ

тѣмѣ Зогр. сб. № 103, 375, bis. голгоѣы Григ. № 1703, 4а; кончнны Служ. Евф., 386 (но кончнны ib., 446, 53а, 67а, 84а), н красоты Зогр. сб., № 103, 335, стрѣмнны радн Зогр. сб., № 103, 378; топлоты Толк. пс., 71а.

dat. вниѣ Воскр. ев., 32а, Григ. № 1703, 9а; по лѣпотѣ Зогр. сб. № 103, 371; къ мамѣнѣ Толк. пс., 36а, н мамѣнѣ Воскр. ев., 11а, н мамѣнѣ ib., 142а; мокротѣ Зогр. св., 29.

асс.: врьздѣ Зогр. сб. № 103; 381; вниѣ Воскр. ев., 596, Толк. пс., 326, 966, вниѣ Зогр. сб. № 103, 376, 378, Григ. № 1703, 10а, Толк. пс., 276, 326, 65а, 147а; драхмѣ Воскр. ев., 140а; женѣ Воскр. ев., 86, 1466; женѣ Хр. Манас, 34а; Воскр. ев., 4а, 456, 151а, 176а, женоу (Sic!) Мин. № 678, 503а, свьздѣ Зогр. св., 6, 20, 28, н тѣвсдѣ Служ. Евф., 856; мочѣ Нор. пс., 131а; мѣглѣ Толк. пс., 98а; мьздѣ Служ. Евф., 526; ракѣ Зогр. сб. № 103, 381; рѣкѣ Служ. Евф., 1186; скерѣнѣ Служ. Евф., 80а; тѣмѣ Толк. пс., 676, тѣмѣ Зогр. сб. № 103, 380, Толк. пс., 676, н тѣмѣ Григ. № 1703, 16; азѣ Служ. Евф., 986.

каравѣ Воскр. ев., 58а, 586, bis, 96а, bis, 1586; въ вѣсандѣ Воскр. ев., 786; на агѣѣ (Sic! Вместо *голгоѣѣ) Воскр. ев., 966; въ лѣпотѣ Зогр. сб., № 103, 370; наготѣ Григ. № 1703, 4а; пещерѣ Зогр. сб. № 103, 373; прѣстѣтѣ Толк. пс., 115а; прѣсфѣрѣ Зогр. св., 3; сатанѣ Воскр. ев., 226, 67а, 127а; н свобѣдѣ Толк. пс., 94а; тѣплѣтѣ Служ. Евф., 686; чистѣтѣ Толк. пс., 67а.

instr.: н трѣвѣѣ Служ. Евф., 1056.

loc.: въ тѣмѣ Григ. № 1703, 2а, 56, 6а, 8а, въ тѣмѣ ib., 2а.

пещерѣ Зогр. сб. № 103, 374; таготѣ Толк. пс., 956; н чистѣтѣ Служ. Евф., 43а, н чистѣтѣ ib., 62а (неясно, въ гажѣнѣ Служ. Евф. 146а).

vos.: жѣно Воскр. ев., 157а.

кжѣнѣ Служ. Евф., 1466.

Pl. пош.: н жѣны Воскр. ев., 1616; свьзды Служ. Евф., 1416; пѣлы Зогр. сб. № 103, 374; рѣкы Воскр. ев., 13а; слѣгы Григ. № 1703, 46; тѣмы Служ. Евф., 40а; чѣты Толк. пс., 81а.

gep.: ѿ вѣдѣ Служ. Евф., 1466, ѿ вѣ ib., 147а.

dat.: жѣнамъ Служ. Евф., 58а; по стѣпамъ Зогр. сб. № 103, 370.

глаголюнамъ Зогр. сб. № 103, 371.

acc.: бѣды Толк. пс., 96б; ѿ жены Служ. Евф., 115б; молебѣ Григ. № 1703, 6а, молебѣ Толк. пс., 84б, bis, 85а, молебѣ Толк. пс., 73а; мзды Толк. пс., 97б; слоугѣ Воскр. ев., 175б; стѣпы Служ. Евф., 46б, стѣпы Толк. пс., 68а, 122а, стѣпы бѣ Толк. пс., 59а; тѣмы Толк. пс., 14а; оудѣ Григ. № 1703, 7б.

instr.: женами Воскр. ев., 20б; щедротами Служ. Евф., 53б, 64б, Зогр. св., 19, ѿ щедротами Служ. Евф., 45б, ѿ щедротами Служ. Евф., 67б.

loc.: (примеры не отмечены).

3. Акцентная парадигма с

Sing. nom.: вода Служ. Евф., 130б; глава Григ. № 1703, 4б, Воскр. ев., 185б, 186б, 187б, bis, 188а (3 раза), 189б (4 раза), 190а (4 раза), 190б; гора Служ. Евф., 75; земля Зогр. сб. № 103, 372; нога Толк. пс., 85б.

gen.: воды Зогр. сб. № 103, 379; главы Воскр. ев., 187б; горы Толк. пс., 127а, горы Зогр. сб. № 103, 373, bis, горы ib., 375; ѿ земли Служ. Евф., 54б; нѣгы Воскр. ев., 6а; рѣкѣ Служ. Евф., 68б; страны Григ. № 1703, 3б, 4а; ѿ цѣны Служ. Евф., 137а.

С предлогами: ѿ воды Служ. Евф., 139а, ѿ воды Воскр. ев., 165а, 170а; ѿ главы (Sic!) Зогр. сб. № 103, 337; съ горы Воскр. ев., 80а, ѿ горы Толк. пс., 13б, ѿ горы Зогр. сб. № 103, 373; ѿ земли Служ. Евф., 138а; ѿ рѣкѣ Толк. пс., 77б.

dat.: водѣ Служ. Евф., 144б, по ... водѣ Воскр. ев., 170б; горѣ Воскр. ев., 35а, 86б, ѿ горѣ ib., 42б, къ горѣ ib., 85б, горѣ Толк. пс., 80б, 140а; дшн Служ. Евф., 41б, 85б, 150а; земли Служ. Евф., 126б, 127а, по землѣ ib., 105б, по ... землѣ ib., 138б; по ... землѣ Толк. пс., 74а; рѣцѣ Воскр. ев., 14а; по ... странѣ Зогр. сб. № 103, 379, по ... странѣ Воскр. ев., 117а; хвалѣ Служ. Евф., 49а.

acc.: водѣ Служ. Евф., 188б, 142б, 143б, 144б, 146а, 148б, Воскр. ев., 19б, 170б, 182б; гору (Sic!) Зогр. сб. № 103, 378 (но: гору Зогр. сб. № 103, 372, 378, горѣ Толк. пс., 80б); земля Служ. Евф., 142а, Воскр.

ев., 167а (но: землѧ Зогр. сб. № 103, 373); нѣгж Воскр. ев., 109а; рѣжж Зогр. сб. № 103, 334, Служ. Евф., 85а, Воскр. ев., 16, 136, 166, 22а, 25а, 30а; стрѣнж Воскр. ев., 30а; стрѣж Служ. Евф., 130а; хвѣлж Воскр. ев., 32а, 93а, хвѣлж ib., 426.

С проклитикой: н вѣдѣж Воскр. ев., 165а, на вѣдѣж Служ. Евф., 137а, 149б; на гѣрѣж Воскр. ев., 7а, въ гѣрѣж ib., 616; на землѧ Воскр. ев., 167а, на землѧ Служ. Евф., 142а (но: на землѧ Зогр. сб. № 103, 376, bis., въ землѧ Зогр. сб. № 103, 371; н странѣж Служ. Евф., 636, 1886, нн странѣж Григ. № 1703, 4а).

instr.: вѣдѣж Служ. Евф., 141а, 1436, 150а, 150б, вѣдѣж ib., 796, 143а, вѣдѣж ib., 150а, на вѣдѣж ib. 141а (но: вѣдѣж ib., 143); на гла-вѣю (Sic!) Служ. Евф., 62а; гѣрѣж Зогр. сб. № 103, 432; рѣжж Зогр. сб. № 103, 334; Служ. Евф., 68а, 85а, bis, н рѣжж Служ. Евф., 121а.

loc.: въ вѣдѣ (Sic!) Служ. Евф., 144а; въ гѣрѣ Зогр. сб. № 103, 334, при гѣрѣ Воскр. ев., 70б; на землѣ Служ. Евф., 100б, 106б, 142б, Воскр. ев., 11а, землѣ Служ. Евф., 131а, на землѣ Служ. Евф., 61б, на землѣ Воскр. ев., 46б; рѣжѣ Зогр. св., 3, въ рѣжѣ ib., 2; н странѣ Служ. Евф., 29а, н странѣ Служ. Евф., 73б.

voc.: гѣро Служ. Евф., 146б; землѣ Воскр. ев., 4б.

Pl. пот.: вѣды Служ. Евф., 130а, 141а, Толк. пс., 66б, Воскр. ев., 167а, 175б; главы Воскр. ев., 99а; гѣры вѣ Служ. Евф., 138а; нѣгы Служ. Евф., 107б; ѡвѣцѧ Зогр. сб. № 103, 375, ѡвѣцѧ Служ. Евф., 116б, Воскр. ев., 179а; рѣжы Служ. Евф., 130б.

gen.: вѣдѣ Служ. Евф., 130а; нѣгъ Григ. № 1703, 8а, 8б; рѣжъ Служ. Евф., 56б, 147б.

Многосложные: пѣленѣ Григ. № 1703, 4а.

dat.: вѣдѣ Служ. Евф., 148б; нѣгамѣ Григ. № 1703, 12б; [кѣ] ѡвѣцамѣ Воскр. ев., 17б, н ѡвѣцамѣ Зогр. сб. № 103, 375; стрѣѣ Служ. Евф., 140б.

acc.: вѣны Зогр. сб. № 103, 372; вѣды Служ. Евф., 97а, 140а, 144а, 151б, вѣды ib., 97а, 152а, вѣды ib., 142б, вѣды Нор. пс., 255б; главы Служ. Евф., 84б, 86б (но: главы вѣшѧ Служ. Евф., 33б, главы на ib., 151б); нѣгы Служ. Евф., 55б; ѡвѣцѧ Воскр. ев., 17а, 18а, 165а; пѣлены

Григ. № 1703, 26; р̑жкы Зогр. сб. № 103, 372, р̑ж|кы Воскр. ев., 175а; страны Зогр. сб. № 103, 382; х̑валы Служ. Евф., 54б.

С проклитикой: н̑ в̑ды Служ. Евф., 130б; н̑ гла̑вы Служ. Евф., 142б; въ г̑ры Воскр. ев., 153а, на г̑ры ib., 49б, 90б; н̑ ѡ̑ца Воскр. ев., 165а; въ р̑жкы Зогр. сб. № 103, 371.

instr.: в̑знамн Воскр. ев., 14б; в̑да̑мн Служ. Евф., 130а; р̑ж|ка̑мн Воскр. ев., 75б; с̑л̑замн Зогр. сб. № 103, 376, с̑л̑з̑амн ib., 377, н̑ с̑л̑замн ib., 421, с̑з̑ с̑л̑з̑амн Служ. Евф., 147а.

loc.: въ к̑д̑а̑ Служ. Евф., 140а, на в̑д̑а̑ ib., 130а, на к̑д̑а̑ ib., 133а 142а; въ стр̑а̑х̑ Служ. Евф., 146а.

Du. пом. = асс.: н̑с̑ъ Григ. № 1703, 8б, н̑в̑ъ Воскр. ев., 182б, 183а, bis., н̑в̑|ъ Воскр. ев., 182б; р̑ж̑ц̑ъ Воскр. ев., 36а, 45а, 162б, р̑ж̑ц̑ъ ib., 162а-б; стран̑ъ (Sic!) Зогр. сб., 1.

С проклитикой: н̑ н̑в̑ъ Воскр. ев., 45а, по н̑с̑ъ Служ. Евф., 139б. gen. = loc.: ѡ̑ н̑в̑ъ Зогр. сб. № 103, 337; р̑ж̑к̑ Толк. пс., 67а, ѡ̑ р̑ж̑к̑ Зогр. сб. № 103, 375.

dat.-instr.: къ н̑в̑г̑|ма Воскр. ев., 77а, по н̑в̑г̑ама Зогр. сб. № 103, 380; р̑ж̑кама Зогр. сб. № 103, 370, 433.

і-ОСНОВЫ

1. Акцентная парадигма а

Sing. пом.: н̑ ж̑з̑нь Зогр. сб. № 103, 370, 432; мы̑сль Зогр. сб. № 103, 380; па̑мать Служ. Евф., 112б, па̑ма̑ ib., 77а, па̑ма̑ же Зогр. сб. № 103, 379; с̑н̑е̑д̑ъ Зогр. сб. № 103, 373; нн̑ с̑в̑нь Толк. пс., 91б.

gen.: ж̑з̑нн Служ. Евф., 42б, 56а, 58а, 61а, 66а, 82а, 112а, 122а, 140б, 163а, Толк. пс., 64б, Григ. № 1703, 8б, 11б, н̑ ж̑з̑нн Зогр. сб., 6; не в̑з̑ ка̑з̑нн Толк. пс., 42б; ма̑тере Зогр. сб. № 103, 432, Служ. Евф., 63б (форма основы на согласный); ѡ̑в̑н̑тъан Зогр. сб. № 103, 383; п̑ча̑лн Зогр. сб. № 103, 373, 374, н̑ п̑ча̑лн ib., 379.

dat.: (примеры не отмечены).

асс.: ж̑з̑нь Нор. пс., 12а, ж̑н̑з̑нь Григ. № 1703, 3б, ж̑з̑нь Служ. Евф., 116б, н̑ ж̑з̑нь Служ. Евф., 27а, 143б, 151б, н̑ ж̑з̑н̑з̑ ib., 151а, въ ж̑з̑нь ib., 51б.

н въ жнѣнь Зоґр. св., 25, 27; мыслѣ Служ. Евф., 80а; ѿвѣтъ Зоґр. сб. № 103, 380; пѣмѣ Служ. Евф., 119б, н пѣмѣ ib., 96а, bis, н пѣмать ib., 96а, н въ пѣмать ib., 96а; печаль Зоґр. сб. № 103, 374, н печаль Григ. № 1703, 4б; пѣснь Зоґр. сб. № 103, 335, 337, пѣнь Служ. Евф., 55б; прѣдѣнь Толк. пс., 59б; въ сѣвѣдъ Зоґр. сб. № 103, 372, въ сѣвѣ Служ. Евф., 138а; сѣнь Зоґр. сб. № 103, 382.

instr.: пѣматѣ Григ. № 1703, 1а, н пѣматѣ Зоґр. сб. № 103, 370; печалѣ Зоґр. сб. № 103, 373.

loc.: въ длѣни Зоґр. св., 25; жнѣни Служ. Евф., 27б; въ мыслѣ Служ. Евф., 149б; ѿ пѣматн Зоґр. св., 6 (ударение над ѿ, по-видимому, опечатка или описка); пѣснн Служ. Евф., 27а.

Pl. пом.: сѣни Григ. № 1703, 9а.

геп.: вѣлѣзнен Служ. Евф., 145б, 150а; двѣрѣдѣтелѣн (Sic! Влияние подвижного типа). Зоґр. сб., № 103, 370, 379; мыслѣн (Sic! ??) Служ. Евф., 145; напѣстен Зоґр. сб. № 103, 33б; пѣснен Служ. Евф., 110б; ѣслѣн Григ. № 1703, 3б.

dat.: вѣлѣзнемъ Воскр. ев., 49а.

acc.: мыслѣн Воскр. ев., 22б; пѣснн Зоґр. сб. № 103, 372; скрѣжалн Зоґр. сб. № 103, 377; сѣнн Толк. пс., 91а.

instr.: вѣтѣмн Служ. Евф., 138б; кѣзньмн Толк. пс., 64а.

loc.: печалѣхъ Зоґр. сб. № 103, 374; на скрѣжалѣ Зоґр. сб. № 103, 377, bis; въ ѣслѣхъ Григ. № 1703, 2б, bis, въ ѣслѣхъ ib., 3б, въ ѣслѣ ib., 2б.

Du. dat.=instr.: длѣнма Зоґр. сб. № 103, 374.

2. Акцентная парадигма *b*

Sing. пом.: двѣрь Григ. № 1703, 7а, н двѣрь (Sic! По-видимому, под влиянием подвижного типа) Служ. Евф., 163а; тѣвѣрь Служ. Евф., 55а, 126б, 142б; н лѣвы Служ. Евф., 39а, Зоґр. св., 20 (*и*-основа).

геп.: вѣрѣн Служ. Евф., 62а, 63б, 118б, 120б, 129а; кѣзѣн Служ. Евф., 83б; скрѣзѣн Служ. Евф. 44а, 74а, Зоґр. св., 9, 23, скорѣзѣн (Sic! Опе-

чатка—вм. скръбен) Служ. Евф., 516; тѣдѣри Служ. Евф., 1056, 114а, 1286.

dat.: (примеры не отмечены).

асс.: бранѣ Зогр. сб. № 103, 335; дѣрѣ Григ. № 1703, 11а, 116;
тѣдѣри Зогр. сб. № 103, 335, Служ. Евф., 866, 1416, bis; любѣвь Зогр.
сб. № 103, 370, 376; любѣвь Служ. Евф., 65а, н любѣвь Зогр. сб. № 103,
371; црковѣ Служ. Евф., 61а.

instr.: кѣзнѣ Толк. пс., 60а; н любѣвиж Служ. Евф., 152а, н любѣвиѣ
(Sic! По-видимому, опечатка: н вм. н) Зогр. сб. № 103, 433; съ похѣтиж
Воскр. ев., 86.

loc.: въ бранн Зогр. сб. № 103, 337, въ бранн же Толк. пс., 110а; въ
любѣвн Служ. Евф., 80а; въ цркви Нор. пс., 3а.

Pl. пош.: (примеры не отмечены).

ген.: бранен Служ. Евф., 118а; дѣрен Зогр. св., 11; н кѣзнѣн (Sic!
Влияние подвижного типа?) Служ. Евф., 106а; н скръбен Служ. Евф.,
1466; тѣдѣри Служ. Евф., 1466; црковѣ Служ. Евф., 73а (и-основа).

dat.: бранемъ Служ. Евф., 62а, 1206, Воскр. ев., 49а, бранемъ Служ.
Евф., 121, бранѣ Служ. Евф., 151а; дѣремъ Григ. № 1703, 7а, 11а.

асс.: дѣри Служ. Евф., 17а, bis, 39а, bis, 536, bis, дѣри Григ. № 1703,
5а, bis, н дѣри ib., 6, н дѣри ib., 5а, bis, дѣри же ib., 5а, bis, дѣри ib.,
5а; похѣти Служ. Евф., 11а.

instr.: дѣримн Зогр. св., 8, 18, 28, прѣдѣримн Мин. № 679, 5236; кѣз-
нымн Зогр. сб. № 103, 372, 374; похѣтимн Зогр. сб. № 103, 372, Служ.
Евф., 36а, 50а.

loc.: (примеры не отмечены).

3. Акцентная парадигма с

Sing. пош.: ерес Зогр. сб. № 103, 336; кокошь Воскр. ев., 486; крѣвь
Служ. Евф., 586, 60а, крѣвь ib., 36, крѣвь ib., 816; лѣсть Толк. пс., 536,
Григ., 96, bis; нѣшь Толк. пс., 70а, нѣшь же ib., 70а; повѣсть Толк. пс.,
1146; помѣшь Григ. № 1703, 11а; проповѣдь Григ. № 1703, 2а; чѣсть
Служ. Евф., 496, 74а, Григ. № 1703, 16, чѣ Служ. Евф., 1416; чѣсть
Служ. Евф., 1106, 1136.

С проклитикой: ѿ власть Зогр. сб., № 103, 334; ѿ дѣбрь Служ. Евф., 1306—131а; ѿ чѣ Служ. Евф., 1306.

gen.: зѣвѣстн Зогр. сб. № 103, 373; крѣве Служ. Евф., 68а (форма основы на ѿ); пѣтн Служ. Евф., 656, 140а, пѣтн ѿ., 1016; пѣвѣстн Зогр. сб. № 103, 370; поѣмощн Толк. пс., 446, Григ. № 1703, 11а; сѣвѣстн Служ. Евф., 656 (днѣ Служ. Евф., 446, форма корневой основы).

С проклитикой: безъ поѣмощи Григ. № 1703, 86; ѿ прѣвѣстн Служ. Евф., 1436, ѿ сѣвѣстн Служ. Евф., 150а.

dat.: прѣтнѣж нѣмощн Зогр. сб. № 103, 336; нѣщн Толк. пс., 70а, bis; пѣтн Служ. Евф., 58а; пѣвѣстн Зогр. сб. № 103, 371.

С проклитикой: ѿ крѣвн Служ. Евф., 66а; по пѣтн Зогр. сб. № 103, 373; не къ сластн Служ. Евф., 150а.

acc.: власть Зогр. сб. № 103, 335, вѣа Служ. Евф., 1526; дѣва (пш.) Зогр. сб. № 103, 377; дѣбрь Толк. пс., 91а; жѣчь Григ. № 1703, 86; заповѣдь (Sic!) Служ. Евф., 41а; крѣвь Служ. Евф., 46а, 83а; пѣть Служ. Евф., 83а; прѣсть Зогр. сб. № 103, 372, Служ. Евф., 1016; сѣмръть (Sic!) Служ. Евф., 58а; чѣсть Зогр. сб., № 103, 371; чѣсть Зогр. сб. № 103, 421, Служ. Евф., 23а, 726.

С проклитикой: къ нѣщъ Служ. Евф., 58а; въ поѣмощь Толк. пс., 716, на поѣмощь Зогр. сб. № 103, 376, Служ. Евф., 566; на пѣ (пш.) Зогр. сб. № 103, 378; къ сласть Зогр. сб. № 103, 378, въ сласть ѿ., 432; ѿ чѣсть Григ. № 1703, 66; ѿ чѣсть Служ. Евф., 109а.

instr.: вѣастѣж Служ. Евф., 1416; нѣмощѣж (Sic!) Зогр. сб. № 103, 376; нѣщѣж Зогр. сб., № 103, 373, нѣщѣж Григ. № 1703, 96, Воскр., 5а; сѣвѣстѣж Григ. № 1703, 126; чѣстѣж Зогр. сб. № 103, 382, чѣстѣж ѿ., 432.

loc.: вѣсн Зогр. сб. № 103, 371.

С проклитикой: при пѣщн Мин. № 678, 5156 (ср. также: въ пѣщн Пс. № 309, 154а), но: въ сѣмрътн Толк. пс., 22 (ср. acc. sg. этого слова).

Pl. пом.: вѣадн Воскр. ев., 161а; вѣастн Служ. Евф., 55а; дѣтн Служ. Евф., 1476; мѣщн Зогр. сб. № 103, 380.

С проклитикой: ѿ людѣ Служ. Евф., 1376

ген.: ересе́н Служ. Евф., 64б; заповѣ́дѣн Служ. Евф., 56а, 69а; мѡще́н Зогр. сб. № 103, 432; стѣ́тѣн Служ. Евф., 150б, стра́стѣн (Sic!) Зогр. сб. № 103, 336.

dat.: лю́дѣмъ Зогр. сб. № 103, 375, Служ. Евф., 68а, 85а, лю́дѣмъ Служ. Евф., 46а, 70а, лю́дѣ (Sic!) ib., 141а, 144б, 148а; мѡще́мъ Зогр. сб. № 103, 381; немо́щем (Sic!) Григ. № 1703, 12а; стра́темъ Служ. Евф., 86б.

С проклитикой: къ лю́дѣмъ Зогр. сб. № 103, 334.

асс.: ве́щи Григ. № 1703, 2б; дѣ́ти Зогр. сб. № 103, 374; заповѣ́дн Служ. Евф., 59а; ко́стн Толк. пс., 23а, 76б; лю́дн Служ. Евф., 57б, 62б, 78а, 83а, 84б, 152а, лю́дѣн ib., 97б; мо́щн Зогр. сб. № 103, 382, 383, bis, мѡ́щн ib., 380, 381, bis, 382 (3 раза), 383, 421, bis; мо́щн Воскр. ев., 24б, bis; стра́стн Зогр. сб., № 103, 337; ча́стн Служ. Евф., 68а, Зогр. св., 6, 24.

С проклитикой: ѿ ве́сн Зогр. сб. № 103, 382.

instr.: ве́щмн Зогр. сб. № 103, 374; ѿ сла́стмн Служ. Евф., 36а; стра́стмн Зогр. сб. № 103, 372.

loc.: (формы не отмечены).

II. ТЕКСТЫ „СИСТЕМЫ КИПРИАНА“

о-ОСНОВЫ муж. рода

1. Акцентная парадигма а

Sing. nom.: бра́ Леств., 34а, 100б, 163а, 217а, Пс. Кипр. 42а, бра́ же Леств., 25а, 62б; ды́мъ Леств., 108б, ды́мъ Пс. Кипр., 31б, 90а; двѣ́дѣль Леств., 236а; е́лень Леств., 200а; ѿ́нѣн Пс. Кипр., 133б, ѿ́нѣн ib., 143б; ѿ́но́къ Леств., 113б, 138б, bis, 145б, bis, 146а, 224а, 255а, ѿ́но́къ ib., 167а, ѿ́но́къ ib., 146а, ѿ́но́къ ib., 90а, ѿ́но́къ ib., 82б, 156б, 224а, ѿ́но́къ ib., 156б, ѿ́но́къ ib., 113а, Пс. Кипр., 73б; ка́мень Леств., 7б, 97б, 164а, Пс. Кипр., 132б, ка́мень Пс. Кипр., 96а; мнѣ́хъ Леств., 145б, 158а, bis, 163а, мнѣ́хъ ib., 158б; пла́мень Пс. Кипр., 75б, 97а, 142б; пла́чь Леств., 84б, 87б, 91б, 93б, 95а, пла́ Пс. Кипр., 24а, пла́ же Леств., 172а; пра́ведникъ же Пс. Кипр., 10б; пра́зникъ Леств., 70а; ѿ́ ра́тнн Леств., 160б; сла́витель Леств., 57б; ста́рецъ Леств., 39а; ста́рецъ ib., 92б, ста́рецъ же ib., 62б; ча́сь Леств.,

273б, чѣсѣцъ Леств., 97б; Ѡзѣкъ Леств., 115б, Ѡзѣкъ Пс. Кипр., 12б, 115а, 122а, Ѡзѣкъ ib., 57б, Ѡ Ѡзѣкъ ib., 49а, Ѡ Ѡзѣкъ ib., 19а, 32а, 44а, 63б, 117б.

gen.: до Ѡда Пс. Кипр., 135а, Ѡ Ѡда ib., 77б; брѣта Леств., 163а; дѣма Леств., 108б; нѣока Леств., 61а, 243б; нѣс камене Пс. Кипр., 69а, Ѡ камене ib., 17б (форма основы на согласный); пламене Леств., 87а (форма основы на согласный); плача Леств., 87б, 88а, 95а, 95б, 100б, 165б, 170а, плача ib., 94а; нѣ рѣна Леств., 23б; старца Леств., 62а; н чѣса Леств., 162б, нн чѣса ib., 90а, Ѡ чѣса ib., 244; нн чѣсца Леств., 90а; Ѡ Ѡзѣка Леств., 107^{bis}а.

dat.: Ѡдѣ Пс. Кипр., 78б; брѣтѣ Леств., 57а, 151а, 152а, да брѣтѣ ib., 110а; дѣмѣ Леств., 47а; нѣокѣ Леств., 53а, 111б, 130а; каменю Леств., 140а; плачу Леств., 93б: 107^{bis}б; плачу, ib., 107а; чѣсѣ Леств. 7б, 111а, н чѣсѣ ib., 146а; Ѡзѣкѣ Пс. Кипр., 130а.

acc.: въ Ѡдѣ Пс. Кипр., 86а, 105б, въ Ѡдѣ ib., 123б; брѣта Леств., 135а, 152а, 157а; дѣмѣ Леств., 106б; н нѣока Леств., 221а; камень Пс. Кипр., 107б, на камень ib., 22б, 51б; ѡ камень ib., 83б, ѡ каменъ ib., 122б, ѡ камень Леств., 52а; пламень Пс. Кипр., 142б, пламень Леств., 96б, въ пламень ib., 96б; плачь Леств., 79а, 85а, 88б, 90а, 91а, bis, 107а, 108б, 109а, плачь ib., 81б, пла Пс. Кипр., 24б, н плачь Леств., 142а; рѣн Леств., 178а, въ рѣн ib., 46а; н съръзъ Леств., 176а; съпостѣта Пс. Кипр., 137б; състѣвъ Пс. Кипр., 81б; хлѣвъ Пс. Кипр., 69б; чѣсѣ Леств., 231а; Ѡзѣкъ Леств., 236б, Ѡзѣкъ ib., 107^{bis}б, Ѡзѣкъ Пс. Кипр., 28а, 124а, н Ѡзѣкъ Леств., 108б, въ Ѡзѣкъ Пс. Кипр., 94б.

instr.: каменѣмъ Леств., 7а; мнѣхѣмъ Леств., 10а; недѣгомъ Леств., 79б; плачѣмъ Леств., 32а, плачѣмъ ib., 13а, 69б, 132б, съ плачѣмъ Пс. Кипр., 90б; Ѡзѣкомъ Леств., 108а, Ѡзѣкомъ Пс. Кипр., 34а, Ѡзѣкѣ ib., 101а, н Ѡзѣкомъ ib., 70а, по Ѡзѣкѣ ib., 56а.

loc.: въ Ѡдѣ Пс. Кипр., 12б, при Ѡдѣ ib., 125б; нѣоцѣ Леств., 113б; при каменѣ Пс. Кипр., 125а; ѡ недѣзѣ Леств., 137б, плачѣн Леств., 84б, ѡ плачѣн ib., 9б; въ рѣн Леств., 197а, 226а; чѣсѣ Леств., 191б, 220б, по чѣсѣ ib., 213б; въ чрѣтѣсѣ Леств., 157б.

vos.: вратѣ Леств., 406, 60а, 163а, вратѣ ib., 596; ѿ нночѣ Леств., 228а.

Pl. nom.: агньци Пс. Кипр., 1046; еленн Пс. Кипр., 156; нноци Леств., 616, 2446; ѿ нноци ib., 139а, 183а; кити Пс. Кипр., 1436; прѣси Пс. Кипр., 1026, прѣси ib., 956; ратници же Леств., 106; азыци Пс. Кипр., 546, 556, 626, 63а, 72а, 776, 906, 105а, 107а, 1366, 138а, азыци ib., 54а.

gen.: ѿ дѣлателѣн Леств., 1906; ннокъ Леств., 1276, ѿ ннокъ ib., 1516; прѣстателѣн Леств., 1886; ѿптнщъ Леств., 2166; н ѿ сазжителѣн Леств., 566; старецъ Пс. Кипр., 100а; азыкъ Пс. Кипр., 96а, 1036, 105а, 1416, ѿ азыкъ ib., 75а.

dat.: еленемъ Пс. Кипр., 93а, злаце Пс. Кипр., 936; ннокимъ Леств., 896; асовимъ Пс. Кипр., 536; прѣгъ Пс. Кипр., 706; ратникимъ Леств., 107^{bis}6; н сазжителемъ Леств., 2386; азыкимъ Пс. Кипр., 134а, азыкъ ib., 16а.

acc.: камена же Леств., 2776; старца Леств., 1136; часы Леств., 1386, 2316, часы ib., 2106; азыки Пс. Кипр., 38а, 47а, 56а, 71а, 98а, 1206, 134а, 1386, азыки ib., 50а, азыки ib., 82а, на азыки ib., 55а, н азыки ib., 856.

instr.: (примеры не отмечены).

loc.: дѣлателехъ Леств., 1576; въ нноцехъ Леств., 152а, 200а, въ нноцехъ же ib., 1936; недѣвехъ Леств., 566; въ прнходѣхъ Леств., 2496; старце Леств., 36а; азыцехъ Пс. Кипр., 56а, 75а, въ азыцехъ ib., 386, 49а, 131а, въ азыцѣ ib., 87а, 976, 1006, 103а, въ азыцѣ ib., 94а, въ азыцѣ ib., 1176, не о азыцехъ ib., 135а, о азыцехъ же ib., 135а.

2. Акцентная парадигма в

Sing. nom.: вѣрь Пс. Кипр., 736; вѣждъ Леств., 65а, 107^{bis}6, 164а; вѣрьчъ Леств., 33а, 43а, 526, 1106, 2576, 261а, вѣрьчъ ib., 2716, н вѣрьчъ ib., 316; вѣпаль Леств., 1596, вѣпаль ib., 706, вѣпаль Пс. Кипр., 140а, н вѣпаль ib., 14а, 90а; гнон Пс. Кипр., 756; гѣздъ Леств., 169а, Пс. Кипр., 1356 (3 раза); гѣ Леств., 163а, гѣхъ же ib., 221а; двѣрь Пс. Кипр., 596; дѣжь Пс. Кипр., 626, 143а; жѣзль Пс. Кипр., 396, ^{bis}, н жѣзль ib., 20а; конь Леств., 245а, Пс. Кипр., 266, конь же Леств., 245а, конь въ ib., 160а;

лѣвъ Пс. Кипр., 7а, 10а; мѣчь Пс. Кипр., 49а, н мѣ ib., 136б; ножь Леств., 259б; огонь Леств., 14б, 80а, 102а, 198а, 254б, Пс. Кипр., 34а, 43а, 72а, 75б, 87б, 97а, 143б, огнь Пс. Кипр., 130б, н огнь ib., 69б, 96а; пѣсъ Леств., 79а, 146б, 242б, 243а, Пс. Кипр., 50а, 50б; поста Леств., 117б, 150а, 184а, 193а, 216а, н поста ib., 217б; пѣтъ Пс. Кипр., 44а; рѣвъ Леств., 113а, рѣ же Пс. Кипр., 102б; рѣвъ Леств., 125а, рѣвъ ib., 129а; стаѣвъ Пс. Кипр., 52а; стѣ Леств., 19б, Пс. Кипр., 141б; сѣвъ Леств., 27а, 146а, bis; сѣдѣ Пс. Кипр., 134а; трѣ Леств., 184а, троу бw ib., 13а; оум же Леств., 224а; шѣтъ Леств., 164б.

Многосложные: вѣнъ Леств., 278а; жнѣтъ Леств., 11а, Пс. Кипр., 53а, 140б, жнѣтъ Пс. Кипр., 25а, н жнѣтъ ib., 78б; мѣтъ Леств., 174б; пастырь Леств., 31б, 33б, 39а, 41б, 46а, пастырь ib., 257а-б, 258а, 261б, пастырь ib., 47а; пастырь Леств., 102а; 8чѣнъ Леств., 79б.

геп.: вѣда Леств., 53а, 118а, н вѣда Пс. Кипр., 141б; вѣча Леств., 32б, 53б, 259а, вѣча ib., 52а; нн вѣлъ Пс. Кипр. 127б; нз грѣва Леств., 56б, нз грѣва ib., 120б; жѣла Леств., 1б, Пс. Кипр., 117а; кѣвъ Леств., 160а; крѣва Пс. Кипр., 37а; огнь Леств., 22а, 87а, 255б, Пс. Кипр., 23б, огнь Леств., 84б, 85б, н огнь ib., 86а; ѡ мѣча Леств., 101б; поста Леств., 133б, 143б, 216б, ѡ поста ib., 189а, Пс. Кипр., 102б; ѡ рѣва Леств., 165б, ѡ рѣва Пс. Кипр., 35а; сѣна Леств., 230а, 273б, ѡ сѣна ib., 130б, 131а, ѡ сѣна ib., 199а, сѣна же ib., 6б; н сѣда Леств., 117а; без трѣда Леств., 65б.

Многосложные: вѣна Леств., 267б; жнѣта Пс. Кипр., 139б; мона-стѣръ Леств., 47а.

dat.: вѣчу Леств., 42б, 51а, 56а, 160б; поста Леств., 196а; сѣна же Леств., 116а; сѣдѣ Леств., 107^{bis}б.

Многосложные: жнѣтъ Пс. Кипр., 30б, жнѣтъ ib., 22; къ пастырю Леств., 75а, къ пастырю ib., 130а.

асс.: вѣча Леств., 76а, 186а; гнѣн Леств., 51а; грѣдѣ Леств., 206б; дѣжъ Пс. Кипр., 129б; жѣла Леств., 246б, Пс. Кипр., 64б, жѣла Леств., 234б, жѣла Пс. Кипр., 103а; кѣвъ Пс. Кипр., 132б; лѣва Леств., 180а, лѣва ib., 113а; лѣва Пс. Кипр., 83б; мѣчь Леств., 101а, Пс. Кипр., 132а.

и мѣчь Леств., 63а; нѣжь Леств., 258б, и нѣжь ib., 25б; ѡгнь Леств., 18а, 18б, 95б, ѡгнь Пс. Кипр., 92б, въ ѡгнь Леств., 13б; плѡ Пс. Кипр., 100а; поствъ Леств., 100а; пжтъ Пс. Кипр., 109а, пж ib., 109а, 113б, въ пж ib., 107б, на пж ib., 3а, 99а, 124а, 144а; рѡвъ Пс. Кипр., 7б, въ рѡвъ Леств., 77б, въ рѡвъ Пс. Кипр., 126б, въ рѡвъ ib., 23а, въ рѡвъ ib., 24а, 78б; сѣнь Леств., 49а, 121а, Пс. Кипр., 117б, сѣнь Леств., 18б, 231б, и сѣнь ib., 7б, въ сѣнь ib., 7а; сж Пс. Кипр., 124б; трѣ Пс. Кипр., 138а; ѡумъ Леств., 201б; шытъ Пс. Кипр., 66б, шы Леств., 28б, и шытъ Леств., 63а, и шитъ Пс. Кипр., 28б.

Многосложные: война Леств., 190а, 221а; жнѡтъ Леств., 49а, Пс. Кипр., 126а, жнѡтъ Леств., 151б, жнѡтъ ib., 167а, жнѡ Пс. Кипр., 120а, и жнѡтъ Леств., 68а, въ жнѡ ib., 117а; корабль Леств., 128б; монастырь Леств., 33б.

instr.: прѣ грѡбомъ Леств., 113б; жѣзломъ Леств., 276а, жѣзломъ ib., 175б, жѣзлѡ Пс. Кипр., 81а; съ лѣвомъ Леств., 120б; мѣчемъ Леств., 87а, мечѣмъ (Sic!) Пс. Кипр., 133а, и мѣчемъ Леств., 133б; нѣжемъ Леств., 121б, 255а; ѡгнемъ Леств., 95б, 119б, 192а, 253а, съ ѡгнемъ ib., 114а; и ѡсламъ Леств., 177б; поствомъ Леств., 161б, Пс. Кипр., 59а, поствомъ Пс. Кипр., 29а-б, посто Леств., 136б, посто ib., 117а-б, съ поствомъ ib., 179а; прѣствомъ Леств., 153б; пжтемъ Леств., 30а, 175б, пжтѣ ib., 145б, пжтемъ (Sic!) Пс. Кипр., 73б, пжтемъ (Sic!) Леств., 116б; стѣдѡ Пс. Кипр., 120а; сѣномъ Пс. Кипр., 66б, сѣнѡ Леств., 44а, сѣнѡ ib., 143б, съ сѣнѡмъ ib., 145а; шытомъ Леств., 26а.

Многосложные: пластыремъ Леств., 154б.

loc.: въ двѡрѣ Пс. Кипр., 87а; въ коши Пс. Кипр., 74а; въ кровѣ Пс. Кипр., 30б, 83а; въ рѡвъ Леств., 275а, Пс. Кипр., 78б, въ рѡвъ Леств., 247б; въ сѣнь Леств., 28а, 61а, 105а, 127б, 255а, и въ сѣнь ib., 147а; на сѣдѣ Пс. Кипр., 104а.

Многосложные: въ жнѡтъ Леств., 154б, Пс. Кипр., 53а, 128б.

РІ. пош.: вѡлѡке Пс. Кипр., 127б (форма и-основы); вѣчѣке Пс. Кипр., 139б (форма и-основы); и кровн Пс. Кипр., 138а; поствн Леств., 191а; скѡтн Пс. Кипр., 43б, 143б; сждн Пс. Кипр., 141а; хлѣмн Пс. Кипр., 138а.

Многосложные: *воини* Леств., 15а.

геп.: *волювъ* (Sic!) Пс. Кипр., 139а; *грѣхѡвъ* (Sic!) Леств., 240а, 263а, *грѣхѡвѣ* (Sic!) ib., 12а, 80а, ѿ *грѣхъ* Пс. Кипр., 44б; *лѣвовъ* Пс. Кипр., 19а, 49б, ѿ *лѣвъ* ib., 29б; *пѣсъ* Пс. Кипр., 57б; ѿ *плѣцекъ* Леств., 96а; *рѣвъ* Леств., 75а, Пс. Кипр., 91а; и *сѣнѡвѣ* сѣ Леств., 131а; *трѣдѡвѣ* Леств., 196б.

Многосложные: *воинъ* Леств., 53а.

dat.: *кѣ врачѣмъ* Леств., 239б; *грѣхѡмъ* (Sic!) Леств., 117б; *рѣбѡмъ* (Sic!) Пс. Кипр., 142а, *рѣбѡмъ* (Sic!) ib., 141б, *скѡтѡ* Пс. Кипр., 129б; *сѣномъ* Леств., 27б; *трѣдѡ* Леств., 47б.

Многосложные: *воинѡмъ* Леств., 246а; *вѣннѣкѡмъ* Леств., 152а.

асс.: *врача* Леств., 261а; *въ двѡры* Пс. Кипр., 87а; *жѣзлы* Леств., 144б; *мѣча* Леств., 145а; и *прѣсты* Пс. Кипр., 126б; и *скѡты* Пс. Кипр., 70б — 71а; и *хлѣмн* (Sic!) Пс. Кипр., 62б; *щѣты* Леств., 144б.

instr.: *въплѣмн* Леств., 6б, 7б (форма *i*-основы); *пѡсты* Леств., 163а, *пѡсты* же ib., 92а.

loc.: *волюхъ* Пс. Кипр., 103а; *въ грѣбѣхъ* Пс. Кипр., 78б; *въ двѡрѣхъ* Пс. Кипр., 120а, *въ двѡрѣ* ib., 76б, 116а, *въ двѡрѣ* ib., 120а; *въ пѣтѣхъ* Пс. Кипр., 108а (*i*-основа); *скѡтѣхъ* Пс. Кипр., 43а; *сѣнѣхъ* Леств., 236а, *въ сѣнѣхъ* ib., 127б, 157б, 253а, *въ сѣнѣ* ib., 204а; *въ хлѣмѣхъ* Пс. Кипр., 71а.

В словах с предударными *ъ* и *ь* оттяжка ударения не происходила. Такие основы, как правило, имели ударение на окончании.

Акцентный тип с конечным ударением.

Sing. nom.: *вѣнѣцъ* Леств., 129а, *вѣнѣцѣ* ib., 103а; *конѣцъ* Леств., 12а, 42б, 154б, 156а, 193б, 209а, 249а, *копѣцъ* ib., 155а, *конѣцъ* ib., 170б, и *конѣцъ* ib., 209а, *конѣцъ* же ib., 97а, 154б, *конѣцъ* же ib., 149а, *копѣцъ* же ib., 120а, *конѣцъ* же ib., 29б, *конѣцѣ* же ib., 223б, *конѣцъ* же ib., 138а; *ловѣцъ* Леств., 145б; *лыстѣцъ* Леств., 50б, 64а, 150б, *лыстѣцѣ* ib., 269а; *младѣнѣцъ* Леств., 94б, 110а; *орѣлъ* Пс. Кипр., 134б; *пѣвѣцъ* Леств., 58а; *прншлѣцъ* Пс. Кипр. 108б, и *прншлѣцѣ* ib., 34б; *стрѣлѣцъ* Леств., 217а; *нѣрѣмъ* Леств., 2а.

геп.: *вѣнѣцъ* Леств., 58б; *жрѣцъ* Леств., 118а; *до концѣ* Леств., 26б, 29а, 44а, 48а, 52б, 62б, 71б, 96б, 104а, 110а, 115б, 118а, 119а, 123а, 127б,

210б, Пс. Кипр., 16б, 33а, 42б, 45б, 57а, 63б, 65б, bis, 67б, 72а, до|конца Леств., 129б—130а, 174б, ко|ница Леств., 276а, до ко|ница ib., 5б, до кон|ца ib., 69а, 163а, не до конца Пс. Кипр., 91б, ѿ конца Пс. Кипр., 16б; ѿ Леств., 151а.

dat.: ѿу Леств., 222б.

асс.: вѣнѣцъ Леств., 21б, 247а, Пс. Кипр., 54б, вѣнѣцъ Леств., 44а, вѣнѣцъ Леств., 235а, bis, вѣнѣцъ Пс. Кипр., 17б; конѣцъ Леств., 202а, 209а, конѣцъ ib., 92б, Пс. Кипр., 112а; конѣцъ Леств., 37а, въ конѣцъ Леств., 277б, Пс. Кипр., 6б, 10б, 11б, 55а, 60б, 66а, 66б, 73б, 78б, 81б, 123а, 138б, въ конѣцъ Пс. Кипр., 8б, въ конѣцъ ib., 8а, 13а, 15б, 64б, 65а, въ конѣцъ ib., 36б, в конѣцъ ib., 51б, 56б, 72б, в конѣцъ ib., 12а, въ конѣцъ ib., 8б, 40а, в конѣцъ ib., 34б, 39а, 41а, 42а, 46б, 48а, 49а, 50а, 52а, 53б, 54а, 76а, 101а, 124а, въ конѣцъ ib., 11а, 13б; младенѣцъ Леств., 94б; оцѣтъ Леств., 117а; ѿ Леств., 81б, 175б; сжѣцъ Леств., 100а; телецъ Пс. Кипр., 97а; ѿрѣмъ Леств., 29б, ѿрѣмъ ib., 36б.

instr.: вѣнѣмъ Леств., 132а, 208а; ѡстномъ Леств., 6а.

Pl. nom.: вѣнѣцъ Леств., 223а; конѣцъ Пс. Кипр., 56а; младенѣцъ Леств., 134а, младенѣцъ ib., 192а; ѡвнъ Пс. Кипр., 55а; ѿнъ Леств., 235а, Пс. Кипр., 19а.

* gen.: до конѣцъ Пс. Кипр., 62б, ѿ конѣцъ ib., 51б; младенѣцъ Пс. Кипр., 54а; пѣсъ Леств., 86б; ѿ хѣ|трѣцъ Леств., 56б.

dat.: концѣмъ Пс. Кипр., 54б; младенѣмъ Леств., 75а; ѿмъ Леств., 69б; нъ птенѣцъ Пс. Кипр., 129б.

асс.: вѣнѣцъ Леств., 39б.

loc.: въ конѣцъ Пс. Кипр., 54б.

3. Акцентная парадигма с

Sing. nom.: вѣжъ Леств., 191а; вѣсъ Леств., 231а, вѣсъ ib., 195б, вѣсъ ib., 156б; вѣдъ Леств., 249б, bis; вѣдъ Леств., 232а; вѣдъ Леств., 107^{bis}б, Пс. Кипр., 37а, 37б, 65а, 126а, вѣдъ Леств., 137а, 160б, 181б; вѣдъ Пс. Кипр., 90б; дѣръ Леств. 83б, 91б; дѣмъ Леств., 119б, 184б, Пс. Кипр., 105а, 121а, дѣмъ Пс. Кипр., 106б, до ib., 105а, 106б, 121а, bis; дѣръ Леств.,

716; дѣхъ Леств., 27а, 149б; корень Леств., 139б, корень ib., 155б; ажкъ Пс. Кипр., 137а; мнръ Леств., 128а, Пс. Кипр., 116б, 118а; мѣтъ Леств., 237б; мѣхъ Пс. Кипр., 111б; мѣжъ Леств., 43а, 44б, 59а, 156б, 235а, мѣжъ Пс. Кипр., 84а, мѣ Леств., 105а, мѣжъ Пс. Кипр., 26а; нрѣвъ Леств., 165а; пѣпѣвъ Леств., 128б, 184а; помыслъ Леств., 173б, помыслъ ib., 120а; рогъ Пс. Кипр., 104а; свѣтъ Леств., 163б, Пс. Кипр., 88а, свѣ Леств., 121а; смѣ Леств., 189а; спѣс Леств., 184б; стражъ Леств., 107^{bis}б, 225б; стѣра Леств., 15а, 147б, Пс. Кипр., 103б, страхъ Пс. Кипр., 96а; тѣтъ Леств., 159а; чннъ Леств., 11б, 42б, 209а, чннъ ib., 184а; чръвъ Леств., 155а.

С проклитикой: ѿ гъ Пс. Кипр., 4б; ѿ вѣръ Пс. Кипр., 143б; ѿ калъ Леств., 122б; ѿ свѣ Пс. Кипр., 33а.

ген.: вѣда Леств., 177а; вѣра Пс. Кипр., 96б; вѣрѣхъ Леств., 275а гласъ Леств., 108а, Пс. Кипр., 74б, 97б; гѣда Леств. 113а; дѣра Леств., 27б, дѣра ib., 179б; дѣмъ Пс. Кипр., 117б (форма и-основы), дѣхъ Леств., 222б; кѣла Леств., 122б, 183а, кѣла ib., 122б; мѣра Пс. Кипр., 115б мнръ Леств., 138б (форма и-основы); рѣда Пс. Кипр., 52а, 134а; страхъ Леств., 101б, Пс. Кипр., 12а, 46а; шѣма Леств., 187б.

С проклитикой: вѣнъ града Леств., 178б; ѿ дѣлга Леств., 239а; вѣнъ мнра Леств., 185а; ѿ мѣжа Пс. Кипр., 124а; ѿ помысла Леств., 132б; ѿ сѣта Пс. Кипр., 17а.

dat.: вѣдѣ Леств., 154б; гласъ Пс. Кипр., 77б; гѣлѣн Пс. Кипр., 47а (форма i-основы); дѣмъ Пс. Кипр., 88а; дѣхѣ Леств., 148б; кѣлѣ Леств., 121а; помыслъ Леств., 152б; страхъ Леств., 222а.

С проклитикой: ѿ цѣркви Пс. Кипр., 141б (форма и-основы).

асс.: бѣж Леств., 208а; вѣръ Леств., 51а; гнѣвъ Леств., 168б, гнѣвъ ib., 88б; гѣлѣвъ Леств., 98б; гѣ Леств., 32б; дѣръ Леств., 158а; дѣмъ Леств., 122а, Пс. Кипр., 42а, 105а, дѣ Леств., 122а, Пс. Кипр., 105б, дѣмъ Леств., 40а; дѣ Леств., 230а, дѣ Пс. Кипр., 140а, дѣхъ ib., 113б; корень Леств., 110а, 254б; ажкъ Пс. Кипр., 7б, 53б, 66б, 138б; мнръ Пс. Кипр., 77а, 130а; нрѣвъ Леств., 114б; пѣнъ Пс. Кипр., 57б; пѣлъ Пс. Кипр., 139б; помыслъ Леств., 133б, помыслъ ib., 201а; рогъ Леств., 5б, Пс. Кипр., 119б,

130б, 137б; сѣ Леств., 32б; сѣ Пс. Кипр., 102б; стрѣ Леств., 94а, Пс. Кипр., 81б; стрѣ Леств., 51а, стрѣ ib., 76а; сѣ Пс. Кипр., 107а; тѣ Пс. Кипр., 136а; чнѣ Леств., 99б, 110б, 137б.

С проклитикой: на вѣ|кѣ Леств., 221а; н на вѣ|кѣ Леств., 162а; вѣ|кѣ Пс. Кипр., 121а, 121б, bis, 127б, вѣ|кѣ ib., 121б, вѣ|кѣ ib., 121а, вѣ|кѣ ib., 121б (3 раза), н вѣ|кѣ ib., 127б; н дѣ Леств., 122б; н ко-рень Пс. Кипр., 45б; вѣ|нравѣ Леств., 132а.

instr.: вѣ|омѣ Леств., 14б; вѣ|сомѣ Леств., 78а, вѣ|сомѣ ib., 162а; вѣ-домѣ Леств., 86а, 97б; глѣ|демѣ Пс. Кипр., 135а; глѣ|сомѣ Леств., 32а, 238а, 276б, Пс. Кипр., 41а, 67а, глѣ|сомѣ Пс. Кипр., 67а, глѣ|со ib., 5а, 125б, bis; гнѣ|вомѣ Леств., 69а, Пс. Кипр., 7б, 14а, 18а, 48а, 82б, гнѣ|вомѣ Пс. Кипр., 22б; дѣ|хомѣ Леств., 51а, дѣ|хомѣ ib., 138а, дѣ|хомѣ ib., 107б, дѣ|хо ib., 162а, дѣ|хомѣ ib., 231а, дѣ|хомѣ ib., 168а, Пс. Кипр., 41б, 28б; кѣ|ломѣ Леств., 185б, кѣ|ломѣ ib., 116б; мнѣ|ромѣ Пс. Кипр., 24а, мнѣ|ромѣ ib., 47а; нѣ|ромѣ Леств., 136а; помѣ|сломѣ (Sic!) Леств., 59б, 121б, помѣ|сломѣ (Sic!) ib., 161а, помѣ|сломѣ (Sic!) ib., 118б, 162а, помѣ|сломѣ (Sic!) ib., 133а; сѣ|номѣ Леств., 10а; сѣ|томѣ Леств., 163б, Пс. Кипр., 92б; сѣ-хѣ|омѣ Леств., 231б; стрѣ|хомѣ Леств., 228б, стрѣ|хомѣ ib., 89а, стрѣ|хѣ ib., 2б, чнѣ|номѣ Леств., 148б.

С проклитикой: сѣ вѣ|омѣ Леств., 170а, сѣ вѣ|омѣ Пс. Кипр., 68б, нѣ вѣ|омѣ Пс. Кипр., 56б; н глѣ|демѣ Леств., 14б; сѣ глѣ|сомѣ Пс. Кипр., 140б, н глѣ|со ib., 88б; н гнѣ|вомѣ Пс. Кипр., 75б, н гнѣ|вомѣ ib., 82б, нн гнѣ|вомѣ ib., 33а; н дѣ|хомѣ Леств., 237б, н дѣ|хомѣ ib., 66а, 247а, Пс. Кипр., 27а, 45а, 132б, 142а; сѣ кѣ|ломѣ Леств., 205а, сѣ кѣ|ло ib., 231б, сѣ кѣ|ло ib., 224а-б; сѣ стрѣ|хомѣ Леств., 110а; сѣ снѣ|омѣ Леств., 53а; сѣ трѣ|петѣ|омѣ Леств., 86а; сѣ тѣ|кѣ|омѣ Пс. Кипр., 134б.

loc.: рѣ|дѣ Пс. Кипр. 128а; чнѣ Леств., 61а (и-основа).

С проклитикой: на зѣ|дѣ Пс. Кипр., 90б.

vos.: (с проклитикой): ѿ гн Пс. Кипр., 106а (форма i-основы), ѿ дѣ|же Леств., 269б.

Pl. пом.: вѣ|сн Пс. Кипр., 135а; вѣ|сн Леств., 191б, вѣ|снѣ ib., 185а (форма и-основы); вѣ|сн Леств., 187б, Пс. Кипр., 55а, 84б, вѣ|сн Леств.,

626, Пс. Кипр., 566, *връшн* же Пс. Кипр., 316; *дръшн* Леств., 2606; *свьръше* Пс. Кипр., 1306, *свьръше* ib., 1436 (формы *i*-основы); *лѣдн* Пс. Кипр., 1436; *мжѣше* Пс. Кипр., 124а (форма *i*-основы); *пѣмъжан* Леств., 133а, 136а, 1606, *пѣмъжан* ib., 1616; *пѣтъвѣ* Леств., 436 (форма *и*-основы; *рѣшн* Пс. Кипр., 138а; *црѣн* Пс. Кипр., 1226.

геп.: *богѣвъ* Пс. Кипр., 746, *богѣвъ* ib., 746; *бѣсѣвъ* Леств., 2086, *ѡ бѣсѣвъ* ib., 1136, *ѡ бѣсѣвъ* ib., 1436, *ѡ бѣсѣвъ* ib., 41а, *ѡ бѣсѣвъ* ib., 204а, 215а, *ѡ бѣсѣвъ* ib., 215а, 2436 — 244а, *ѡ бѣсѣвъ* ib., 28а; *ѡ бѣсѣвъ* ib., 2696, *ѡ бѣсѣвъ* ib., 204а, *ѡ бѣсѣвъ* ib., 221а, *ѡ бѣсѣвъ* ib., 2496, *и ѡ бѣсѣвъ* ib., 1796; *власъ* Пс. Кипр., 576, 586, *власъ* ib., 356; *врагѣвъ* Леств., 1876, *ѡ врагѣвъ* ib., 136а, *врагъ* Пс. Кипр., 226, 95а, *ѡ врагъ* Леств., 235а, Пс. Кипр., 50а, *пѣръ* *врагъ* Пс. Кипр., 103а; *ѡ гласѣвъ* Пс. Кипр., 85а; *господѣн* Пс. Кипр., 1166; *дарѣвъ* Леств., 175а, *дарѣвъ* ib., 36; *нз домѣвъ* Пс. Кипр., 1016; *дхѣвъ* Леств. ib., 162а, 183а, 2266, 2426, *дхѣвъ* ib., 147а, *дхѣвъ* ib., 173а, *дхѣвъ* ib., 74а, *дхѣвъ* ib., 2036, 208а, 222а, *ѡ дхѣвъ* ib., 2356, *ѡ дхѣвъ* ib., 213а; *днѣн* Пс. Кипр., 91а; *свьрѣн* Леств., 15а, *и свьрѣн* ib., 183а, *свьрѣн* Пс. Кипр., 135а; *кнѣсъ* Пс. Кипр., 1366, *ѡ кнѣсъ* Леств., 1896; *млаѣтъ* Леств., 45а; *и мѣло* Леств., 183а; *мжѣн* Леств., 98а, 1886; *пѣмъслъ* Леств., 1176, 135а, 1906, *и пѣмъслъ* ib., 1626; *пѣтъвъ* Леств., 36а, *пѣтъвъ* ib., 149а, *пѣтъвъ* ib., 4а, *и пѣтъвъ* ib., 157а, *и пѣтъвъ* ib., 1196, *и пѣтъвъ* ib., 166а, *и пѣтъвъ* ib., 966, *ѡ пѣтъвъ* ib., 1206, *ѡ пѣтъвъ* ib., 103, *пѣтъвъ* (Sic!) ib., 71а; *и ѡ рѣгъ* Пс. Кипр., 19а; *родѣвъ* Пс. Кипр., 626, 134а, *рѣдъ* ib., 946; *и смръчѣвъ* Леств., 183а; *и стѣнѣвъ* Леств., 1476; *снѣвъ* Пс. Кипр., 606, 64а, 76а, 766, 78а, 786, 92а, 98а, 127а, 1346, 1366, *снѣвъ* ib., 39а, 55а, 118а, 1276, *снѣвъ* ib., 41а, 42а, *ѡ снѣвъ* ib., 132а, *ѡ снѣвъ* ib., 11а, 18а; *црѣн* Леств., 906; Пс. Кипр., 396, *црѣн* Пс. Кипр., 67а, 81а.

dat.: *богѣмъ* Пс. Кипр., 76а, *богѣмъ* ib., 43а, *богѣмъ* ib., 121а; *бѣсѣмъ* Леств., 516, 117а, bis, 1296, 1436, 1506, 161а, 172а, *бѣсѣмъ* ib., 576, 164а, 233а, *бѣсѣмъ* ib., 28а, 1656, 1846, Пс. Кипр., 1346, *бѣсѣмъ* Леств., 1956, *бѣсѣмъ* Пс. Кипр., 98а, *бѣсѣмъ* же Леств., 426; *власѣмъ* Леств., 268а; *враѣмъ*

гѡмъ Леств., 202б, врагѡмъ Пс. Кипр., 136б, 141б, врагѡмъ Пс. Кипр., 36а, 71б, 98а, врагѡ ib., 136б, врагѡ ib., 46б; вѣкѡмъ Леств., 251а, вѣкѡмъ Леств., 222а, вѣкѡ ib., 94б; господемъ (Sic!) Пс. Кипр., 121а; дарѡмъ Леств., 142б; дѡхѡмъ Леств., 184б, дѡхѡмъ ib., 145б, 199а, дѡхѡмъ ib., 225а, дѡхѡмъ ib., 231а; днѡмъ Пс. Кипр., 115а; свѣрѡмъ Леств., 73а, Пс. Кипр., 65б, свѣрѡмъ Леств., 228а, свѣрѡмъ Пс. Кипр., 72а, свѣрѡ Пс. Кипр., 58а; кнаѡмъ Леств., 245б, Пс. Кипр., 67а; помысламъ Леств., 107bis б, помысламъ (Sic!) ib., 145б, 230а, помысламъ же ib., 216а; сокѡмъ Леств., 112б; снѡмъ Леств., 274а, снѡмъ Пс. Кипр., 80б, 128а, 131а, снѡмъ Пс. Кипр., 99а, bis. 100а, 105б, снѡмъ ib., 99б, снѡмъ ib., 91б, снѡмъ ib., 59а, снѡмъ ib., 68б, снѡмъ ib., 75б; татѡмъ Леств., 173б, татѡ ib., 244а; црѡмъ Леств., 144б; члѡмъ Пс. Кипр., 18б.

С проклитикой: вѣсѡмъ Леств., 36а, къ вѣсѡмъ ib., 267б; ѡ дѡхѡмъ Леств., 226а; ѡ кнаѡмъ Пс. Кипр., 78б; къ снѡмъ Леств., 25б.

асс.: врагѡ Леств., 18а; дарѡ Леств., 104б, 145б, 260б, дарѡ Пс. Кипр., 62б; днѡ Пс. Кипр., 81а (форма *i*-основы); лжѡ Пс. Кипр., 68б; помыслы Леств., 149а, 151а, помыслы ib., 246а; рѡгѡ Пс. Кипр., 60а; сыны Леств., 274а.

С проклитикой: въ вѣкѡ (Sic!) Пс. Кипр., 42а.

instr.: дарѡмъ Леств., 191б (форма *и*-основы).

loc.: въ вѣсѡхъ Пс. Кипр., 77б, въ вѣсѡ ib. 133а; въ вѣсѡ Леств., 211а; ѡ дѡхѡхъ Леств., 19а; ѡ бѣлѡхъ Пс. Кипр., 58а; помысламъ (Sic!) Леств., 160а, ѡ помысламъ (Sic!) ib., 161а.

о-основы ср. р.

1. Акцентная парадигма а

Sing. ном.: дѡло Леств., 237б, Пс. Кипр., 105а; зрѡло Леств., 238а, зрѡло ib., 98а; ѡма Пс. Кипр., 17а, 36а, 75а, 103б, 120б; кадѡло Пс. Кипр., 125а; мѡло Леств., 240а; правѡло Леств., 119б, ѡ правѡло Леств., 197а; свѡло Леств., 117б; храниѡло Леств., 103а, 107^{bis}б, 117б,

145б, 194б, 229а; чюдѡ Леств., 131а, чюдѡ же ib., 131а, ѿ чюдѡ ib., 106а, не чюдѡ ib., 131а, ѿ не чюдѡ ib., 119а, 129а, ѿ не чюдѡ ib., 279а.

gen.: брѣства Леств., 55а; вѣтрѣла Леств., 213б; ѿ жѣла Леств., 14а; ѿменѣ Пс. Кипр., 20а, 77б, 141б, ѿменѣ ѣ" ib., 39а; ѿн кадѣла Пс. Кипр., 142а; ажѣства же Леств., 101а; мѣсла Леств., 100б; свѣтѣла Леств., 63б.

dat.: ѿменѣ Пс. Кипр., 46б, 52а (форма *еп*-основы); ѿн мѣсла Леств., 47а; правѣлоу Леств., 201а, ѿ правѣла ib., 111б, 137б; свѣтѣла Леств., 67а.

acc.: вѣтрѣло Леств., 3а; жѣло Леств., 77а; ѿма Пс. Кипр., 8б, 46а 60а, 60б, 65б, 77б, 89б, 122б, 127б, 128б, 133б, ѿ ѿма ib., 73б, въ ѿма ib., 118б (*еп*-основа); мѣсло Пс. Кипр., 134б; въ мѣсто Пс. Кипр., 93а; свѣтѣло Леств., 8б, стѣло Пс. Кипр., 65а, 75б, въ стѣло Леств., 272б, Пс. Кипр., 64а; чюдѡ Леств. 123а.

instr.: дѣломъ Леств., 45б; съкадѣломъ Пс. Кипр., 55б; ѿжъ мнѡжъ-ствомъ Леств., 3б; мѡромъ Леств., 278а; пѣсѣломъ Леств., 143а, плати-щемъ Леств., 127а; правѣломъ Леств., 181а, 199б; правѣломъ ib., 228б, правѣломъ ib., 129а, надъ правѣло ib., 151б; свѣтѣломъ Леств., 67а; чрънѣломъ Леств., 98б.

loc.: въ гнѡнѣн Леств., 133б; въ жѣнѣн Пс. Кипр., 52а; зръцѣлѣ Леств., 6б; въ нѣдрѣ (Sic!) Пс. Кипр., 82а; въ сѣнѣнѣн Леств. 116а.

Pi. пош.: жѣлѣза Леств., 121а; ѿмена Леств., 177а (форма *еп*-основы); свѣтѣла Леств., 182б, 228а; ѿ чюдѣса Пс. Кипр., 99б (форма *ес*-основы).

gen.: жѣнѣцъ Леств., 96а, жѣнѣцъ Пс. Кипр., 51б; жѣн Пс. Кипр., 134б; лѣ Леств., 38а, 83а; мѣстъ Леств., 23б, мѣстъ ib., 26а; ѿ пѣсѣмъ Леств., 219а (форма *еп*-основы); пѣпрѣцъ Леств., 92а; ѿ точѣлѣ Леств., 89б; чюдѣсъ Пс. Кипр., 67б, ѿ чюдѣсъ Леств., 177а, Пс. Кипр., 95б (фор-мы *ес*-основы, ударение под влиянием подвижного типа).

dat.: по дѣломъ Пс. Кипр., 23а; лѣтѣ Леств., 257а; ѿ свѣтѣлѡмъ Леств., 158а; по чюдѣсѣмъ Пс. Кипр., 142а (Форма *ес*-основы, ударение под влиянием подвижного типа).

acc.: жѣта Пс. Кипр., 54б; пѣсѣмена Леств., 219а; свѣтѣла Пс. Кипр., 121а; въ нѣдра Пс. Кипр., 121а; чюдѣса Пс. Кипр., 79а (форма *ес*-основы).

instr.: правнѣ Леств., 1266.

loc.: дѣлѣ Пс. Кипр., 1286, дѣлѣ ib., 676 (во втором примере ударение, по-видимому, под влиянием подвижного типа); мѣстѣхъ Леств., 148а; въ мѣстѣхъ Пс. Кипр., 526; н писменѣхъ Леств., 566 (форма *еп*-основы); о точнѣхъ Пс. Кипр., 736, о точнѣхъ ib., 76а; в чюдѣхъ Пс. Кипр., 109а (форма *ес*-основы, ударение под влиянием подвижного типа); о чадѣхъ Пс. Кипр., 1046.

2. Акцентная парадигма *в*

Sing. nom.: началѣ Леств., 97а, 1006, 119а, 120а, 154а, 1786, 2216, началѣ ib., 296, Пс. Кипр., 1146, началѣ во Леств., 2486, началѣ же ib., 2216; н началѣ ib., 209а; срѣврѣ Пс. Кипр., 105а; н числѣ Леств., 256а.

gen.: вѣна Леств., 2366, ѿ вѣна Пс. Кипр., 716; нга Леств., 231а; анца Леств., 1286, ѿ анца Пс. Кипр., 33а, 906; лѣжа Леств., 230а; началѣ Леств., 14а, 159а, 1726, нн началѣ ib., 306, ѿ началѣ ib., 2156, съ началѣ ib., 1466; срѣвра Пс. Кипр., 12а; числа Пс. Кипр., 356, 936, 956, 1296, числа ib., 35а.

dat.: вѣнѣ Леств., 1136; н къ аницѣ Леств., 99а; н началѣ Леств., 1526; по числѣ Пс. Кипр., 134а.

acc.: нго Пс. Кипр., 46; н копѣ Леств., 63а; лѣже Пс. Кипр., 7а, 36а; н началѣ Леств., 1666; въ началѣ Пс. Кипр., 122а; н числѣ Пс. Кипр., 34а, въ числѣ Леств., 162а, 1636.

instr.: прѣ аницѣмъ Пс. Кипр., 44а, 49а, 756, 144а; числомъ Пс. Кипр., 946.

loc.: въ аницѣ Пс. Кипр., 151а; в началѣ Леств., 536, о началѣ ib., 149а.

Pl. nom.: (примеры не отмечены).

gen.: вѣнѣ Леств., 1276; крѣнѣ Пс. Кипр., 52а; н аницѣ Пс. Кипр., 746.

dat.: (примеры не отмечены).

acc.: (примеры не отмечены)

instr.: съ сѣлы Пс. Кипр., 1156.

loc.: на лѣжѣ Пс. Кипр., 131а, н въ лѣжахъ ib., 936; въ началѣхъ Леств., 946; въ сѣлахъ Пс. Кипр., 71а, въ сѣлѣхъ ib., 766, 107а.

Ди. пом. = асс.: крѣнѣ Леств., 71а, Пс. Кипр., 57а, 123б, крѣнѣ Пс. Кипр., 47а, ѿ по крѣнѣ ib., 83б.

3. Акцентная парадигма с

Sing. пом.: бѣаго же Пс. Кипр., 60б; гѣре Леств., 69б, bis, 74а, 145б, bis, гѣре вѣ ib., 154а, гѣре же ib., 272а; мѣре Пс. Кипр., 104б, мѣре ib., 86б, 87б; ѡко Леств., 145б; поѣле Леств., 270а-б; слоко Леств., 10а, bis, 19а, 22б, 28б, 66а, 77б, bis, 80а, 89а, 96а, 100а, 105а, 108б, 117а, 119а, 133а, 137а, 137б, 140а, 140б, 143а, 155б, 163б, 165а, 167б, 171а, 193а, 239б, 252а, 254б, 257а, Пс. Кипр., 50б, 110а, 114а, 130а, 138а, слоко Леств., 221б, 254б; тѣло Леств., 185а.

gen: вѣаина Леств., 128а; мѣрѣ Пс. Кипр., 132б, 141б, 143б; ѿс ѿвѣе Леств., 192а, съ ѿвѣе Пс. Кипр., 69б (формы ес-основы); слока Леств., 3а, 3б, 27а, 44а, 80а, 102б, 160а, 275а, слока ib., 209б; сѣѣца Леств., 97а; тѣла Леств., 184б, 242а.

dat.: мѣрю Леств., 139б, 164а, Пс. Кипр., 96б, мѣрю Леств., 277а; слока Леств., 142б, 147а, 168а, 207а, по словесѣ Пс. Кипр., 115а (в последнем случае форма ес-основы); тѣла Леств., 104а.

асс.: гѣре Леств., 18б; кола (Sic!) Пс. Кипр., 75б; мѣре Леств., 240б, Пс. Кипр., 96б, мѣре Леств., 187б, 217б, 277б, Пс. Кипр., 121б, 129а; слоко Леств., 8б, 9б, 10б, 44а, 48б, 62а, 66б, 96б, 108а, 138б, 162б, 223а, 238б, 274б, 275а, Пс. Кипр., 36а, 39а, 53б, 94б, 96а, 99б, 109б, bis, 130а, 130б, слоко Леств., 167б, 194б, Пс. Кипр., 48б.

С проклитикой: въ бѣаго Пс. Кипр., 78а; въ ѿко Леств., 172а.

instr.: златѣмъ Леств., 118а; ѡкѣмъ Леств., 38а, 186б, Пс. Кипр., 89б; слокобъ Леств., 37а, 167б, 168а, 172а, 183а, 188а, 231а, 233а, 238б, слокобъ ib., 95а, словесѣмъ Пс. Кипр., 27а (форма ес-основы), слокобъ (Sic!) Леств., 28б; сѣѣмъ Леств., 37б, 176а, Пс. Кипр., 26б, 86б, 109а, 110а, 122б, 129б, 142а, сѣѣмъ Леств., 163б, Пс. Кипр., 89б, 103а, сѣѣ Пс. Кипр., 108а; тѣлобъ Леств., 57б, 130б, 254а, тѣлобъ ib., 6а; чѣвѣмъ Леств., 119а.

С проклитикой: ѿ вѣременѣмъ Леств., 87а; ѿ словѣмъ Леств., 30а, 148б, ѿ словѣмъ ib., 275а, ѿ словѣмъ ib., 235б, ѿ словѣмъ ib., 54б, съ словѣмъ

ib., 316; н̑ с̑рцѣмъ Пс. Кипр., 526; н̑ тѣлѣмъ Леств., 1806, н̑ тѣлѣмъ ib., 266.

loc.: словѣ Леств., 58а, 1886.

С проклитикой: на нѣсн Леств., 242а, Пс. Кипр., 92а, 1306; на нѣсн Пс. Кипр., 106 (формы *es*-основы).

Pl. ном.: дръва Пс. Кипр., 93а.

gen.: вращенъ Леств., 120а, ѿ вращѣ ib., 1436; вѣа Пс. Кипр., 130а, до вѣа ib., 996; ѿ вѣмѣнь Леств., 120а- (форма *en*-основы); до небесъ Леств., 154а, до нѣсъ Пс. Кипр., 996 (формы *es*-основы); словесъ Леств., 105а, 141а, 1446, 2396, 241а, Пс. Кипр., 92а, 1096, 1136, 1146, bis, 122а, сло|весъ Леств., 273а, сло|весъ (Sic!) ib., 2256, ѿ словесъ ib., 127а, ѿ сло|весъ ib., 1666, н̑ ѿ словесъ Пс. Кипр., 1146 (формы *es*-основы); тѣлесъ Леств., 1196, н̑ тѣлесъ ib., 71а (формы *es*-основы); оустъ Пс. Кипр., 68а, 1416.

dat.: вращи|мъ Леств., 1456; дръво|мъ Леств., 277а; слово|мъ Леств., 486, словесемъ Пс. Кипр., 114а (форма *es*-основы); с̑рцѣмъ Леств., 92а; тѣлесемъ Леств., 45а, тѣлесемъ ib., 119 (формы *es*-основы).

С проклитикой: по словесѣ Леств., 176а; н̑ тѣлесемъ Леств., 1846, къ тѣлесемъ ib., 119а (формы *es*-основы).

acc.: вѣта Леств., 1086, Пс. Кипр., 1136.

instr.: прѣ вѣ|ты Леств., 466—47а; оусты Пс. Кипр., 56а.

loc.: въ вѣдѣхъ Пс. Кипр., 59а, 646; въ мнѣн̑ Пс. Кипр., 1206, на нѣѣ (Sic!) Леств., 1596, на нѣсѣхъ Пс. Кипр., 796 (форма *es*-основы); о словесѣ Пс. Кипр., 7а, 115а (форма *es*-основы); въ с̑рцѣхъ Леств., 1646, въ с̑рцѣн̑ Пс. Кипр., 65а; тѣлесѣ Леств., 168а, ѿ тѣлесѣхъ ib., 253а (формы *es*-основы).

Du. ном.—acc.: очн̑ Пс. Кипр., 596; ѡн̑ Пс. Кипр., 105а.

dat.-instr.: очн̑ма Пс. Кипр. 82а, очн̑ма Леств., 113а, прѣ очн̑ма Пс. Кипр., 726; ѡн̑ма Леств., 586.

1. Акцентная парадигма а

Sing. ном.: вѣра Леств., 216а; жрътва Пс. Кипр., 45а, жрътва ib., 142а; капѣ Пс. Кипр., 62б; анхва Пс. Кипр., 47а; мѣшца Пс. Кипр., 139б; нѣжда Леств., 11б, 21а, 51а, 117б, 181б, 229б, нѣжа ib., 30б, 272а; пища Леств., 238а, пища ib., 237б—238а; правда Пс. Кипр. 30б, 62б, 77а, 80а, 85б, 87б, 114а, bis, 115а, прѣва ib., 111а, 114а, прѣва ib., 77а, н прѣва ib., 79а, 103б, 104а, н прѣва ib., 77а, не прѣва ib., 8а, 13а, 49б, 63б, 110б, н не прѣва ib., 47а; птнца Пс. Кипр., 10б, 90б; рнза Пс. Кипр., 92б, 102а; сѣла Леств., 44б, 83б, 243б, 257а; Пс. Кипр., 27а, 33а, 124б, н сѣла Леств., 64б, 190а, Пс. Кипр., 40а, 58а; слава Леств., 65б, 93а, 154а, 222а, 242б, 251а. Пс. Кипр., 5а, 7а, 13б, 30б, 40а, 43а, bis, 94а, 96а, 103б, 104б, 106б, 113б, 122б, 131б, 144а, слава Леств., 279б, Пс. Кипр. 24б, 49а, bis, 100б, слава сн Пс. Кипр., 131а, н слава Леств., 219а, Пс. Кипр., 52б: н стража Пс. Кипр., 82а-б; тѣна Леств., 216б; тѣща Пс. Кипр., 125а; тѣча Пс. Кипр., 133б; чѣша Леств., 236б.

Многосложные: двоѣнца Леств., 175б; десѣнца Пс. Кипр., 18а, 38а, 41б, 53а, 71а, 73б, 80а, 107а, bis, 127а, десѣнца ib., 88а, 123а, 127б, десѣнца ib., 123б, 132б, н десѣнца ib., 15б, 22а, 127б, н десѣнца ib., 127а; дръжава Леств., 237б, Пс. Кипр., 37б, 52б, дръжава же Леств. 237б, н дръжава ib., 65б; ѣстѣна Пс. Кипр., 49а, 79б, 100б, 111б, 114а, 114б, н ѣстѣна ib., 80а, bis, 80б, 106б, н ѣстѣна ib., 35б; колѣсѣнца Пс. Кипр., 57а; лѣсѣца Леств., 121а; н ловѣтва Пс. Кипр., 29а; масѣнна Пс. Кипр., 45б; моѣнтѣ Леств., 112б, 127б, 144б, мѣтѣ Пс. Кипр., 140а; пѣлѣнца Пс. Кипр., 20а; пѣлѣнна Пс. Кипр., 82б; пѣвѣнца Леств., 105б; секѣра Леств., 238а, Пс. Кипр., 65а; тѣшѣнна Леств., 225а; четѣвѣнца Пс. Кипр., 85а; надежда Леств., 215б, 235а, 255а, надежа ib., 70а, 255а, 255б; ѡдежда Леств., 238б, ѡдежа ib., 87б; пагѣва Леств., 128б, 149а; пѣтрѣва Леств., 154б.

ген.: н вѣнтѣ Леств., 78а; вѣра Пс. Кипр., 47а, вѣла Леств., 180б, 197б, 201б, 267а, 274б, н вѣла ib., 168б; до вѣла Пс. Кипр., 138б; нн

же^рте^ы (Sic!) Пс. Кипр., 1416; ѿ за^ра Леств., 121а; ѿ кла^бы Пс. Кипр., 506; ѿ ли^хы Пс. Кипр., 63а; нѣж^ж Леств., 13а, ѿ нѣж^ж ib., 696, без нѣж^ж ib., 49а, н без нѣжд^ж ib., 106а; па^сты Леств., 40а, па^сты Пс. Кипр., 646, 866; па^схы Леств., 117а; ѿ пи^щж Пс. Кипр., 139а; пра^вды Пс. Кипр., 56, 108а, 1106, 113а, 1146, пра^вды ib., 115а, н пра^вды ib., 396, не пра^вды ib., 81а, 846, 109а, 1126, 1136, 1276, не пра^вды ib., 134а, н ѿ непра^вды ib., 63а, вс пра^вды ib., 296, 111а, вс пра^вды ib., 586; пг^ица Леств., 177а; сна^ы Леств., 153а, 1596, 2116, 227а, 2366, 2666, 267а, Пс. Кипр., 276, 416, 58а, 80а, 103а, bis, 142а, сна^ы Пс. Кипр., 806, сна^ы Леств., 2026, 256а, н сна^ы Леств., 127а, ѿ сна^ы Пс. Кипр., 76а, ѿ сна^ы Леств., 209а, па^че сна^ы Леств., 26; сла^бы Леств., 206, 210а, 238а, сла^бы Пс. Кипр., 206, 236, 63а, 796, 906, 128а, 1326, 1376, 1426, 143а, bis, ѿ сла^бы Леств., 266а, сла^бы радн Леств., 176а, 228а, ѿ стра^жа Пс. Кипр., 1186; тн^ы Леств., 206; н^стн^ы Пс. Кипр., 396, 1396; кон^чны Пс. Кипр., 506, 112а, н прѣжде кон^чны его Леств., 1106; н мо^лнте^ы Леств., 1736, ѿ мо^лнте^ы ib., 56а; ѿ п^стына Леств., 151а; тн^шны Леств., 2156, н тн^шны ib., 223а; н па^гвы Леств., 199а; съ по^сте^ла Леств., 111а.

dat.: вѣ^рн же Леств., 506; во^лн Леств., 59а; по нѣждн Леств., 1346; пра^вде Леств., 103а, Пс. Кипр., 45а, 62а, 1396, пра^вде Пс. Кипр., 30а, 45а, по пра^вде ib., 8а, 30а, по пра^вде ib., 15а, bis; сна^ѣ Леств., 27а, 142а, 236а, 278а, по сна^ѣ ib., 2026, 2116, по сна^ѣ ib., 2116, н сна^ѣ ib., 1456; сла^{бѣ} Леств., 95а, 2356, къ сла^{бѣ} ib., 2096.

н н^стн^ѣ Пс. Кипр., 1226; а^тро^{бѣ} Леств., 1156, 2076, къ а^тро^{бѣ} ib., 1216.

асс.: н вѣ^ра Леств., 1836; во^ла Леств., 25а, 1776, 234а, 242а, Пс. Кипр., 926, 1286, во^ла Леств., 566, 2266; вѣ^а Леств., 296, вѣ^а ib., 996, вѣ^а ib., 1576, вѣ^а ib., 596, 163а; г^жб^ж Леств., 88а; н въ ж^жж^ж Пс. Кипр., 596; въ ж^жте^ж Леств., 2206, въ ж^жте^ж ib., 1966, въ ж^жте^ж ib., 169а; м^жж^ж Леств., 2036; нѣж^ж Леств., 13а, нѣжд^ж ib., 476; н па^сте^ж Леств., 53а, 174а; пи^щж Пс. Кипр., 1036, 122а, пи^щж ib., 1296; пра^вд^ж Пс. Кипр., 86, 13а, 196, 43а, 616, 626, 85а, 87а, 966, пра^вд^ж ib.,

396, 1376, прѣвѣдѣ ib., 31а, прѣвѣдѣ же Леств., 178а, н прѣвѣдѣ Пс. Кипр., 306, не прѣвѣдѣ Леств., 41а, Пс. Кипр., 456, bis, 536, 66а, 746, 124а, не прѣвѣдѣ Пс. Кипр. 115а, не прѣвѣдѣ ib., 56а, въ прѣвѣдѣ Леств., 716, 74а, Пс. Кипр., 86, 546, 626, 876, 976, въ прѣвѣдѣ Пс. Кипр., 86, н въ прѣвѣдѣ Леств., 69а, н въ прѣвѣдѣ ib., 135а, на не прѣвѣдѣ Пс. Кипр., 526; рнзѣ Леств. 176а, 2166, в' рнзѣ Пс. Кипр., 102а; снлѣ Леств., 71а, 132а, 135а, 168а, 170а, 176а, 198а, 244а, Пс. Кипр., 24а, 516, 53а, 57а, 58а, bis, 62а, 676, 966, 101а, 107а, 128а; н снлѣ Леств., 267а, Пс. Кипр., 1216, 128а, 1326, н снлѣ Пс. Кипр., 128а, н снлѣ ib., 128а, въ снлѣ Леств., 209а, Пс. Кипр., 42а, 76а, 85а, на снлѣ ib., 1346; слѣвѣ Леств., 65а, 1546, 169а, 176а, 221а, 2276, 239а, Пс. Кипр., 166, 176, 236, 24а, 55а, 58а, 61а, 77а, 87а, bis, 876, 97а, 105а, 142а, слѣвѣ Пс. Кипр., 236, слѣвѣ же Леств., 2096, н слѣвѣ Пс. Кипр., 76, 53а, 766, н слѣвѣ ib., 128а; на срѣшѣ Леств., 1516; стрѣжѣ Леств., 2586, н тннѣ Леств., 956.

блгостѣна Пс. Кипр., 31а; вдовѣнѣ Пс. Кипр., 856; горѣнѣ же Леств., 2746; дѣснѣнѣ Пс. Кипр., 736, 806, 816, 133а, дѣснѣнѣ ib., 826, н дѣснѣнѣ ib., 65а; дръжавѣ Пс. Кипр., 78а, 826, н дръжавѣ ib., 58а; дѣснѣнѣ Леств., 466; нстннѣ Пс. Кипр., 446, 796, н нстннѣ ib., 356, 376, 79а, 84а, въ нстннѣ Леств., 946, 253а, 2576, Пс. Кипр., 496, 1286, въ нстннѣ Леств., 616, въ нстннѣ ib., 92; конѣнѣ Пс. Кипр., 34а; ловѣтѣ Пс. Кипр., 1196, въ ловѣтѣ ib., 117а; лѣстенѣ Леств., 123а; н мнлостѣна Леств., 111а; молѣтѣ Леств., 135а, Пс. Кипр., 466, н молѣтѣ Пс. Кипр., 1286, на молѣтѣ ib., 73а; пѣлѣнѣ Леств., 160а; свѣтѣ Пс. Кипр., 127а; трѣпѣжѣ Пс. Кипр., 69а; скорѣнѣ Леств., 1176, 243а; скорѣнѣ ib., 79а, оуѣкорѣнѣ ib., 106а; атрѣбѣ Леств., 116а, атрѣбѣ ib., 115а, 1166, атрѣбѣ ib., 1086; надѣжѣ Леств., 796, надѣжѣ ib., 2626, н надѣжѣ ib., 746; одѣжѣ Леств., 63а; оуѣславѣ Леств., 249а; пагѣбѣ Леств., 128а-б, н пагѣбѣ ib., 187а; похвалѣ Леств., 151а, bis.

instr.: колѣа Леств., 132а, 136а, 1786, Пс. Кипр., 496, не колѣа Леств., 156, 110а, 1216, н не колѣа ib., 156; нѣждѣа Леств., 81а, 2626, нѣждѣа ib., 142а, нѣждѣа ib., 1086, нѣждѣа ib., 676, н нѣждѣа ib., 15а; прѣвѣдоа Пс. Кипр., 136, 246, 1196, прѣвѣдоа ib., 1266, 133а, н прѣвѣдоа ib., 80а,

128а, 144а, неправда ib., 63б; рѣноа Леств., 142б; рѣзоа Пс. Кипр., 92б; сѣлоа Леств., 11б, 62б, 134б, 179б, Пс. Кипр., 15б, bis, 17б., 18а, 50б, 54б, 55а, 65б, 69б, 122б, 137а, 137б, сѣлоа Пс. Кипр. 27б, съ сѣлоа ib., 80а; славоа Леств., 109б, Пс. Кипр., 8а, н съ славоа Пс. Кипр., 64б.

деснища Пс. Кипр., 51а, деснища ib., 136б; дръжавоа Леств., 255б, Пс. Кипр., 80а; истинноа Пс. Кипр., 87б; мнѡжнща Леств., 88б, 91а, 96а, 110а, 123б, 125а, 129б, 148б, 155а, 241б, 254а; Пс. Кипр., 52б, 118а, мнѡжнща Леств., 245а, мнѡжнща ib., 109б, 162б, мнѡжнща ib., 105а, 130б, 133а, мнѡжнщеж ib., 239б, мнѡжнща же ib., 189а; молища Леств., 131а, 243а, не молища ib., 155а; правотоа Пс. Кипр., 56а; семирнща Пс. Кипр., 11а; сторнща Леств., 128б, сторнща ib., 244б, сторнща ib., 139а-б; светоа Пс. Кипр., 45б; тронща Леств., 187б; одежа Пс. Кипр., 102б.

лос.: ѿ злѡвъ же Пс. Кипр., 30б; въ кѣтъщѣ Леств., 99а; ѿ пѣствѣ Леств., 9а; ѡпѣщѣ Леств., 113а; въ правдѣ Пс. Кипр., 109б, 126а; въ рѣзѣ Леств., 237а, на рѣзѣ ib., 101б; въ сѣлѣ Пс. Кипр., 61б, 116б, не въ сѣлѣ ib., 129б; въ слабѣ Пс. Кипр., 49а, 90б, 104а, 131а, нн ѿ слабѣ Леств., 19а.

вернѣ Леств., 140а; въ главѣннѣ Пс. Кипр., 35а; въ горннщ Леств., 244б; въ грьдѣнн Пс. Кипр., 137а; въ истинѣ Пс. Кипр., 103б, въ истинѣ ib., 59а, въ истинѣ ib., 77б; въ кончинѣ Пс. Кипр., 50б; въ кжпннѣ Леств., 126а; молища Леств., 154б, въ молища ib., 109б, въ манѣтѣвѣ ib., 228б; пѣстынн Пс. Кипр., 47а; въ пжннѣ Леств., 24а; въ таинѣ Пс. Кипр., 25б; н точнѣтѣ Леств., 146а; на трапѣзѣ Леств., 151б; атрѡвѣ Леств., 112б, въ атрѡвѣ ib., 111а; въ вѣзѣ Пс. Кипр., 69а; н ѿ одеждан Пс. Кипр., 19а; ѡслабѣ Леств., 249а; въ пѣгвѣ Пс. Кипр., 9а; на постѣан Леств., 127а.

вос.: деснище Пс. Кипр., 100б—101а.

Рl. пом.: жылы Леств., 179б; птнща Леств., 232а, Пс. Кипр., 93а, 143б; рѣны Леств., 230а, рѣны Пс. Кипр., 29б; сѣлы Леств., 224а, сѣлы Пс. Кипр., 92б, 130б, 143а, нн сѣлы Леств., 40а.

н вѡвнща Пс. Кипр., 71б; горнща Леств., 117а; вкорѣнны Леств., 107^{bis}а; н цѣдрѡты Пс. Кипр., 128а; вѣзны Пс. Кипр., 130б.

gen.: жабъ Леств., 279а; ѿ злѣбъ Пс. Кипр., 100а; клѣтъѣ Леств., 109б; нѣ мѣжъ Леств., 69а, ѿ мѣжъ ib., 110а, раднѣ мѣжъ ib., 109; птнѣцъ Леств., 139а, птнѣцъ Пс. Кипр., 135а; рѣнъ Пс. Кипр., 63б; рѣнъ Леств., 134а, ѿ рѣнъ Пс. Кипр., 39б; снѣлъ Леств., 82а, 226б, Пс. Кипр., 40б, 41б, 50а, 57а, 73а, 73б, bis, 76а, bis, 76б, 80а, 131б, снѣлъ Пс. Кипр., 73а.

до бѣзѣнъ Пс. Кипр., 99б; похвалъ Леств., 176а.

dat.: рѣнамъ Леств., 268а; снѣламъ Пс. Кипр., 40б.

вѣрѣнамъ Леств., 103а; скрѣнамъ Пс. Кипр., 119а; таѣнамъ Леств., 158а; похваламъ Леств., 241б.

acc.: жрѣтвы Пс. Кипр., 87а, жѣтвы (Sic!) ib., 97б; капла Леств., 87б; крѣсты Леств., 259б; нѣ правды Леств., 110а; снѣлы Леств., 25а, Пс. Кипр., 96а, нѣ снѣлы ib., 68б.

нѣгорѣнѣца Леств., 117а; колѣснѣца Пс. Кипр., 132б; атрѣбы Пс. Кипр., 123б.

instr.: гѣтѣкамн Леств., 254б; нѣ двѣрѣцамн Леств., 103б; клѣтѣкамн Леств., 32а; нѣ нѣжѣамн Леств., 7б; рѣнамн Леств., 8а, 67б нѣ рѣнамн Пс. Кипр., 81а; рѣзамн Леств., 149б.

вѣкорѣзнамн Леств., 118а.

loc.: въ каплѣ Пс. Кипр., 54б; ѿ рѣнахъ Леств., 40а; въ рѣнахъ Пс. Кипр., 39б; въ снѣлахъ Пс. Кипр., 38б, въ снѣлахъ ib., 17б, 51б, 101а, в снѣлахъ ib., 82б, на снѣлахъ ib., 131б; въ слѣвахъ Пс. Кипр., 133а; въ стѣгнахъ Пс. Кипр., 127б.

нѣ моѣнтѣвахъ Леств., 145а; въ юнѣцахъ Пс. Кипр., 58а; ѿ досѣдахъ Леств., 118а; въ ѿковѣвахъ Пс. Кипр., 95а; въ прѣнтѣчахъ Пс. Кипр., 42а, въ прѣнтѣчахъ ib., 68а.

Du. pot. = acc.: лѣнтѣ Леств., 90б.

2. Акцентная парадигма *b*

Sing. pot.: вѣрѣа Леств., 131б, вѣрѣа же ib., 132а; вѣнна Леств., 23а, вѣнна ib., 216а, 229а, вѣнна ib., 22б, 178б, вѣнна вѣнн ib., 162б, нѣ вѣнна ib., 109б; нѣ женѣ Пс. Кипр., 101б; нн лѣнна Пс. Кипр., 116а; лѣжѣ Леств., 108б, 109а, 110а, лѣжѣ ib., 165б; мѣздѣ Леств., 166а; рѣбѣ Леств., 147б;

сѣтѣнѣ Леств., 162а; тѣмѣ Леств., 187а, тѣмѣ ib., 187а, тѣмѣ Пс. Кипр., 123б; хѣлѣ Леств., 159б, хѣлѣ Леств., 162а.

gen.: тѣмѣ бѣ Леств., 236б; жѣждѣ же (Sic!??) Леств., 253б.

dat.: лѣжнѣ Леств. 107^{bis}б.

acc.: вѣрѣ же Леств., 131б; нѣ веснѣ Пс. Кипр., 65б; вѣнѣ Леств., 76б, нѣ вѣнѣ ib., 52б, 107^{bis}а, 222б, нѣ вѣнѣ ib., 179а; вѣжѣ (Sic!) Леств., 126а; стѣжѣ Пс. Кипр., 70б (но: стѣжѣ ib., 123а); тѣмѣ Леств., 276б, тѣмѣ Пс. Кипр. 93б, тѣмѣ ib., 95б.

глѣжнѣ Леств., 225б—226а; нѣ вѣлѣтѣ Леств., 199б.

instr.: ѡзѣлѣ Леств., 159а.

loc.: ѡ лѣжнѣ Леств., 9б, нѣ ѡ лѣжнѣ ib., 109б; при стѣжнѣ Пс. Кипр., 124б.

Pl. nom.: тѣмѣ бѣ Леств., 236б.

gen.: нѣ ѡ вѣ Пс. Кипр., 99б, 100а; свѣздѣ Пс. Кипр., 129б; нѣгѣ Леств., 225а; ѡ стѣжѣ Пс. Кипр., 16а; тѣмѣ Леств., 187б; тѣнѣ Леств., 160б.

dat.: нѣ пищѣмѣ (Sic!) Леств., 115а; свѣгѣмѣ Леств., 238б; нѣ стѣжѣмѣ Пс. Кипр., 20б; свѣнѣмѣ Леств., 217а.

acc.: нѣ нѣгѣ Леств., 111б; хѣлѣ Леств., 163а.

instr.: рѣкѣмнѣ Пс. Кипр., 138б; ѡзѣмнѣ Леств., 102а.

loc.: нѣ на рѣкѣ Пс. Кипр., 80б; въ рѣкѣхѣ ib., 138б.

voc.: ѡ тѣтѣмѣ Леств., 278а (Может быть, переход в а. п. с?)

3. Акцентная парадигма с

Sing. nom.: гѣрѣ Пс. Кипр., 57а (4 раза), 64б, 71а, гѣрѣ ib., 57а; дѣшѣ же Леств., 164б; сѣдѣ же Леств., 154б; хѣлѣ Леств., 156а, Пс. Кипр., 83а, 84б, 86а, 86б, 127б, нѣ хѣлѣ Пс. Кипр., 41б.

gen.: дѣшѣ Леств., 278а; хѣлѣ Пс. Кипр., 21б, 55б.

dat.: хѣлѣ Пс. Кипр., 99б (вместо gen. sg.), 106б.

acc.: гѣрѣ Пс. Кипр., 71б; зѣмѣ Пс. Кипр., 38а, 135а; хѣлѣ Пс. Кипр., 101а (но: хѣлѣ Леств., 173а).

С проклитикой: въ гѣрѣ Пс. Кипр., 71а; не въ зѣмѣ Леств., 196б.

instr.: н̑ д̑шѣа Леств., 135а; р̑жкѣа Пс. Кипр., 121б; х̑валѣа Леств., 150б.

loc.: въ д̑шн̑ Леств., 132б.

Pl. nom.: гор̑ы Пс. Кипр., 87б, 104б, 130б, 143б; ѡ̑ц̑а Пс. Кипр., 8а, ѡ̑ц̑а ib., 139а, ѡ̑ц̑а (Sic!) ib., 42б; р̑сы Пс. Кипр., 133б; х̑валы̑ же Леств., 57б (в последнем примере переход в а. п. б).

gen.: вл̑н̑з̑ Леств., 225б, без̑ вл̑н̑з̑ ib., 187б, н̑ вл̑н̑з̑ ib., 183а-б; в̑д̑з̑ Пс. Кипр., 59а, ѡ̑ в̑д̑з̑ ib., 14б, 127а; гор̑з̑ Пс. Кипр., 63а, гор̑з̑ ib., 66а; н̑з̑ р̑жк̑з̑ Пс. Кипр., 13б, ѡ̑ р̑жк̑з̑ ib., 127а; сл̑з̑з̑ Леств., 88а, ѡ̑ сл̑з̑з̑ Пс. Кипр., 106а; н̑ ѡ̑ стр̑ан̑з̑ Пс. Кипр., 98б.

dat.: в̑д̑ам̑з̑ Леств., 25б; гор̑ам̑з̑ Пс. Кипр., 135а, гор̑а ib., 127а; д̑ш̑ам̑з̑ Леств., 39а, 151б, 166а, Пс. Кипр., 69а, д̑ш̑ам̑ Леств., 169а; н̑г̑ам̑з̑ Пс. Кипр., 49а; ѡ̑ц̑а Леств., 2а; сл̑з̑ам̑з̑ Леств., 196б, 229а, 237б, сл̑з̑а ib., 107^{bis}б, н̑ сл̑з̑ам̑з̑ ib., 88б, 130а; х̑вал̑ам̑з̑ Леств., 155б.

acc.: гор̑ы Пс. Кипр., 62б, 75б; ѡ̑ц̑а Пс. Кипр., 38б; ѡ̑в̑ец̑ь Леств., 270а.

instr.: съ юн̑от̑ам̑н̑ Пс. Кипр., 130б.

loc.: въ в̑д̑а̑х̑з̑ Пс. Кипр., 99б, въ в̑д̑а̑ ib., 143б; на гор̑а̑х̑з̑ Пс. Кипр., 87а, на гор̑а̑х̑з̑ ib., 129б; въ р̑ж̑а̑х̑з̑ Пс. Кипр., 131а.

Du. nom.=acc.: н̑с̑з̑ Пс. Кипр., 105а, н̑с̑з̑ ib., 63б.

і-ОСНОВЫ

1. Акцентная парадигма а

Sing. nom.: в̑д̑з̑н̑з̑ Пс. Кипр., 47а; гр̑з̑тан̑з̑ (ш.) Пс. Кипр., 58б; ж̑н̑з̑н̑з̑ Леств., 29а; м̑з̑сл̑з̑ Леств., 80а; п̑д̑м̑а̑ Пс. Кипр., 8б, н̑ п̑м̑а̑ ib., 120б; печ̑ал̑з̑ же Леств., 188б; п̑с̑ен̑з̑ Пс. Кипр., 37а, 54а, 116б (3 раза), 142б, 143а, п̑с̑ен̑з̑ ib., 117б, 140а; ст̑н̑з̑ Пс. Кипр., 90б, 102б.

gen.: н̑ в̑д̑з̑н̑н̑ Леств., 252б; ж̑з̑н̑н̑ Леств., 11а, 84а, 101а 174а; п̑ч̑ал̑н̑ Леств., 21а, Пс. Кипр., 17а, 43б, 46б, 77б, 139а, без̑ печ̑ал̑н̑ Леств., 37б, 100б; ѡ̑ п̑ч̑ал̑н̑ Леств., 233б, Пс. Кипр., 51б, 100б; п̑с̑ен̑н̑ Пс. Кипр., 13б; ѡ̑ р̑а̑т̑н̑ Леств., 190а.

dat.: (примеры не отмечены).

асс.: вѣ|тъвь Леств., 54б; корѣ|сть Пс. Кипр., 133а, корнѣ|сть (Sic!) ib., 57а, 115а; пѣ|жн Пс. Кипр., 93а; пѣ|ма Пс. Кипр., 28б, 103б, 128а, печѣ|ль Пс. Кипр., 125б; пѣ|ча Леств., 63а; пѣ|снь Леств., 134а, Пс. Кипр., 27а, 87а, 88а, 130б, 131а; рѣ|ть Леств., 125б, рѣ| ib., 35б, н̣ рѣ|ть ib., 44а, н̣ рѣ|ть ib., 8а, н̣ рѣ|ть ib., 121б, н̣ рѣ|ть ib., 25б; н̣ ѿ|дѣль Пс. Кипр., 51б.

instr.: печѣ|ла Леств., 161б, печѣ|ла Пс. Кипр., 46б, н̣ печѣ|ла Леств., 7б; съ пѣ|снѣ Пс. Кипр., 60а.

loc.: въ грѣ|шн Пс. Кипр. 131а; въ печѣ|лн Пс. Кипр., 55б, 139а, 140а, въ печѣ|лн ib., 139б—140а; въ пѣ|снн Пс. Кипр., 139а; на рѣ|тн Леств., 221а; въ ѿ|дѣлн Пс. Кипр., 76а.

Pl. пом.: н̣ гѣ|слн Пс. Кипр., 49а; рѣ|тн Леств., 194а.

gen.: печѣ|лен Пс. Кипр., 28б; пѣ|снен Пс. Кипр., 122а, пѣ|снен ib., 122а.

dat.: н̣ бо|лѣ|зньмъ Леств., 4а; рѣ|темъ Леств., 50а, 197а, 237б.

асс.: н̣ бо|лѣ|зньн Леств., 54а; мѣ|слн Леств., 109б; прѣ|сн Леств., 68а; рѣ|тн Леств., 52а, 129б, 245а.

instr.: (примеры не отмечены).

loc.: въ гѣ|слѣхъ Пс. Кипр., 62а, въ гѣ|слѣ ib., 37б, 84а, 88б, bis, въ гѣ|слѣхъ ib., 129б, н̣ гѣ|слѣ ib., 131б; въ пѣ|снѣ Пс. Кипр., 6б, 46б, 56а, 67а; рѣ|тѣхъ Леств., 208а.

2. Акцентная парадигма *b*

Sing. пом.: брѣ|нь Леств., 114а; дѣ|рь Леств., 107^{bis}б, 117б (3 раза), 140б, 155б, 164а, 174а, 215б, н̣ дѣ|рь ib., 205б, дѣ|рь ew ib., 149б; любѣ|вь Леств., 25а, 27а, 38б, 84а, 175б, любѣ|вь ib., 184б, лю|бѣвь ib., 253б, лю|бѣвь же ib., 279б.

gen.: любѣ|н Леств., 229б, любѣ|е ib., 5б, ѿ̣ любѣ|е ib., 267а, н̣ любѣ|ве ib., 252б (но: любѣ|е ib., 17б — вероятно, в результате выравнивания по формам пом.—асс. sg. Форма на -е реликт древней парадигмы основы на -и); тѣ|дрн Леств., 226б; ѿ̣ црѣ|кве (форма и-основы) Пс. Кипр., 58а.

dat.: любѣ| же Леств., 277б (собственно форма gen. sg. и-основы), къ црѣ|квн Пс. Кипр., 23а (форма и-основы).

асс.: вѣ́нь Леств., 44а; на вѣ́нь Пс. Кипр., 15б; ѿ двѣ́рь Леств., 107^{bis}а, Пс. Кипр., 125а, ѿ двѣ́рь Леств., 225а; кѣ́знь Леств., 129б; лю́бовь Леств., 45б, 138а, лю́бовь ib., 138б, ѿ лю́бовь ib., 25б; въ цѣ́ковъ Пс. Кипр., 40а.

instr.: (примеры не отмечены).

loc.: кѣ́знь Леств., 225б; ѿ лю́бви Леств., 252а; ѿ лю́бви (форма и-основы) ib., 268а; ѿ въ тѣ́ри Леств., 88а.

Pl. nom.: двѣ́ри Леств., 172б.

gen.: (примеры не отмечены)

dat.: вѣ́немъ Пс. Кипр., 58а.

асс.: двѣ́ри Леств., 83а, ѿ двѣ́ри Пс. Кипр., 69б.

instr. и loc.: (примеры не отмечены).

3. Акцентная парадигма с

Sing. nom.: вѣ́шь Леств., 192а; зѣ́ньсть Пс. Кипр., 139б; ко́сть Пс. Кипр., 123б; но́шь Леств., 210б; пѣ́шь Леств., 124б, Пс. Кипр., 128б; сла́сть Леств., 189б; со́ль Леств., 24а; съ́чь Пс. Кипр., 97б; чѣ́сть Леств., 219а; ча́сть Пс. Кипр., 134а, bis, ча́сть ib., 125б.

С проклитикой: ѿ лѣ́сть Пс. Кипр., 30а, ѿ лѣ́сть ib., 47а.

gen.: жѣ́чи Пс. Кипр., 135б; ко́сти Леств., 122б; пѣ́чи Леств., 122б; стрѣ́сти Леств., 220б.

С проклитикой: ѿзъ́чсти Пс. Кипр., 82б.

dat.: (с проклитикой) по́ стрѣ́ти Леств., 131б.

асс.: вѣ́шь Леств., 80а, Пс. Кипр., 53б, вѣ́шь Леств., 198а; вѣ́ласть Леств., 251а; лѣ́сть Пс. Кипр., 45б, 95а; мѣ́сть Пс. Кипр., 13бб; нѣ́мошь Леств., 137б, 142а; но́шь Пс. Кипр., 69а, 84а; пѣ́шь Пс. Кипр., 18а, 142б; по́мошь Леств., 64а, по́мошь Пс. Кипр., 101а; съ́вьсть Леств., 109б; съ́тъ Пс. Кипр., 49а, 54а; трѣ́сть Леств., 10б, Пс. Кипр., 75б; чѣ́сть Леств., 221а.

С проклитикой: ѿ нѣ́мошь Леств., 187а; въ пѣ́шь Леств., 14б; ѿ трѣ́сть Леств., 33а.

instr.: но́щѣ Пс. Кипр., 96а; по́мощѣ Леств., 135а.

loc.: (примеры не отмечены).

Pl. пом.: вѣщи Леств., 196а, кѡсти Пс. Кипр., 125б; нѡща (Sic!) Пс. Кипр., 143б.

gen.: вѣщен Леств., 111а, 227б, вѣщен ib., 21б, ѿ вѣщен ib., 181а, 200а; дѣшеѣн Пс. Кипр., 98а, ѿ дѣшеѣн ib., 135а; заповѣден Пс. Кипр., 109а, ѿ заповѣден ib., 108а; ѿ крѣвен Пс. Кипр., 45а; людѣн Пс. Кипр., 96б, 117а, 130б, людѣ ib., 46а; скръжалѣн Леств., 3а; стрѣтен Леств., 64а, 251б, ѿ страстен 190б, ѿ стрѣтен ib., 166а, ѿ стрѣтен ib., 52б, ѿ страстен же ib., 212а; ѿ свѣтен Леств., 11б.

dat.: вѣщемъ Леств., 202а; дѣтемъ Леств., 35б; льстѣмъ Леств., 133а; людѣмъ Пс. Кипр., 18б, 24а, 51а, 58а, 69б, 76б, 78б, 103б, 120б, 131а, 144а, людѣ ib., 56а, 120б, 136а; немощѣмъ Леств., 137б; страстенъ Леств., 189б, 229б, 259а, страсте мъ ib., 91б, стрѣтемъ ib., 108а, 149а, 170б, стрѣтемъ ib., 184б, стрѣте ib., 259а; твѣрдемъ Леств., 5а.

С проклятикой: къ заповѣдемъ Пс. Кипр., 109б; ѿ людѣмъ Пс. Кипр., 88б; ѿ страстенъ Леств., 36а, ѿ стрѣтемъ ib., 89а.

acc.: заповѣдн Пс. Кипр., 92а; кѡкошн Леств., 265б; кѡсти Леств., 69б; льстн Леств., 142а; плѣтн Пс. Кипр., 69б.

instr.: ѿ вѣшьми Леств., 72а.

loc.: въ дѣбре Пс. Кипр., 93а; ни въ льстѣ Пс. Кипр., 129б; въ людѣ Пс. Кипр., 49а, 131а, ѿ людѣ ib., 48а; въ нощѣ Пс. Кипр., 120а; ѿ повѣстѣхъ Леств., 52а; въ стрѣте Пс. Кипр., 124б; въ чьстѣхъ Леств., 164а.

СОКРАЩЕНИЯ ИСТОЧНИКОВ

Вас. Вел. — Слова постнические Василия Великого, рукопись 1444 г. — Государственный Исторический музей (Москва), собр. А. И. Хлудова, № 8 по „Первому прибавлению к описанию рукописей... библиотеки А. И. Хлудова“, А. Попова. М., 1875.

Воскр. ев. — „Евангелие тетр“ (XIII в.?) — среднеболгарская рукопись. — Библиотека АН СССР (Ленинград). Отделение рукописей, шифр: 11.9.7.

Григ. № 1703 — фрагмент II из папки с общим названием „Отрывки из трех южно-славянских сборников слов и поучений, полуустав XV в.“ в собрании В. И. Григоровича. — Государственная библиотека СССР им. В. И. Ленина. Отдел рукописей, ф. 87, № 1703. Отрывок написан на бумаге с водяными знаками „лук“, датируемыми около 1370 года, и „мечи“ — 1372 года.

Дион. Арсеп. — Сочинения Дионисия Арсепита. Среднеболгарская рукопись конца XIV — начала XV вв. — Государственная библиотека СССР им. В. И. Ленина. Отдел рукописей, ф. 173, № 144.

Ев. Воскр. = Воскр. ев.

Ев. Григ. — Евангелие конца XV в. (Ошибочно относимое к XIV в.) — среднеболгарская рукопись. — Одесская государственная научная библиотека им. А. М. Горького собрание В. И. Григоровича, № 27.

Зогр. сб. № 103 — Зографский сборник житий и слов. Библиотека Афонского Зографского монастыря, № 103, П. г. 6. Ряд отрывков издан в кн.: И. Иванов. Български старини из Македония. София, 1931. Цифры при примерах обозначают страницы этой книги (Среднеболгарский текст второй половины XIV века).

Зогр. св. — Устав литургии св. Иоанна Златоустого, пергаментный свиток Афонского Зографского монастыря, конца XIV в. Издан в кн.: П. Сырку. К истории исправления книг в Болгарии в XIV веке, т. I Литургические труды патриарха Евфимия Терновского, вып. II, СПб., 1890. (Цифры обозначают страницы книги).

Леств. — Лествица, среднеболгарская рукопись 1387 г. — Государственная библиотека СССР им. В. И. Ленина. Отдел рукописей, ф. 173, № 152.

Мин. № 678 — Сборная Миней — четья на июль, XVI в. — Государственная библиотека СССР им. В. И. Ленина, Отдел рукописей, ф. 304, № 678. В статье приводятся примеры из жития Евпраксии Олимпийской (лл. 503а—534б) — текста, относящегося к концу XIV века и являющегося копией среднеболгарского текста тырновской акцентуационной и орфографической системы (см. В. А. Дыбо, В. А. Кучкин. Болгарский текст в русской минее XVI века — *Byzantinobulgarica*, II, Sofia, 1966).

Нор. пс. — Норовская псалтырь, среднеболгарская псалтырь XIII (XIV ?) века. — Государственный Исторический музей (Москва), собрание А. С. Уварова, № 285.

Пс. № 309 — Псалтырь, среднеболгарская рукопись конца XIV века. — Государственная библиотека СССР им. В. И. Ленина. Отдел рукописей, ф. 304, № 309.

Пс. Кипр. — Псалтырь Киприана, среднеболгарский текст конца XIV — начала XV вв. — Государственная библиотека СССР им. В. И. Ленина. Отдел рукописей, ф. 173, № 142.

Сб. № 19 — Сборник житий и слов 1448 г. писца Гавриила. — Библиотека АН СССР (Ленинград). Отдел рукописей, шифр: 13.3.19.

Сб. № 20 — Сборник поучений второй четверти XV в. — Библиотека АН СССР (Ленинград). Отдел рукописей, шифр: 13.3.20.

Служ. Евф. — Служебник патриарха Евфимия Тырновского. — Библиотека Афонского Зографского монастыря, № 1. Рукопись помечена 1370 годом (отметка сделана более поздним почерком). Издан в кн.: П. Сырку. К истории исправления книг в Болгарии, т. I, вып. II, СПб. 1890. Цифры обозначают листы рукописи.

Толк. пс. — Толкование псалмов, восточноболгарская рукопись половины XIV в. — Государственная библиотека СССР им. В. И. Ленина. Отдел рукописей, ф. 173, № 18.

Хр. Манас. — Летописца на Константин Манаси. Фототипно издание на Ватиканский иероглиф на среднеболгарский перевод. София, 1963. (Цифры обозначают листы рукописи).

НЕИЗВЕСТНИ СЛУЖБИ НА ИВАН РИЛСКИ И МИХАИЛ ВОИН

Климентина Иванова-Константинова

При работа с южнославянските ръкописи в Ленинградската Публична библиотека попаднах на един празничен миней, интересен както по състав, така и в езиково отношение. В него са поместени няколко служби на български светци, между които и две неизвестни творби на нашата средновековна химнична поезия.

Ръкописът (сигнатура Fп I 72) е писан на пергамент и има 247 листа с размери 26—26, 5 × 18,5 см. Началото и краят липсват. Запазени са (по оригиналната номерация на колите) 2-ра и от 4-а до 28-а кола. От 20-а кола са изтръгнати вътрешните листове, на които е бил текстът за 11—24 февруари. По всичко личи, че преписвачът е страдал от липса на пергамент — задоволявал се е с недобре оформени листове, грубо обработени (на места кръпките в пергамента заемат четвъртина от листа!), прикачвал е допълнително листове към колите, така че се получава доста пъстра картина — някои коли имат по 9, 10 и 11 листа.

Писан е с небрежен делови устав по 29—33 реда на страница и като че е дело на един преписвач, чийто почерк обаче не е устойчив и се променя, особено при смяна на перото. На места се явява лек наклон вдясно.

За времето на неговото създаване са изказани различни мнения. Е. Е. Гранстрем го отнася към XV в.,¹ а Вл. Мошин — към средата на XIV в.² Като имам пред вид както палеографските особености на ръкописа, така и неговия състав, струва ми се по-вероятно той да е писан в началото на XIV в., ако не и в края на XIII в. Почеркът му е архаичен, а не архаизиран преднамерено, както в някои ръкописи от XIV в. Старинните начертания на буквите (особено характерни в това отношение са а, ъ, ж, ч), бедността откъм лигатури и надредни знаци също говори в полза на една по-ранна датировка. Нашият ръкопис показва общност на начертанията с Номоканон от 1305 г. (сръбски правопис) и с един Постен триод от края на XIII — началото на XIV в.³

¹ Е. Э. Гранстрем. Описание русских и славянских пергаменных рукописей. Рукописи русские, болгарские, молдавляхйские, сербские. Ленинград, 1953. стр. 86.

² Вл. Мошин. Палеографски албум на јужнословенското кирилско писмо. Скопје, 1966. стр. 104 (снимка № 102).

³ Страница от номоканона е възпроизведена в Албума на П. А. Лавров на табл. 26. (погрешно обозначена като Зографско евангелие); също и у Вл. Мошин, стр. 74. Снимка на триода вж. у Вл. Мошин, № 58а.

Везаното писмо е геометрично и твърде примитивно, а началките не са големи и рядко са леко орнаментирани.

В правописно и езиково отношение ръкописът е извънредно интересен. В него са проникнали редица особености на говорната област, в която той е възникнал. На мястото на ж и д преписвачът употребява само един знак — графически вариант с елементи и от двете носовки¹.

Срещат се случаи на замяна на чиста гласна ъ, љ, а с носова и обратно: агрънь = жгрънь л. 366; джвы = давын л. 31; ржка = рака л. 366; мжздал. 76; сжлочнт = сълочнт л. 178; дужнтна (Авксентий); крьгъ = крѣгъ л. 231 и др. Посочените примери ни насочват към западнобългарските говорни области. От друга страна обаче ъ се изяснява в е и в суфиксите, и в коренните срички, но непоследователно, а изясняване на љ в ѡ забелязах само в суфикс -ъкъ. Тази особеност показва, че mineят ще да е възникнал в Средечката област. Податки за такава локализация има и в съдържанието му (например в службата за Иван Рилски).

От еровите гласни преобладава ъ. љ се пише много рядко, главно в краесловието или в края на реда, а само в единични случаи — и в средата на думите, и то не на етимологичното си място — например мнръское л. 356.

Ы и њ се заменят редовно (общо взето, като че преобладава ъ), а също и е и ѡ във всички позиции. Епентетично л е разколебано — наред със земаѣ идва земаѣ, нзбавакѣ, раслабѣн и мн. др. Йотацията също е непоследователна. Срещат се ѣ, ѣ, ѣ, но по-често (не последователно) над втората гласна се пише точка. Широко е на мястото на ѣ не се среща. Африкатът S се пише само в цифровите означения. Грешките в падежните окончания са чести. Изобщо преписвачът е бил небрежен и на много места изопачава смисъла или пропуска части от текста.

В ръкописа се срещат славянските имена на някои месеци: октомври лнстопадъ, ноември гроудѣн, декември стоудѣн, януари прѣснѣцъ, февруари съчѣнъ, март соухъ, май тѣвѣнъ.

По отношение на съдържанието ръкописът показва извънредно голяма близост с известния Драганов миней (Зографски тrefологий) от XIII в. Освен служби (за големите празници и с паремии) в него са поместени упоменания, тропари, стихирѣ, а рядко — и месецословни указания. Преводът и съставът на песнопенията, доколкото можах да сравня, се сходжат с Драгановия миней, който обаче е по-пълнен и обемист. В нашия ръкопис отсъствуват проложните жития, а упоменатите празници са по-малко. Двата паметника показват единство в някои поредки паметѣ.

Както вече отбелязах, mineят е без начало. Запазена е част от службата за Симеон Стълпник. На л. 28 об-32 е поместена службата на Петка Епиватска, приписана на мъченицата Параскева: прилочнъ же въ тоиже днь стрътъ стнжъ мѣжъ пѣткы. Същата служба за Петка се намира и в Драгановия миней. Различията в текста са незначителни.

¹ При предаване на текста условно възприемам написание ж.

На л. 32 (17 октомври) се намира рядкото упоменание за един цариградски празник, което се чете и в месецословите на Остромировото евангелие и Охридския апостол, а в Драгановия миней има и същия наслов: *свѣщенне стѣжъ въ мѣстѣ рѣкомъ ранъ н архангѣла гаврила*.

На л. 35—38 об (19 октомври) се намира служба на Иван Рилски. В заглавието се споменава за пренасянето на мощите от Средец в Търново, но самата служба е по-стара. Насловът, вечерният дял на службата и стиховните стихирѣ съвпадат с поместените в Драгановия миней. Канонът обаче е друг — неизвестен досега в науката.

На л. 71 об-72 об (22 ноември) е поместена една кратка служба на Михаил Воин Български. Тази творба, известна и от Драгановия миней, досега не е издавана, нито изучавана.

На л. 72 об (23 ноември) се чете: *н прѣподобнаго ѿца павла апла* и *стѣго канмента*... Същото упоменание се намира и в Драгановия миней и в месецослова на Охридския апостол. Тъй като паметта на мъченик Климент е отбелязана специално на 25 ноември, може да се предположи, че книжовникът е имал пред вид Климент Охридски.

На л. 179 (6 април) има и упоменание за Методий: *стѣтъ стѣмъ мкъ* *рк н памѣ стѣго вѣстоухна патрнарха констандина гѣа н памѣ прѣподобнаго ѿца мѣѣѣ*.

Ръкописът е без край и завършва със службата на 16 август.

По полетата на ръкописа преписвачът е оставил два, за съжаление съвсем нечетливи записа: на л. 228 едно любопитно оплакване: *оче (или мче) не могъ оугадитъ (или оугадать) безъ нзкода*, а на л. 231... *мн... вше ѿ друугаго... крѣве (да) срѣе*.

От произведенията, поместени в ръкописа, ще се спра по-подробно на службите за Иван Рилски и Михаил Воин.

І. СЛУЖБА НА ИВАН РИЛСКИ

В богатата литература, свидетелствуваща за широко разпространения култ към Иван Рилски, службите заемат значително място. Първите леснопения в чест на рилския отшелник са възникнали още през X в. и през цялото средновековие се допълнят, преработват и обогатяват. Засега са известни и публикувани три редакции на служби за Иван Рилски. Йордан Иванов обнародва две от тях — по Драгановия миней от XIII в. и по Скопския миней от 1451 г. — възникнали въз основа на най-старата рилска служба и допълнени в Средец.¹ Издаден е още един

¹ Й. Иванов. Български старини из Македония. II изд. 1931, стр. 345—368. В последно време Б. Ст. Ангелов доказва, че канонът от Скопския препис принадлежи на перото на Георги Скилица, автор на едно от житията на Иван Рилски, и издаде текста му по друг препис. В. St. Angelov. Un canon de St. Jean de Rila de Georges Skylitzes. Byzantinobulgarica, III, 1970, p. 171—185.

препис, в който редакцията от Драгановия миней е допълнително преработена вече на търновска почва. Б. Ст. Ангелов определя този текст като Търновска редакция на службата.¹ В нашия ръкопис откриваме още една, неизвестна редакция на службата за Иван Рилски. По място на създаване тя принадлежи към групата на средецките редакции, а по време — вероятно е последната, писана преди пренасяне на мощите в Търново. В същност новото в нея, както вече споменах, е канонът, посветен на чудесата, свързани с пренасяне на мощите в Унгария. Останалите песнопения от вечерния и утринния дял на службата се покриват с Драгановия миней. Промените са незначителни.

За разлика от другите служби, в които вниманието на авторите е насочено към личността на Иван Рилски и които възпяват неговите аскетически подвизи, представеният канон разкрива чудотворната сила на средецкия и български светител, закрилник и избавител на страдащите. Това е поетична творба, вдъхновена от дълбокото преклонение пред Иван Рилски и от родолюбивата гордост, че неговата слава се носи далеч зад пределите на отечеството му. Още в началния тропар от първата песен на канона неизвестният химнограф се обръща към Иван Рилски с думите: *твож ми дароуѣ бл҃гѣ, ꙗко да въспож чюдеса, нмже въ прѣсно вѣнчаеѣ тж.* В края на канона той отново подчертава своята главна цел — да възвеличи новите чудеса, чрез които унгарската земя е познала силата на българския светец: *къ древнимъ твоимъ знаменемъ ... н си съвкупн приложихъ нововъспана твоѣ чюдеса, нмже въ жр҃тѣхъ показа сж, бл҃готворѣ ꙗко бл҃гочестивъ. к нмъ бо вжнемъ смѣреннемъ твоѣ ꙗко прѣнесе сж прѣвлжене, да н тамо прѣтечеш чюдеса.*

Отвличането на мощите при маджарското нашествие е било изживяно от българското население като народно бедствие и не случайно Исак Ангел води преговори за тяхното връщане в един момент, когато византийската власт над българските земи е застрашена от въстанието на Асен и Петър.² Тържественото връщане на мощите през есента на 1186 или пролетта на 1187 г. е било голямо събитие в живота на средечани. Тогава именно е възникнал и нашият канон, който е бил изпълнен в храма на светеца, след като мощите отново са били положени в него. За това предположение намираме податки в текста. Т. напр. в първа песен стои изразът: *тъм ннѣ въ црковѣ твож ...* Отделни моменти в канона ни насочват пряко към политическата обстановка на Балканите непосредствено след смъртта на Андроник I Комнин, към когото авторът има подчертано отрицателно отношение. Нашествието на унгарците и превземането на Средец е представено като божие наказание за греховете на византийския император: *андроника мжчѣщаго грѣхы жр҃ьскому бо краљу по промышленю ѿдаеѣ ... быструна зѣло мѣтельскаго соудѣства* *андроника бѣ прогнѣвакшаго. съ прочимъ н средецъ потопи весь ...*

¹ Б. Ст. Ангелов. Старобългарски текстове. (Из славянските ръкописи в БАН). Известия на Архивния институт, кн. I, стр. 274—283.

² В. Н. Златарски. История на средните векове. Т. II, стр. 465; Ив. Дуйчев. Рилският светец и неговата обител. 1947. стр. 226—231.

писмени източници. Явно е, че тези сведения са получени от автора, така да се каже, от „първа ръка“ и не е изключено възторженият почитател на рилския светител да е участвувал в тържественото пренасяне на мощите му в Средец. Освен химничните възхвали на чудесата изобщо се споменава и за един унгарец, който два пъти получил изцеление от тежка болест, за излекуването на една хрома жена, за друга — прогледнала благодарение на молитвите си към Иван Рилски.

Значително място в канона (5 тропара) е отделено на чудото с Остригомския епископ — една от популярните легенди, свързани с името на Иван Рилски. Победата на рилския светец над недоверчивия епископ придобива символично значение — утвърждава необикновената мощ на българския светец, еднакво тачен и от своите сънародници, и в чужди земи. Канонът за чудесата на Иван Рилски е най-ранният литературен източник, който е запазил този епизод. Сравнението с текста на Първото проложно житие показва, че то се намира в пряка зависимост от него. Съставителят на житието използва вестите за Остригомския епископ от службата, като съкращава някои пасажки. Той изоставя например сведението, че епископът е страдал три дена и напразно е търсил помощта на лекари и лекарства: *врачевнымъ закономъ себе проситъ въдавати... ни зельемъ ны хытростнѣхъ безгласно шевѣтъ раздрѣшенне...* Лишен от конкретните детайли, текстът на проложното житие е сбит в обикновена устойчива агиографска формула: *и възвзаша прѣмъ шнѣмленіе азыка и познавъ, яко тожъ раднѣхъ прѣключи са смюу шнѣмленіе, и текъ скоро...*¹ За останалите чудеса авторът се задоволява само да спомене в духа на проложния разказ: *и положенъ быхъ тамо стѣнъ и не прѣстааше творѣ чюдеса и знаменіа и цѣлѣбы многы. ѿ многыхъ же мало да скажемъ...*²

Патриарх Евтимий на свой ред заема от Първото проложно житие известията за съдбата на мощите в Унгария. Евтимий използва лаконичното изложение за остригомския епископ, като го превръща в риторично обогатена и силно драматична сцена, обогатена и от обикнатия Евтимиев похват — реминисценцията — сравнение със Захарий, бащата на Йоан Предтеча. Текстът на канона не е бил познат на Евтимий — иначе той едва ли би отминал интересните вести, поместени в него. Извинението за липса на време — *многаа же нмаа днѣмаа и оужаснаа чюдеса въ земяхъ вжгрьстѣхъ сътворѣхъ, иже не оставяетъ насъ время подрѣбно сказати* е само една агиографска формула, с която се прикрива недостигът на други авторитетни източници освен проложното житие.

Авторът на канона за чудесата на Иван Рилски не е известен, но няма никакво съмнение, че творбата е писана на български, и то, както вече се каза, непосредствено след пренасяне на мощите в Средец.

Като поетична творба на старата ни литература това произведение също представя интерес. Неговият създател владее химничните похвати и в рамките на традиционната образност намира искрени и възторжени

¹ Й. Иванов. Жития на св. Иван Рилски. стр. 53.

² Пак там.

думи, за да възпее своя герой. Във възхвалите на рилския светител той вплита и конкретно изложение на неговите чудеса и така засилва действителната сила на своите песни.

По-долу обнародвам новата редакция на службата за Иван Рилски. Въвеждам главни букви за собствените имена, но оставям оригиналната пунктуация, която има значение при разделяне на текста на стихове. Смысловите разночетения в тропарите, съдържащи се и в останалите публикувани служби, са подведени под линия. Възприети са следните означения: Ск — препис по Скопския миней от 1451 г. (Й. Иванов. Български старини. стр. 347—358); Др — препис по Драгановия миней от XIII в. (Й. Иванов. стр. 359—367); Арх — препис по ръкопис III 421 от сбирката на Научния архив, БАН (Б. Ст. Ангелов. Старобългарски текстове. стр. 276—283).

1-11 Памѣ. прѣпѣнаго² нже въ стѣхъ³ ѿца⁴ нашего поустѣннаго (І) Іѡна. рѣльскаго.⁵ прѣнесень бы⁶ въ Средецъ⁷ ѡтѣждѣ⁸ прѣнесень бы въ Загорѣ. н⁹ въ градѣ Трапезницѣ при цѣткѣ Асѣни¹⁰ црн, нже¹¹ до ннѣ лежить тѣломъ. н чюса творѣть прнсно.¹²

Бѣ. стѣ. блѣн мѣ. На гн въз, стр гла а. По в.

1. Въ постннцѣхъ въснавшнмъ¹³ провѣрѣзованне. поустнное въспнтанне. средецкаго¹⁴ свѣтнаника. словесн¹⁵ пѣснннмн. всн вѣрнѣ похвалнмъ¹⁶ зовѣше¹⁷ роуѣ сж велнкаа славо. нже въ нашѣ днн явн сж прѣблѣне.¹⁸

2. Посрѣ двою жнвотѣ разумнѣ¹⁹ сж. благоугодно мѣрнѣ поставнѣ. есн оче. нбо тѣжѣща оставнѣ есн. разумѣе же прнсно прѣбывѣющаго.²⁰ н къ томуу праведнаѣ²¹ твоѣ дша. оуспѣно прѣблѣне ѡклоннѣ²² есн.

3. Рауѣшн сж вндѣвъ сѣръшенне трѣудѣхъ теонхъ²³. нх же око не вндѣ. нн оухо слнша.²⁴ добротн ранскѣ²⁵ ж. нмѣ²⁶ свѣтѣ²⁶ въздаанне под-енгъ теонхъ. ²⁷нстачаетъ блгть ²⁸теон грѣбъ²⁹. тѣло нмн нерѣзроушнмо сѣа гла н.

1-12 Въ тѣжѣ днѣ [18 август] прѣставленіе прѣпѣнаго ѿца нашего Іѡанна, пѣстыно-жителѣ Рылскаго Ск; Въ 1-1 прѣпѣнаго Іѡа Рнайскаго Арх. — 2-3 Липсва Др. — 4-5 Іѡ(анна) пѣстынннка Др. — 6 Липсва Др. — 7 Средецъ приб. градъ Др. — 8 н ѡ Средца Др. — 9 Липсва Др. — 10 Іѡ Асѣнѣ Др. — 11 нже приб. н. — 12 възсѣвшн Ск; въснѣвшѣу Арх. — 13 рылскаго Ск; велнкаго Арх. — 15 словеснмн Арх. — 16 да похвалнмъ Ск. — 17 Приб. н глаше Ск. — 18 Приб. Іѡнѣ Др. — 19 бразумнѣе Др. — 20 прѣбывѣющаа Ск. — 21 правнѣ Ск, Арх. — 22 сѣръшнѣ Ск. — 23 свѣхъ Арх; приб. блжѣне Ск. — 24 не слнша Др. — 25 възпрѣмѣ Ск. — 26 стѣ Ск. — 27-29 сѣа блгтнж твоѣа блжѣне Ск. — 28-29 рака твоѣа Др.; твоѣа рака Арх. —

Л. 35 об: 4. Нхже ³⁰ко не вѣдѣ. ни оухо слышало ³⁰ни на срца уакоу не възы-
дошж. оуготованаѣа бгомь. того възлюбимь. снхъ ти въжелѣ || нѣне бго-
дѣхновенне. възненавѣдѣаь еси мнрское смѣшенне. и къ боу ³¹единому
прнтекаь еси, тому помн сж ³²да спеть дшж ншж ³³іако млардѣ.

Та. Про днєвни. По. Паремнж нши. ги ножебж. нже Златоѣсцоу по
про. Въ ѿ н стм гла 2.

5. Гланиа посласушалаь еси вачна. ³⁴іѡне ³⁵спсоу глажцоу, нже хощеть
³⁶въ слѣдѣ мене ³⁷нѣти. да сътворишь ѡвѣренне. самъ себѣ ѡ вѣсѣхъ.
и крѣтъ скон въземь да послѣдоуеь ти. оставнѣ ³⁸мнрское смѣшенне.
и житиє тѣвжце. въ сѣмь себѣ сѣраспж ³⁹еси. и іакоже пастирю ѡвчѣж,
послѣдоваь еси Хоу. и ⁴⁰въ едемьскжж пажн роуѣж сж вѣселнаь сж еси.
⁴¹Нѣ гла 11.

6. Покаянію основанне. кннжное разумѣнне. промисльное бѣшенне,
⁴²млаба дѣхозна съвършенна ⁴³. равно аггломь сѣ ⁴⁴житиє твое вѣжене ѡче
іѡне, въ постѣхъ и въ мнѣвахъ. не оуспан. мж Ха ба о. дшахъ ншн ⁴⁵.
Зачъ ка гла 11. пѣ а. ірм въоружен:

7. Песньнословеж въ трѣхъ стѣн. единого ба сѣ анкѣ аггальскѣмн ѡче.
нже трѣпннемь себѣ оупобѣляь еси. твож ми дароуи багть. іако да
въспож чудеса. нже въ прѣсно велнчаеь тж.

8. Блженъ мжжъ бѣль еси. закону бнѣо наоученъ сж въ всемь жити
твоемь. іѡне прѣпоѣне. и іакоже древо при водахъ. насаженъ дше пицны.
бжтєвнѣ плоды вѣзаль еси. паче ества твоѣа чудеса.

³⁰ не слышало Др; слыша Арх. — ³¹ гоу Арх. — ^{32—33} даровати дшамъ
ншнмь мырь и велю мль Арх. — ³⁴ Липсва Арх. — ³⁵ члече іѡане Арх. —
^{36—37} по мнѣ Др. — ³⁸ и оставнѣ Арх. — ³⁹ распѣль Арх. — ⁴⁰ Липсва Арх.
^{41—45} троп гла а. Покаянію основаніе, прописаніа ѡмнленте. дѣхознаго съвършенна.
равно бы аггломь житіє твое прѣпоѣне. въ мѣтѣхъ бо и въ пощеніи и въ слѣзѣхъ прѣбываа
ѡче іѡанне. слава давшому ти крепости слава вѣнчавшому тѣ. слава дѣлашому тебеж
въсѣмь нѣчленіе. Сж; трѣ гласъ а. Покаянію основаніе, прописанію ѡмнленте, въразъ
ѡутѣшенна, дѣхознаго съвършенна, тѣчно аггломь житіє твое бѣ прѣпоѣне. Въ мѣтѣхъ
и въ пощеніи и въ слѣзѣхъ ѡче ншѣ прѣпоѣне іѡане, ман Ха ба ѡ дшахъ ншнхъ. Арх. —
^{42—43} млаб дѣхознаго съвършенна Др. — ⁴⁴ Липсва Др.

9. Домъ себѣ стомоу дхоу. ѡ бжтєвнѣхъ добродѣтелн всепрнжтєвн
ѣвнлаь сж еси. прѣвнѣеь прѣпоѣне. тѣмь ннѣ въ црковѣ твож. источникъ
чюдесемь (прн)сно текжшнмь въсѣмь прѣлагаешн просжшнмь.

Л. 36: Всен исплненнемь бжтєа. ѡче снѣ бнѣ слово. въ тж д[] всен сж.
въ ложеснахъ паче члѣка. и члѣчьско еств[]ство ѡ тебѣ въспрнемь. и подаеь
въсѣмь ѡ своего исплненна.

Пѣ г ірм. Оутѣрженъ въ начжтѣе разумъ.

10. Твое аггломь поѣное житиє, проповѣдаеь трѣбѣ гласнѣе. твоихъ
чюдесемь множество. іаже сътвори и еше живѣ си. грѣстнж оубо мжкы. мно-
жество прѣпнталаь еси. и слаоуѣтка процнтаеь коренне неѡураїно. ѡче іѡне.

11. Неджѣ лѣтнхъ много вѣдѣныхъ въсѣхъ прнходж нзвѣаетъ сж.
въ горѣ пнжцѣ сж и въ доупаннж дрѣва вѣсальшоу сж. слѣпни бо ѡче
прозражж и хроми правохожажж нсѣхшн процнта.

12. Оуразумѣ градь Сръдечьскѣн. гнѣвь. праведннн гнѣ. Андроника
мжжцаго грѣкы жгрьскомоу бо краю. по промншленнѣ ѡдаеь. еже прѣ-
несе ѡче твои грѣбъ сѣ честнж.

Хлѣбомъ въспнтѣвшн сж нѣнымъ ѡ ржкѣ Гаврнаа дрѣхагла. напослѣ-
докъ же того глсомъ трапеза животнаа бы хлѣбъ животнын дѣце ѡ тебѣ
въмѣшенъ понесѣшн.

Сѣ гла а.

13. Възыде прѣпоѣне на горѣ вѣж. іакоже ⁴⁶іе писанно ⁴⁷и въсж до-
лоувѣжжжж печаль ѡставн ⁴⁸ѡче іѡне прнтекаь еси ⁴⁹къ бжтєвному ка-
менн. крайгальном Хоу, и постомъ ⁵⁰послѣдоваь ⁵¹. заповѣдемь его ѡче.
и ⁵²въ стра(?) ⁵³въ стра ⁵⁴его и намъ оутѣрднѣ сж. м Ха ба ⁵⁵грѣхомъ
оставленне подати. чтжшнмь любовнж твож памж. ⁵⁶

Пѣ а. ірм. Ты ми Хѣ гѣ ты же ми снаа іадра.

14. Бысрнна (!) зѣло мѣтельскаго соуровѣства. Андроника ба прогнѣва-
шаго. сѣ прочнннн и Сръдѣць потопи весь множтвомъ жгрьскаго коннѣства,
и твои грѣбъ прѣважене прѣвнесшж. обаче чудесн носѣль еси.

^{46—47} пннѣ кѣтъ Арх. — ⁴⁸ ѡставль Арх. — ⁴⁹ Приб. іакоже Мѡншен Арх. — ⁵⁰ по-
томъ Арх. — ⁵¹ въсѣдоваь Др; въсѣдова Арх. — ^{52—53} Липсва Др, Арх. — ⁵⁴ страъ
Др, Арх. — ^{55—56} спѣтн се дша Арх.

Л. 36 об: 15. Иако скровыишемь новаго злата чѣтѣе, прѣмь Іѡнѣ прѣпобне жгрьскаа страна || твож бжтвѣнжж ржкж (вм. ракж). свѣщеносно, бжтвѣнж радости испльнѣвѣ сж. тѣмь паомьскѣмъ пѣньмъ ба благодарѣше таковнж спобавшаго блгтнж.

16. Законь съблюдж бголюбезно, проповѣдаше твож блгть, прѣвнеси и тж прѣпобне архирею востригомьскому и призываетъ того на покоченныя, ѡнъ же невѣроуж яви сж. и невѣдѣти тебѣ глше, въ писаннхъ древныхъ написана.

Всхотѣвъ въ явѣти, нечисльнжж свож снаж, агглы неса земаѣ и море, сѣнце и луна, звѣзы и всѣчьскаа, ѡ небытнѣа привождѣти, самъ же всѣхъ прѣвозмо снн, въ твоѣ же чрѣво вселѣи сж. въспремь плать двѣе, и тж всѣхъ честнѣе съдѣлаа ѣ.

Пѣ е ірм. Вскжж мж ѡрннж ѡ лица твоего свѣте.

17. Не разоумѣж же ти блгть бѣ въдалъ ѣ, твоимъ мошѣмъ покланѣти сж очѣ Іѡнѣ, архирепъ по си тѣ прѣзрѣвъ, и авне двѣри ограженна, безгласна во ѡстнѣ си нмѣше начинанне.

18. Ѣ неджга мнѣ въ грѣтанн гла вѣти възвранѣж врачевнымъ закономъ, себе проснѣ въдаваеъ, нж трѣмъ по въсѣмоу прѣтекшемъ днѣмъ стурѣ съблюдаше сж нещѣальна.

19. Ни зельмъ ни хытростнж, безгласно, вѣрѣть разрѣшенне прѣпобне, архирен похоченню, просѣше оставленне и оушню твою скоростъ, того авѣе блгоганва ношн блгтнж вѣж показа.

Багаго єдиноа ба ѡ тѣлесѣ твоего, чѣтаа въплѣтнѣши, въсѣкого озлобенна, нзбавѣжщн рабн оудобрн, желанне нше въ блгы испльнѣжщн, и грѣхомъ дажщн ѡпоущенне.

Пѣ з. Оцѣсти мж спѣ многа сжть безаконна моѣа.

Л. 37: 20. Таланта твоего блгодѣанна, не скрѣа естъ. || архирен вни, нж многократн явѣше сж съ сѣзамн нзвѣстоуж, разрѣшенна жжѣчнаго, свжза прѣпобне.

21. Иако велнкѣ и днѣвын въ стѣ ти єси гн нбо Іѡна поустинное въспитанне чюдєси прославна єси въ срдѣчкы горахъ и въ жгрьствѣн земѣ знаменнѣ.

22. Мртѣв єаѣ жнѣын и чрѣсан и ногама раслабѣнѣ агрнѣ (жгрнѣ) положѣн на колесницѣ нестѣше сж, нздалеча же тебѣ прѣпобне за, ави ѡ полоу пжтѣ възврати сж.

Се ѡ свѣта свѣтоу свѣщннкѣ всѣе златн, блгодѣти сѣдмн дха испльнена, ты єси вѣе просѣти дшж мож, огнѣ и тмн нзбави мж.

Кѡ гла в.

23. Блгодѣтиж⁵⁷ вѣж нмѣ⁵⁸ ѡбгатна⁵⁹ єси, ⁶⁰дѣан нзвѣстна єси званне, ⁶¹и яви с Іѡнѣ⁶² оудобрннкѣ Ха ба, въ мѣтвахъ⁶³ и въ постѣхъ дарованн вни⁶⁴ дха испльни сж, и вѣ неджгомъ прогоннтѣа и застжпннкѣ дшамъ ншнмъ.

Нко.

24. Нжѣ въ тѣлѣ мртѣвнѣмъ аггакѣмоу ⁶⁵ѡпобавша сж⁶⁶ жню, пачѣ жѣствѣа прндѣте въспоемъ Іѡна прѣпобнаго, тон во іако о трѣвн ⁶⁷мнрѣ всѣе въмѣнн⁶⁸ коупно⁶⁹ и нжѣ въ мнрѣ іако да нѣмы полоучнѣти блгъ⁷⁰ и възнѣе на горѣ, іакоже н⁷¹ Мон'сн⁷² Нанѣа и постомъ очнстнѣвѣ сж вндѣти спѣн сж трончьскыж свѣтаостн нн въ мрѣцѣ нн въ внхрѣ, нж въ свѣтѣ блгтн, тѣмъ н⁷³ ⁷⁴оучж (лоучж) чюдєсѣ⁷⁵ ѡбанстаєт свѣтло, и потоки нщѣаленна⁷⁶, нстачаетъ вѣрннмъ ѡ грѣба⁷⁷ жнѣ неджгомъ⁷⁸ прогоннтѣа, ⁷⁹и застжпннкѣ дшамъ ншнмъ.⁸⁰

Пѣ з ірм. Бнѣа съхоженна о гнѣ ѡст'

25. Иако въ нстннж блгодарѣнѣ, нжѣ на колесницѣ нщѣалѣн на пжтн нбо не дави тебѣ того неджгоу раздрѣшьшоу сѣжзѣ, тѣмъ въ горшжж болѣзнь (въ)падаєтъ, неразоумьство мѣсть прѣподобне.

Л. 37 б:

26. [Н...ѣ]ннтжжж(?) іакоже гла оумомъ ѡ стрѣтн, іакоже ѡ рабы тѣвѣ (ѡ раны бытѣвѣ?) и пакы на колесницѣ іако вѣрѣмж положѣн прнноснѣ сж къ тебѣ неджжынн, ѡбачѣ и тогда авне грѣдн нщѣавѣ, и прнтѣкѣ нсповѣдаше прѣпобне.

⁵⁷ Приб. ма Др. — ⁵⁸ Липсва Ск, Др. — ⁵⁹ обогатна са Ск. — ^{60—61} званіемъ дѣанъ нзвѣстна єси ѡчѣ Іѡанне Ск. — ⁶² Липсва Ск. — ⁶³ молнѣѣа во Ск. — ⁶⁴ Липсва Др. — ^{65—66} ѡпобѣна єси Ск; ѡпобѣа са Др. — ^{67—68} въмѣнн мнрѣ всѣе Др, Ск. — ⁶⁹ Липсва Ск, Арх. — ⁷⁰ Липсва Др. — ⁷¹ Липсва Др, Ск. — ⁷² Приб. и Ск. — ⁷³ Липсва Др. — ^{74—75} чюдєсѣмъ лѣуча Др; чюдєсѣа лѣча Ск. — ⁷⁶ цѣалѣа Ск. — ⁷⁷ Приб. іако Др, Ск. — ⁷⁸ аѣ неджгомъ Др. — ^{79—80} Липсва Др.

27. Водѣ багоулюбивыхъ оцѣ бжтвнаго дха, яви сѧ источникъ, нсѣхъшѧ бо ржжъ вѣрныѧ жены. н къ твоюму притекши гробу, напоишь здравнѣя спобыль еси н жгрюмъ дшжъ страха испалишь еси.

На облацѣхъ издѣшаго. н на вихрохъ. ходѣща ба якоже облакъ двнцѣ свѣтовндень. прижаа еси внѣтрѣ. твою бжтвнѣжъ жтробѣ н слнцоу славы бѣ селенне. того свѣта споби видѣти.

Пѣ н ѳрм. Седмь седмнцѣхъ пещь халденска

28. Ѡ прѣстн н Ѡ павоуновннѣ размѣшь калѣ бѣ н чакѣ. н очн Ѡ рождѣства слѣпоу сжшоу мжжа нщѣанен. ты ннѣ въ жгрьстѣхъ земн велнчаешь тѧ, трѣбовъ твои блгтнж. къ гробу твоюму прншѣшѧ. вѣочнѣ еси женѧ. н прославляешь тѧ тѣмѧмн новы бгѣзнаменне.

29. Прѣобндѣвъ прѣпобне. мнрское все смѣшенне н храннтель хвауаннѣа вѣль еси. н за все расждѣля еси того съблюдати заповѣдн. тѣмъ ѡчн женѣ нзгорѣвшн нщѣанѣ еси егда же еулане бжтвнѣе въ чѣ глѣт сѧ танныѧ жрьтвѣ.

30. Стапъ огнень Ѡ земж до нсе. оутвѣрженъ яви сѧ ѳвне бжтвнмн (!) добродѣтельмн. н всѧхъ възнражшѧ къ зарѣмъ жнтнѣа твоего. бжтвнѣо наставляюща къ нвнмъ стѣзамъ. тѣмже тѧ съшѣше сѧ блжнмъ желаннемъ яко велнка чютворца. н вбразъ спеннѣа.

л. 38: Бѣ едннѣ трѣстѣн. тѣ еси бѣ прѣсжщннѣн. свѣтомъ оцѣ всѣхъ съдѣтель съ безначленъ н стѣ дхъ ктвнѣн. съдѣтеленъ н еднносжщень снн. тѣмже тебѣ пошѣе. въ трѣхъ оубо лнцнхъ. въ еднномъ же съшѣствѣ. скръбнн бѣдѣ нзбавн. н на конецъ спн.

За адама гѣ. за еугжъ же тѣ дѣце. Гаврнѣлъ же за прѣлѣсть змнннѣж. крѣть же за дрѣво. ѡграда въ немъ же гробъ за ран. рѣоунъ сѧ. за печаль. копне за пламенное оружье. порфирѣа за смоковное лнствнѣ, тѧ оубо всѣ поемъ вѣрнн едннѣ бѣж.

Пѣ н ѳрм. Оуднѣн сѧ оубо о семь небо н землѣ.

31. Разрѣвшемъ сѧ зрыцаломъ. тѣлесномъ еднного ба егоже Монеи прѣдѣвшн. н ннѣ прѣставнѣ сѧ Ѡ мнра. н Ѡ того мѣчныхъ. зрншн якоже Павѣлъ пишеть лнцемъ въ лнцѣ постыннѣе бжтвнѣнѣжъ его слави. тѣмъ же пошѣжъ тѧ свѣтоу снн покажн ѡче.

32. Нщѣаннѣю яви сѧ жнѣн источникъ яко бгѣдннѣе вѣрнѣе же н прнсннѣн словесн бнѣ. нѣо вѣрѣжннѣмъ въ того слоѧ бжтвнѣжъ даровавъ. нстачаетъ Ѡ гроба яко рѣкы дхѣвноѧ блгтнж. ежже прославн сѧ ѳвне страннннн чюдесн.

33. Къ дрѣвннмъ твоимъ знаменнѣмъ чютворче ѳвне нмнже оствѣ еси срдѣчѣскыи градъ. н сн съвѣкоупн приложнхъ новоуѣпнѣа твоѣа чюса. нмнже въ жгрьхъ показа сѧ. баготворѣ яко блгѣчестнѣе. к нмъ во бжнѣмъ смотреннѣмъ твоѣа рака прѣнесе сѧ прѣблѣжене. да н тамо прѣтечешн чюдесн.

34. Порѣновавъ гнѣмъ оученнѣомъ всегда (!) равностѣмн ѡче, блгтѣ нмашн чюса творнтн недѣжы во разрѣшашн раслабѣнѣж. н слѣпнмъ свѣтъ даешн. дароунъ н грѣхомъ монѣмъ оставленне.

Свѣ

35. Пѣстннѣаго⁸¹ всѣн ѳвна вѣро⁸² велѣгѣно похвалнмъ⁸³. аггѣа земнаго въ тѣлесн. чѣка же нѣснаго. чюдесемъ множество н ражъ дарованен.⁸⁴

На га с нѣ. Стры гласъ д

36. Мѣтн радн прѣмногнѣ.⁸⁵ н вѣчнслѣнаго мѣрднѣа⁸⁶ родѣ чѣчѣскы сптн всѣхотѣвшѣаго. того⁸⁷ ты⁸⁸ глѣ⁸⁹ послоушавъ⁹⁰ ѳвне тѣвннѣхъ⁹² не по-печѣ⁹³ ѳвне прѣпобне. нжъ въ скорѣ оствѣнѣ еси землѣ⁹⁴ ѡчѣства сн⁹⁵ роженнѣа съжнтѣство. (!)⁹⁶ н вѣрѣмнѣно наслаженне н по стопамъ потекѣ⁹⁷ еси хѣ ба ншѣго. егоже мн сптн н просвѣтнтн дшжъ ншѣж.

37. Ннчтоже тебѣ⁹⁸ ѳвне прѣпобне.⁹⁹ не¹⁰⁰ възможе разжчнтн Ѡ любве хѣн нзбавнтель твоего.¹⁰¹ нн¹⁰² мнрская красота.¹⁰³ нн¹⁰⁴ ѡчѣская земѣ.¹⁰⁵ нн¹⁰⁶ блжннѣе любве.¹⁰⁷ нн¹⁰⁸ юностѣнн цѣтѣ.¹⁰⁹ нн¹¹⁰ тѣвннѣа слава. нже¹¹¹ нн въ чтоже вымѣннѣе. н яко еленѣ¹¹² възжѣдавъ сѧ¹¹³ ѳвне¹¹⁴ нсточ-

⁸¹ поустынножитель Ск. — ⁸²⁻⁸³ възхвалнмъ велѣгѣно Ск. — ⁸⁴ Приб. точншн намъ прѣпобне Ск. — ⁸⁵ мнѡгыѣ Ск. — ⁸⁶ блаѡжтровоѣа Ск. — ⁸⁷⁻⁸⁹ глѣ ты др. — ⁸⁸ Липсва Ск. — ⁹⁰ послоушавъ еси Ск. ⁹¹⁻⁹² н о соудѣтнѣн Ск. — ⁹³ попечѣ са др. Ск. — ⁹⁴ обывѣль Ск. — ⁹⁵⁻⁹⁶ съжнтѣство же н съжнтѣство Ск. — ⁹⁷ послоушавъ еси Ск. — ⁹⁸⁻⁹⁹ прѣблѣжене ѳванне Ск. — ¹⁰⁰ Липсва Ск. — ¹⁰¹ Липсва Ск. — ¹⁰²⁻¹⁰³ мнрское вкрашенне Ск. — ¹⁰⁴⁻¹⁰⁵ ѡчѣское стажанне Ск. — ¹⁰⁶⁻¹⁰⁷ блжннѣн прнстѣстѣ Ск. — ¹⁰⁸ възрѣсть Ск. — ¹⁰⁹ свѣтнаа Ск. — ¹¹⁰ Приб. възѣ Ск. — ¹¹¹ лѣвъ Ск. — ¹¹²⁻¹¹³ възжѣлавъ еси Ск. — ¹¹⁴⁻¹¹⁶ н пнѣ еси, ѳвне нсточннка Ск. — ¹¹⁵ н ѳвне др. — ¹¹⁷ Приб. жнѣотнѣа воды Ск.

ника пнаѣ еси.¹¹⁶ Ха ба ншего.¹¹⁷ егоже маи¹¹⁸ спити н просвѣтити дшж
ншж.¹¹⁹

38. Избралъ тж ꙗко гъ въ чтыхъ¹²⁰ ꙗко¹²¹ цѣломждѣрна¹²² н въ по-
стынницѣхъ. ꙗко прѣпобѣна. н въ оугодницѣхъ ꙗко избранна н¹²³ ꙗко раба
вѣрна. того въздраснѣшаго таланыть. тѣмѣ¹²⁴ н дхъ твои вселѣн¹²⁵ сж
въ радѣ га своего.¹²⁶ чѣное же тѣло твоѣ. прѣлежнѣ нстачаѣ¹²⁷ чюса н
¹²⁸ блгоухаѣ вѣрныѣ¹²⁹ ѿвне прѣпобѣне мѣнтьвннчѣ¹³⁰ о дшѣ на.

На ли про гла з. честна прѣ гъ. Чѣ възз. Аплъ къ кор. Браа тако
намъ пова алау. Нерен твои. Еуе ѿ лѣу. ре гъ сконмѣ ѡченнѣкомѣ. слѣшаѣ
мене слѣша. При въ памѣ вѣчнѣ.

II. СЛУЖБА НА МИХАИЛ ВОИН

Култът към Михаил от Потука се установява след създаването на Втората българска държава. Местната легенда, превърнала неизвестния български воин в двойник на един от най-тачените християнски светци — Георги, добива популярност, когато Калоян пренася мощите му в своята столица. Така Търново получава още един светец-покровител, а българската средновековна литература се обогатява с няколко произведения в негова чест.

Проложното житие за Михаил Воин влиза в състава на разпространения стишен пролог и поради това става известно на широк кръг читатели още през XIV в. По същото време патриарх Евтимий посвещава на светеца-воин, чиито мощи лежат в Търновската патриаршеска църква, обширно похвално слово. И двете произведения се радват на вниманието на изследвачите и са предмет на обстойни проучвания.¹

В ръкопис Fp I 72 откриваме още една творба за Михаил Воин, но вече от друг жанр — химничен. Текстът ѝ досега не е публикуван, въпреки че бе известен от описанието на Драгановия миней, където се намира другият познат препис от нея.² Във второто издание на Български старини из Македония Й. Иванов споменава и за службата на Михаил

¹¹⁸—¹¹⁹ спити са дшѣ наши Ск. — ¹²⁰ стѣ Ск. — ¹²¹ Липсва арх. — ¹²² ощенна Ск. — ¹²³ Липсва Др. — ¹²⁴ тѣмѣ Ск. — ¹²⁵ вселѣн Ск, Арх. — ¹²⁶ твоего Др, Ск, Арх. — ¹²⁷ н нстачаѣ Арх. — ¹²⁸—¹²⁹ блгоухаѣ вѣрныѣ Ск. — ¹³⁰ молн са Ск; приб. дѣбры Арх.

¹ За проложното житие Б. Ст. Ангелов. Старобългарски текстове. с. 297—300, където са посочени и всички предишни публикации на тази творба. Похвалата на Евтимий е печатана в труда на Е. Kalužniacki, Werke des Patriarchen von Bulgarien Evthymius. 1901. с. 170—180; вж. и В. Киселков. Патриарх Евтимий. София, 1938. стр. 293—297.

² Службата за Михаил Воин като че се губи сред останалите служби и памети на български светци, с които скъпоценният Драганов миней е привличал славистите. Архимандрит Леонид само споменава за нея и публикува две стихирѣ: „Придѣте правовѣрныхъ събори...“ и „Копие твое въззѣти и меч...“ — Славяносербские книгохранилища на св. Атонской горе, Чтения МОИДР, 1875, кн. I, с. 59.

Воин: „Не знаем дали последната служба, тая на Михаил Воин, е била преведена от гръцки или е била съчинена на български тепърва при пренасяне на останките на светеца в Търново.“¹ Съмненията на нашия бележит учен обаче са неоснователни. В гръцката химична поезия досега не са намерени никакви следи от песнопения в чест на Михаил от Потука. По-вероятно е да приемем, че до пренасяне на мощите му в Търново за него са съществували само местни устни предания, въз основа на които са създадени и службата, и проложното житие. А и в самата творба намираме изрично указание, че тя е създадена при полагане на мощите: *хвалаще са твоимъ днѣшнымъ видѣннямъ, чѣмъ твоиѹ мощиимъ положеніе, повѣдоносче вселавне*. При това езиковите и лексикалните особености, на които тук нямам възможност да се спра, също издават в нея едно оригинално произведение на среднобългарската поезия.

За съжаление и в двата познати преписа — Драгановия и този от Фп I 72, е поместен съкратен текст на службата — само 10 стихирѣ, без канон. На един пълен текст от служба за Михаил Воин попаднах също в Ленинградската публична библиотека. Тя се намира в български празничен миней, който прегледах по микрофилм. Става дума за един ръкопис, съхраняван в библиотеката на синайския манастир „Света Екатерина“ под инвентарен номер 25.² Подобно на останалите южнославянски ръкописи от тази библиотека, миней № 25 не се радва на особена популярност в науката и сведенията за него са съвсем кратки. В черновите материали на Порфирий Успенски е отбелязан само насловът³; архимандрит Антонин го определя като ръкопис от XV в.⁴ Кратко описание на ръкописа е направено от В. А. Розов, който го отнася към XIV в. и отбелязва българските творби в него.⁵ В приложението към „Славянская письменность XI—XII вв. на Синае и в Палестине“ М. Н. Сперански помества всички известни сведения за него и по снимка, предоставена му от В. Н. Бенешевич, го датира от XVI в.⁶ В последно време Н. Н. Розов, вече по микрофилм, обнародва част от приписките в него, като се присъединява към датировката на Сперански.⁷

Даже при бегъл поглед на микрофилма се вижда, че датировката на В. А. Розов е вярна — ръкописът е от XIV в. Характерният красив заоблен полуустав, орнаментът на заставките и началките, типът на хартията, чиито широки вержбори личат и на микрофилма, не оставят никакво съмнение, че минеят е писан през втората половина на XIV в. Има още едно указание, което ни позволява да определим с по-голяма точност времето на неговото създаване — бележката на преписвача на л. 46

¹ И. Иванов. Български старини, стр. 473.

² В 1950 г. голяма част от ръкописите на „Св. Екатерина“ са филмирани за Библиотеката на конгреса САЩ, а от 1959 г. копия на филмите са притежание и на Публичната библиотека в Ленинград. Подробно вж. Н. Н. Розов. Южнославянские рукописи Синайского монастыря. Филологические науки, № 2, Москва, 1961, стр. 129—138.

³ ГПБ, F XVIII, 34 (Архивни материали на Порфирий Успенски).

⁴ Арх. Антонин. Из записок Синайского богомольца. Труды Киевской духовной академии, 1873, септ., стр. 350.

⁵ В. А. Розов. Болгарские рукописи Иерусалима и Синая. сп. Минало, III, 1914, кн. 9, стр. 21—22. В. Розов съобщава размерите на ръкописа (29, 5 × 20), както и това, че е писан от две ръце.

⁶ Известия Отделения русского языка и слов., XXXII, 1927, стр. 108.

⁷ Н. Н. Розов. Пос. съч. стр. 135.

въ стѣнѣ величѣ докоца (докончахъ?) приложни же и благовѣщеніе и бы разрѣшеніе рыбе. През XIV в. велики четвъртъкъ е съвпадал с благовѣщение в следните години: 1339, 1350, 1361 и 1372. (Първата година от XV в. е 1426). 1339 г. е малко вероятна — тя не съответствува нито на хартията, нито на характера на почерка. И така, ръкописът е създаден между 1350 и 1372 г., по-вероятно в 1361 или 1372 г. в Крит от книжовник на име Дионисий, който бележи на л. 262: многогръшнн днѣнннн писа въ крѣтѣ. Слава тебе хѣ бе на. На л. 178 преписвачът бележи: ѡ хѣ црю всѣмъ побѣдѣ на врагы въномъ црю дарѣн.¹

Тъй като не познавам текста на целия ръкопис, няма да се спирам на неговата правописна и езикова характеристика. Ще отбележа само, че известни западнобългаризми дават основание да се смята, че правописните навици на преписвача са оформени в западнобългарско книжовно средище или, че е преписвал от западнобългарска подложка.

Службата на Михаил Воин от Синайския миней включва всички песнопения, които се съдържат в Драгановия миней и в Ленинградския Гп I 72. Смесовите и лексикални различия между общите тропари на пълния и съкратения текст не са големи. В отделни случаи Гп I 72 показва еднаквост с текста на Синайския миней. Трудно е да се определи кой от двата варианта пази по-добре първичните форми. В ония пасажии, където разнотечеността са по-значителни, като че преписите от Драгановия миней и Гп I 72 предават по-вярно авторския текст. Ето едно сравнение:

Драганов миней

Бѣствѣнаа радѣ бы бѣгочѣствѣааго
всесвѣтѣа двочѣствѣа змнн тѣа стрѣ-
рн. тѣмже лицѣ твое славне нокѣт-
мн бы вѣдѣнѣо лютно. ѡбразъ твоѣ
мѣдѣ въ знаменѣе прѣложн...

Синайски миней

Бжѣствѣнаа радѣсть бы бѣгочѣ-
ствѣаа всесвѣтѣа двочѣствѣааго змнн
мръзѣска сътворѣ. тѣмже лицѣ твое
славне нокѣты вѣдѣнѣмъ лютно об-
разъ твоѣ. мѣдѣ въ знаменѣе прѣ-
ложн...

При оскѣдните данни за историята на тази творба и липсата на повече преписи е трудно да се определи съотношението между текстовете. В Драгановия миней и Гп I 72 имаме изрично указание, че преписвачът е имал под ръка служба с канон: ѡу поѣ ка ѣ прѣа н стомѣ.

¹ Освен тези две приписки има още няколко, които заслужават внимание. На л. 37 преписвачът бележи: зѣ са писа на цвѣтоноснѣ недѣлѣ (а на л. 46 е писал на велики четвъртъкъ, значи за 4 дена са преписани 9—10 листа); на л. 51: ѡ шо не мѣж, тѣломъ а дшѣж нзнемѣж; на л. 626 ѡхъ братѣ мѣн братѣ ли нещѣ мѣн ѣ драго ѡ тебе не растѣ са тако мѣн ѡного свѣта; на л. 95 в полето срещу края на службата за 26 ноември (стѣго мѣка георгѣна): зѣ стѣмѣ георгѣю не би ѣ нзкодѣ стѣа а тѣмѣ радѣ не писѣа да простѣте, а не злословѣте; на л. 1426: ѡ колѣко тѣ чѣкѣ врагъ на ѣмѣ (или ѣмѣ) а съгрѣшнѣтъ, а наѣмаго.

И в двата текста отделните стихире са разположени по начин, който предполага, че службата в Драгановия миней е съкратена от служба с аналогичен състав като тази от Синайския миней. Ето как са разположени стихирите в Драгановия миней и Фп I 72 в сравнение със Синайския:

Вечер: На гн въ ѿ с н поє стн г пра н стмз г гла а: 1, 2, 3.

На стн въ ѿ н стомѹ гла с: 6, 35 (в Синайския — хвалитна стихира също на 6-ти глас), 37 (в Синайския — хвалитна стихира 6-ти глас). Отпустителен тропар 13 (в Синайския е поместен като седален след трета песен на канона).

Утрина: ѹ поє ка в пра н стомѹ, свѣ стъ гъ бѣ на стн ѿ н сто гла д, по ѿко добаѣ: Стиховни стихире 38, 39, 40.

И така стиховните стихире във вечерния дял на службата в Драгановия миней съответствуват на „слава“ на стиховни на вечерната и на първа и трета стихира от хвалитните в Синайския миней, а отпустителният тропар — на седалния след трета песен на канона. Такова съотношение на двата текста — пълния и краткия — поставя изследователя пред известно противоречие: хвалитните стихире в службите са по-късно явление, те се свързват с известни преобразования в богослужебната практика, с въвеждането на иерусалимския устав у нас.¹ Ако приемем, че текстовете от Драгановия миней и Фп I 72 представят една по-късна фаза в историята на тази служба и отразяват механичното разместване и съкращаване на пълния текст, се стига до заключението, че в края на XIII в. (когато е създаден Драгановият миней) вече е съществувала служба за Михаил Воин, разширена с хвалитни стихире. Засега в историята на химничния жанр у нас служби с хвалитни стихире са известни едва от средата на XIV в. Въпросът остава открит и само наличието на нови преписи и внимателен анализ на съдържанието на службата ще го разрешат окончателно.

Представеният от преписа в Синайския миней текст на службата на Михаил Воин не е първообраз на тази творба, а една по-късна редакционна обработка, при която към първоначалното ядро на службата са прибавяни нови части. Вече споменах за наличието на хвалитни стихире. Освен това при разширението на утрината съставителят е използвал първата стиховна стихира на вечерната за „слава“ на стиховните стихире (№ 4 и 41).

Службата, посветена на Михаил Воин, несъмнено се намира във връзка с проложното житие. Авторът ѝ е използвал широко легендарните сведения за единоборството на светеца със змея. Известно е, че светците воини са били особено популярни в Търново през епохата на Втората българска държава. В службата, като изключим канона, който е създаден може би по-късно и представя една самостоятелна цялост, битката на Михаил със змея заема централно място и е изложена подробно и живо: „ѡрѣжне кѣтноє прѣмѣ нзнде къ бѡрєнню врага...“, „... врага нзложникѣ, глабѣ его ѡсѣче, водѣ нзнанн, вса ѡброси“, „ко-

¹ Приема се, че иерусалимският устав е въведен от Теодосий Търновски.

пне твоє възать н мечь в рѣцѣ своєи н скорожъ твердостѣи с конемъ же
къ оубрѣви прѣте н възвѣдѣиже рѣкѣи своѣи н глаголюще ѿсѣче“, „Двочестна
змии та створи. тѣмъже аще твое... нокѣтомѣи бы вѣдѣнно люто“ и т. н.
Канонът е създаден в лирична и молитвена атмосфера, чрез която се
изгражда образ на светец покровител, на воин християнин, защитник в
беди и страдания, за които неопределено, но многократно се загатва в
песните: „ты бо всѣмъ въ бѣдахъ сѣишимъ прѣдѣстатель яви сѣ“,
„како приспѣвашии сѣишимъ въ бѣдахъ, нзбавлѣшии скръбѣи“, „грѣхомъ
непроси простиши н всѣмъ недѣгомъ цѣлѣбѣи“ „нзбавити сѣ намъ прѣ-
щениа вражѣи“, „нзбавити сѣ намъ ѿ врагѣи вѣнхѣдащиихъ“, „помощь ѿ
бѣи бывѣи намъ тѣмъже, бѣаже, н печальнымъ н тебе призывающимъ
велика заступника“. Патетично-молитвеният тон на службата е подсилен
и от личните обръщения на автора, от прочувствените му молби за
помощ: „ѿ недѣгѣи многѣи душевнымъ н телеснымъ, нхъже ижеишии не-
паченъ есмы, нзбавлѣбѣи сѣ ѿ стѣжащихъ мнѣ“, „н сего ради твоѣи
помощь мнѣи въсхвалѣмъ исповедаж... тѣмъ, же даруѣи крепость пѣти та
и мнѣи, ты бо въ бѣдахъ сѣишимъ прѣдѣстатель яви сѣ“ и под.

Песнопенията са дело не само на начетен книжовник, но и на надарен
поет, майстор на словото, запознат с химничната традиция. Прави впе-
чатление близостта между тази творба и споменатата по-горе Търновска
редакция на службата за Иван Рилски, и то именно в ония пасажѣи, които
я отличават от по-старите редакции (например в стиховете, започващи с
„радоуи сѣ“ от икоса и в хвалитната стихира № 36 от службата на
Михаил Воин). В художествено отношение цялата служба на Михаил
Воин споделя особеностите на службите за български светци, създадени
в Търново в доевтимиевската епоха, които говорят за разцвета на хим-
ничния жанр през Втората българска държава.

Прави впечатление и една любопитна подробност. В канона праз-
никът на светеца се свързва с Възкресение, факт, който показва, че Ми-
хаил Воин е бил чествуван освен на 22 ноември в деня на „успението“
си, както сочат всички източници, още и в края на март или началото
на април: „по възкресении хѣи прославѣмъ память бжѣи Мнхана“, „въсна
и намъ память праведнаго Мнхана хѣи възкресенемъ“. Вероятно канонът
или цялата служба е създадена за този празник — деня, в който мо-
щите са били пренесени в Търновската патриаршеска църква. По-късно
и тази служба се пренася на 22 ноември, както се вижда от наслова ѿ:
въ къ успение стгои праведнаго Мнхана конна, егоже мощи лежѣи въ
Търновѣи стѣи патриархѣи.

Химничните произведения, посветени на Михаил от Потука, не съ-
държат нови сведения за неговия живот, нито за пренасянето на мощите
му в Търново. За войските подвизи на Михаил се съобщава само, че
той е победил варварите и езичниците „варѣаромъи снаи смѣрналѣи си“;
„наоласкоеи смѣри прѣвъзнесенне“, без никакви уточнения за времето и мя-

щото на неговите битки; подчертава се, че Михаил е съименник на всечестния цар и че му е бил угоден с победите си (топар № 4, 41). „Тиранское мѣсто“, където според проложното житие и Евтимиевата похвала Михаил е убил змията, в канона се чете „земла Тирагинскѣж“.

Несъмнено Михаил от Потука е бил между много почитаните от българите и преди всичко от търновчани светци воини, покровители на престолния град. Обаче след падането на Търново съдбата на мощите му не е известна и споменът за него постепенно заглъхва. През XV—XVII в. нови произведения за него не се пишат, а старите се срещат рядко. Според някои изследователи култът към Михаил от Потука, пренесен в Русия, е сложил начало на разпространените легенди за Михаил Поток.¹

* * *

Текстът на службата за Михаил Воин обнародвам по преписа от Сивайския миней № 25, с разночетения по Драгановия миней (Др) и Ленинградския миней Гп I 72 (Гп I 72). Приведени са само смисловите и лексикални варианти. Тропарите, означени със звездичка, се намират и в краткия текст. Запазвам оригиналната пунктуация, но въвеждам главни букви за собствените имена. Изоставям надредните знаци, които не личаха ясно на микрофилма.

¹ Въ ^кв ^вспенне ^стго ^н ^праведнаго ^Миханаа ^вонна. ^сгоже ^мощи ^лс-
жѣтъ ^въ ^Трънов'стѣн ^патриар'хѣн.²

На ^ги ^въз'ва ^по ^с ^ги ^пое ^стѣи ^гла ^а ^по ^ненымъ ^чино.

* 1 Извест'кованъ³ въ жити ^древае ^бывѣ. ^батьста ^тыца ^презрѣ.⁴ ^Ми-
ханаа ^бг'овна'че. ^гиъ ^вонне. ^тем'же ^бта ^хсѣ ^възвезан'чѣ⁵ чюдеса. ^ицѣленна
^багъ ^тело ^твое ^и него⁷ ^блажене ^прижѣ.

* 2 Събрахше са ^достойно. ^и ^страстолюб'ци ^и ^ков'чегъ ^и ^ивѣстав'ше.
^пръблженаго ^въкупѣ. ^изѣваеъ ^бо⁹ ^и ^бг'а¹⁰ ^и ^всѣмъ ^вѣрнымъ¹² ^реки
Л. 89: ^ицѣленна. ^из ^неж¹³ ^{же} ^прнмаеъ¹⁴ ^багъ ^баг'очъ¹⁵ ^и ^любенъ ^покаа-
^нежци ^и ^са ^имоу.

¹ А. В. Рыстенко. Легенда о св. Георгий и драконе в византийской и славяно-русской литературах. Одесса, 1909. стр. 364—378.

¹⁻² ^стго ^Миханаа ^вонна ^хеа ^Др; ^кв ^вспенне ^стго ^Миханаа ^вонна ^Гп I 72. —
³ ^ивестно ^Др, ^Гп I 72. — ⁴ ^презрѣ ^Др. — ⁵⁻⁶ ^хсѣ ^възвезан' ^та ^Др; ^хсѣ ^тж ^възъ-
^{вел} ^Гп I 72. — ⁷ ^приб. ^{же} ^Гп I 72. — ⁸ ^Липсва ^Др, ^Гп I 72. — ⁹ ^Липсва ^Др, ^Гп I 72. —
¹⁰⁻¹² ^всѣмъ ^вѣрнымъ ^богатство ^Др. — ¹¹ ^бг'а ^Гп I 72. — ¹³ ^инхъ ^Др, ^Гп I 72. —
¹⁴ ^прнмаеъ ^Др, ^Гп I 72. — ¹⁵ ^баг'очъ ^Др.

* 3 Чистое¹⁶ тн сѣе бжню¹⁷ дхюу¹⁸ въ мѣстѣ прижтнаніе іавн са
блжене. тѣмже приходящимъ дары подаеш¹⁹ исцѣленіа въ чистын²⁰ твои
домъ. болезнен и стрѣн нхъ избавлен²¹.

Сла. н нѣе въ.

На стхуено стхерын. гла н.

4 Ты црю годѣ въ всесѣст'ному Мнханае сынменному выв'шюу. въ
павцѣхъ врагы побѣднѣз и на позорницъ въсѣкомъ мѣдрѣ чакорѣннѣж ты
оумрѣт'выль еси. тѣмже твоѣ паматъ свѣтло трыбъствоующе. тебе Мн-
ханае всегда славимъ и блжн.

5 Блажене Мнханае глосѣненне [грешка, вгосѣненне] слѣпыимъ даешн
свѣтъ. вѣдоножымъ исцѣленне. лежщымъ авіе въ баготеченіе багтн. и
всеноужимъ са избавленне. боленнхъ главож. также скоростнѣж чюдо
днѣно. зымнѣ ажкаваго постыжъ. прижтѣ вѣнецъ ѿ Ха ба.

На славѣ гла 2.

* 6 Днѣ вселеннаа въсѣ. зарѣж въсславнаго²² wzарѣет²³ са н хва
црквѣ цвѣт'цы оукрашаема.²⁴ Мнханае выпнет²⁵ тн. оугодннѣ хвѣ и за-
стжпннѣ теплын не прѣстан выпнѣ за ны къ гоу.

Ка гла а. пѣ а. і. мѡ. въспоемъ всен люднѣ провед'шому скозѣ.

7 Въспоемъ всен Ха. свѣтлаго свѣтнѣа. на землѣ Мнханаа іавальшаго
са. исцѣленнѣа множествомъ подавающа. приходящимъ къ нему. нбо въ
стыхъ нѣе днѣнѣз вѣз.

Л. 89 об.

8 Приидѣте дръзновебно вѣрныи. на паматъ || всен сшедше са Мн-
ханаа трыблѣнаго хвалами его честнымъ нѣе вѣхъ вѣчѣемъ [грешка,
вѣнчѣемъ]. Хсѣ бо его прослав.

9 Ков'чегу стому. събрав'ше са всен вголюб'цн. приидѣте оузнимъ
вѣрож и любовнѣ исцѣленнѣа въземлащен. дшамъ же н тѣлесемъ. прослав-
ляюще Ха.

¹⁶ о чистое Фп I 72. — ¹⁷ бжнѣ тн Др; вн тн Фп I 72. — ¹⁸ дхѡ Др, Фп I 72. —

¹⁹ подаваешн Др, Фп I 72. — ²⁰ ченын Др. — ²¹ избавѣж Др, Фп I 72. — ²² славнаго
Др. — ²³ wzарѣюще Др, Фп I 72. — ²⁴ оукрашает са Др, Фп I 72. — ²⁵ выпнем Др,
Фп I 72.

Б Се дво. ѡ тебѣ вндѣна вышж. въ истннѣж реченна бжнѣа съхран'-
шаго. и по рождѣствѣ пакы запечѣтѣн'нѣж. чистотѣж твоѣ того оубо въспѣ-
вающе та оублжнмъ.

Пѣ . г . ір. оутѣрѣдн мене гл.

10 Множествомъ добродѣтелен. въсел'ша са въ та. нмѣж бжествнаго
дха. того снаж оубѣнѣ еси льстѣнаго зымнѣа. мѣдрѣ Мнханае.

11 Ѿ сѣлазньн житѣнскыи. ѡ трыблѣнѣ съхранѣж не вѣд'ны.
спан пощѣж та н багодѣтн въдѣх'нѣв'ша.

12 Крѣтомъ оукрѣпѣ са спнаго орѣжнѣа. вар'варомъ снаж смѣрнѣ еси.
спаж людн невѣрѣднѣо хвомъ нменемъ.

Б Іедннѣж въ женахъ блвенѣж дѣж. вѣрныхъ множест'во съгланѣ въс-
поемъ, та бо родн Ха спа ншего.

Сѣ. гла нпо прѣмждростъ.

* 13 Благочѣстна вѣразы²⁶ вѣгащѣж.²⁷ вѣсѣстнѣа льстѣ поппраж. вра-
жнѣа прѣщѣннѣа добаестѣв'но ннзложнн. вжнѣж любовнѣж оумъ ражѣгъ. ндо-
льское смѣрн вон'не прѣвѣзнесенне. тѣмже достонно²⁸ мѣзж²⁹ подѣнѣж
прижтѣ вѣнецъ.³⁰ и даешн исцѣленнѣа Мнханае добаестѣв'не. ³¹мѡн Ха
л. 90: ба грѣхомъ вѣставленіе подати. чѣшнмъ любовнѣж твоѣ паматъ³² ||

Пѣ д. ірмѡ. велнѣа тѣнна.

14 Всен сыннѣдѣмъ са вѣр'ннн. ковчегъ вѣстожѣе бжнѣа Мнханаа тѣ
бо подаѣтъ въсѣмъ вѣрож прѣтекажщымъ прошеннѣа нмѣ испльненнѣа.

15 По въскрѣсѣннѣ хвѣ прославѣемъ паматъ бжнѣа Мнханаа. тѣ нѣе
радостн дхѡвнѣж дшѣ насытн. багочѣстнѣо чѣтжщн оугѣвѣ прѣз'ннѣж.

16 Вндѣте прѣслав'на. вѣрѣж чюдеса подаваѣтъ. и тѣж правонѣжщнн.
прославѣжт' са ѿ бга. еж же трыблѣженыи. Мнханаѣ нѣе велнкыи про-
славѣт' са.

Б Раоун са еси зовемъ тн прѣнепорочнаа дво тобож бѣ іавн са. вѣ-
нѣвлѣж земныж. и ѿ стрѣтн въздѣнѣе. мнрѣ съвѣкоупѣж радостнѣж.

Пѣ е. ірмѡ. ѡ ноцн оутрѣнююще.

²⁶ вѣразѣ Др, Фп I 72. — ²⁷ вѣащѣ са Др, Фп I 72. — ²⁸ достоннѣж Др, Фп I 72. —
²⁹⁻³⁰ доинаго подѣнѣа вѣнецъ прижтѣ Др, Фп I 72. — ³¹⁻³² мѡн са ѡ дша ншн Др;
мн сж ѡ дша Фп I 72. —

17 Въ истинѣ еси днѣнь нѣтъ въ оугодницѣ его небо чюдеса да
нмѣ творити, нсцѣлѣти всѣхъ недѣжын.

18 Стаа рака праведнаго Мнѣхана побаетъ всѣмъ болащимъ про-
шеннѣ нмѣ испльненне, вѣр'но хвалащимъ его, н чѣтѣщимъ, прѣно.

19 Разрѣшенне всѣмъ испроси прѣгрѣшеніемъ дѣшевнымъ ѿ ба вѣсе-
слав'не чѣтѣщимъ та яко н воина велнка гнѣ н вѣр'ное забрало.

ѿ Тебѣ Бже, стѣно вѣрнымъ, пѣнне оумаленое прѣносимъ н мѣнимъ тебѣ
гже ѿ всѣкожъ бѣды рабы своѣхъ нзбавни.

Пѣ 2 ірмо прѣка спѣтъ еси ѿ кѣта.

20 Хрѣсте бже ншѣ прославлен раба своего Мнѣхана, того мол'бамъ на
л. 90 об: съхранѣн.

21 Се всѣхъ прѣтекающе къ рацѣ прѣблѣженаго Мнѣхана, просимъ раз-
рѣшенне прижити зѣлѣ нашихъ.

22 Се мѣсто прѣслав'ное, се домъ прѣсно свѣтель, въ немъ же съкровище
естъ, тѣло въ истинѣ мѣдрааго Мнѣхана.

ѿ О прѣпѣтаа гже, клѣтѣ нзбавленіе н всѣмъ вѣр'нымъ благословенне,
радоуи са прѣнепорочнаа.

Пѣ ко гла г по.

23 Црѣвь твоѣ стѣ, дѣховно врачество обрѣт'ше люде съ спѣхомъ по-
кладежт са, нсцѣлѣннѣ недѣжѣ просаще прижити разрѣшеннѣ житѣнскыи
съгрѣшеннѣ, ты бо всѣмъ въ бѣдѣ сѣщимъ прѣдѣстѣтель яви са Мнѣ-
ханае славе.

Нкѣ

24 (Р)ака твоѣ мѣдре нстачествѣ цѣлѣбѣ, ѿ нежъ же всѣхъ вѣрннѣ
прѣмѣлаще, спѣт са ѿ недѣжѣ многѣ, дѣшевнымъ н тѣлеснымъ, нхъ же
сѣкаанныи испльненъ есмъ, нз'бавѣж са ѿ стѣжащнхъ мнѣ. (1) н сего
ради твоѣ помощѣ ннѣ всѣхваѣемъ исповѣдаж, како прѣспѣваеши сѣ-
щимъ въ бѣдахъ, нзбавѣеши скрѣбн, прѣходащимъ те тепло, тѣмъ же
дароуи крѣпость пѣти та н м'нѣ, ты бо въ бѣдѣ сѣщимъ прѣдѣстѣтель
яви са, Мнѣханае славе.

Пѣ 3 ірмо, обрѣзѣ слоужн.

25 Непрѣстанно поже Хѣа воина, Хѣа прославаѣемъ даровав'шаго въ-
сѣмъ свѣтлаго кон'цемъ свѣтнаа, снѣжѣа н свѣтаѣа всѣмъ сѣца, чю-

деснымъ красотамъ н багодѣт'нымъ снѣан'мн, вѣпнѣхъ емоу, бѣнѣ бѣ шѣ
ншнхъ.

26 Тѣсѣтъ рѣкынъ велнкынхъ чюсъ ѿ ракынъ стѣжѣ, тебѣ прѣтекаж-
щимъ стѣ, н мѣлащимъ та любовнѣ подаеши всѣмъ прошеннѣ прѣблѣженѣ,
н наоучѣеши н слави га, н възывати вѣсѣга прѣвѣзносимыи бѣ прославеѣ.

27 Родѣ насыщѣе са животоучны прѣблѣженѣ, ѿ тѣла въдѣх'нѣв'шо-
моу, ѿганѣтнѣ бѣсын, нсцѣлѣвати вѣрожъ тѣплѣж, къ вѣжеств'номоу домоу
твоемоу вѣсѣгда прѣвѣгащимъ, н Хоу възыващимъ бѣнѣ.

ѿ Всѣхъ недѣжынъ понесѣшаго, слога чѣтаа понесѣши, того мѣнъ вѣ-
сѣга яко всѣхъ грѣхомъ нстѣвлѣнне подати н дѣшамъ спѣнне, любовнѣ
пожщимъ та н Хоу вѣпнѣщимъ н прѣвѣзносѣ въ шѣемъ.

Пѣ н ірмо, въ пламени ѿгнѣн'нѣ, Авраамъ стѣ.

28 Крѣножъ снѣложъ подаеши са ѿрѣжнемъ хѣоѣ снѣлоѣ бѣженѣ н его
ради скончѣ вѣрѣ теченіе, непрѣстанно поеши ннѣ, съ беспѣтнѣымъ трѣстѣжъ
пѣ, бѣкы.

29 Вѣрожъ славе прѣтекающе, вѣрожъ къ вѣжеств'нѣ сен рацѣ твоѣ,
н въспѣващимъ та бѣже яко багодѣтна стаѣпа, грѣхомъ испроси про-
стѣнна, н всѣмъ недѣжѣ цѣлѣбѣ.

30 Всѣмъ стѣ прошеннѣ даеши, тебѣ чѣтѣщимъ вѣрожъ, н ннѣ прѣ-
блѣженѣ, нз'бавни тебѣ прѣзыващнхъ н вѣрожъ зѣвѣщнхъ, сла дажщомъ ти
боу бѣгѣтъ.

Дѣо прѣчѣтаа, вѣрнымъ прѣдѣстѣланнѣца, тыи нзѣвѣстнѣ н покровѣ н
тебѣ прѣтекаемъ, просаще прошеннѣ грѣхомъ, обрѣстнѣ же мѣтъ въ вѣрѣма
л. 91 об: мнѣ твоѣ. ||

Пѣ 4 ірмо, тебѣ свѣтаѣжъ свѣщѣ.

31 Вѣсна н намъ памѣтъ, праведнаго Мнѣхана хѣвѣ въскрѣннемъ н
всѣвѣщаѣтъ всѣхъ вѣрннѣ сѣца, багодѣтнѣ дѣховнож.

32 Прииди помощѣ ѿ ба, бѣвѣ намъ тѣжѣщимъ бѣажѣ, н пѣтел'-
нымъ н тебѣ прѣзыващимъ велнка застѣпннка.

33 Ннѣ пѣннѣ бѣжѣ вѣрожъ сѣплѣт'шоу мѣдре, испльнѣшоу хѣвал'но,
багодѣванѣ ти прѣнѣстѣтн са спѣбн.

Въ истинѣ днѣнь еси въ стѣхъ бѣ. емоуже слоужащимъ н ѿ дшѣ
вѣровав'шихъ его стрѣмь. н стѣмоу въскрѣнню.

Тебѣ свѣтлаго днѣ, въснав'шаго намъ свѣтъ правдѣ. въ сѣни смрътъ'
нѣн сѣдѣющимъ пѣн'мн тебѣ величьемъ.

Свѣтна'на.

34 Воннѣ Мнханаа великааго побѣдоноснааго въснн вѣр'нни сѣгано
въсхваалмь. прнспѣ въ земаа Тнрагнскѣж. зымна оуби н почн мѣсто ѿ
чѣса ѿного.

На хѣа стрѣ глѣ. н в.*

* 35 Прндѣте правѣвѣр'ныхъ съборѣ.³⁵ днѣ пѣн'мн вѣн'чѣнимъ вонна
хѣа Мнханаа. сѣ³⁴ бо ꙗко добрыи воннѣ вѣрож³⁵ оудѣсѣ. ннцннхъ
оудѣлаѣж.³⁶ алащннхъ крѣма. н³⁷ ѡржжнѣ крѣст'ное прнемъ. нзыде къ
воренню врага. н сего оубѣнъ. двѣж нзбавн мнтельства³⁸ его н ннѣ мантѣ³⁹
прославаѣшаго Ха ба ншего нзбавнтн сѣ намъ прѣщеніа⁴⁰ вражѣа. спастн
сѣ дшамъ напнмъ.

Л. 92 :

36 Въспѣмъ ннѣ чнноначалннѣ снмен'ннка нмѣ||ннкомъ подобосел'ннка.
н праведннкомъ сѣбесѣдннка. Мнханаа прнсножѣаго. н възжпнемъ емоу
раоуи сѣ нже въ вода змнемъ главы сѣтеры. повнемъ владнкы. раоуи сѣ
нже нзвѣсѣнъ. хоташн быти двѣн ѿ зѣврен нстрѣгъ. н ннѣ въпнем' тн
стѣ не прѣстан прнсно мантн Ха нзбавнтн сѣ намъ ѿ врагъ ѡнхѣода
щнхъ прнсножѣнѣе.

* 37 Прндѣте стрѣлоубн. хѣа вонна Мнханаа въсхваалмь ꙗко
⁴¹дѣлаѣствѣна ѡржжннка н трѣподшѣна⁴² поворннка ннзѣлаанна. н оудѣ
лѣнню въз'бранннка. врага ннзложн.⁴³ главы⁴⁴ его ѡсѣче. водаж нзана. всѣа
ѡбросн. разрѣшенна⁴⁵ нспросн н⁴⁶ пѣлнж прндѣ н полоучн⁴⁷ мжжѣ ѿ⁴⁸ вѣа

* Означеніеио н в (нскрѣ в) се срѣща много рядко в нашнхъ ръкопнснхъ н прѣставн
буквален прѣвод на грѣкото *πλῆθος β'* (косвен втори глас, т. е. шестн глас). В Др н Гп
I 72 прѣд тази стнхнра сѣшо е посочен глас в.

³⁵ съборн Др. — ³⁴ сѣ Др, Гп I 72. — ³⁵ вѣрѣ Др. — ³⁶ оудѣлаѣж Гп I 72. —
³⁷ Лнпсва Др, Гп I 72. — ³⁸ ѿ мѣлѣства Др. — ³⁹ молнтѣ Др, Гп I 72. — ⁴⁰ прѣгвѣшенна
Др. — ⁴¹⁻⁴² дѣлаѣствѣнаго вонна н ѡржжннка трѣподшѣна Др, Гп I 72. — ⁴³ ннзла
жнѣж Др. — ⁴⁴ глаѣж Др; н глаѣж Гп I 72. — ⁴⁵ н раздрѣшеннѣ Др, Гп I
72. — ⁴⁶ Лнпсва Др, Гп I 72. — ⁴⁷ оудѣчн Др, Гп I 72. — ⁴⁸⁻⁴⁹ Ха ба Др, Гп I 72.

не⁴⁹наго. ⁵⁰ахъ же⁵¹ преда аггломъ бжѣ⁵² багтнѣ. тѣ(1)^{53, 54} моан⁵⁵ Мн-
хане прѣслав'не⁵⁶ ѿ творащнхъ вероѣ н любовнѣ, прѣнорадост'нѣ⁵⁷ н
честнѣ^{58 59} паматъ твоѣ⁶⁰.

На стнхѣ гла д. по. іако добаѣ въ мѣѣ.

* 38 Мнхане доблеств'не конне непобѣднмын въ стѣ дѣ ты х-
днѣ еси ннзложнтн бор'ца н⁶¹ льстнваго зьмнѣ. н во дѣ блжѣ чакѣмъ
нсточн. тѣмъ же прнѣтъ вѣнецъ оудѣленнѣ⁶² н вышнхъ алицѣхъ съвѣ-
комн са. ѿ⁶³ конне всѣ слав'не.

Л. 92 об: * 39 Н⁶⁴ конне твоѣ възатъ. н мечъ въ ржцѣ своѣ н. скороу⁶⁵ тврѣдо-
стнѣ с конемъ же къ дѣрвѣн прнтчѣ. н възнѣ ржкѣ твоѣ⁶⁶ н глабѣ⁶⁷
его⁶⁸ іако⁶⁹ доблеств'но ѿсѣче.⁷⁰ невѣднмъ⁷¹ іавн са снаж⁷² крѣноѣ ве-
льк' са н⁷³ бор'ца прѣводѣ.

* 40 Бжествѣнаа радѣсть бы багочѣстнѣ⁷⁴ всѣсвѣт'лѣ.^{75 76} двѣсѣстѣаго
зѣмнѣ мрѣз'ска сътворѣ.⁷⁷ тѣмъ же алицѣ твоѣ слав'не⁷⁸ нок'ты вѣднмъ лют'но
вѣразѣ твоѣ. мѣдрѣ⁷⁹ въ знаменіѣ прѣложн. хвалѣ⁸⁰ са теѣмъ⁸¹ днѣ-
нымъ вндѣнѣмъ⁸² н⁸³ чѣтѣмъ⁸⁴ моцн твоѣхъ⁸⁵ положеннѣ.⁸⁶ повѣдоносчѣ
всѣслав'не.

Сла га н.

41 Ты црю годѣ бытъ. всѣсѣстному Мнхане сынменному вывѣшу. въ
плѣцѣхъ врагы повѣдѣнѣ [грѣшка, повѣдѣнѣ]. н на позорнцн вѣсѣкомъ
мѣдрѣ чакѣоуѣннѣ ты оумрѣтѣаѣ еси. тѣмъ же паматъ твоѣ свѣтао трѣ-
жѣствоуѣщѣ. тебѣ Мнхане всѣгѣ славнмъ н блжнмъ

50—51 нхѣ Др, Фп I 72. — 52 Липсѣа Др, Фп I 72. — 53 тѣмъ же Др, Фп I 72. — 54—56 Мн-
хане прѣславнѣ мн Фп I 72. — 55 Липсѣа Др. — 57 радѣстнѣ Др, Фп I 72. — 58 всѣ
чѣстнѣ Др, Фп I 72. — 59—60 твоѣ памѣ. — 61 Липсѣа Др, Фп I 72. — 62 оудѣленнѣ Др,
Фп I 72. — 63 Липсѣа Др, Фп I 72. — 64 Липсѣа Др, Фп I 72. — 65 н скороѣ Др, Фп I
72. — 66 своѣ Др, Фп I 72. — 67 глабѣ Др, Фп I 72. — 68—70 ѿсѣче іако доблеств'но Др,
Фп I 72. — 69 Приб. н Фп I 72. — 71 невѣдѣнѣ Др. — 72 въ снаж Др, Фп I 72. —
73 Липсѣа Др. — 74 багочѣстнѣаго Др, Фп I 72. — 75 всѣсвѣтао Др, Фп I 72. — 76—77 двѣс-
чѣстнѣ зѣмнѣ та створѣ Др, Фп I 72. — 78—79 нокѣтнѣ бы вѣднмѣ лютнѣ, вѣразѣ твоѣ
мѣдрѣ Др, Фп I 72. — 80 хвалѣ Др; хвалѣ Фп I 72. — 81—82 вндѣнѣмъ днѣнымъ
Фп I 72. — 83 Липсѣа Др, Фп I 72. — 84—85 теѣхъ моцнн Др. — 86 въ положеннѣ Фп
I 72.

СЪДЪРЖАНИЕ

Иван Добрев — Произход и значение на старобългарския перфект	3
Екатерина Дограмаджиева — Съюзните сравнителни конструкции в старобългарски	21
Румяна Златанова — Структура на съставното сказуемо с причастен компонент в старобългарски	73
Боряна Велчева — Въпросът за Ѱ в глаголическата азбука	105
Георги Герджиков — За спорните въпроси на българската темпорална система	125
Б. А. Дыбо — Материали по исторической акцентологии болгарского языка. I. Именное ударение в восточных среднеболгарских текстах XIII—XIV вв.	151
Климентина Иванова-Константинова — Неизвестни служби на Иван Рилски и Михаил Воин	211

ИЗВЕСТИЯ НА ИНСТИТУТА ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК, КН. XXII

*
Худ. редактор *Д. Дончов*
Техн. редактор *Д. Калинова*
Коректор *Й. Кацевска*
*

Изд. индекс 4579
Дадена за набор на 22. XI. 1972 г.
Подписана за печат на 9. III. 1973 г.
Печ. коли 14,88 Изд. коли 17,71
Формат 70×100×16 Тираж 630
ЛГ III-8
Цена 2,27 лв.
*

Набрана и отпечатана в Печатницата на Издателството на БАН
София 13, ул. 36
Поръчка № 72